

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพะ

นางสาววันวิสาข์ มหิทธิหาญ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการวางผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

TRANSFORMATION OF URBAN STRUCTURE AND PHYSICAL ELEMENTS OF PHRAE CITY

Miss Wanwisa Mahitthiharn

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Urban and Regional Planning Program in Urban Planning

Department of Urban and Regional Planning

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2008

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่
โดย	นางสาววันวิสาข์ มหิทธิหาญ
สาขาวิชา	การวางผังเมือง
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. บัณฑิต จุลาลัย)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

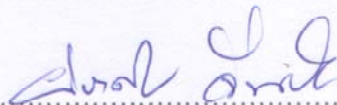
..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นพนันท์ ตาปนานนท์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชศรี ภักดีสุขเจริญ)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ผ่องศรี จันท้าว)

วันวิสาข มหิทธิหาญ : การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง
แพร่. (TRANSFORMATION OF URBAN STRUCTURE AND PHYSICAL ELEMENTS
OF PHRAE CITY) อ. ที่ปรึกษา: รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริวรรณ ศิลพัชรนันท์, 246 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่
ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแพร่ รวมทั้ง
แนวโน้มในอนาคต 3) เสนอแนะเชิงนโยบาย เพื่อคงไว้ซึ่งองค์ประกอบของเมืองแพร่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของ
ยุคสมัย

วิธีการศึกษาของงานวิจัยนี้ ดำเนินการโดยการวิเคราะห์ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน สิ่งปลูก
สร้าง ความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง การใช้ประโยชน์ที่ดิน และโครงข่ายการสัญจร ผล
การศึกษาพบว่า ในยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 เมืองแพร่มีการตั้งถิ่นฐาน
เป็นบ้านเมืองขึ้น โดยตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบทางทิศตะวันออกของแม่น้ำยม สายน้ำหล่อเลี้ยงเมือง คือ ห้วยแม่แคม
น้ำแม่สาย และน้ำแม่ก้อน โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพสอดคล้องกับรูปแบบของเมืองในสมัยทวารวดี
คือ การที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ และต่อมาภายหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา เมืองแพร่ได้รับอิทธิพลทาง
วัฒนธรรมและรูปแบบทางกายภาพตามแบบแผนเมืองล้านนา ได้แก่ พระธาตุนนาคอย พระธาตุดกลางเมือง สะดือ
เมือง ชวงเมือง คู่มเจ้าหลวง ซึ่งยังคงปรากฏให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบัน การตั้งถิ่นฐานเริ่มแรกเป็นแบบเกาะกลุ่มกัน
อยู่ทางฝั่งตะวันตกของเขตคูน้ำคันดิน ในยุครัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1-5 ผลของการเปิดสัมปทานป่าไม้และการ
พัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ทางรถไฟ เป็นต้น ทำให้คนต่างถิ่นเข้ามาทำงานและตั้งถิ่นฐานในเมือง
แพร่มากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 6-9 เมืองแพร่ได้รับการพัฒนาเมืองภายใต้รูปแบบการปกครองของเมืองเทศบาล
ประกอบกับการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้ ทำให้ระบบโครงสร้างพื้นฐานของเมืองแพร่ได้รับ
ปรับปรุงให้ดีขึ้น สิ่งปลูกสร้างต่างๆ จึงเพิ่มมากขึ้น โดยมีความหนาแน่นบริเวณศูนย์กลางพาณิชยกรรมถนนเจริญ
เมืองและถนนยันตรกิจโกศล รูปแบบโครงข่ายสัญจรบริเวณภายในกำแพงเมืองมีลักษณะเป็นตารางกริด และ
บริเวณนอกกำแพงเมืองมีลักษณะเป็นรัศมีในแนวตะวันตก-ตะวันออกและวงแหวนในแนวเหนือ-ใต้ การใช้
ประโยชน์ที่ดินส่วนใหญ่เป็นประเภทที่อยู่อาศัย ซึ่งมีลักษณะกระจายตัว ทำให้ภาพรวมของเนื้อเมืองเป็นเมืองที่
ขยายตัวในแนวราบ นอกจากนี้ยังปัญหาการย้ายออก ทำให้ที่อยู่อาศัยในเมืองเก่าจิ้งร้างและทรุดโทรม

ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาเมืองแพร่ ได้แก่ สนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ควบคู่
กับการอนุรักษ์โบราณสถานและอาคารที่มีคุณค่าของเมือง เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ควบคู่ไปกับการพัฒนาทาง
เศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังเสนอแนะให้มีการปรับปรุงระบบโครงสร้างพื้นฐานของเมืองและการควบคุมความหนาแน่น
ของเมืองที่ขยายไปในแนวราบทางทิศตะวันออกและทิศใต้ เพื่อแก้ปัญหาหน้าท่วมในเมืองแพร่

ภาควิชา การวางแผนภาคและเมือง
สาขาวิชา การวางแผนผังเมือง
ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนิสิต วันวิสาข มหิทธิหาญ
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา ศิริวรรณ ศิลพัชรนันท์

4874174625 : MAJOR URBAN PLANNING

KEY WORD: TRANSFORMATION / PHYSICAL / ELEMENT / URBAN STRUCTURE / BELIEVE / SETTLEMENT

WANWISA MAHITTHIHARN: TRANSFORMATION OF URBAN STRUCTURE AND PHYSICAL ELEMENTS OF PHARE CITY. THESIS ADVISOR: ASSOC. PROF. SIRIWAN SILAPACHARANAN, Ph.D. 246 pp.

The objectives of this research are 1) to study on the transformation of urban structure and physical elements of Phrae city from the past to present, 2) to study the factors that affect the transformation of urban structure and physical elements of city and 3) to suggest policies in order to maintain the elements of Phrae city among the tranformation of time.

The methodology to the transformation of urban structure and physical elements of Phrae city are; to analyze its topography and settlement, building pattern, urban figure and ground pattern, landuse and transportation network. The research finds that before the establishment of the Kingdom of Lanna (around 13rdB.E.), Phare city was established in the basin on the east of Yom River. The water resources that serve the whole city are Mae Kham, Mae Sai and Mae Kon streams. The structure and physical elements of this city show the settlement pattern during Dvaravati period such as its ditch and dike. After the establishment of the Kingdom of Lanna, Phare city was influenced by cultural and physical elements of the Lanna pattern. They consist of Pra - Tat on the hill and Pra-Tat in the center city (which are both relics of the Buddha), Sa-Due Muang (City Pillar Shrine), Khuong Muang (public space) and Khoom Chao Luang (lord of the city's residence) which can be found at present. The first settlement was a cluster pattern located on the west of the dike. During the period of Rama I to V of Rattanakosin, The forestry industry and infrastructure development such as roads and railways were started, etc. Therefore, more people migrated to work and settle down in Phrae. During the period of Rama VI to IX, Phrae had been transformed to be municipality and it had been influenced by the National Economic and Social Development Plan. Consequently, the city infrastructures were improved. Furthermore, there are more build-up areas which are high density at commercial center (Chareon Muang road and Yontrakitkoson road). The transportation pattern inside the city wall is a grid pattern. The transportation outside of the city wall is East-West radius pattern and also North-South ring pattern. The land use is mostly dispersed residential area that cause the overall city extended horizontally. The inner part of Phare city wall became degraded because of emigration, abandoned and degraded housing problems.

According to the recommendation of development policy, they are: to promote historical tourism together with the conservation of valuable buildings of the city so as to bring back economic benefits. Moreover, the improvement of infrastructure and the density control in the east and the south in order to solve flooding problem in Phare city.

Department Urban and Regional Planning Student's signature Sirivan Silapacharanan
Field of study Urban Planning Advisor's signature Sirivan Silapacharanan
Academic year 2008

กิตติกรรมประกาศ

ในการศึกษาและจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เนื่องจากได้รับความกรุณา และความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ และบุคคลหลายๆท่าน โดยตัวผู้วิจัยต้องขอกราบขอบพระคุณ เป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์ อาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์ที่ได้กรุณาเสียสละเวลา เพื่อให้คำปรึกษา ให้การแนะนำและให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อ การศึกษาและจัดทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ผศ.ดร.นพพันธ์ ตาปนานนท์ รศ.ผ่องศรี จันท้าว และ ผศ. ดร.ไชศรี ภักดีสุขเจริญ ที่กรุณาให้คำแนะนำอย่างดีจนเป็นวิทยานิพนธ์ที่เรียบร้อยสมบูรณ์ได้ อีกทั้ง ขอบคุณอาจารย์ทุกท่านในภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง ที่ได้อบรมให้ความรู้ทางด้านวิชาการ ด้วยดีตลอดการศึกษา และขอขอบคุณ คุณกุลยาและคุณแสงจันทร์ ที่อำนวยความสะดวกด้านการ ประสานงานต่าง ๆ

ขอขอบคุณทุกท่านในเมืองแพร่ ซึ่งได้ให้ความช่วยเหลือ อันได้แก่ ผู้ให้ข้อมูลทุกท่านที่เต็มใจ และให้การต้อนรับอย่างดีมาก ขอขอบคุณคุณมัศยาและคุณยายบุญมี ศรีทุมมา ที่อำนวยความสะดวก ด้านที่พักอย่างเต็มใจ รวมไปถึงการอำนวยความสะดวกด้านต่างๆ และขอบคุณสำหรับไมตรี น้ำใจทั้งหลายจากชาวเมืองแพร่ที่ไม่อาจเอ่ยนามได้ทั้งหมดในที่นี้ ซึ่งคอยให้การสนับสนุนและ ช่วยเหลือ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งขอบคุณชาวเมืองทุกท่านที่เป็นมิตรต่อกัน ทำให้มี ความสุขเมื่อได้ไปเก็บข้อมูลในเมืองแพร่ และทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ได้

ขอขอบคุณเพื่อนผังเมืองรุ่น 30 ที่เป็นกำลังใจและคอยช่วยเหลือกันตลอดมาเป็นความทรงจำ ที่มีค่าที่สุดที่ได้มาเรียนรู้ร่วมกัน ขอขอบคุณคุณปัฐมาและคุณกุลภา ที่มีส่วนสำคัญในการจัดทำ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ทั้งด้านคำปรึกษาและการเก็บข้อมูล และเพื่อน พี่ น้องอีกหลายคนที่คอยแนะนำ และให้กำลังใจ และทุกท่านที่ได้ช่วยผลักดันงานชิ้นนี้ให้สำเร็จลง จึงขอขอบคุณอย่างจริงใจ

สุดท้ายนี้ขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อ คุณแม่ และพี่ๆ ที่คอยห่วงใยและให้ความช่วยเหลือ ในทุกๆ ด้านเสมอมาตลอดระยะเวลาในการศึกษา ซึ่งส่งผลให้ผู้วิจัยประสบความสำเร็จในการศึกษา และจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฏ
สารบัญแผนที่.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ณ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญ.....	1
1.2 คำถามในการวิจัย.....	2
1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
1.4 ขอบเขตการศึกษา.....	3
1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่.....	3
1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา.....	3
1.5 วิธีการศึกษา.....	3
1.6 แหล่งที่มาของข้อมูล.....	4
1.7 นิยามศัพท์.....	5
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
บทที่ 2 แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับเมือง.....	7
2.1.1 ความหมายของเมือง.....	7
2.1.2 วิวัฒนาการของเมือง.....	9
2.1.3 รูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณในวัฒนธรรม ทวารวดี.....	10
2.1.4 รูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณในวัฒนธรรม ล้านนา.....	14

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน.....	17
2.2.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน.....	17
2.2.2 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อที่ตั้งและการตั้งถิ่นฐานของเมือง.....	19
2.2.3 ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างเมืองและการตั้งถิ่นฐานของเมือง ในภาคเหนือ.....	21
2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง.....	25
2.3.1 ความหมายของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง.....	25
2.3.2 การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง..	28
2.3.3 การวิเคราะห์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง.....	32
2.3.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของเมือง.....	34
2.3.5 ความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทาง กายภาพและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมือง.....	36
2.3.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	37
2.4 สรุปแนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ใช้ในการศึกษา.....	39
2.5 กรอบแนวความคิดในการวิจัย.....	43
บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย.....	46
3.1 วิธีดำเนินการวิจัย.....	46
3.2 ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	49
3.2.1 ข้อมูลปฐมภูมิ.....	49
3.2.2 ข้อมูลทุติยภูมิ.....	51
บทที่ 4 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา.....	53
4.1 ลักษณะทางกายภาพของจังหวัดแพร่.....	53
4.1.1 ขอบเขตการปกครองของจังหวัดแพร่.....	53
4.1.2 สภาพภูมิประเทศของจังหวัดแพร่.....	53
4.1.3 พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานบริเวณแอ่งที่ราบเมืองแพร่ในอดีต	60
4.1.4 แหล่งที่ตั้งชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่.....	61
4.2 ลักษณะทางกายภาพของเมืองแพร่.....	63
4.2.1 ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแพร่.....	63
4.2.2 สภาพภูมิประเทศของเมืองแพร่	64

4.3 ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของเมืองแพร์.....	69
4.3.1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่13-19).....	69
4.3.2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พุทธศตวรรษที่19-2325).....	70
4.3.3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2325-2453)	73
4.3.4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึง รัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-ปัจจุบัน).....	75
4.4 การคมนาคมของเมือง.....	77
4.5 สาธารณูปโภค สาธารณูปการ	79
4.6 การใช้ประโยชน์ที่ดิน.....	82
4.7 ลักษณะทางเศรษฐกิจ	84
4.8 ลักษณะทางสังคมและประชากร.....	87
4.8.1 ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และประเพณี	87
4.8.2 ประชากร	88
4.8.3 การศึกษาและศาสนา.....	89
บทที่ 5 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์.....	95
5.1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่13-19)	95
5.2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พุทธศตวรรษที่19-2325).....	103
5.3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2325-2453)	110
5.4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)	122
5.5 สรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์.....	186
5.5.1 สรุปการเปลี่ยนแปลงลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน	186
5.5.2 สรุปการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสิ่งปลูกสร้าง.....	187
5.5.3 สรุปการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความหนาแน่นของ มวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง).....	188
5.5.4 สรุปการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน.....	194
5.5.5 สรุปการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงข่ายการสัญจร	197

5.6 สรุปความสัมพันธ์และปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง และองค์ประกอบทางกายภาพกับสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองแพร์.....	199
5.7 การวิเคราะห์แนวโน้มและสภาพปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์.....	208
บทที่ 6 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ.....	216
6.1 สรุปผลการศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน.....	216
6.1.1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 – 19).....	219
6.1.2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-พ.ศ.2325).....	219
6.1.3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-พ.ศ.2453).....	220
6.1.4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	221
6.2 สรุปปัจจัยทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร์ ที่มีผลต่อการ เปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแพร์ รวมทั้งแนวโน้มในอนาคต	223
6.3 ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย เพื่อการคงไว้ซึ่งองค์ประกอบของเมืองแพร์ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย.....	228
6.4 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาในครั้งต่อไป.....	233
รายการอ้างอิง.....	234
ภาคผนวก.....	238
ประวัติผู้เขียน.....	246

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 2.1 เมืองโบราณในจังหวัดแพร่.....	12
ตาราง 3.1 แสดงกลุ่มการสัมภาระ.....	51
ตาราง 4.1 จำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองแพร่ พ.ศ.2537-2549.....	89
ตาราง 4.2 ช่วงเวลาการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่.....	94
ตาราง 5.1 เปรียบเทียบแผนผังของเมืองแพร่กับเมืองลำพูน.....	98
ตาราง 5.2 สรุปการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่.....	211
ตาราง 6.1 สรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน.....	226

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิ 2.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	44
แผนภูมิ 5.1 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ของเมืองแพะ ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษ ที่ 13 – 19).....	200
แผนภูมิ 5.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ของเมืองแพะ ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-พ.ศ. 2325).....	201
แผนภูมิ 5.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ของเมืองแพะ ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-พ.ศ.2453).....	203
แผนภูมิ 5.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ของเมืองแพะ ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	205
แผนภูมิ 5.5 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ของเมืองแพะ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พุทธศตวรรษที่ 13-2550).....	207
แผนภูมิ 6.1 ข้อมูล แนวความคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาตามกรอบแนวคิดในการวิจัย.....	218

สารบัญแผนที่

	หน้า
แผนที่ 1.1 พื้นที่ศึกษา บริเวณเทศบาลเมืองแพร่และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง	6
แผนที่ 4.1 การแบ่งเขตการปกครองอำเภอต่างๆ ในจังหวัดแพร่.....	54
แผนที่ 4.2 ลักษณะภูมิประเทศบริเวณจังหวัดแพร่และแนวตัดขวาง A-A' B-B' และ C-C'.....	56
แผนที่ 4.3 ลักษณะภูมิประเทศบริเวณแอ่งที่ราบเมืองแพร่.....	58
แผนที่ 4.4 การแบ่งเขตชุมชน 18 ชุมชนในเขตเทศบาลเมืองแพร่.....	65
แผนที่ 4.5 การคมนาคมของเมืองแพร่.....	78
แผนที่ 4.6 ตำแหน่งของสถานที่ราชการในเทศบาลเมืองแพร่.....	81
แผนที่ 4.7 การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองแพร่.....	83
แผนที่ 4.8 ตำแหน่งของตลาดสดและโรงแรมในเทศบาลเมืองแพร่.....	86
แผนที่ 4.9 ตำแหน่งของโรงเรียนในเทศบาลเมืองแพร่.....	90
แผนที่ 5.1 รูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองแพร่ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 13 –19).....	100
แผนที่ 5.2 รูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองแพร่ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19- พ.ศ.2325).....	109
แผนที่ 5.3 รูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองแพร่ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2325-2453).....	117
แผนที่ 5.4 รูปแบบสิ่งปลูกสร้างในเวียงแพร่ ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ยุครัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	128
แผนที่ 5.5 รูปแบบสิ่งปลูกสร้างในเวียงแพร่ ระยะเวลาที่ 2 พ.ศ.2497-2550 ยุครัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	129
แผนที่ 5.6 ความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร่ ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	145
แผนที่ 5.7 ความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร่เปรียบเทียบกับ ภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2497 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	146

แผนที่ 5.8 รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร์ ระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2516 ของยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	151
แผนที่ 5.9 รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร์ เปรียบเทียบกับภาพถ่ายทางอากาศ ระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2516 ของ ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	152
แผนที่ 5.10 รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร์ ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ของยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	156
แผนที่ 5.11 รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร์ เปรียบเทียบกับภาพถ่ายทางอากาศ ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ของยุค รัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	157
แผนที่ 5.12 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองแพร์ ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	165
แผนที่ 5.13 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองแพร์ ระยะที่ 2 (พ.ศ.2498-2516) ของยุค รัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	167
แผนที่ 5.14 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองแพร์ ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ของยุค รัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	170
แผนที่ 5.15 ตำแหน่งบ้านเจ้าเก่าที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมในเมืองแพร์ในยุค รัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	173
แผนที่ 5.16 กลุ่มของการใช้พื้นที่สถาบันศาสนาของกลุ่มคนในเมืองแพร์ในยุครัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	175
แผนที่ 5.17 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรในเมืองแพร์ ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	178
แผนที่ 5.18 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรในเมืองแพร์ ระยะที่ 2 (พ.ศ.2498-2516) ของยุค รัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	181
แผนที่ 5.19 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรในเมืองแพร์ ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ของยุค รัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	183

แผนที่ 5.20 สรุปภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสิ่งปลูกสร้างประเภทคูน้ำคันดิน ภายในเวียงแพร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน.....	189
แผนที่ 5.21 สรุปภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองแพร์ตั้งแต่ อดีตจนถึงปัจจุบัน.....	190
แผนที่ 5.22 สรุปภาพรวมการขยายตัวของเมืองแพร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน.....	196
แผนที่ 5.23 สรุปภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงข่ายการสัญจรของเมืองแพร์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน.....	198
แผนที่ 6.1 แผนผังแสดงข้อเสนอแนะทางกายภาพของเมืองแพร์ บริเวณภายในเขตกำแพงเมือง.....	230
แผนที่ 6.2 แผนผังแสดงข้อเสนอแนะทางกายภาพของเมืองแพร์ บริเวณภายนอกเขตกำแพงเมือง.....	232

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพ 2.1 ลักษณะรูปร่างคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองโบราณแบบต่างๆ ในบริเวณที่ราบ เจ้าพระยาตอนล่าง.....	11
ภาพ 2.2 ตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่.....	13
ภาพ 2.3 ตัวอย่างองค์ประกอบและแบบแผนของผังเมืองลำพูน.....	14
ภาพ 2.4 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบต่างๆ.....	19
ภาพ 2.5 ตัวอย่าง “เสาไ้บ้าน หรือ เสาหลักบ้าน หรือ อินทขีลบ้าน” ของหมู่บ้านไทลื้อ บ้านปางสา อำเภอกงว้างผา จังหวัดน่าน.....	23
ภาพ 2.6 รูปภูมิจักรวาลแสดงทั้งรูปตัดและผัง.....	24
ภาพ 2.7 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรประเภทต่างๆ.....	31
ภาพ 2.8 ตัวอย่างการสร้างรัศมีค้นหา (Search radius) ของข้อมูลประเภทจุดโดยวิธี Kernel....	33
ภาพ 2.9 วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่บริเวณถนนพิลกริม เมืองนิวคาสเซิล ประเทศอังกฤษ.....	38
ภาพ 4.1 ภาพตัดขวางลักษณะภูมิประเทศบริเวณเมืองแพร่.....	57
ภาพ 4.2 ภาพแผนที่ตั้งแหล่งชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่.....	62
ภาพ 4.3 ดอยช้างผาด่าน ภูเขาที่เป็นต้นน้ำสำคัญของเมืองแพร่.....	64
ภาพ 4.4 ภาพแสดงลักษณะภูมิประเทศและแม่น้ำในแอ่งที่ราบเมืองแพร่.....	67
ภาพ 4.5 ภาพแผนผังเส้นทางน้ำแม่แคมและน้ำแม่สายสู่เมืองแพร่.....	68
ภาพ 4.6 การทำป่าไม้สักในเมืองแพร่ ประมาณ พ.ศ.2460-2475.....	74
ภาพ 4.7 นักโทษกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ.2445 ที่ถูกส่งมาจำคุกที่กรุงเทพฯ.....	75
ภาพ 4.8 ตลาดสดเทศบาลและตลาดบ้านทุ่ง.....	84
ภาพ 4.9 ตลาดแพร่ปรีดาและตลาดชมพูมิ่ง.....	84
ภาพ 4.10 ห้างสรรพสินค้ามาร์คโพรและบิ๊กซี.....	85
ภาพ 4.11 โรงแรมภราดร โรงแรมแม่ยมเพส และโรงแรมนครแพร่ทาวเวอร์.....	85
ภาพ 4.12 (ซ้าย) พิธีสืบขวัญของแม่เจ้าบัวไหลและ (ขวา) ประเพณีทำบุญกินสลาก (สลากภัตร) แบบดั้งเดิมของชาวเมืองแพร่.....	87
ภาพ 4.13 ประเพณีทำบุญสลาก แห่ข้าวสารถวายพระแม่โพสพ วัดศรีบุญเรือง.....	88

ภาพ 5.1 ตำแหน่งที่ตั้งนิชฐานว่ามีบึงน้ำอยู่ภายในเขตเวียงแพร์96	
ภาพ 5.2 ผังเมืองแพร์เปรียบเทียบกับผังเมืองลำพูน.....	98
ภาพ 5.3 เปรียบเทียบทิศทางของประตูเมืองแพร์กับประตูเมืองลำพูน.....	104
ภาพ 5.4 ช่องเขาพลึงเส้นทางคมนาคมโบราณระหว่างเขตที่สูงภาคเหนือและเขตที่ราบ ภาคกลาง.....	108
ภาพ 5.5 ตำแหน่งที่ตั้งนิชฐานว่าน่าจะมีบึงน้ำอยู่ภายในเขตเวียงแพร์.....	111
ภาพ 5.6 ประตูชัยก่อน พ.ศ.2440.....	113
ภาพ 5.7 แผนผังตำแหน่งกลุ่มสายสกุลเจ้าในเมืองแพร์ (ระหว่างรัชกาลที่ 3 – รัชกาลที่ 5).....	114
ภาพ 5.8 (ซ้าย)คุ่มเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ก่อน พ.ศ.2440 และ(ขวา)คุ่มเจ้าหลวงพิมพิสาร ปัจจุบันคือโรงเรียนนารีรัตน์.....	116
ภาพ 5.9 (ซ้าย) การล่องซุงไม้สักในแม่น้ำยม จังหวัดแพร่และ (ขวา) ท่อนไม้สัก ในแม่น้ำยมบริเวณท่าน้ำบ้านเซตวัน อำเภอเมืองแพร่.....	119
ภาพ 5.10 การทำนาแบบดั้งเดิมโดยใช้แรงงานคนและควายในการทำงาน.....	120
ภาพ 5.11 (ซ้าย) การเดินทางโดยใช้ม้าเป็นพาหนะ (ขวา) ที่พัก วิวต่าง-ม้าต่าง ของคาราวานที่ขนส่งสินค้าขายต่างเมือง.....	120
ภาพ 5.12 บึงไต้ที่เหลืออยู่ในปัจจุบันบริเวณภายในเขตโรงเรียนป่าไม้.....	122
ภาพ 5.13 กำแพงเมืองบริเวณที่ถูกบุกรุกและทำลาย พ.ศ.2497.....	124
ภาพ 5.14 สภาพกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก บริเวณบ้านพระร่วง.....	125
ภาพ 5.15 สวนสาธารณะประตุมารบริเวณประตุมารทางทิศใต้ของเมืองแพร์.....	126
ภาพ 5.16 การเปลี่ยนแปลงของกำแพงเมืองคูเมืองแพร์ในปัจจุบัน.....	127
ภาพ 5.17 ขบวนเจ้านายและบุตรหลานเจ้านครแพร่ รับเสด็จรัชกาลที่ 7 เข้าสู่ประตูชัยของเมืองแพร์.....	131
ภาพ 5.18 ภาพในอดีต พระสงฆ์กำลังเจริญพระพุทธมนต์ในพิธีสืบชะตา ที่ประตูใหม่เมืองแพร์.....	132
ภาพ 5.19 บริเวณเมฆหวก ซึ่งเกิดจากการตัดถนนทะลุกำแพงเมืองบริเวณสี่แยกวิชัยราชา...	133
ภาพ 5.20 ตำแหน่งองค์ประกอบเมืองแพร์ พ.ศ.2497.....	133
ภาพ 5.21 ประตูเมือง 5 ประตู และ 1 เมฆหวก ของเมืองแพร์.....	134
ภาพ 5.22 ฌาปนสถานประตุมาร.....	135

ภาพ 5.23 วัดพระบาทมิ่งเมืองในอดีต.....	136
ภาพ 5.24 วัดพระบาทมิ่งเมืองและพิพิธภัณฑ์พระวิหารมิ่งเมืองในปัจจุบัน.....	137
ภาพ 5.25 ช่วงเมืองใช้เป็นลานกิจกรรมการแสดงชกมวย เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเมืองแพร่ พ.ศ.2469.....	138
ภาพ 5.26 ส่วนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ ร.9.....	139
ภาพ 5.27 คู่มือเจ้าหลวงเมืองแพร่ในปัจจุบัน ภายในจัดแสดงเป็นพิพิธภัณฑ์.....	140
ภาพ 5.28 ศาลหลักเมืองแพร่ในปัจจุบัน.....	141
ภาพ 5.29 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างบริเวณภายใน กำแพงเมืองแพร่ ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	143
ภาพ 5.30 ภาพขยายจากแผนที่ 5.8 บริเวณตลาดสดเทศบาลหน้าประตูชัย บนถนนเจริญเมือง.....	147
ภาพ 5.31 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างบริเวณภายใน กำแพงเมืองแพร่ ระยะเวลาที่ 2 พ.ศ.2498-2516 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	148
ภาพ 5.32 ภาพขยายจากแผนที่ 5.8 บริเวณถนนเจริญเมืองไปจนถึงถนนช่อแฮ และบริเวณถนนราษฎร์ดำเนิน.....	149
ภาพ 5.33 ภาพขยายจากแผนที่ 5.8 บริเวณถนนร่องช่อและถนนเหมืองหิน.....	150
ภาพ 5.34 ภาพขยายจากแผนที่ 5.10 บริเวณฝั่งตะวันออกของถนนยันตรกิจโกศล.....	153
ภาพ 5.35 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างบริเวณภายในกำแพง เมืองแพร่ ระยะเวลาที่ 3 พ.ศ.2517-2550 ในยุคยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550).....	154
ภาพ 5.36 ภาพขยายจากแผนที่ 5.10 บริเวณถนนเจริญเมือง และถนนภูเก็ต และถนนน้ำทอง.....	155
ภาพ 5.37 สภาพย่านการค้าบริเวณถนนเจริญเมืองขณะเกิดน้ำท่วมในอดีต.....	159
ภาพ 5.38 สภาพย่านการค้าบริเวณถนนช่อแฮช่วงก่อนถึงวัดชัยมงคลในอดีต.....	159
ภาพ 5.39 แผนที่ตั้งชุมชนเงี้ยวหรือไทใหญ่ และพม่า.....	160
ภาพ 5.40 คู่มือเจ้าหลวงในอดีต และบริเวณพื้นที่โล่งว่างด้านข้างคู่มือเจ้าหลวง พ.ศ.2469.....	161

ภาพ 5.41	แผนผังตำแหน่งวัดเก่าและวัดใหม่ในเขตกำแพงเมืองแพะ.....	161
ภาพ 5.42	สุสานอิสลาม โบสถ์คริสต์ และศาลเจ้าที่สำคัญของเมืองแพะ.....	162
ภาพ 5.43	รัชกาลที่ 7 ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระธาตุช่อแฮ ตามเส้นทางถนนช่อแฮปัจจุบัน ซึ่งสองข้างถนนเป็นทุ่งนาหรือปัจจุบันเรียก บริเวณนี้ว่าบ้านทุ่ง.....	163
ภาพ 5.44	พื้นที่การเกษตรในเมืองแพะประมาณ พ.ศ.2482-2497.....	164
ภาพ 5.45	ร้านค้าดั้งเดิมและสมัยใหม่ปะปนกันที่ย่านถนนเจริญเมือง.....	166
ภาพ 5.46	ร้านค้า อาคารพาณิชย์บริเวณถนนยันตรกิจโกศล.....	166
ภาพ 5.47	(ซ้าย) สำนักงานองค์การบริหารส่วนจังหวัดอยู่ทางตอนเหนือของเทศบาลเมือง และ (ขวา) สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแพะ เขต1อยู่ทางตอนใต้ของ เทศบาลเมืองแพะ.....	168
ภาพ 5.48	(ซ้าย) เจดีย์มิ่งเมือง วัดพระบาทมิ่งเมืองก่อนการบูรณะ และ (ขวา) เจดีย์มิ่งเมืองที่บูรณะแล้วในปัจจุบัน.....	169
ภาพ 5.49	(ซ้าย) วัดจองใต้หรือวัดตันธง พ.ศ.2440 และ (ขวา) วัดตันธงในปัจจุบัน.....	169
ภาพ 5.50	โครงการบ้านจัดสรรแพะซิตีโฮม บริเวณหลังสนามกีฬาของ องค์การบริหารส่วนจังหวัด.....	171
ภาพ 5.51	บ้านเก่าที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์	172
ภาพ 5.52	(ซ้าย) ถนนเด่นชัยสู่เมืองแพะ และ(ขวา)ทางหลวงป่าสักแม่จื๊วะสู่เมืองแพะ ในสมัยก่อน.....	177
ภาพ 5.53	พาหนะประจำทางสายตัวเมืองถึงอำเภอเด่นชัย ประมาณ พ.ศ.2480.....	177
ภาพ 5.54	(ซ้าย) การเดินทางจากหมู่บ้านนอกเมืองสู่ตัวเมืองโดยใช้เกวียนเป็นพาหนะ และ (ขวา) การสัญจรภายในเมืองด้วยการเดินเท้า.....	179
ภาพ 5.55	(ซ้าย) รถสามล้อในเมืองแพะ และ (ขวา) รถยนต์เมืองแพะในสมัยแรก พ.ศ.2460...	179
ภาพ 5.56	สะพานแขวนที่เคยใช้ในอดีต ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายของสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก บริเวณทางออกนอกเมืองแพะสู่บ้านมหาโพธิ์.....	180
ภาพ 5.57	สะพานคอนกรีตเสริมเหล็กในปัจจุบัน.....	182
ภาพ 5.58	(ซ้าย) การทอผ้าแบบดั้งเดิมของชาวแพะ (ขวา) การตำข้าวด้วย “มอง” หรือ “ครกมอง”.....	185

ภาพ 5.59 การจัดวางมวลสิ่งปลูกสร้างแบบเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคมของเมืองแพร์.....	191
ภาพ 5.60 การจัดวางมวลสิ่งปลูกสร้างแบบเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคม บริเวณถนนยันตรกิจโกศล(ซ้าย)และถนนเจริญเมือง(ขวา).....	191
ภาพ 5.61 การจัดวางมวลสิ่งปลูกสร้างแบบกระจุกตัวบริเวณภายในกำแพงเมืองแพร์.....	192
ภาพ 5.62 การจัดวางมวลสิ่งปลูกสร้างอย่างเป็นระเบียบในเมืองแพร์.....	193
ภาพ 5.63 แนวโน้มของสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง และองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์.....	210

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง คือ ลักษณะทางกายภาพของเมืองที่ประกอบไปด้วยสิ่งที่มีธรรมชาติสร้างขึ้นและมนุษย์สร้างขึ้น รวมกันอย่างเป็นระบบและทำให้เห็นภาพรวมของเมืองได้อย่างชัดเจน ซึ่งประกอบด้วย ลักษณะภูมิประเทศ แหล่งน้ำ กำแพงเมือง คูน้ำ ประตูเมือง บ่อน้ำ วัด วัง โครงข่ายคมนาคม การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร การจัดวางตัวของอาคาร ความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง ตลอดจนพื้นที่ว่างสาธารณะ เป็นต้น¹ องค์ประกอบที่เกิดขึ้นนั้นเกี่ยวข้องกับเหตุผลทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนคติความเชื่อในการสร้างเมืองของแต่ละพื้นที่ เมืองทุกเมืองย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อเวลาผ่านไป วิวัฒนาการและการเติบโตของเมือง ทำให้เมืองต่างๆ เกิดการขยายตัว โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพซึ่งหมายถึงลักษณะทางกายภาพของเมืองย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเมืองเก่าที่มีประวัติศาสตร์ความสำคัญและวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละพื้นที่นั้น ส่งผลกระทบต่อลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในพื้นที่ ความเจริญเติบโตของเมืองหากไม่มีการควบคุมทิศทางและความเหมาะสม อาจส่งผลให้เอกลักษณ์และความงดงามของเมืองหมดไป

เมืองแพร์เป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน จากตำนานวัดหลวงกล่าวไว้ว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. 1371 พ่อขุนหลวงพล ได้พาผู้คนไทยลี้ภัย ไทยเขิน จากเมืองเชียงแสน ไชยบุรี และเมืองพางคำ (อ.แม่สาย) มาสร้างเมืองใหม่ที่ราบลุ่มแม่น้ำยม โดยเรียกชื่อว่า เมืองพลนคร หรือเมืองแพร์ในปัจจุบัน เมื่อพิจารณารูปแบบแผนผังของเมืองแพร์ ซึ่งเป็นรูปวงรีไม่สมมาตร เช่นเดียวกับแผนผังเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) และแผนผังของเมืองเขลางนคร (ลำปาง) จึงสันนิษฐานว่ามีช่วงอายุใกล้เคียงกับหริภุญไชยและเขลางนคร โดยมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 17² เดิมเป็นเมืองที่อยู่ใต้อันสุโขทัย และได้ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ดังนั้นจะเห็นการผสมผสานระหว่างศิลปะ วัฒนธรรม ความเชื่อในการสร้างเมือง และองค์ประกอบต่างๆ ของเมือง คือ การสร้างเมืองแพร์เชื่อว่าเป็นผลมาจากวัฒนธรรมทวารวดี คือ นิยมตั้งเมืองในบริเวณที่ราบลุ่ม มีคันดินคูน้ำล้อมรอบ เมืองแพร์มีลักษณะเป็นรูปวงรี ซึ่งสะดวกต่อการปรับให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ ขนาดของเมืองมีรัศมี

¹ จากการรวบรวมแนวความคิดในหัวข้อ 2.3.1.

² สมัย สุทธิธรรม, “แพร์ดินแดนแห่งลุ่มน้ำยม,” ใน *สารคดีพื้นบ้าน ชุด สืบสานตำนานเมือง* (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2548), หน้า 10–12.

สิ้น ทำให้สะดวกในการป้องกันบ้านเมือง³ การมีพระธาตุช่อแฮอยู่บนเชิงเขาอันเป็นตัวแทนของ เขาพระสุเมรุ อีกทั้งการสร้างพระธาตุนดอยยังเป็นแบบแผนของวัฒนธรรมล้านนาอีกด้วย นอกจากนี้ยังพบแบบแผนการสร้างเมืองแบบล้านนาอื่นๆ อีก คือ บริเวณกลางเมืองเป็นที่ตั้งของ คู่มหหลวง มีสะดือเมือง มิ่งเมือง และช่วงเมืองอยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง

ปัจจุบันเมืองแพร่มีการพัฒนามากขึ้น ก่อให้เกิดการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างใหม่ๆ อย่างโครงการบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ ห้างสรรพสินค้า ฯลฯ เพื่อสนองความต้องการทาง เศรษฐกิจของคนในพื้นที่ ซึ่งมีลักษณะทางสังคมและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ความเปลี่ยนแปลง จากการพัฒนานั้นสร้างปัญหาต่างๆ ตามมาอย่างมากมาย เช่น ปัญหาน้ำท่วมที่เกิดจากการ สร้างถนนบนทางระบายน้ำเดิมของเมืองและการสร้างที่อยู่อาศัยหนาแน่นขวางเส้นทางน้ำหลาก ปัญหาภูมิทัศน์ของพื้นที่ ปัญหาการย้ายออกของคนดั้งเดิมทำให้มีบ้านว่างและบ้านร้างในเมือง อีกทั้งบ้านเก่าที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมหลายหลังมีสภาพเก่าทรุดโทรมไม่ได้รับการซ่อมแซม เพราะขาดทุนทรัพย์ ปัญหาการบุกรุกโบราณสถาน เนื่องจากลักษณะทางกายภาพทาง ประวัติศาสตร์ของเมืองลดบทบาทความสำคัญลง จนทำให้องค์ประกอบของเมืองถูกแปรสภาพ เปลี่ยนบทบาท หรือ ทำลายไป เช่น กำแพงเมืองและคูเมืองบางส่วนถูกบุกรุกเพื่อสร้างเป็นที่อยู่ อาศัยและสถานที่ราชการ ช่วงเมืองซึ่งเคยเป็นที่ว่าราชการปัจจุบันเป็นสวนสุขภาพตามการใช้งาน ของยุคสมัย เป็นต้น สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่เกิดขึ้นใหม่นี้ หากไม่มีการวางแผนที่ดี ย่อมก่อให้เกิด ผลกระทบต่อสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ของเมือง

ดังนั้นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ เพื่อการวางแผนพัฒนาเมืองแพร่ในอนาคต ต้องคำนึงถึงพื้นฐานความเข้าใจพื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในเมืองแพร่ นอกจากนี้ยังต้องตระหนักถึงสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของเมือง ให้สามารถ รักษาไว้ให้คนรุ่นหลังได้

1.2 คำถามในการวิจัย

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยได้ เพราะอะไร ปัจจัยอะไรที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

³ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, 2544), หน้า 54-62.

1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) ศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
- 2) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแพร่รวมทั้งแนวโน้มในอนาคต
- 3) เสนอแนะเชิงนโยบาย เพื่อการคงไว้ซึ่งองค์ประกอบของเมืองแพร่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย

1.4 ขอบเขตการศึกษา

1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ ครอบคลุมพื้นที่บริเวณเมืองแพร่และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง (แผนที่ 1.1)

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

- 1) ศึกษาวิวัฒนาการของเมืองแพร่ บทบาทและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในแต่ละยุคสมัย และการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางกายภาพของพื้นที่
- 2) วิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพเมือง ได้แก่ นโยบายการพัฒนาเมือง ทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม การคมนาคมและสาธารณูปโภคอื่นๆ ที่เกิดขึ้น สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ คติความเชื่อ บทบาทของกลุ่มวัฒนธรรม
- 3) เสนอแนะเชิงนโยบาย เพื่อการคงไว้ซึ่งองค์ประกอบของเมืองแพร่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของเมือง

1.5 วิธีการศึกษา

- 1) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง แนวความคิดเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น จากเอกสารและงานวิจัยต่างๆ โดยนำข้อมูลทุติยภูมิมามีวิเคราะห์ประมวลผล เพื่อสรุปความสัมพันธ์ในประเด็นต่างๆ
- 2) ศึกษาประวัติศาสตร์ วิวัฒนาการ และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของเมืองแพร่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง โดยศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ สิ่งพิมพ์ และแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ จากห้องสมุดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และศึกษารวบรวมจากการสังเกต สัมภาษณ์ บุคคลในท้องถิ่นทั้งจากหน่วยงาน คนสำคัญในท้องถิ่น และประชาชนในเมือง

3) วิเคราะห์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในปัจจุบัน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพเมือง โดยการสำรวจสังเกตและสัมภาษณ์ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนในชุมชน ตลอดจนบันทึกภาพ เพื่อให้ทราบถึงบรรยากาศ วิถีชีวิต กิจกรรม ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน

4) วิเคราะห์สภาพปัญหา แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง เพื่อนำไปสู่การสรุปผลการศึกษาและเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการคงไว้ซึ่งองค์ประกอบของเมืองแพร์ โดยคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของเมืองเก่าที่เหมาะสมในขณะเดียวกันก็ยังมีบทบาทในการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของเมือง โดยใช้ข้อมูลจากหน่วยงานราชการ ร่วมกับการสังเกตและการสำรวจภาคสนาม

1.6 แหล่งที่มาของข้อมูล

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

1) ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนามและการสังเกตการณ์

- สำรวจข้อมูลภาคสนาม เก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพของพื้นที่ การใช้ที่ดิน กิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่
- ข้อมูลการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น เจ้าหน้าที่ของภาครัฐ ผู้สูงอายุ ประชาชนในเมือง เป็นต้น

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

1) ข้อมูลสถิติ เอกสาร จากหน่วยงานราชการและสถาบันต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น

- สำนักงานสถิติแห่งชาติ กรมแผนที่ทหาร กรมการผังเมือง
- หน่วยงานราชการในเมืองแพร์ เช่น อำเภอเมืองแพร์ เทศบาลเมืองแพร์

2) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมืองแพร์ เช่น

- พงศาวดาร จารึก จดหมายเหตุ สารานุกรมประวัติศาสตร์
- บันทึกทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
- วารสารต่างๆ เช่น อสท. เมืองโบราณ และหนังสือท่องเที่ยวในประเทศไทย

3) แผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศหรือภาพถ่ายดาวเทียม

1.7 นิยามศัพท์

จากการทบทวนแนวความคิดและทฤษฎีในบทที่ 2 มีคำศัพท์ที่ควรคำจำกัดความให้เกิดความเข้าใจตรงกัน ดังนี้

1) โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง คือ ลักษณะทางกายภาพของเมืองที่ประกอบไปด้วยสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นและมนุษย์สร้างขึ้น รวมกันอย่างเป็นระบบและทำให้เห็นภาพรวมของเมืองได้อย่างชัดเจน

2) ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน หมายถึง ลักษณะความสูงต่ำของพื้นที่ และระบบน้ำ ได้แก่ แม่น้ำ คลอง บึง หนอง เหมือง เป็นต้น ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน ในพื้นที่ภาคเหนือ

3) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง หมายถึง ลักษณะของสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นภายในเมืองตามแบบแผนวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย อันประกอบไปด้วย คันดิน คูน้ำ ประตูเมือง วัด พระธาตุบนดอย พระธาตุกลางเมือง ช่างเมือง คู่มเจ้าหลวง และสะดือเมืองหรือหลักเมืองหรือมิ่งเมือง

4) รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง (urban figure and ground pattern) หมายถึง สัดส่วนของพื้นที่สิ่งก่อสร้างที่ปกคลุมดินกับพื้นที่โล่งว่าง

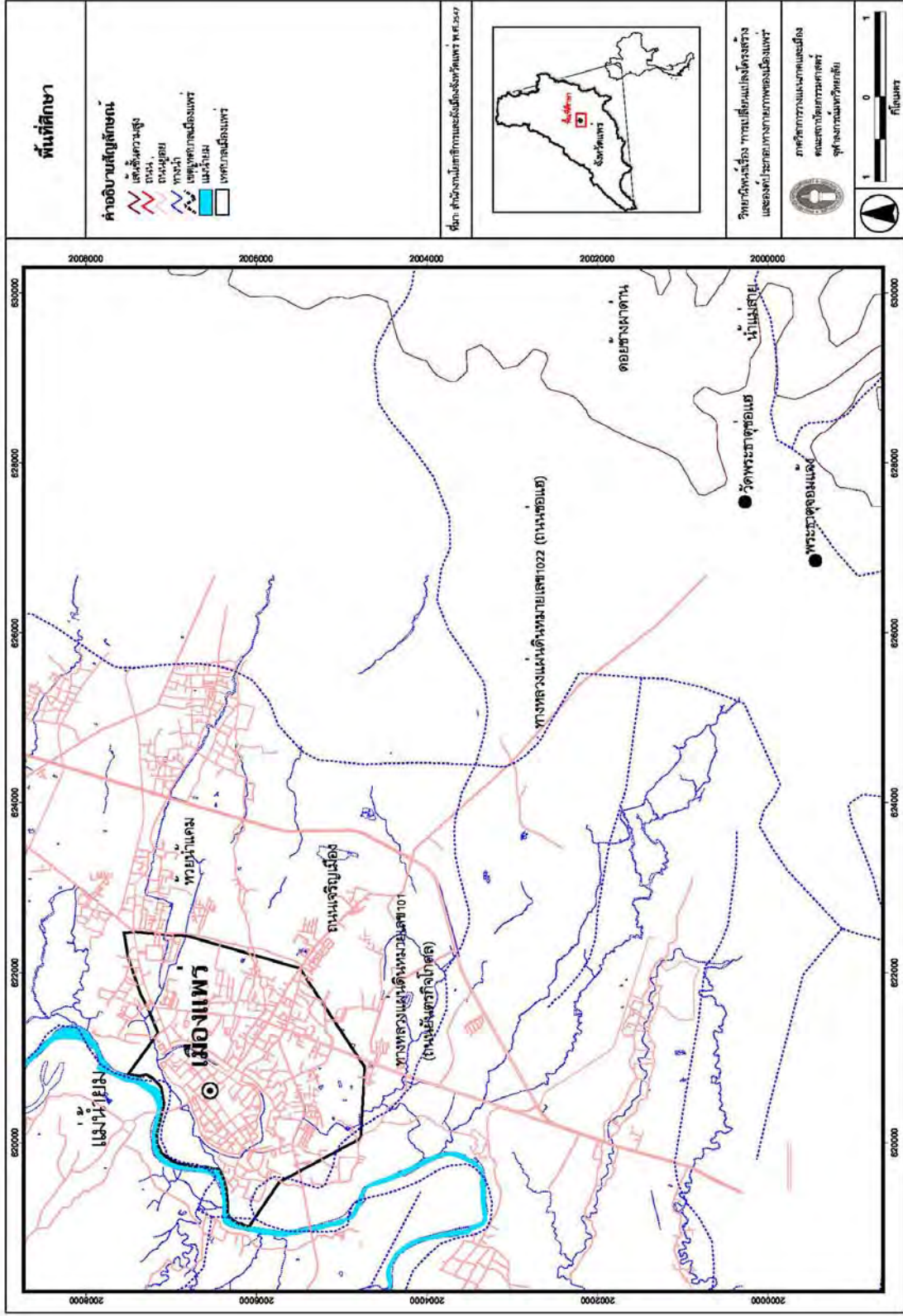
5) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน (land use pattern) หมายถึง ชนิดหรือประเภทของกิจกรรมในที่ดิน เช่น พาณิชยกรรม พักอาศัย เป็นต้น

6) รูปแบบโครงข่ายการสัญจร (network transit pattern) หมายถึง ระบบการเชื่อมโยงของเส้นทางการสัญจร ได้แก่ ถนนและการคมนาคมในรูปแบบต่างๆ

7) สิ่งปลูกสร้าง คือ อาคารที่ปลูกสร้างเพื่อการใช้ประโยชน์ต่างๆ เช่น ที่พักอาศัย ร้านค้า วัด ศาลเจ้า สำนักงานราชการ ฯลฯ

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการศึกษาครั้งนี้ ทำให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง และปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ซึ่งสัมพันธ์กับลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของกลุ่มคน ความเจริญของบ้านเมืองในแต่ละยุคสมัย

แผนที่ 1.1 พื้นที่ศึกษา บริเวณเทศบาลเมืองแพร่และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง

บทที่ 2

แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่” ได้รวบรวมแนวความคิด ทฤษฎี จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการอธิบายและเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลในการดำเนินการศึกษา ซึ่งได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็นประเด็นต่างๆ ได้แก่ 1) แนวความคิดเกี่ยวกับเมือง 2) แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน และ 3) แนวความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับเมือง

2.1.1 ความหมายของเมือง

ความหมายของคำว่า “เมือง” ได้มีผู้อธิบายให้ความหมายไว้หลายประการ แต่ที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ได้แก่

รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม¹ อธิบายความหมายของเมืองไว้ว่า โดยทั่วไปมักจะหมายถึง ลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณซึ่งเป็นบริเวณที่มีคูน้ำและคันดินหรือกำแพงล้อมรอบเป็นสำคัญ ขนาดของเมืองจะใหญ่หรือเล็กแค่ไหนขึ้นอยู่กับขนาดของบริเวณที่มีคูน้ำและกำแพงล้อมรอบ อย่างไรก็ตาม บริเวณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบก็ไม่อาจจะถือเป็นเมืองได้เสมอไป เพราะบริเวณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบขนาดเล็กอาจจะเป็นชุมชนขนาดเล็กที่เรียกว่า “หมู่บ้าน” ก็ได้ ดังนั้นบริเวณที่ล้อมรอบด้วยคูน้ำคันดินหรือกำแพงจึงเรียกว่า “เวียง”

ส่วนเมืองนั้น หมายถึง หมู่บ้านขนาดใหญ่อันประกอบไปด้วยบริเวณที่มีคนหลายหมู่เหล่าต่างหน้าที่และอาชีพมาอยู่รวมกัน มีเจ้าเมืองปกครอง อันแสดงให้เห็นว่ามีกลุ่มบุคคลที่เป็นชนชั้นปกครองรวมอยู่ด้วยชัดเจน จนถึงการมีย่านตลาด และบริเวณเวียงที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ

ดร.ธิดา สาระยา² ได้ให้ความหมายของเมืองที่สำคัญไว้ 2 ประการ *ประการแรก* คือ เป็นแหล่งของชุมชนที่มีพื้นที่มีขอบเขตกำหนดไว้แน่นอน และมีโครงสร้างทางกายภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงขนาดของกลุ่มชนที่มีจำนวนและความซับซ้อนมากกว่าชุมชนหมู่บ้าน โครงสร้างทางกายภาพดังกล่าวนี้ได้แก่ คูน้ำ และกำแพงที่โอบล้อมแหล่งชุมชน สระน้ำ วัด บริเวณที่อยู่อาศัย

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ,” ใน *ศิลปวัฒนธรรม* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 267-268.

² ธิดา สาระยา, *รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), หน้า 106-107.

ของเจ้านายและขุนนาง กับบริเวณที่อยู่อาศัยของประชาชนทั่วไป *ประการที่สอง* คือ การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มทางสังคม ตั้งหลักแหล่งแน่นอน ซึ่งเป็นพัฒนาการขั้นต้นสุดของมนุษย์ ซึ่งถือเป็นความเจริญอยู่เหนือระดับทางสังคมชนเผ่าเร่ร่อน และแสวงหาที่เพาะปลูกทำกินที่เหมาะสม เมืองที่เกิดจากการรวมกลุ่มทางสังคมนั้น เริ่มจากกลุ่มเครือญาติที่มีบรรพบุรุษเดียวกัน มีหัวหน้าผู้เป็นหลักร่วมกันทางวัฒนธรรม เกิดกลุ่มคนที่มีสำนึกร่วมทางวัฒนธรรม ลักษณะการรวมกลุ่มดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นก่อนการสร้างเมืองทางกายภาพที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร³ ได้ให้ความหมายของเมืองไว้ว่า เมืองนั้นประกอบไปด้วยองค์ประกอบย่อยต่างๆ ภายในประกอบกันเป็นเมือง เช่น อาณาเขต ดินแดน มีจุดเริ่มต้นของเมือง เช่น เมืองตั้งอยู่ริมแม่น้ำ หรือริมเส้นทางคมนาคม เป็นต้น และองค์ประกอบย่อยๆ ได้แก่ กิจกรรม การใช้ที่ดิน สถาบันต่างๆ รวมกันเป็นเมืองขึ้นมา

Doxiadis⁴ ได้กล่าวว่า เมืองประกอบด้วยองค์ประกอบ 5 ประการ ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น คือ

1) ธรรมชาติ (nature) ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ ลักษณะทางกายภาพของพื้นดิน พืชพันธุ์ ชีวิตสัตว์ ภูมิอากาศ รวมกันเป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

2) คน (man) ได้แก่ ความต้องการด้านชีวภาพ คือ อากาศ อุณหภูมิ ที่ว่าง ความรู้สึกสัมผัสและการรับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 รูปแบบทางสังคม แบบแผนการดำรงชีวิต สิ่งต่างๆ เหล่านี้รวมกันเป็นสังคม

3) สังคม (society) ได้แก่ องค์ประกอบความหนาแน่นของประชากร วัฒนธรรม การศึกษา สุขภาพ และสวัสดิการ เป็นต้น

4) โครงสร้างทางกายภาพ (shells) คือ บ้านพักอาศัย สถานบริการชุมชน สถานที่ที่ใช้ในการสัญจร การตลาด ศูนย์ราชการ สิ่งเหล่านี้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ

5) โครงข่าย (networks) ได้แก่ ระบบบริการสาธารณูปโภคและบริการต่างๆ

³ ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, *การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทัศนภูมิและการปฏิบัติ* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 72.

⁴ Doxiadis, C.A., *Ecology and Ekistics*, ed. Genald Dix, (London; Elex books Ltd, 1977), อ้างถึงใน ภูชัย สืบไปพันธ์, "การศึกษาองค์ประกอบความน่าอยู่ของเมือง: กรณีศึกษาผังเมืองยะลา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 17-18.

จากการทบทวนความหมายของเมืองข้างต้น ทำให้ทราบว่า เมืองประกอบไปด้วย ลักษณะทางกายภาพและลักษณะทางสังคม ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเน้นการศึกษาเมืองในทาง กายภาพเป็นสำคัญ และขอบเขตของเมืองที่จะต้องพิจารณาตามความหมายของเมือง คือ บริเวณเวียงที่มีองค์ประกอบของบริเวณที่มีคูน้ำและคันดินหรือกำแพงดินล้อมรอบ และบริเวณ พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับเวียง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ใช้เป็นกิจกรรมต่างๆ ของเมืองทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมือง

2.1.2 วิวัฒนาการของเมือง

การกลายเป็นเมืองในประเทศไทยอาจแบ่งออกเป็น 2 ช่วง (สมัย) คือ สมัยโบราณหรือ ช่วงก่อนการจัดตั้งเทศบาล (พ.ศ. 2476) และสมัยปัจจุบันหรือช่วงตั้งแต่มีการจัดตั้งเทศบาลเป็น ต้นมา การกลายเป็นเมืองของไทยในสมัยโบราณนั้น มีหลักฐานแสดงว่าได้รับการวางผังเมือง เป็นอย่างดี โดยมีการพิจารณาในด้านทำเลที่ตั้งของเมือง และความปลอดภัยจากข้าศึก โดยมีการสร้างค่าย ประตู หอรบ บ่อบม คูน้ำและกำแพงเมืองตามหลักยุทธศาสตร์ เช่น เมืองศรีเทพ (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์) ซึ่งได้สร้างมาเมื่อประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว เมืองในสมัยก่อนการขยายตัวและการเจริญเติบโตของเมือง เกิดขึ้นจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ที่ดำเนินไปอย่างช้าๆ หรือค่อยเป็นค่อยไป ส่วนการกลายเป็นเมืองในสมัยปัจจุบันหรือช่วงตั้งแต่มี การจัดตั้งเทศบาลเป็นต้นมานั้น ได้ใช้จำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองเป็นหลักในการวัดค่า ความเป็นเมือง⁵

อันที่จริงในกระบวนการกลายเป็นเมืองย่อมแสดงถึงวิวัฒนาการของเมืองที่เปลี่ยนแปลง ไปอยู่แล้ว แต่ถ้าพิจารณาจากโครงสร้างภายในของเมืองที่ปรากฏให้เห็นเป็นแนวนอนและการใช้ ที่ดิน Lewis Keeble⁶ ได้แบ่งวิวัฒนาการของเมืองออกเป็น 4 ระดับ โดยเปรียบเทียบกับชีวิตของ มนุษย์ในช่วงวัยที่ต่างกันที่น่าสนใจ ดังนี้

- 1) ขั้นแรก (Infantile) เริ่มจากการรวมตัวเป็นชุมชนเมืองขนาดเล็ก ไม่มีการแบ่งแยกการ ใช้ที่ดินชัดเจน
- 2) ขั้นวัยรุ่น (Juvenile) เริ่มแบ่งการใช้ที่ดินเป็นย่านพักอาศัย และมีอุตสาหกรรมเล็กๆ อยู่ในครัวเรือน

⁵ เสน่ห์ ญาณสาร, “ภูมิศาสตร์เมือง” ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546, หน้า 50-53.(เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

⁶ Lewis Keeble, Principles and practice of town and country planning (London: The Estates Gezette, 1972), p.87.

3) **ขั้นผู้ใหญ่ (Mature)** โครงสร้างภายในเมืองแบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม อย่างเห็นได้ชัดเจน

4) **ขั้นชรา (Senile)** เป็นเมืองที่มีโครงสร้างภายในเสื่อมโทรม เนื่องจากการเติบโตอย่างเต็มที่แล้ว

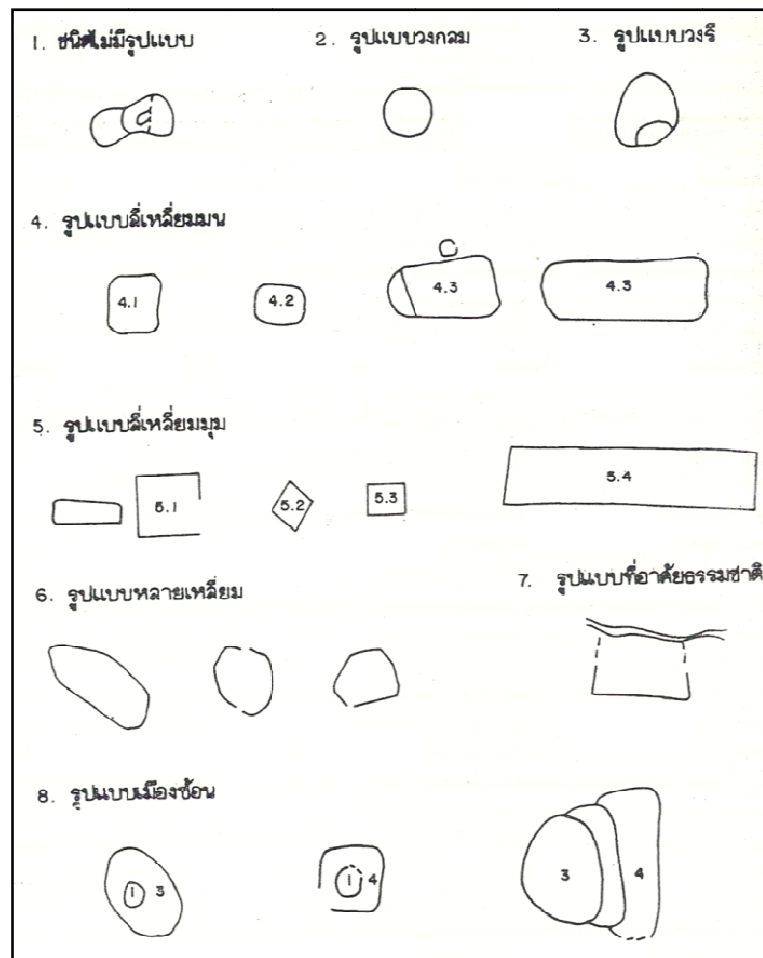
อย่างไรก็ตาม วิวัฒนาการของเมืองตามแนวคิดนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเกิดขึ้นในทุกขั้นตอน เพราะบางเมืองอาจมีวิวัฒนาการอยู่เพียงขั้นแรกขั้นเดียวแล้วไม่มีการพัฒนาสูงขึ้นอื่นๆ ในขณะที่บางเมืองมีการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอและเรียนรู้การป้องกันเมืองไม่ให้เกิดกับสภาพที่เสื่อมโทรม จึงไม่ต้องพบกับวิวัฒนาการในขั้นสุดท้าย

2.1.3 รูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี

จากการศึกษาของ ผ่องศรี วนาสิน และ ทิวา ศุภจรรยา⁷ สรุปได้ว่า รูปแบบและลักษณะกายภาพของเมืองโบราณ มีรูปร่างของคูน้ำคันดินล้อมรอบหลายรูปแบบ ซึ่งจัดออกเป็นกลุ่มได้ 8 กลุ่ม (ภาพ 2.1) ได้แก่ 1) ชนิดไม่มีรูปแบบ จะเป็นลักษณะรูปร่างคดเคี้ยวไปมาจนบรรจบเป็นวงล้อม 2) รูปแบบวงกลม 3) รูปแบบวงรี 4) รูปแบบสี่เหลี่ยมมน แนวคูน้ำคันดินจะมีอยู่สี่ด้าน ลักษณะคล้ายรูปสี่เหลี่ยม 5) รูปแบบสี่เหลี่ยมมุมมน คูน้ำคันดินมีลักษณะเป็นแนวตรงทั้งสี่ด้าน 6) รูปแบบหลายเหลี่ยม 7) รูปแบบที่อาศัยธรรมชาติเป็นแนวล้อม เป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินขุดขึ้นเป็นแนวบางส่วน อีกส่วนหนึ่งจะใช้ทางน้ำธรรมชาติเป็นปราการ 8) รูปแบบเมืองซ้อน เมืองโบราณในกลุ่มนี้มีลักษณะคูน้ำคันดินซ้อนกันหลายรอบ

เมืองโบราณที่มีรูปแบบต่างกันเหล่านี้ไม่ได้สร้างขึ้นในเวลาเดียวกัน แต่จะมีวิวัฒนาการไปตามลำดับดังนี้ ในระยะแรกการสร้างคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองโบราณยังไม่มีวิธีการและแนวคิดทางเรขาคณิตมาช่วยในการสร้าง เมืองโบราณจึงเป็นชนิดไม่มีรูปแบบ ต่อมาเมื่อรู้จักเทคนิคและมีความรู้ในการสร้างเมือง ประกอบกับความคุ้นเคยและเชื่อถือในลัทธิ จึงสร้างเมืองเป็นรูปวงกลม แต่ขนาดของเมืองไม่กว้างขวางนัก เมื่อมีความต้องการสร้างเมืองให้มีขนาดใหญ่มากขึ้น จึงเกิดเมืองโบราณรูปวงรีขึ้น และมีพัฒนาการต่อมากลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน ในที่สุดเมื่อรู้วิธีการสำรวจและวางแผนดีขึ้น จึงสามารถสร้างเมืองรูปร่างสี่เหลี่ยมได้ และต่อมาเมื่อมีความจำเป็นต่อการใช้น้ำให้เกิดประโยชน์มากขึ้นกว่าเพียงการกักเก็บน้ำและป้องกันศัตรู รูปแบบของคูน้ำจึงเชื่อมโยงโดยตรงกับทางน้ำธรรมชาติและอาศัยทางน้ำนั้นเป็นส่วนหนึ่งของคูเมือง

⁷ ผ่องศรี วนาสิน และ ทิวา ศุภจรรยา, เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย: การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์, งานวิจัยลำดับที่ 1 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 106-117.

ที่มา: ผ่องศรี วรนาสิน และ ทิวา ศุภจรรยา เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย: การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525) หน้า 118

ภาพ 2.1 ลักษณะรูปร่างคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองโบราณแบบต่างๆ
ในบริเวณที่ราบเจ้าพระยาตอนล่าง

นอกจากนี้ สุรพล คำวิฑูล^๕ ยังสันนิษฐานว่า วัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางได้ขยายตัวขึ้นมาเมื่ออิทธิพลในภาคเหนือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือการกำเนิดสังคมเมือง เข้ามาแทนที่สังคมหมู่บ้าน ลักษณะเด่นของการเป็นสังคมเมืองคือการสร้าง “เวียง” เป็นศูนย์กลางของเมือง ซึ่งมีลักษณะทางกายภาพเป็นบริเวณที่มีคันดินและคูน้ำล้อมรอบ การขยายตัวของวัฒนธรรมทวารวดีดังกล่าวยังส่งผลให้เกิดเมืองในแคว้นทวารวดีในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและวัง ผังของเวียงในทวารวดีคล้ายกับเมืองสมัยทวารวดีในภาคกลาง คือ นิยมตั้งเมืองในบริเวณที่ราบลุ่ม มีคันดินคูน้ำล้อมรอบ โดยใช้คูเมืองด้านหนึ่งติดกับแม่น้ำหรือแหล่งน้ำ

^๕ สุรพล คำวิฑูล, *ข่วงเมืองและวัดหัวขวง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 6-7.

ธรรมชาติ ส่วนคันดินด้านที่เหลื่อมักขุดต่อเติมโดยรอบเมืองต่างๆ ใช้ทางน้ำติดต่อกันได้อย่างสะดวก ผังของเวียงในแคว้นหริภุญไชยเป็นรูปรีและสี่เหลี่ยมมุม เมืองรุ่นแรกที่สร้างขึ้น เช่น เวียงหริภุญไชย เวียงเขलगนคร และเวียงแพร์

จากการสำรวจของทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย ของ ทิวา ศุภจรรยา และ ผ่องศรี วนาสิน⁹ ทำให้ทราบว่า จังหวัดแพร์นั้นมีเมืองโบราณอยู่ทั้งสิ้น 7 เมือง (ภาพ 2.2) ดังนี้

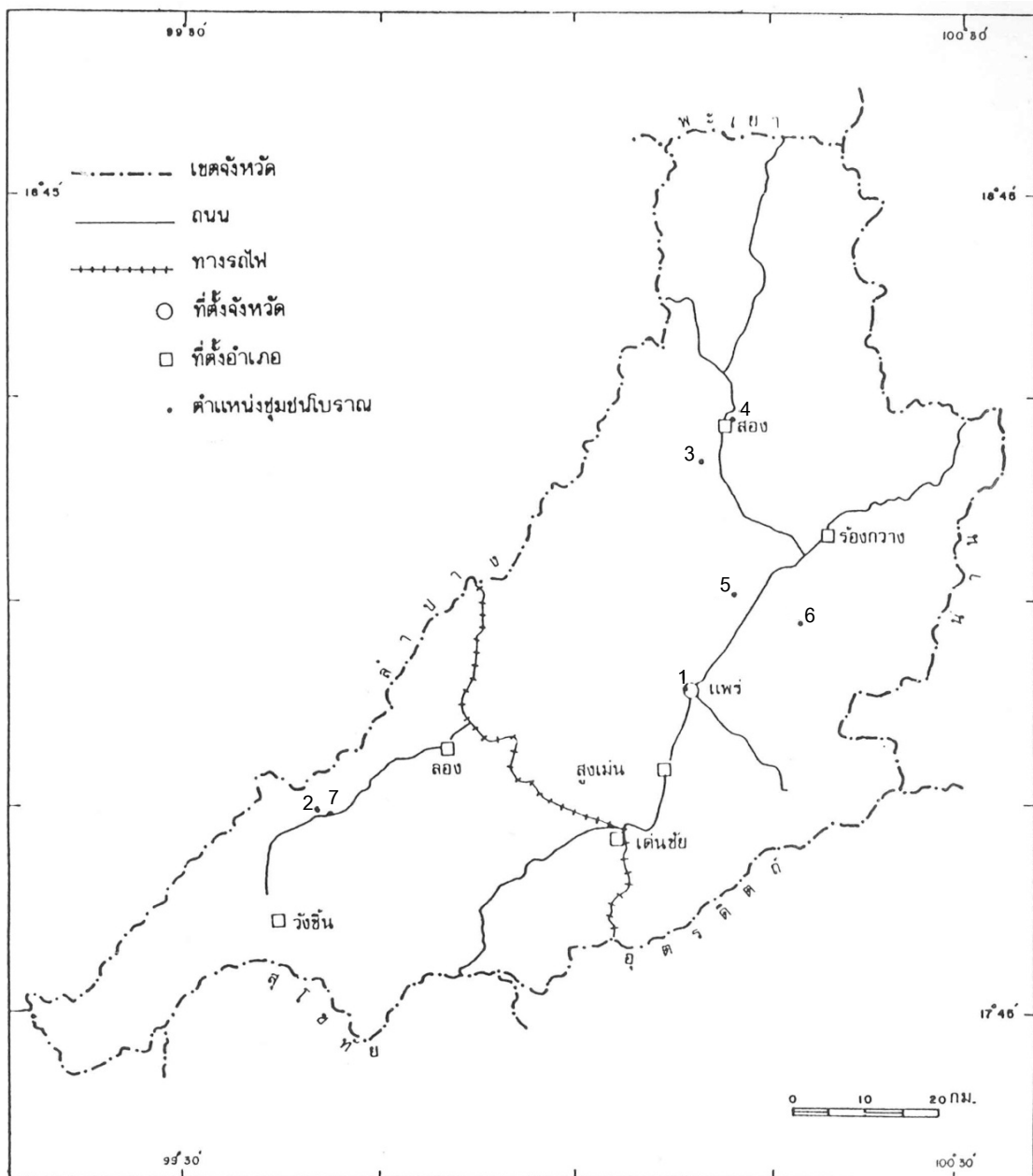
ตาราง 2.1 เมืองโบราณในจังหวัดแพร์

เลขที่/ ลำดับที่	รายละเอียด
39-1/633	บ้านเมืองแพร์ ต.โนเวียง อ.เมืองแพร์ จ.แพร์ ระวังแผนที่ 5045 III บริเวณ NE47-7 พิกัด รุ่ง 18 08 34 แวง 100 08 35 ภาพถ่ายวันที่ 27 พฤศจิกายน 2516
39-2/633	บ้านแม่รัง ต.หัวทุ่ง อ.สอง จ.แพร์ ระวังแผนที่ 4945 III บริเวณ NE47-7 พิกัด รุ่ง 18 00 02 แวง 99 41 29 ภาพถ่ายวันที่ 21 ธันวาคม 2516
39-3/632	บ้านดอนแก้ว ต.ห้วยหม้าย อ.สอง จ.แพร์ ระวังแผนที่ 5045 IV บริเวณ NE47-7 พิกัด รุ่ง 18 25 20 แวง 100 09 51 ภาพถ่ายวันที่ 23 ธันวาคม 2516
39-4/1476	บ้านต้นผึ้ง ต.บ้านกลาง อ.สอง จ.แพร์ ระวังแผนที่ 5045 IV บริเวณ NE47-7 พิกัด รุ่ง 18 28 21 แวง 100 12 13 ภาพถ่ายวันที่ 22 ธันวาคม 2518
39-5/1575	บ้านแม่คำมีรัตนปัญญา ต.แม่คำมี อ.ร้องกวาง จ.แพร์ ระวังแผนที่ 5045 IV บริเวณ NE47-7 พิกัด รุ่ง 18 15 27 แวง 100 12 26 ภาพถ่ายวันที่ 11 ธันวาคม 2516
39-6/1626	บ้านเวียงเหนือ ต.บ้านเวียง อ.ร้องกวาง จ.แพร์ ระวังแผนที่ 5045 II บริเวณ NE47-7 พิกัด รุ่ง 18 13 33 แวง 100 17 18 ภาพถ่ายวันที่ 11 ธันวาคม 2516
39-7/1627	บ้านแม่บงเหนือ ต.หัวทุ่ง อ.สอง จ.แพร์ ระวังแผนที่ 4944 IV บริเวณ NE47-11 พิกัด รุ่ง 17 59 27 แวง 99 41 28 ภาพถ่ายวันที่ 21 ธันวาคม 2516

ที่มา: ผ่องศรี วนาสิน และ ทิวา ศุภจรรยา, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย เล่ม 2 (นครศรีธรรมราช-ร้อยเอ็ด) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527).

เมืองแพร์เป็นเมืองหนึ่งที่อยู่ในการค้นพบในลำดับที่ 39-1 ตั้งอยู่บนที่ราบ ทางตะวันออกของแม่น้ำยม มีกำแพงดินล้อมรอบเวียงเป็นรูปวงรี คู่น้ำล้อมรอบชั้นนอกของคันดินทางทิศเหนือและตะวันออก ส่วนด้านที่เหลื่อมักใช้ทางน้ำธรรมชาติล้อมรอบ ลักษณะและรูปแบบทางกายภาพเหล่านี้ เชื่อว่าเป็นผลมาจากวัฒนธรรมทวารวดี

⁹ ผ่องศรี วนาสิน และ ทิวา ศุภจรรยา, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย เล่ม 2 (นครศรีธรรมราช-ร้อยเอ็ด) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527).

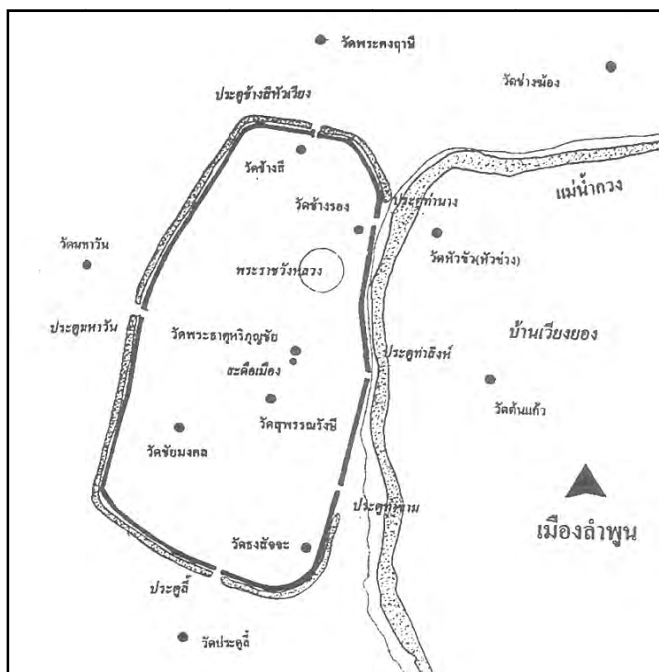

ที่มา: ผ่องศรี วนาลิน และ ทิวา ศุภจรรยา, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย เล่ม 2 (นครศรีธรรมราช-ร้อยเอ็ด) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527).

ภาพ 2.2 ตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่

2.1.4 รูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณในวัฒนธรรมล้านนา

สุรพล ดำริห์กุล¹⁰ ศึกษาองค์ประกอบของสิ่งสำคัญที่ปรากฏเป็นแบบแผนของเมืองล้านนา ได้พบว่าภายในตัวเมืองหรือเวียง นอกจากจะเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำการของกษัตริย์ เจ้าเมือง และเจ้านาย ตลอดจนขุนนางและไพร่พลเมืองบางส่วนแล้ว ยังปรากฏมีสถานที่สำคัญๆ ของเมือง อาทิ สะดือเมือง มิ่งเมือง เสาอินทขิล เสาหลักเมือง พระมหาธาตุกลางเมือง ชวงเมือง และพระธาตุนบดอย เป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองอีกด้วย (ภาพ 2.3)

ที่มา: สุรพล ดำริห์กุล ช่วงเมืองและวัดหัวขวง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549) หน้า 47

ภาพ 2.3 ตัวอย่างองค์ประกอบและแบบแผนของผังเมืองลำพูน

1) สะดือเมือง เป็นองค์ประกอบสำคัญอยู่ในเมืองหลายแห่ง เช่น เมืองหริภุญไชย เมืองเขลางนคร เมืองแพร่ เมืองเชียงใหม่ และเมืองเชียงราย คำว่า “สะดือเมือง” หมายถึงบริเวณที่กำหนดว่าเป็นศูนย์กลางของเมืองและเป็นที่ตั้งของเสาสะดือเมือง จากร่องรอยของสะดือเมืองที่ปรากฏอยู่ในเมืองต่างๆ นั้น ตำแหน่งที่เป็นสะดือเมืองนั้น มีทั้งสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้นและสิ่งที่เป็นธรรมชาติถูกกำหนดให้เป็นตำแหน่งสะดือเมือง อย่างไรก็ตาม เชื่อว่าคติที่เกี่ยวกับสะดือเมืองในระยะเริ่มแรกนั้นน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับคติการยกเสาหลักเมือง “หลักเมือง” คือ

¹⁰ สุรพล ดำริห์กุล, ช่วงเมืองและวัดหัวขวง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 305-312.

ชัยภูมิอันเป็นมงคลและเป็นสัญลักษณ์กำหนดตำแหน่งของเมืองหรือเสาเอกของเมือง ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า “ซีละ” และภาษามคธว่า “อินทซีละ” หลักเมืองเป็นความเชื่อในวัฒนธรรมอินเดียที่เข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นเวลานานแล้ว

2) มิ่งเมือง แบบแผนของเมืองที่ปรากฏมี “เสามิ่งเมือง” และ “พระธาตุมิ่งเมือง” ตั้งอยู่เป็นองค์ประกอบสำคัญของเมือง คำว่า “มิ่งเมือง” มีความหมายถึงสิ่งที่ดีงามหรือความเป็นมงคลของเมือง ซึ่งปรากฏเป็นตำแหน่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนของเมือง เช่น เมืองนำปรากฏเสามิ่งเมืองอยู่ในบริเวณวัดมิ่งเมืองซึ่งอยู่กลางเวียง เมืองแพรมิ่งเมืองอยู่บริเวณศูนย์กลางของเมือง มิ่งเมือง เป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับตำแหน่งอันเป็นมงคลของเมืองที่อยู่บริเวณกลางเมือง ซึ่งน่าจะเป็นคติอันเดียวกันกับเรื่องของหลักเมืองและเสาสะดือเมือง เพียงแต่มีการเรียกชื่อแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นและตามแต่ช่วงเวลา

3) หลักเมือง เป็นองค์ประกอบของเมืองอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏเป็นแบบแผนของเมืองในดินแดนล้านนา ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ให้คำนิยามหลักเมืองไว้ว่า “เสาเอกของเมืองและเป็นชัยภูมิอันเป็นมงคลที่เหมาะสมสำหรับการตั้งเสาหลักเมือง” วัตถุประสงค์สำคัญของหลักเมืองที่สร้างขึ้น เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ของเมืองที่สร้างว่ามีหลักอยู่ตรงนี้ ประชากรจะได้อยู่ดีมีสุขและเป็นแหล่งสร้างบ้านแปงเมืองกันโดยแน่นอน ในประเทศไทยพบว่ามีการสร้างหรือยกเสาหลักเมืองมานานแล้ว ตัวอย่างหลักเมืองที่เก่าแก่ที่สุดคือ หลักเมืองศรีเทพในจังหวัดเพชรบูรณ์ หลักเมืองเป็นประเพณีพราหมณ์มีมาแต่อินเดีย ไทยตั้งหลักเมืองขึ้นตามธรรมเนียมพราหมณ์ ดังนั้น พิธีการที่กระทำล้วนเป็นพิธีทางไสยศาสตร์หรือพิธีข้างพราหมณ์เสียเป็นส่วนใหญ่ เพิ่งมีพิธีทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องเมื่อไม่นานนี้

4) พระมหาธาตุกลางเมือง แบบแผนอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏพบอยู่ในเมืองต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน คือ การสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นเพื่อให้เป็นหลักหรือศูนย์กลางของเมือง คติการบูชาพระมหาธาตุนั้นเป็นประเพณีในพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน เกิดเป็นคติในการสร้างวัดสำคัญขึ้นในเมืองที่เรียกว่า “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ” หรือเรียกอย่างย่อๆ ว่า “วัดมหาธาตุ” ในเขตภาคเหนือตอนบน คติการสร้างพระมหาธาตุเพื่อเป็นศูนย์กลางของเมืองนั้นมีหลักฐานปรากฏขึ้นครั้งแรกคือ พระมหาธาตุหริภุญไชย และสืบทอดมาในสมัยล้านนา ดังพบว่าเมืองต่างๆ ในสมัยล้านนาแทบทุกแห่งจะปรากฏมีการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นในเมืองเพื่อเป็นศูนย์กลางของเมือง เช่น เมืองลำปางมีพระธาตุวัดป่าสักหรือพระธาตุศรีจอมไคลประดิษฐานอยู่กลางเมือง เมืองเชียงใหม่มีพระธาตุเจดีย์หลวงตั้งอยู่กลางเวียง เมืองน่านมีพระธาตุวัดหลวงกลางเวียงหรือวัดช้างค้ำ เมืองเชียงรายมีพระธาตุคุดอยตั้งอยู่ในตำแหน่งของสะดือเมืองเดิม เมืองเชียงใหม่มีพระธาตุหลวงเป็นปูชนียสถานที่สำคัญอยู่กลางเมือง

5) ชวงเมือง คือสนามหรือพื้นที่โล่งกว้างที่ตั้งอยู่ภายในเมือง เป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมของเมือง เขียวชาย อักษรดิษฐ์¹¹ ได้กล่าวถึงชวงเมืองไว้ว่า องค์ประกอบของใจกลางเมืองที่เปรียบเสมือนเป็นศูนย์รวมของอำนาจและความศรัทธาทั้งอาณาจักรและพุทธจักร หมายถึงการเป็นองค์ประกอบของทั้งวัดและวัง โดยอาณาบริเวณดังกล่าวนี้ถูกเชื่อมเข้าด้วยกันโดยพื้นที่ว่างที่เรียกว่า “ชวง” หรือ “ชวงเมือง” สำหรับใช้เป็นที่ประกอบราชพิธีและกิจกรรมต่างๆ ของเมือง องค์ประกอบที่เพิ่มเข้ามาในสมัยล้านนา คือ “วัดหัวชวง” เป็นวัดที่มีตำแหน่งใกล้ชิดกับ “ชวงหลวง” หรือ “ชวงเมือง” พบว่าลักษณะการมีวัดหัวชวงกระจายตัวอยู่ตามเมืองต่างๆ ในล้านนา แต่ก็มีบางเมืองที่ไม่มี แสดงให้เห็นว่าแบบแผนเรื่องการสร้างวัดหัวชวงนี้อาจจะไม่ใช่แบบแผนของเมืองล้านนาเสมอไป แต่คติการกำหนดสร้าง “ชวง” เป็นสิ่งสำคัญควบคู่กับ “วัดหลวงกลางเวียง” และ “หอคำ คุ่มแก้ว” มานับแต่โบราณ ดังนั้นนับว่า “ชวงเมือง” จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สะท้อนอำนาจทั้งฝ่ายรัฐและศาสนา เมืองที่มีองค์ประกอบของชวงเมืองปรากฏอยู่อย่างชัดเจน คือ เมืองเชียงใหม่ และเมืองน่าน ส่วนเมืองอื่นๆ ที่ยังคงมีร่องรอยอยู่ในพื้นที่ที่คาดว่าน่าจะเป็นชวงเมืองมาก่อน คือ เมืองเขลางนคร เมืองพะเยา และเมืองแพร่

6) คติการสร้างพระธาตุนบยอดดอย ซึ่งเป็นวัฒนธรรมพื้นถิ่นที่เกิดขึ้นเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน และมีพัฒนาการสืบทอดจนกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมอยู่ในดินแดนล้านนาและใกล้เคียงในเวลาต่อมา การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในล้านนานั้น มักจะสร้างนอกเมืองหรือนอกเวียงเป็นสำคัญ¹² คติการสร้างพระธาตุนบยอดดอยนั้นน่าจะเป็นผลที่เกิดจากการผสมผสานของอิทธิพลที่มีมาจากภายนอกเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ในพื้นถิ่น กล่าวคือ การที่ชุมชนในล้านนาเอาพระพุทธรูปมาประสานกับการนับถือผี ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมอยู่ก่อน และความนิยมในการสร้างพระธาตุมายังจากความต้องการจะเชื่อมโยงดินแดนอันเป็นเมืองหลวงของพระพุทธรูป คือ ชมพูทวีป ให้เข้ากับชุมชนของตน ด้วยการยอมรับเอาเขาพระสุเมรุในคติอินเดียว่าอยู่ที่ชมพูทวีปนั้น มาสร้างความเชื่อที่ให้อดอยในหมู่บ้านของตนเป็นเขาพระสุเมรุ และสร้างพระธาตุนบยอดดอยขึ้นเป็นศูนย์กลางจักรวาลของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่ให้ความสำคัญกับภูเขาในฐานะที่เป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับบรรพชน ตลอดจนความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ในพื้นถิ่น กับคตินิยมของการนับถือพระบรมสารีริกธาตุอันเป็นแบบแผนวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาจนกลายเป็นแบบแผนของล้านนาไปในที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงเห็นว่าได้ปรากฏพระธาตุเจดีย์ที่ตั้งอยู่บนยอดดอยในเขตวัฒนธรรมล้านนาเป็นจำนวนมากมาย

¹¹ เขียวชาย อักษรดิษฐ์, “หอคำ คุ่มแก้ว มณีแห่งนครศิลาบิสดาน ชัตติยาธานี” ภาควิชาคณะศิลปปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548, หน้า 23-25. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

¹² ศรีศักร วัลลิโภดม, ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2546), หน้า 97.

เช่น พระธาตุดอยสุเทพ เมืองเชียงใหม่ พระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน พระธาตุดอยกองมู เมืองแม่ฮ่องสอน พระธาตุจอมทอง เมืองพะเยา พระธาตุช่อแฮ เมืองแพร่ เป็นต้น¹³

นอกจากนี้ยังมีประเพณีการไหว้พระธาตุประจำปีเกิดของคนล้านนาโบราณ เช่น คนเกิดปีชวดไหว้พระธาตุจอมทอง ปีฉลูไหว้พระธาตุลำปางหลวง ปีขาลไหว้พระธาตุช่อแฮ (เมืองแพร่) ปีเถาะไหว้พระธาตุแช่แห้ง (เมืองน่าน) ปีมะแมไหว้พระธาตุดอยสุเทพ ปีระกาไหว้พระธาตุหริภุญไชย เป็นต้น จึงมักมีการเดินทางของผู้คนไปไหว้พระธาตุประจำปีเกิดของตน นับว่าพระบรมธาตุสำคัญของแต่ละเมืองนั้น มีความหมายในเรื่องบูรณาการวัฒนธรรมและการเมืองของรัฐเป็นอย่างมาก เพราะทำให้แต่ละเมืองที่อยู่ในเขตแคว้นเดียวกันมีความสัมพันธ์กัน ไปมาหาสู่กัน และมีความสมบูรณ์ในเรื่องของศาสนาและระบบความเชื่อดั้งเดิม¹⁴

เมืองแพร่เป็นเมืองที่อยู่ในทางตอนเหนือของประเทศ ซึ่งเป็นเมืองที่มีองค์ประกอบของแบบแผนของเมืองล้านนาอยู่ภายในเมืองทั้ง พระธาตุนดอย พระมหาธาตุกลางเมือง สะดือเมือง มิ่งเมือง หรือ หลักเมือง ช่างเมือง วัดหัวข่วง คุ่มเจ้าหลวงซึ่งเป็นตัวแทนการปกครองของเมืองแพร่ในสมัยนั้น ภายในเวียงเป็นที่พักอาศัยของชนชั้นเจ้าเมือง เจ้านาย ขุนนาง และไพร่พลบางส่วน ซึ่งชนชั้นปกครองอยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง เพื่อความสะดวกในการปกครองชาวบ้านทั่วไปอาศัยอยู่ภายในเวียงในบริเวณติดกับกำแพงเมืองด้านใน พื้นที่สวน ไร่ นา ส่วนใหญ่อยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองห่างออกไป ในปัจจุบันเมืองแพร่ก็ยังคงหลงเหลือร่องรอยของแบบแผนของเมืองล้านนาให้เห็นได้อยู่ ถึงแม้จะมีการพัฒนาเมืองไปตามยุคสมัยและได้ทำลายแบบแผนหรือองค์ประกอบบางอย่างไปแล้วก็ตาม

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

2.2.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร¹⁵ กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานไว้ว่า เป็นการบุกเบิกเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของโลก รูปแบบและขนาดการตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนแตกต่างกันไป ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานเพียงครอบครัวเดียวแบบโดดๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านใหญ่น้อยเป็นชุมชนทั้งในชนบทและชุมชนเมือง การตั้งถิ่นฐานเป็นการแสดงออกถึงการจัดการพื้นที่ของ

¹³ สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินล้านนา (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2539), หน้า 171-191.

¹⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2546), หน้า 101-103.

¹⁵ ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎีและการปฏิบัติ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 40.

มนุษย์ในรูปแบบของอาคารบ้านเรือน ถนน การใช้ที่ดิน รวมไปถึงผลกระทบต่างๆ ต่อสิ่งแวดล้อม

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร¹⁶ ได้อธิบายรูปแบบของการตั้งถิ่นฐาน โดยแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ (ภาพ 2.4) คือ

1) การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (Linear Settlement) การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวหรือตามแนวเส้นทางคมนาคม ปรากฏในบริเวณที่ราบเป็นส่วนใหญ่ โดยยึดเส้นทางคมนาคมเป็นหลักในการตั้งบ้านเรือน และด้านหลังของที่อยู่อาศัยมักใช้เป็นพื้นที่เกษตร บริเวณจุดตัดหรือทางแยกมักมีการกระจุกตัวของบ้านเรือนที่ใช้เป็นเขตการค้าของชุมชน ส่วนบริเวณที่ไกลออกไป การตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างกัน ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวหรือตามเส้นทางคมนาคม ได้แก่ แม่น้ำ ลำคลอง และถนน

- แม่น้ำ ลำคลอง (River Linear Settlement) การตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง เป็นการเลือกพื้นที่ของมนุษย์ชาติมาตั้งแต่โบราณกาล เพราะแหล่งน้ำเป็นต้นกำเนิดของความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งเพาะปลูก และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่ง

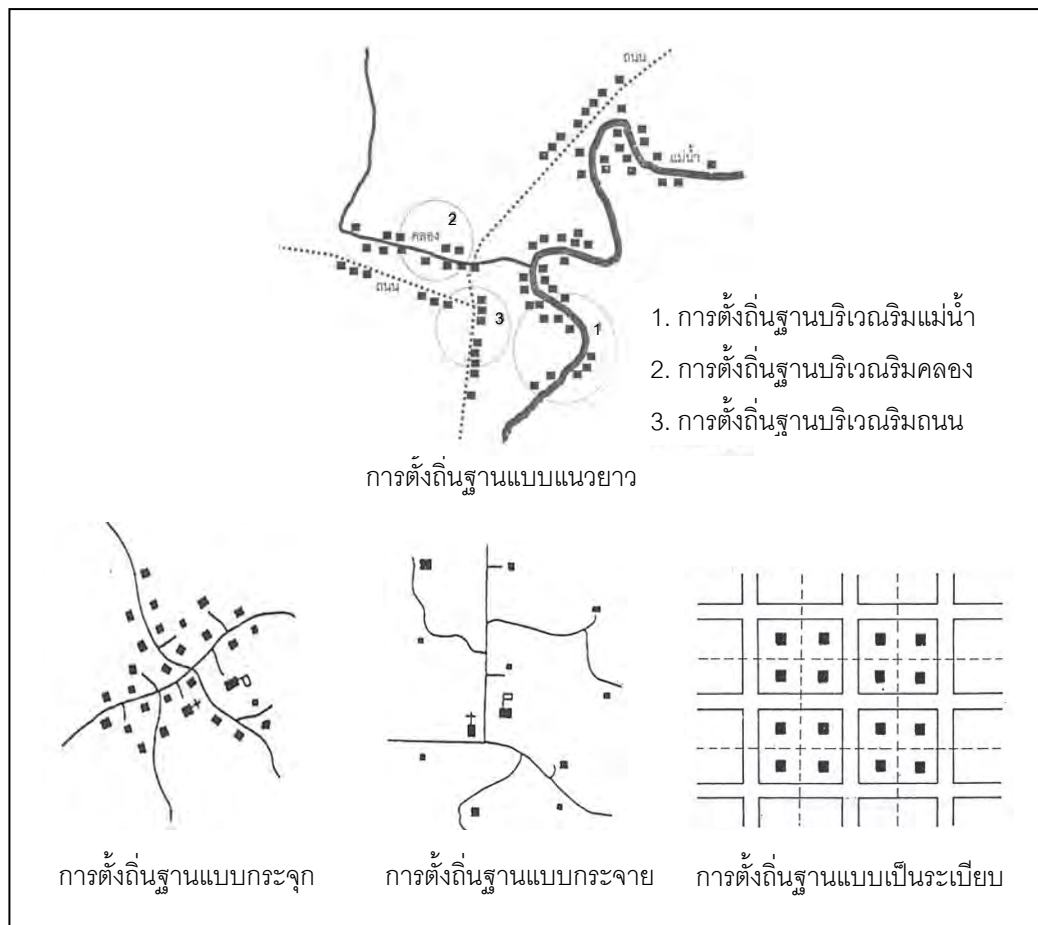
- ถนน (Road Linear Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคมทางบกทั้งทางรถไฟและทางรถยนต์ แนวถนนมักเป็นบริเวณที่มีการกระจุกตัวของอาคารบ้านเรือนในปัจจุบัน เพราะเป็นเส้นทางที่ให้ความสะดวกและรวดเร็วกว่าเส้นทางน้ำ

2) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว (Cluster Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานตามปัจจัยธรรมชาติหรือปัจจัยกายภาพ เช่น จุดตัดของเส้นทางคมนาคม แหล่งแร่ธาตุ ที่ราบลุ่มแม่น้ำ เป็นต้น ลักษณะการตั้งถิ่นฐานมักอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ระยะแรกมักเป็นกลุ่มบ้านขนาดเล็กและขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านเป็นชุมชน การกระจุกตัวของชุมชนมักใช้พื้นที่โดยรอบเป็นพื้นที่เกษตร ส่วนขนาดของชุมชนนั้นขึ้นอยู่กับระยะเวลาและการเพิ่มขึ้นของประชากร

3) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (Scatter Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมของตนเอง โดยบ้านเรือนมักอยู่ห่างๆ กัน ตามขนาดของที่ดินแต่ละครอบครัว มีศูนย์กลางร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน และตลาด เป็นต้น ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายนี้ส่งผลดีทางด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เกษตรของตนเอง ไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่เกษตรกับบ้าน ดังนั้นจึงมีเวลาการดูแลผลผลิตได้อย่างเต็มที่

4) การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ (Uniform Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบที่มีการวางแผนล่วงหน้า เพื่อให้การใช้ที่ดินเป็นระเบียบและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจ

¹⁶ ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทัศนภูมิและการปฏิบัติ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 165-166.

ที่มา: ชัยตรีชัย พงศ์ประยูร, การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎีและการปฏิบัติ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536)

ภาพ 2.4 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบต่างๆ

2.2.2 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อที่ตั้งและการตั้งถิ่นฐานของเมือง

เมืองที่เกิดขึ้นที่ใดที่หนึ่งนั้น มิใช่เกิดขึ้นได้เอง หากปราศจากเหตุผลหรือมีปัจจัยหลายประการซึ่งทำให้บริเวณนั้นเป็นที่ตั้งของเมือง ปัจจัยดังกล่าวอาจมีปัจจัยหนึ่งที่เด่นหรือมีอิทธิพลมากกว่าปัจจัยอื่น หรือทุกปัจจัยมีความสำคัญเท่ากัน มีผู้ที่อธิบายปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกที่ตั้งของเมืองไว้หลายท่าน ดังนี้

สุวัทนา ธาดานิติ¹⁷ กล่าวถึง ปัจจัย 6 ประการ ได้แก่

- 1) แหล่งอุปโภคบริโภค เมืองบางเมืองตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ใกล้แหล่งน้ำ

¹⁷ สุวัทนา ธาดานิติ, "หลักและทฤษฎีการวางแผนที่, เอกสารประกอบการสอน ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

2) เส้นทางคมนาคม บริเวณที่สะดวกในการคมนาคมขนส่ง หรือเป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคมหลายสายเหมาะแก่การเป็นที่ตั้งของเมือง เช่น เมืองท่าต่างๆ ที่ตั้งอยู่ริมทะเล เมืองที่เป็นศูนย์กลางการขนส่งทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ เมืองที่เป็นจุดพักแรมของการเดินทางระยะยาว เป็นต้น

3) ทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญทางเศรษฐกิจ สามารถดึงดูดให้มนุษย์ตั้งถิ่นฐานและวิวัฒนาการเมือง

4) ภัยธรรมชาติ บริเวณที่ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติจะดึงดูดให้มนุษย์ชุมชนตั้งถิ่นฐานและเติบโตเป็นเมืองต่อไป เช่น บริเวณที่สูงซึ่งรอดพ้นจากภัยน้ำท่วม หรือบริเวณริมอ่าวที่พ้นจากพายุ เป็นต้น เมืองหลายแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยตั้งอยู่ในโคกหรือเนินเพื่อให้ออกจากน้ำท่วม เช่น เมืองเรณูนครในจังหวัดนครพนม

5) ที่ตั้งที่ช่วยในการป้องกันตัว ในสมัยโบราณมนุษย์ต้องการความปลอดภัยจากการรุกรานของข้าศึกศัตรู จึงเลือกสร้างเมืองในที่สามารถป้องกันตัวเองได้ เช่น เนินเขาหรือแนวโค้งแม่น้ำ ทำให้เกิดความยากลำบากแก่ข้าศึกศัตรูในการเข้าโจมตี และสามารถป้องกันตนเองได้ง่ายโดยการสร้างคูเมืองล้อมรอบจนจรดแนวแม่น้ำ เช่น พระนครศรีอยุธยา กรุงเทพมหานคร

6) ความต้องการของผู้นำหรือของหมู่คณะ การกำหนดว่าจะสร้างเมือง ณ ที่ใดนั้น บางครั้งก็ขึ้นอยู่กับผู้นำ เช่น พระมหากษัตริย์ หรือขึ้นอยู่กับหมู่คณะเป็นส่วนรวม ซึ่งมักจะมีเหตุผลอื่นที่สำคัญร่วมอยู่ด้วย เช่น เหตุผลในทางยุทธศาสตร์หรือความเหมาะสมทางด้านแหล่งอุปโภค เมืองในปัจจุบันที่เกิดขึ้นจากการกำหนดทางผังเมือง

นอกจากนี้ ดวงจันทร์ อภาวชิรุตม์ เจริญเมือง¹⁸ ได้กล่าวถึงทำเลที่ถือว่ามีชัยภูมิที่ดีในการที่จะใช้เป็นที่ตั้งถิ่นฐานและสร้างเมืองจะประกอบไปด้วย

1) แม่น้ำ เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และมั่นคงที่คู่กับสังคมเกษตรกรรม เพราะต้องใช้น้ำในการเพาะปลูกและดำรงชีวิต ใช้ในการคมนาคมขนส่ง หรือเป็นปราการธรรมชาติที่ช่วยป้องกันจากศัตรู

2) ที่ราบ เพื่อการอยู่อาศัยและการเพาะปลูก พิจารณาจากสีของดินและปริมาณการปลูกข้าวที่จะสามารถให้ผลผลิตได้มาก

3) ภูเขา ซึ่งได้รับอิทธิพลในเรื่องของฮวงจุ้ยมาจากแนวคิดจีน เช่น เมืองสุโขทัย เมืองเชียงใหม่ และเมืองเชียงแสน มีภูเขาอยู่ทางทิศตะวันตกและที่ราบอยู่ทางทิศตะวันออก ถือเป็นชัยภูมิที่ดี ภูเขามีสฐานะเป็นมิ่งเมือง

¹⁸ ดวงจันทร์ อภาวชิรุตม์ เจริญเมือง, เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วิทอินดีไซน์, 2542), หน้า 47-52.

4) ระบบการระบายน้ำ เช่น ดูความลาดเอียงของพื้นที่ หรือแนวการไหลของน้ำ ทั้งนี้เพื่อป้องกันน้ำท่วมหรือการกัดเซาะดินของน้ำ

และการศึกษาของ เอกวิทย์ ณ ถลาง¹⁹ ยังกล่าวไว้ว่า ลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพอันประกอบด้วย เทือกเขา และมีที่ราบหรือแอ่งระหว่างเขาที่สายน้ำไหลจากภูเขาลงมาหล่อเลี้ยงเป็นองค์ประกอบความอุดมสมบูรณ์ในการเลือกที่ตั้งชุมชนและเมือง เห็นได้ชัดในบริเวณที่ราบเชิงเขาในล้านนา เช่น เชียงราย เชียงแสน เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน ฝาง และไชยปราการ เป็นต้น ชุมชนเมืองของล้านนามักมีกำแพงเมืองล้อมรอบ มีหมู่บ้านขนาดใหญ่และหนาแน่นตั้งรายล้อมกำแพงเมืองออกไป

2.2.3 ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างเมืองและการตั้งถิ่นฐานของเมืองในภาคเหนือ

ความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานแบบเฉพาะภูมิภาค ซึ่งภาคเหนือมีความเชื่อในเรื่องการสร้างเมืองและตั้งถิ่นฐานไปในหลายความเชื่อ ดวงจันทร์ อภาวชุตม์ เจริญเมือง²⁰ ได้กล่าวไว้ดังนี้

1) การจัดตั้งตัวเมือง ความเชื่อเรื่องการจัดตั้งตัวเมืองประสานความเชื่อกับนิเวศวิทยา โดยแบ่งการตั้งถิ่นฐานเหมือนสัตว์ของคน เช่น เมืองฯ หนึ่งมักมี “หัวเมือง กลางเมือง และหางเมือง (หรือหัวเมือง คิงเมือง และลำเมือง)” โดย “หัวเมือง” อยู่ด้านทิศเหนือ จัดเป็นจุดศักดิ์สิทธิ์และสำคัญที่สุด ต้องอยู่บนพื้นที่สูงและหันไปทางทิศเหนือมี “ดอยชุมจำหัวเมือง” คือ ดอยหรือที่ราบสูงปกคลุมอยู่ทางทิศเหนือด้วย บริเวณหัวเมืองจัดเป็นที่ตั้งของ “เวียงเจ้า” หรือองค์การปกครอง แคว หรือ หนองน้ำใหญ่ประจำเมือง ต้นไทรใหญ่ที่อยู่ของ “เสื่อเมืองใหญ่” หรือ อารักษ์ใหญ่ประจำเมือง และ “หอฟ้าเหนือหัว” ศาลบูชาเทพเจ้าของเมือง ถัดจากหัวเมืองมีลานกว้างเรียกว่า “ช่องเมือง” ส่วนกลางชุมชนเรียกว่า “ใจกลางเมือง” จุดกึ่งกลางของพื้นที่ทั้งหมดเรียกว่า “สะดือเมือง” กลางเมืองจะเป็นที่ตั้งของ “กาด” หรือ ตลาด ส่วนกล้วยหรือสวนหยวก (กล้วยป่า) ส่วน “บ้านไพร่” หรือ หมู่บ้านไพร่ ซึ่งบางครั้งเรียกว่า “ครัวเมือง” หรือพลเมืองอยู่ตั้งแต่กลางเมืองจนท้ายเมือง รอบเมืองนั้นเป็น “นา” หรือ “บ้าน” หรือผืนที่นากว้างขวางอุดมด้วยเหมืองฝายอันเป็นที่ตั้งของ “บ้านข้าบ้านเล็ก” หรือหมู่บ้านของข้าและเล็ก กลุ่มหมู่บ้านเหล่านี้เรียกว่า “จอง” (ช่อง) บางครั้งเรียก “จองกอน้ำ” (หมู่บ้านที่ควบคุมดูแลระบบน้ำชลประทาน) ท้ายเมืองหรือหางเมืองด้านใต้เปรียบเหมือนเป็นเท้าคน เป็นที่ตั้งของป่าช้านอกเมือง อย่างไรก็ตาม

¹⁹ เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2544), หน้า 23-26.

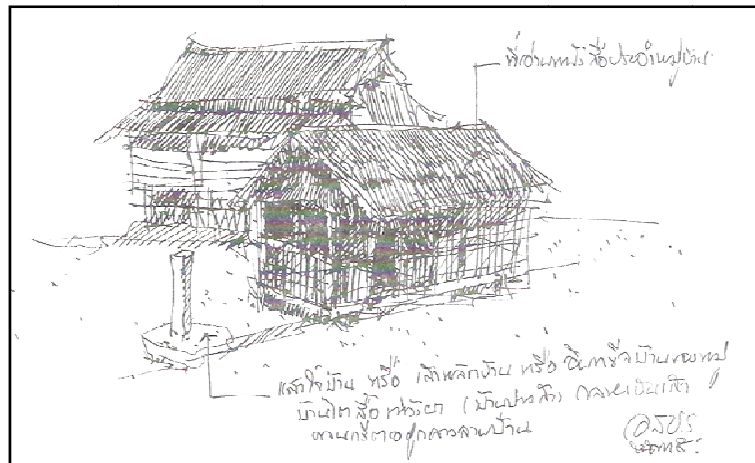
²⁰ ดวงจันทร์ อภาวชุตม์ เจริญเมือง, เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วิทยาทาน, 2542), หน้า 52-60.

รายละเอียดทุกอย่างอาจไม่เหมือนกันตามที่กล่าวมา เช่น ไม่ได้มีตลาดตั้งอยู่กลางเมือง เหมือนกันทุกเมือง แต่เมืองส่วนใหญ่จะสัมพันธ์กับระบบนิเวศวิทยาเป็นหลัก

เช่นเดียวกับกับ วิวัฒน์ เตมีย์พันธ์²¹ กล่าวถึง ความเชื่อบางอย่างเกี่ยวกับเรือนพักอาศัยของล้านนาว่า ลักษณะทางกายภาพของการตั้งถิ่นฐานเดิมของล้านนา เป็นลักษณะของสังคมเกษตรกรรม คือ แบ่งได้เป็นการตั้งถิ่นฐานระดับเมือง และชนบท ชุมชนระดับเมืองนั้น ประกอบไปด้วยบริเวณที่เป็นเมือง โดยเฉพาะส่วนที่มีกำแพงล้อมรอบ และหมู่บ้านที่รายล้อมกำแพงเมืองออกไป ภายในตัวกำแพงเมืองเรียกว่า “ในเวียง” ประกอบด้วยที่พำนักของเจ้าเมือง หรือคุ้มหลวง ติดกับคุ้มหลวงมีสนามกว้างเรียกว่า “ช่วง” บริเวณใกล้กับช่วงจะมีวัดชื่อ “วัดหัวช่วง” เสมอ นอกจากนี้จะเป็นย่านที่พักอาศัยของพวกขุนนางและผู้มีฐานะ ซึ่งจะเป็นเจ้าของที่ดินหรือที่นาจำนวนมากในชนบทรอบๆ ตัวเมือง หมู่บ้านภายในตัวเมืองมีหลายหมู่บ้าน ศูนย์กลางของหมู่บ้านมีถนนหลักและถนนซอยเชื่อมหมู่บ้านต่างๆ เข้าด้วยกัน ถนนหลักจะตัดเป็นเส้นตรงตั้งฉากกัน ส่วนถนนซอยมีลักษณะเป็นเส้นตรงบ้างคดเคี้ยวบ้างไม่แน่นอน เมืองบางเมืองโดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่มีหนองน้ำใหญ่ๆ ภายในกำแพงเมืองใกล้ๆ กับกลุ่มวัดบางกลุ่มเป็นส่วนที่คอยรับน้ำฝนที่เอ่อนองในตัวเมือง จากลำเหมืองระบายน้ำแล้วระบายต่อลงยังคูเมือง และธารน้ำนอกเมืองส่งสู่ลำน้ำใหญ่ต่อไป ถัดจากชุมชนเมืองออกไปเป็นทุ่งนารายล้อมหมู่บ้านรอบเมืองเอาไว้ มีหมู่บ้านของชาวนาในชนบทกระจายตัวอยู่ท่ามกลางทุ่งนาข้าว หมู่บ้านมีสองลักษณะ คือ หมู่บ้านแบบเกาะกลุ่มแน่นเป็นกระจุกบนที่ดอน หรือเรียงรายเป็นลักษณะเส้นแถบตามสันพียงของลำน้ำใหญ่ๆ และลำห้วยหรือลำเหมืองที่ไหลรวมลงสู่ลำน้ำ

2) ความเชื่อที่เป็นนามธรรม แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและธรรมชาติผ่าน ความเชื่อและพิธีกรรมโดยเฉพาะประเพณีการนับถือผี เช่น ผีที่มีอยู่ในธรรมชาติ ผีบรรพบุรุษ ผีบ้านผีเรือน ผีเสื้อเมือง ความเชื่อเรื่องเสาดินทิลของเผ่าลัวะในภาคเหนือเพื่อบูชาพระอินทร์กลางใจเมืองส่งผลต่อความเชื่อเรื่องเสาดินบ้าน หรือเสาดินหลักเมืองของคนไทยในภูมิภาคต่างๆ (ภาพ 2.5) ความเชื่อเรื่อง “ซัด” ของคนล้านนา เกี่ยวกับการตั้งเมืองและองค์ประกอบของเมือง การเลือกพื้นที่ทำกิน การใช้พื้นที่สาธารณะ การตัดการพันต้นไม้ เป็นต้น

²¹ วิวัฒน์ เตมีย์พันธ์, “อาคารพักอาศัยล้านนา: คติความเชื่อและประเพณีบางประการเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน การปลูกสร้าง และการวางผัง,” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ ศิลปกรรม ภาษา โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

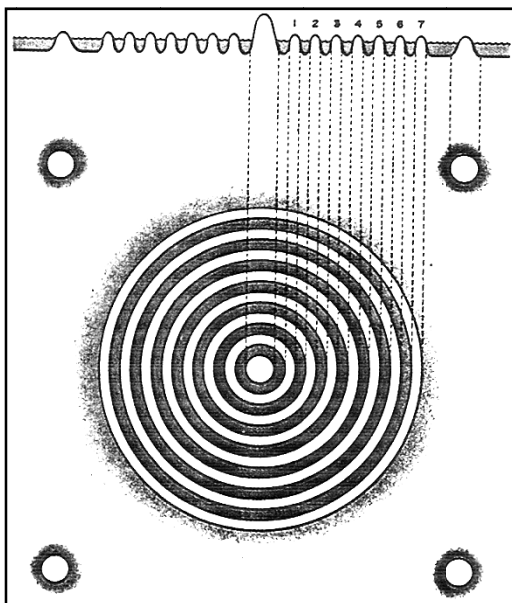

ที่มา: อรศิริ ปาณินท์ บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น หน้า 68.

ภาพ 2.5 ตัวอย่าง “เส้าใจบ้าน หรือ เส้าหลักบ้าน หรือ อินทขิลบ้าน”
ของหมู่บ้านไถลื้อบ้านปางสา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

3) ความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาลหรือเขาพระสุเมรุ ได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูและพุทธ อาจมีการสร้างพระบรมธาตุกลางเมืองเสมือนเขาพระสุเมรุ และมีพระบรมมหาราชวังอันเป็นที่ประทับของกษัตริย์หรือสมมติเทพอยู่ใกล้ศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งสัญลักษณ์ของระบบจักรวาลจะประกอบไปด้วยเขาพระสุเมรุ ทวีป ภูเขา และมหาสมุทร ถูกแปรความหมายเดิมโดยอิทธิพลของศาสนาพุทธมาเป็นไตรภูมิพระร่วง ซึ่งภูมิทั้งสามแต่ละภูมิยังประกอบไปด้วยภูมีย่อยๆ ในที่สุดความหมายได้คลุมไปถึงสวรรค์ชั้นต่างๆ อีกมากมาย จากภาพ 2.6 รูปภูมิจักรวาล ซึ่งแสดงทั้งรูปตัดและผัง สังเกตได้ว่าในผังมีวงแหวนหลายวงซ้อนกันอยู่ วงต่างๆ เหล่านี้ คือ มหาสมุทรและทวีปภูเขาซึ่งสลับกัน ในคติฮินดูมีรูปวงแหวนเป็นทวีปเจ็ดวง และมีทวีปนอกออกไปอีก 4 มุม ตรงกับ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ทวีปที่อยู่มุมทิศใต้ คือ ชมภู ทวีป²² ความเชื่อนี้ต่างจากความเชื่อเรื่องของเขมรที่สร้างทุกอย่างให้อยู่ในกรอบเรขาคณิต ขณะที่ไทยมักสร้างเมืองให้มีรูปทรงตามธรรมชาติ การออกแบบทางผังเมืองอาศัยความสะดวกเป็นหลัก ตัวอย่างเมืองสุโขทัยร่องรอยของผังเมืองเขมร ซึ่งมีสระน้ำขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่เขมรเรียกว่า “บาราย” เป็นสัญลักษณ์ที่เปรียบเสมือนมหาสมุทรในระบบจักรวาล อีกทั้งยังพบวัดพระพายหลวงทางทิศตะวันตกมีคูสี่เหลี่ยมล้อมรอบเป็นสัญลักษณ์ของภูมิจักรวาลด้วย

²² สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, น้ำบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: เอ็น เอส พี พรินติ้ง กรุ๊ป, 2539), หน้า 19-31.

ที่มา: สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา น้ำปอกเกิดแห่งวัฒนธรรม,(กรุงเทพฯ: เอ็น เอส พี พรินติ้ง กรุ๊ป, 2539) หน้า 18

ภาพ 2.6 รูปภูมิจักรวาลแสดงทั้งรูปตัดและผัง

กล่าวโดยสรุปว่า เมืองที่มีมาแต่โบราณนั้นมีการวางผังเมืองเป็นอย่างดี การเจริญเติบโตของเมืองเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ต่างจากเมืองสมัยใหม่ที่มีการเติบโตอย่างรวดเร็ว เพราะอิทธิพลของชาติตะวันตก ในการเลือกทำเลที่ตั้งและการตั้งถิ่นฐานของเมืองนั้น มีปัจจัยหลายอย่างทั้งปัจจัยทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม ขนบธรรมเนียมและประเพณี ตลอดจนความเชื่อของแต่ละกลุ่มชน ความเชื่อมีบทบาทอย่างมากในการกำหนดที่ตั้งและรูปแบบทางกายภาพของเมืองนอกจากเหตุผลด้านอื่น การเลือกทำเลที่ตั้งเมืองนั้น ชาวล้านนามีวิชาความรู้ในการสังเกตลักษณะบริเวณที่เป็นชัยภูมิ อันเป็นความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ และการถือโชคลาง เพื่อให้เกิดสิริมงคลและความอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชน และเชื่อว่าจะสามารถป้องกันการรุกรานจากข้าศึกได้

จากแนวความคิดเกี่ยวกับเมืองและการตั้งถิ่นฐาน ทำให้ทราบว่าเมืองต่างๆ ในสมัยโบราณมีเหตุผลในการเลือกทำเลที่ตั้ง โดยเฉพาะเมืองในล้านนามีเหตุผลเฉพาะของชาวล้านนา ในการเลือกทำเลที่ตั้งและการตั้งถิ่นฐาน เมืองแพร์เป็นเมืองที่อยู่ในดินแดนล้านนา และเป็นเมืองที่เก่าแก่เมืองหนึ่ง ตั้งอยู่บนที่ราบและอยู่ติดกับแม่น้ำยม มีหัวเมือง ขวงเมือง หลักเมืองและสะดือเมืองอยู่ใจกลางเมืองตามลักษณะทางนิเวศของเมืองล้านนา เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมืองและคุ้มเจ้าหลวงอยู่บริเวณใจกลางของเมืองเป็นตัวแทนที่แสดงถึงความเชื่อของเรื่องศูนย์กลางจักรวาล ดังนั้นเมืองแพร์เป็นเมืองเก่าแก่ที่มีเหตุผลในการเลือกทำเลที่ตั้งและความเชื่อต่างๆ ที่นำมาใช้เป็นอย่างดี เพื่อนำไปสู่ความสงบสุขของคนในเมืองสืบไป

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

2.3.1 ความหมายของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

ในการให้ความหมายของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนั้น ไม่มีผู้ใดที่ให้ความหมายได้อย่างชัดเจนนัก แต่จากการทบทวนความหมายของคำว่า “เมือง” ในหัวข้อ 2.1.1 ทำให้ทราบว่า เมืองมีทั้งลักษณะทางกายภาพและลักษณะสังคม โดยการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้มุ่งเน้นการศึกษาทางด้านลักษณะทางกายภาพ ดังนั้น กล่าวได้ว่าโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเป็นลักษณะทางกายภาพของเมือง ในหัวข้อนี้จึงกล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของเมืองจากการทบทวนของหลายท่านที่ศึกษา เพื่อนำไปสู่การให้ความหมายของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ดังนี้

Conzen²³ ได้กล่าวถึง องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของเมืองไว้ว่า เป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (physical environments) ของเมืองที่แจกแจงออกตามลักษณะต่างๆ เช่น ลักษณะรูปทรงและการจัดวางตัวอาคาร (configuration) พื้นที่ว่างสาธารณะ โครงข่ายทางสัญจรต่างๆ ความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง ตลอดจนการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร เป็นต้น องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของเมืองแตกต่างกันมีผลโดยตรงต่อรูปแบบและพฤติกรรมการใช้สอย ตลอดจนเป็นตัวกำหนดรูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนั้นๆ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าองค์ประกอบเชิงพื้นที่ของเมืองมีความสัมพันธ์กับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนั้นๆ ด้วย

ดร.ธิดา สารระยา²⁴ ได้ให้ความหมายของเมืองในทางกายภาพว่า เป็นแหล่งของชุมชนที่มีพื้นที่มีขอบเขตกำหนดไว้แน่นอน และมีโครงสร้างทางกายภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงขนาดของกลุ่มชนที่มีจำนวนและความซับซ้อนมากกว่าชุมชนหมู่บ้าน โครงสร้างทางกายภาพดังกล่าวนี้ได้แก่ คูน้ำ และกำแพงที่โอบล้อมแหล่งชุมชน สระน้ำ วัด บริเวณที่อยู่อาศัยของเจ้านายและขุนนาง กับบริเวณที่อยู่อาศัยของประชาชนทั่วไป

ประสงศ์ เขียมอนันต์²⁵ กล่าวว่าไว้ว่า ขอบเขตของถิ่นฐานในอดีตนั้น เริ่มจากชุมชนเล็กๆ และขยายตัวออกเป็นชุมชนที่ใหญ่ขึ้นจนกลายเป็นเมือง เหตุผลที่ทำให้ชาวเมืองคิดหาวิธีที่จะกำหนดขอบเขตของเมืองโดยใช้สภาพทางภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นลักษณะทางธรรมชาติเป็นพื้นฐาน

²³ M.R.G. Conzen, *The urban landscape historical development and management* (United States: Academic Press, 1981), p.16.

²⁴ ธิดา สารระยา, *รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), หน้า 106-107.

²⁵ ประสงศ์ เขียมอนันต์, “องค์ประกอบเมืองเก่า,” *เอกสารการบรรยาย เสนอที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* 15 มกราคม 2551. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

และสร้างสิ่งกีดขวางเพิ่มขึ้นเพื่อไว้ป้องกันสัตว์ร้ายและผู้รุกราน อันได้แก่ แม่น้ำ คูคลอง และ กำแพง เป็นต้น แล้วสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ ได้แก่ ทางเดิน ถนน ประตู บ่อน้ำ และ อาคาร เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยและเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ ธรรมชาติและสิ่งที่ชาวเมือง สร้างขึ้นนี้รวมเรียกว่า “องค์ประกอบของเมือง”

ทวี ทองสว่าง²⁶ กล่าวถึง โครงสร้างทางกายภาพของเมืองไว้ว่า โครงสร้างทางด้าน กายภาพของเมืองประกอบไปด้วย ลักษณะภูมิประเทศ การใช้ประโยชน์ที่ดิน และโครงข่ายคมนาคม

จากความหมายของเมืองทางกายภาพจากหลายท่านที่ได้ศึกษามานั้น ทำให้ทราบว่า โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนั้น ประกอบไปด้วยส่วนที่เกิดขึ้นเองตาม ธรรมชาติและเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยนักคิดหลายท่านที่กล่าวมาในข้างต้นให้ตัวอย่างทาง กายภาพที่มีลักษณะร่วมกันซึ่งประกอบด้วย ลักษณะภูมิประเทศ แหล่งน้ำ กำแพงเมือง คูน้ำ ประตูเมือง บ่อน้ำ วัด วัง โครงข่ายคมนาคม การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร การจัดวางตัวของ อาคาร ความหนาแน่นของมวลอาคารและพื้นที่ว่าง ตลอดจนพื้นที่ว่างสาธารณะ เป็นต้น ซึ่งเป็นการกล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของเมืองทุกส่วนนั่นเอง รวมแล้วทำให้กล่าวได้ว่าลักษณะของ **โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง คือ ลักษณะทางกายภาพของเมืองที่ ประกอบไปด้วยสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นและมนุษย์สร้างขึ้น รวมกันอย่างเป็นระบบและทำ ให้เห็นภาพรวมของเมืองได้อย่างชัดเจน**

ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง เป็น ส่วนหนึ่งของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงขนาดและรูปทรงสัณฐานของเมือง โดยการเปรียบเทียบ ความเหมือนหรือแตกต่างกับเมืองอื่นๆ ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการศึกษา “สัณฐานวิทยาเมือง” (urban morphology) มีหลายท่านที่ให้ความหมายของสัณฐานวิทยาเมืองไว้ ดังนี้

Conzen²⁷ ให้ความหมายไว้ว่า เป็นการศึกษาถึงโครงสร้างระบบความสัมพันธ์ของหน่วย องค์ประกอบในเชิงพื้นที่ต่างๆ ภายในเมือง ลักษณะภูมิประเทศ การเปลี่ยนแปลงขนาด (shape) และรูปร่าง (form) ของเมือง โดยพิจารณาจากการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร รูปร่างของขนาด ที่ดิน ตลอดจนระบบโครงข่ายการสัญจร

²⁶ ทวี ทองสว่าง, “ภูมิศาสตร์กายภาพเบื้องต้นกับชีวิต” ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, หน้า 46. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

²⁷ M.R.G. Conzen, *The urban landscape historical development and management* (United States: Academic Press, 1981), p.25.

Krier²⁸ อธิบายว่า สัณฐานวิทยาเมืองเป็นการศึกษารูปทรง รูปร่าง ความหนาแน่น กิจกรรมการใช้สอยของเมือง ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจถึงลักษณะที่เปลี่ยนแปลง รูปแบบความเหมือนหรือความแตกต่างกัน โดยพิจารณาจาก โครงข่ายการสัญจร กิจกรรมการใช้สอยอาคาร และความหนาแน่นของอาคารภายในเมือง

Bill Hiller²⁹ อธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นการศึกษาวิเคราะห์รูปร่าง และรูปทรงของสรรพสิ่งแวดล้อมต่างๆ ภายในเมือง จุดสำคัญของการศึกษา คือ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของขนาด และรูปทรงของเมืองอย่างชัดเจน โดยวิเคราะห์จากการใช้ประโยชน์ที่ดิน และอาคาร โครงข่ายการสัญจร ความหนาแน่นของมวลอาคารต่อพื้นที่ว่าง และโครงข่ายการเชื่อมต่อและจัดวางของหน่วยพื้นที่สาธารณะ โดยสามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพต่างๆ ควบคู่ไปกับปัจจัยทางประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา และจิตวิทยา เป็นต้น ทำให้เข้าใจเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงและสรุปแนวโน้มที่กำลังจะเกิดขึ้นภายในอนาคตของเมืองได้

จากคำนิยามเกี่ยวกับสัณฐานวิทยาเมืองจากนักคิดหลายๆ ท่าน สามารถสรุปลักษณะรูปแบบโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ที่มีความหมายในศาสตร์ทางสัณฐานวิทยาเมือง คือ

1) รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง (urban figure and ground pattern) คือ สัดส่วนของพื้นที่สิ่งก่อสร้างที่ปกคลุมดินกับพื้นที่โล่ง

2) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน (land use pattern) คือ ชนิดหรือประเภทของกิจกรรมในที่ดิน เช่น พาณิชยกรรม พักอาศัย เป็นต้น

3) รูปแบบโครงข่ายการสัญจร (network transit pattern) คือ ระบบการเชื่อมโยงของเส้นทางการสัญจร

โดยรูปแบบทั้งสามนี้จะนำไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์เพื่อหาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพรว ด้วยเหตุที่เมืองแพรวนั้นเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และมีองค์ประกอบแบบแผนของเมืองเก่าในแต่ละยุคสมัยที่มีคุณค่าและสำคัญต่อรากฐานของเมืองทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพรวจะต้องวิเคราะห์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในส่วนที่เป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองเก่าในแต่ละยุค ตลอดจนการวิเคราะห์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่เกิดจากการ

²⁸ Rob Krier, *Urban space* (Great Britain: Academy Editions, 1979), pp.16-22.

²⁹ Bill Hiller, "The morphology of urban space the evolution of a syntactic approach," *Architecture and Behavior* 3 (1987), pp.205-216.

เติบโตของเมืองในยุคสมัยใหม่ ดังนั้นจึงสามารถแบ่งประเด็นในการศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ได้ดังนี้

1) **ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน** หมายถึง ลักษณะความสูงต่ำของพื้นที่และระบบน้ำ ได้แก่ แม่น้ำ คลอง บึง หนอง เหมือง เป็นต้น ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ภาคเหนือ

2) **รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง** หมายถึง ลักษณะของสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นภายในเมืองตามแบบแผนวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย อันประกอบไปด้วย คันดิน คูน้ำ ประตูเมือง วัด พระธาตุบุนดอย พระธาตุกลางเมือง ช่างเมือง คุ่มเจ้าหลวง และสะดือเมืองหรือหลักเมืองหรือมิ่งเมือง

3) **รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง** (*urban figure and ground pattern*) หมายถึง สัดส่วนของพื้นที่สิ่งก่อสร้างที่ปกคลุมดินกับพื้นที่โล่งว่าง

4) **รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน** (*land use pattern*) หมายถึง ชนิดหรือประเภทของกิจกรรมในที่ดิน เช่น พาณิชยกรรม พักอาศัย เป็นต้น

5) **รูปแบบโครงข่ายการสัญจร** (*network transit pattern*) หมายถึง ระบบการเชื่อมโยงของเส้นทางการสัญจร ได้แก่ ถนนและการคมนาคมในรูปแบบต่างๆ

2.3.2 การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของเมืองโดยรวมนั้น มีหลายท่านที่กล่าวถึงไว้อย่างเข้าใจได้ง่ายและทำให้เห็นภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงเมืองในยุคปัจจุบันและเมืองโบราณ ซึ่งมีปัจจัยที่ต้องคำนึงถึงแตกต่างกัน ดังนี้

เสนห์ ญาณสาร³⁰ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของเมืองทางตะวันตกไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงของเมืองเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การเปลี่ยนแปลงของเมืองจึงเกี่ยวข้องกับการแพร่กระจายของนวัตกรรมต่างๆ และการยอมรับสิ่งใหม่ๆ เช่น ค่านิยมใหม่ๆ ความคิดใหม่ๆ พฤติกรรม สถาบัน องค์กร ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และรูปแบบการผลิต ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงของเมืองจึงผูกพันแน่นแฟ้นกับการขยายตัวของอุตสาหกรรม (Industrialization) ความก้าวหน้าทันสมัย (Modernization) การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี และการพัฒนาทางเศรษฐกิจของพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการรูปแบบพื้นที่ของสังคม และเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่

³⁰ เสนห์ ญาณสาร, “ภูมิศาสตร์เมือง” ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546, หน้า 38-39. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

ส่วนการเปลี่ยนแปลงของเมืองโบราณนั้น เป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน เพราะเมืองโบราณมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ มีคุณค่าของเอกลักษณ์ที่เกิดจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพบุรุษที่สร้างเมืองขึ้นมา ดังนั้นในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของเมืองจึงต้องพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของคุณค่าเอกลักษณ์ของสิ่งเหล่านี้ไปด้วย

Harry L. Garnham.³¹ ได้กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงของเมืองไว้ว่า ลักษณะของเมืองมักเปลี่ยนไปไม่กลับคืนมา โดยการเจริญเติบโตของเมืองเป็นประเด็นหลัก ลักษณะเฉพาะของคุณลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องได้รับการออกแบบเพื่อเชื่อมต่อการเก็บรักษาเอกลักษณ์นั้น ซึ่งหากทำได้การเจริญเติบโต และการเปลี่ยนแปลงอันมหาศาลจะไม่กระทบต่อคุณลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของเมือง การเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ การเจริญเติบโตและพัฒนาการทางเศรษฐกิจในระดับเหมาะสมจะไม่ทำลายคุณภาพอันสำคัญของเมือง

คุณลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของเมืองนั้น จะอยู่บนพื้นฐานของรูปแบบสถาปัตยกรรม ลักษณะภูมิอากาศ โดยเฉพาะคุณภาพปริมาณแสง ปริมาณน้ำฝนและความแตกต่างในอุณหภูมิ ความเฉพาะตัวของธรรมชาติ ความทรงจำ และการถ่ายทอดความหมายของสถานที่ต่อบุคคลที่เคยมีประสบการณ์ด้วย การใช้วัสดุในท้องถิ่น ฝีมือช่าง ระดับการรับรู้ในพื้นที่ จุด ตำแหน่งของอาคารที่สำคัญ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ คุณค่าของประชากร สภาพแวดล้อมสาธารณะอันทรงคุณค่าที่สามารถเห็นและเข้าถึงได้ กิจกรรมที่พบในชุมชน ทั้งในชีวิตประจำวันและตามฤดูกาล

หากกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงของเมืองในทางกายภาพ Conzen³² ได้อธิบายแนวความคิดด้านวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมือง (the burgage cycle) โดยการเปรียบเทียบผ่านช่วงเวลาต่างๆ ดังนี้ ในระยะแรกการพัฒนาเมืองจะมีอาคารบ้านเรือนเกาะกลุ่มบริเวณเส้นทางสัญจรเพื่อความสะดวกในการติดต่อ พื้นที่สิ่งปลูกสร้างยังไม่หนาแน่นมากนัก มีพื้นที่ว่างกระจายอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะบริเวณที่ไม่ติดกับทางสัญจรหลัก หลังจากการพัฒนาที่มีความเข้มข้นขึ้น มีการก่อสร้างอาคารหนาแน่นมากขึ้นพัฒนาเป็นย่านพาณิชย์กรรม พื้นที่อยู่อาศัยเกาะตัวบนทางสัญจรและกระจายไปยังพื้นที่ข้างเคียง จนถึงระยะที่พื้นที่ว่างถูกพัฒนาเป็นสิ่งปลูกสร้างจน

³¹ Harry L. Garnham , *Maintaining the spirit of place : A Process For the preservation of town character* (Mesa: PDA, 1985), pp.9-10.

³² M.R.G. Conzen, *The urban landscape historical development and management* (United States: Academic Press, 1981), p.45.

เต็มพื้นที่ ย่านพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่นจนเกิดเป็นชุมชนแออัด ในระยะสุดท้ายจึงเสื่อมโทรม ความเป็นย่านพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยลดบทบาทลง ความหนาแน่นของพื้นที่ว่างต่อมวลาอาคารลดลงอย่างรวดเร็ว เพราะจากการรื้อย้ายสิ่งปลูกสร้าง บ้างก็ถูกปล่อยทิ้งร้างเข้าสู่ภาวะตกต่ำในที่สุด

จากแนวคิดของ Conzen ทำให้เห็นวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางกายภาพในรูปแบบต่างๆ คือ การใช้ประโยชน์ที่ดิน โครงข่ายการสัญจร ความหนาแน่นของมวลาอาคารต่อพื้นที่ว่าง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเมืองของ Conzen คือ ความต้องการสนองการใช้ที่ดินภายในเมืองให้เกิดผลประโยชน์ตอบแทนทางเศรษฐกิจมากที่สุด ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของเมืองนั้นมีปัจจัยต่างๆ อีกหลายด้าน การศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพเชื่อมโยงกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมจะทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจการเปลี่ยนแปลงเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้อย่างชัดเจนมากขึ้น อีกทั้งยังสามารถคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้อีกด้วย

Carmona³³ และสมาชิกนักวิชาการ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ควบคู่ไปกับโครงข่ายการสัญจร กิจกรรมการใช้ที่ดินของเมือง โดยให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการสัญจรเป็นหลัก เพราะโครงข่ายการสัญจรจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการใช้สอยพื้นที่ โดยได้ศึกษาและแบ่งรูปแบบโครงข่ายการสัญจรของเมืองออกเป็น 3 ประเภท (ภาพ 2.7) คือ

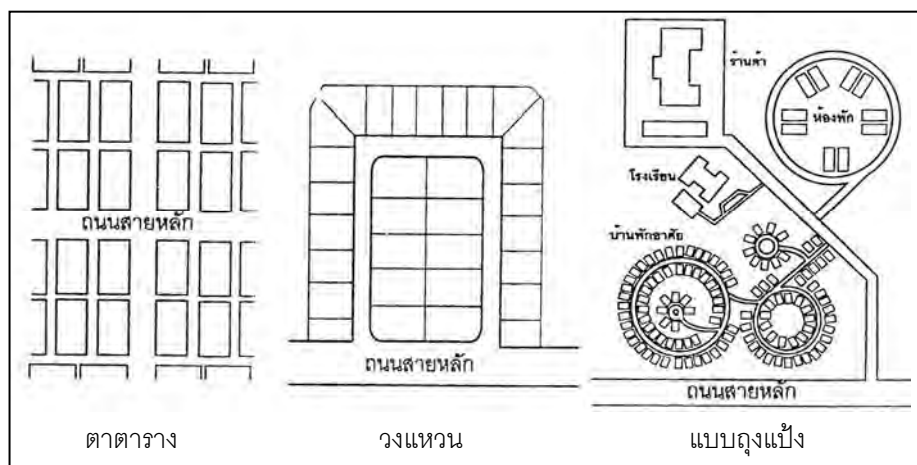
1) ระบบตารางกริด (grid) เป็นรูปแบบทางสัญจรที่มีลักษณะสี่เหลี่ยมทำมุมต่างๆ ต่อกันจนเป็นโครงข่าย การสัญจรภายในโครงข่ายประเภทนี้จะทำให้เกิดการสร้างทางเลือกที่หลากหลายของเส้นทาง เพราะทุกเส้นทางสามารถเชื่อมต่อถึงกันได้หมด

2) ระบบวงแหวน (ring/loop) เป็นทางสัญจรที่มีการเชื่อมต่อกัน 2 ทิศทาง สามารถเดินทางเข้าไปในพื้นที่หนึ่งและออกมายังบริเวณหนึ่งได้ การสัญจรด้วยโครงข่ายประเภทนี้ทำให้การสัญจรไปพื้นที่ส่วนต่างๆ ทั้งภายในและนอกเมืองกับถนนสายหลักเป็นไปได้สะดวก

3) ระบบดงแบ่ง (cul-de-sac) เป็นรูปแบบการสัญจรที่แยกตัวออกจากทางสัญจรสายหลักในระบบเมือง มีทางเข้าออกพื้นที่เพียง 1 เส้นทาง อีกทั้งบริเวณปลายสุดของทางสัญจรจะเป็นปลายตัน ที่ไม่สามารถเชื่อมต่อไปยังพื้นที่อื่นๆ ได้ และต้องย้อนกลับออกมายังบริเวณทางสัญจรหลักก่อนเสมอ

³³ Matthew Carmona-Tim Heath-Taner Oc and Steven Tiesdell, Public places urban space (Great Britain: Architecture Press, 2003), pp.67-73.

ประเภทของทางสัญจรภายในเมืองจะเป็นตัวสะท้อนกิจกรรมและรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน และความหนาแน่นของมวลอาคารต่อพื้นที่ว่างในเมือง เช่น รูปแบบโครงข่ายตาตารางและแบบวงแหวนจะทำให้การสัญจรบริเวณนั้นมีความคึกคักและพัฒนากลายเป็นย่านพาณิชยกรรมของเมืองเพราะกิจกรรมการซื้อขายของผู้คนเหล่านั้น อีกทั้งอาคารบ้านเรือนจะหนาแน่นมากขึ้นเรื่อยๆ หากจำนวนผู้สัญจรผ่านมีปริมาณมากขึ้น ขณะที่ทางสัญจรรูปแบบดугแบ่งนั้น พบมากในย่านพื้นที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะโครงการบ้านจัดสรรสมัยใหม่ที่ต้องการความเป็นส่วนตัวสูง ไม่ต้องการการรบกวนจากการสัญจรในถนนขนาดใหญ่ ดังนั้นรูปแบบโครงข่ายนี้จะมีผู้สัญจรในระบบน้อย คนแปลกหน้ามักไม่ผ่านเข้ามาในระบบมากนัก

ที่มา: M.R.G. Conzen, *The urban landscape historical development and management* (United States: Academic Press, 1981), pp.72-80.

ภาพ 2.7 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรประเภทต่างๆ

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนั้น พบว่าความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง กิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดิน และรูปแบบโครงข่ายการสัญจร มีความสัมพันธ์กันในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองทั้งสิ้น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อรูปแบบอื่นๆ ไปด้วย โดยรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะใช้ระยะเวลาอันยาวนานแค่ไหนนั้น ขึ้นอยู่กับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนั้นๆ

2.3.3 การวิเคราะห์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

จากการสรุปรูปแบบของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในหัวข้อ 2.2.1 ไปแล้วนั้น ทำให้ทราบประเด็นหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์หากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองว่าประกอบไปด้วย ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน

รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน และรูปแบบโครงข่ายการสัญจร ซึ่งมีเทคนิควิเคราะห์ในลักษณะต่างๆ ดังนี้

1) ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน

เป็นการพิจารณาลักษณะความสูงต่ำของพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐาน ซึ่งต้องพิจารณาไปถึงระบบน้ำที่ไหลจากพื้นที่ต้นน้ำลงมาสู่พื้นที่ราบว่าเป็นทางน้ำสายสำคัญต่อคนในพื้นที่อย่างไร ก่อให้เกิดการตั้งบ้านเรือนหรือการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นหรือไม่ การมีลำน้ำสายต่างๆ อยู่บนที่ราบติดต่อกับพื้นที่สูงเกิดปัญหาต่อการจัดการน้ำทั้งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค การเกษตร และน้ำที่ไหลบ่าในหน้าน้ำหลากอย่างไร เมื่อเวลาผ่านไปยุคสมัยต่างๆ ระบบภูมิประเทศยังสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานอยู่หรือไม่อย่างไร และมีการจัดการระบบน้ำกับการเติบโตของเมืองได้อย่างไร

2) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

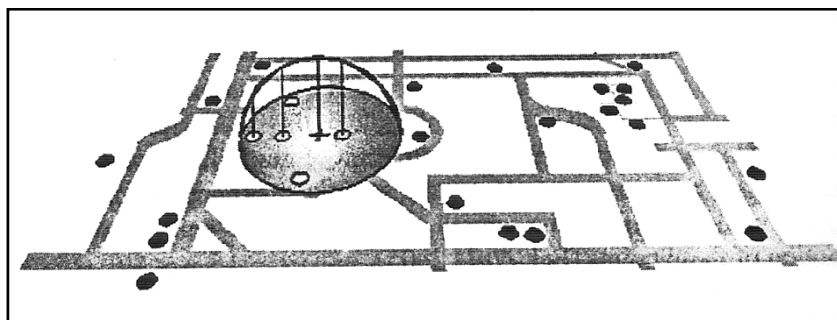
ศึกษารูปแบบสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัยของเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เมืองแพร่เป็นเมืองที่มีอายุเก่าแก่ สิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มสร้างเมือง จนกระทั่งมีความสัมพันธ์กับเมืองอื่นๆ ในยุคสมัยต่างๆ นั้น มีสิ่งปลูกสร้างอะไรบ้างที่เพิ่มขึ้นหรือหายไปหรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร สิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นนั้นมีความสำคัญกับเมืองแพร่อย่างไร และการเติบโตของเมืองมีผลต่อสิ่งปลูกสร้างที่เคยมีมาตั้งแต่ดั้งเดิมนั้นอย่างไร

3) การวิเคราะห์รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง (figure and ground pattern)

การอธิบายหลักการวิเคราะห์รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง โดย Rowe และ Koetter³⁴ ใช้ทฤษฎีภาพและพื้น (figure and ground pattern theory) เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมวลของสิ่งปลูกสร้างที่ปกคลุมดินที่เห็นเป็น “ภาพ” (figure) และพื้นที่ว่างระหว่างมวลสิ่งปลูกสร้างนั้น หรือ “พื้น” (ground) เป็นเครื่องมือที่สามารถอธิบายลักษณะของมวลสิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่างของเมือง ความแตกต่างของการกระจายตัวของมวลสิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่าง วัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง “ภาพ” และ “พื้น” ในลักษณะกายภาพของพื้นที่เช่นนี้ เพื่อสร้างความเข้าใจในการมองเห็นลักษณะการกระจายตัวของเมือง รูปแบบ (pattern) ว่างพื้นที่ว่างที่เป็นแนวของถนน พื้นที่เปิดโล่งที่เป็นสาธารณะและส่วนบุคคล การกระจุกตัวและกระจายตัวของเมือง การจัดวางตำแหน่งของกลุ่มอาคารกับพื้นที่ว่างทำให้เกิดกลุ่มย่านของเมืองที่มีลักษณะที่เด่นชัดขึ้น ซึ่งมักเรียกว่า เนื้อเมือง (urban fabric)

³⁴ Conlin Rowe and Fred Koetter, *Collage city* (United States: The MIT Press, n.d.), p.168.

นอกจากนั้น ในการวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ ได้ใช้การวิเคราะห์รูปแบบการกระจายตัวเชิงพื้นที่ (Spatial distribution analysis) ของเมือง เพื่อช่วยในการอธิบายลักษณะการกระจุกและกระจายความหนาแน่นของเนื้อเมือง Spencer Chainey และ Jerry Radcliffe³⁵ ได้อธิบายหลักการในการวิเคราะห์รูปแบบการกระจายตัวเชิงพื้นที่นี้ไว้ว่า เป็นการวิเคราะห์ทางสถิติของข้อมูลเชิงพื้นที่ หรืออธิบายถึงรูปแบบเชิงพื้นที่ (spatial patterns) ในการศึกษา รูปแบบการกระจายตัวของพื้นที่ชุมชนเมืองแพร่ ใช้ข้อมูลจุดตำแหน่งอาคารสิ่งปลูกสร้าง (points data) ที่ได้จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ มาทำการวิเคราะห์ โดยใช้วิธี Kernel ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เพื่อประมาณความหนาแน่นของข้อมูลประเภทจุด (Kernel density estimation surface values) โดยการสร้างรัศมีค้นหา (Search radius หรือ band width) และหาผลรวมของความถี่สะสมของรัศมีค้นหาที่มาซ้อนทับกันในแต่ละจุด ก็จะได้ค่าของการประมาณความหนาแน่นเชิงพื้นที่ออกมา (ภาพ 2.8)

ที่มา: Chainey, Spencer. and Radcliffe, Jerry. *Gis and Crime Mapping* (England: John Willey & Sons Ltd, 2005)156

ภาพ 2.8 ตัวอย่างการสร้างรัศมีค้นหา (Search radius) ของข้อมูลประเภทจุดโดยวิธี Kernel

4) การวิเคราะห์รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน (land use pattern)

นักวิจัยด้านสาธารณสุขวิทยาเมือง Conzen³⁶ อธิบายรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน ว่าเป็นการศึกษาถึงกิจกรรมการใช้สอยของมนุษย์บนผืนดินหรืออาคารนั้น ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะการรวมกลุ่มหรือกระจายตัวของกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น การเชื่อมโยงของกิจกรรมการใช้สอยที่เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน หรืออาจเกิดความขัดแย้งกัน การวิเคราะห์เมืองผ่านการใช้ประโยชน์ที่ดิน

³⁵ Chainey, Spencer . and Radcliffe, Jerry., *Gis and Crime Mapping* (England: John Willey & Sons Ltd, 2005), pp.155-162.

³⁶ M.R.G. Conzen, *The urban landscape historical development and management* (United States: Academic Press, 1981), p.3.

จะแสดงให้เห็นถึงรูปแบบ (pattern) ของกิจกรรมของความเป็นย่านในแต่ละพื้นที่ เช่น ย่านพักอาศัย ย่านพาณิชยกรรม ย่านสถานที่ราชการ ย่านอุตสาหกรรม เป็นต้น

5) การวิเคราะห์รูปแบบโครงข่ายการสัญจร (network transit pattern)

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรของเมือง จะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงรูปแบบโครงสร้างของเมืองที่เกิดจากการกระจุกของการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่อดีต และการติดตามถึงการเปลี่ยนแปลงของโครงข่ายการสัญจร จึงเป็นการศึกษาเพื่อวิเคราะห์รูปแบบของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสามารถศึกษาได้จากการวิเคราะห์แผนผังโครงข่ายการคมนาคมและการสัญจรของเมือง เพื่อให้สามารถจำแนกหน้าที่และความสำคัญของโครงข่ายแต่ละลำดับศักดิ์ (hierarchy) เช่น ถนนสายประธาน ถนนสายหลัก ถนนสายรอง เป็นต้น และสามารถวิเคราะห์รูปแบบของโครงข่ายการสัญจรที่เปลี่ยนแปลงไปกับความสัมพันธ์ขององค์ประกอบอื่นๆ ในเมือง เช่น รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง เป็นต้น

2.3.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของเมือง

ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์³⁷ ได้ให้สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเมืองไว้หลายประการ ซึ่งประมวลได้ ดังนี้

1) การถูกยกเลิกรัฐฐานะเมือง เนื่องจากไม่มีศักยภาพพื้นฐานของเมือง เพราะเมืองบางประเภทเกิดขึ้นจากสาเหตุที่ไม่มีพื้นฐานและปัจจัยที่จะทำให้เมืองดำเนินไปอย่างยั่งยืน เช่น บ้านบึงกระดานขอตั้งเป็นเมืองแซงบาดาน เพราะผู้นำหมู่บ้านอยากเป็นเจ้าของ ต่อมาถูกยุบเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอสหัสขันธ์ จ.กาฬสินธุ์ เนื่องจากไม่มีประชากรและฐานเศรษฐกิจมากพอที่จะเป็นเมือง

2) การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ โดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วมหรือกระแสน้ำเปลี่ยนทิศ เช่น เวียงกุมกามใน อ.สารภี จ.เชียงใหม่ จมอยู่ใต้ทรายเนื่องจากแม่น้ำปิงเปลี่ยนทิศทางกระแสน้ำ ปัญหาการพังทลายของดิน เช่น เมืองต่างๆ ที่ตั้งอยู่บนส่วนเว้าของแม่น้ำ เมื่อเกิดน้ำหลากกระแสน้ำเชี่ยวกัดเซาะตลิ่ง ทำให้หน้าดินพังทลายลงสู่แม่น้ำ บางเมืองจมหายไปใต้น้ำ เช่น เมืองโยนกนาคนครที่มีข้อสันนิษฐานว่าเกิดแผ่นดินไหวจนพื้นที่ยุบหายไปใต้น้ำ

3) การเกิดโรคระบาด เมื่อเมืองเกิดโรคระบาด เช่น โรคห่าหรือโรคอหิวาตกโรค ประชาชนต้องอพยพย้ายออกไปจากพื้นที่เดิมจนกว่าโรคระบาดนั้นจะหมดไป แล้วจึงกลับมาตั้งถิ่นฐานที่เดิม หรือที่ใหม่ซึ่งไม่ไกลจากที่เดิมนัก

³⁷ ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง, เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วิ ทอนดีไซน์, 2542), หน้า 118-140.

4) เมืองประสบปัญหาทางการเมือง เช่น เมืองนั้นแพ้สงคราม ทำให้ประชากรเมืองถูกกวาดต้อนไปเป็นทาสยังเมืองที่ชนะสงคราม เมืองที่แพ้สงครามจึงถูกปล่อยให้ร้างไม่มีใครกลับมาฟื้นฟู หรือในบางกรณีก็กลัวข้าศึกเมืองอื่นจะมาใช้เป็นฐานที่มั่นก็เผาทำลายเมืองไป ตัวอย่าง กรุงศรีอยุธยาหลังเสียกรุงครั้งที่ 2 ข้าศึกเผาทำลายเมือง กวาดต้อนเชลยและริบเอาทรัพย์สินมีค่าไป และด้วยการที่เจ้าเมืองเกรงว่าข้าศึกจะให้ประโยชน์จากเมืองเดิมเป็นฐานในการโจมตีตน จึงรีบรื้อกำแพงเมือง บ้อมค่ายต่างๆ นำอิฐที่ได้ไปสร้างเมืองกรุงธนบุรี

5) การอพยพออกของประชากร เพื่อหนีการกดขี่ ทหารุณ หรือหนีตาย ซึ่งเกิดได้ทั้งจากการหนีไปเองประชาชนหรือมีหัวหน้าพาหนี สาเหตุหลักที่ทำให้เมืองสูญเสียประชากร คือ จากการที่ข้าศึกศัตรูของเมืองกวาดต้อนไป อำนาจส่วนกลางที่เกณฑ์แรงงานเข้าไปทำประโยชน์ในเมืองหลวง และการหนีโดยสมัครใจของชาวเมืองเพื่อไปตั้งชุมชนใหม่ที่ดีกว่า

6) การเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคม เช่น เดิมสังคมไทยใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก ต่อมามีการสร้างทางรถไฟก็ส่งผลให้เมืองทำน้ำต่างๆ ชบเซาลง เมื่อมีการพัฒนาระบบโครงข่ายถนน บทบาทความสำคัญของเมืองที่อยู่ริมน้ำและใกล้ทางรถไฟก็ลดลง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงลักษณะนี้ส่งผลต่อการใช้ที่ดินภายในเมืองเป็นอย่างมาก เช่น เมืองท่าอิฐและเมืองบางโพธิ์ในจังหวัดพิจิตร ที่เจริญรุ่งเรืองจากการขนถ่ายสินค้าทางน้ำ แต่เมื่อมีการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือเกิดขึ้น เมืองเหล่านี้ก็หมดความสำคัญลง และเกิดจุดกำเนิดเมืองแห่งใหม่ใกล้ทางรถไฟที่ไปถึง

7) การก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ โดยการตัดสินใจของรัฐ เช่น การสร้างมหาวิทยาลัย ทำให้บริเวณข้างเคียงซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรหรือพื้นที่รกร้างไม่ได้ใช้ประโยชน์ กลับมีมูลค่าทางเศรษฐกิจขึ้นมา บริเวณนั้นจะเกิดเป็นชุมชนและมีกิจกรรมที่สนองความต้องการของชุมชนมหาศาลมากขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดชุมชนใหม่ๆ ขึ้นในเมือง

8) นโยบายระดับชาติ นโยบายของรัฐระดับชาติที่กำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศ ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ได้มีผลทำให้ชนบทไทยล่มสลาย ประชาชนต้องอพยพเข้าหางานทำในเมืองมากขึ้น เนื่องจากความเจริญทางเศรษฐกิจกระจุกตัวอยู่แค่กรุงเทพฯ และปริมณฑล รวมทั้งจังหวัดใหญ่เพียงไม่กี่เมืองในประเทศ

เสน่ห์ ญาณสาร³⁸ ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเมืองทั่วไปไว้ว่า เกิดจากเทคโนโลยีก้าวหน้ามากขึ้น เช่น ถนน รถไฟ ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น บุคลิกภาพ ค่านิยม และทัศนคติของบุคคล ตลอดจนบทบาทและนโยบายของรัฐบาลที่บริหารปกครองบ้านเมืองนั้นๆ

³⁸ เสน่ห์ ญาณสาร, “ภูมิศาสตร์เมือง” ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546, หน้า 20-22. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

การแข่งขัน ความขัดแย้ง ความรุนแรง การแบ่งแยกชนชั้น อุดมการณ์ และเทคนิควิทยาการใหม่ๆ ที่ได้นำมาใช้ในการพัฒนาเมือง

สรุป การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองนั้น มีปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลักๆ คือ ปัจจัยทางสังคมและการเมือง เช่น การถูกยกเลิกรัฐธรรมนูญเมือง การเกิดโรคระบาด เมืองประสบปัญหาทางการเมือง การอพยพออกของประชากร นโยบายระดับชาติ บุคลิกภาพ ค่านิยม และทัศนคติของบุคคล บทบาทและนโยบายของรัฐบาล เป็นต้น และปัจจัยทางด้านกายภาพ เช่น การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคม การก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ เทคโนโลยีก้าวหน้ามากขึ้น เช่น ถนน รถไฟ ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงของเมืองยังมีเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจที่ดีขึ้นของเมือง เป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ได้ ดังนั้นในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ต้องคำนึงถึงปัจจัยทั้ง ด้านสังคมและการเมือง ด้านกายภาพ และด้านเศรษฐกิจ ซึ่งอาจเป็นเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงของเมืองแพร่ได้

2.3.5 ความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมือง

Hillier และ Hanson³⁹ กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และลักษณะภูมิประเทศของแต่ละพื้นที่ เพื่อประโยชน์ในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน ตลอดจนยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปและเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม มีการเกี่ยวเนื่อง ซับซ้อน และมีเงื่อนไขต่อกัน อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพนั้นมีความสอดคล้องกับผลสรุปของการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเมือง โดยแสดงออกผ่านลักษณะทางกายภาพที่เป็นรูปธรรม

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่เป็นตัวอย่างของการแสดงถึงความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม เช่น ในงานวิจัยของ อภิชาติ กาบทอง⁴⁰ ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษาย่านบางลำพู ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในแต่ละสมัยนั้นเกิดทั้งทางด้านกายภาพ สังคม วิถี

³⁹ Bill Hillier and Julienne Hanson, *The Social logic of space* (United Kingdom: Cambridge University Press, 1984), p.62.

⁴⁰ อภิชาติ กาบทอง, “กระบวนการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษาย่านบางลำพู,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542)

ชีวิต ตลอดจนนโยบายทางเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาเมืองของภาครัฐ นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ วิลาวรรณย์ เอื้อวงศ์กุล⁴¹ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของเมืองเรณูนคร พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น เป็นไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพและเศรษฐกิจของเมือง ดังนั้นในการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดขึ้น ย่อมมีความสัมพันธ์กันระหว่างการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองนั้นๆ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งย่อมส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงของด้านอื่นๆ ด้วยเช่นกัน

2.3.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1) Conzen⁴² นักวิจัยด้านสันฐานวิทยาเมืองได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของ ศูนย์กลางเมืองนิวคาสเซิล (newcastle) ซึ่งเป็นศูนย์กลางเมืองท่าที่สำคัญทางตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะอังกฤษ มีประชากรประมาณ 292,000 คน ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1723-1990 และได้ระบุถึงปัจจัยที่ทำให้พื้นที่ศูนย์กลางเมืองมีการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยทำการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร (land and building use pattern) ภายในเมือง พบว่า การตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกนั้นจะเกาะกลุ่มและเกาะตัวอยู่บริเวณ สะพานคอมบายด์ (combined bridge) การพัฒนาเมืองเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนมาในช่วงปฏิวัติอุตสาหกรรม (ต้นศตวรรษที่ 19) ซึ่งเป็นยุคที่เมืองมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ถนน สะพาน และท่าเรือถูกพัฒนาขึ้นเพื่อการสัญจรและติดต่อค้าขายกับต่างประเทศจากการศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่บริเวณศูนย์กลางเมืองซึ่งเป็นย่านพาณิชยกรรมและย่านพักอาศัยเดิม พบว่าการขยายตัวของเมืองมีการขยายไปตามเส้นทางคมนาคม ทำให้พื้นที่ย่านชานเมือง (sub urban area) ถูกพัฒนาเป็นย่านพาณิชยกรรม ย่านอุตสาหกรรม และย่านพักอาศัยแห่งใหม่ ที่มีอัตราอย่างรวดเร็ว

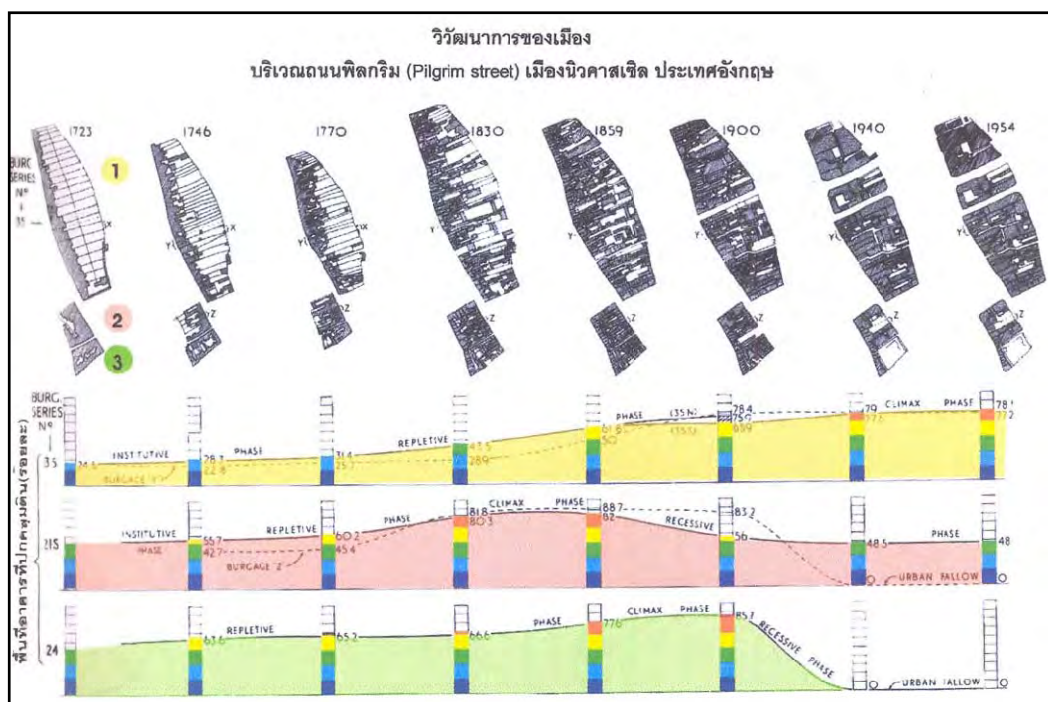
การศึกษาของ Conzen ยังได้แบ่งพื้นที่ศึกษา (เมืองนิวคาสเซิล) บริเวณศูนย์กลางเมือง ออกเป็นพื้นที่ย่อยๆ และแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร กับสัดส่วนการเพิ่มขึ้นและลดลงของจำนวนอาคารต่อพื้นที่ว่างภายในเมือง โดยเปรียบเทียบเป็นสัดส่วนร้อยละเชื่อมโยงกับแผนภูมิเส้น เพื่อให้เห็นอัตราการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของจำนวนอาคาร

⁴¹ วิลาวรรณย์ เอื้อวงศ์กุล, “ความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาเมืองเรณูนคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542)

⁴² M.R.G. Conzen, *The urban landscape historical development and management* (United States: Academic Press, 1981), pp.25-53.

ต่อพื้นที่ว่างภายในเมืองอย่างชัดเจน และสามารถเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของ ศูนย์กลางเมืองได้ง่ายยิ่งขึ้น

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของศูนย์กลางเมืองนิวคาสเซิลในระยะเวลา 100 ปี มีการใช้ที่ดินภายในเมืองเพื่อการพาณิชย์กรรม การอยู่อาศัย และอุตสาหกรรมอย่างเข้มข้น เช่น ย่านถนนพิลกริม จนเมื่อปี ค.ศ. 1954 พื้นที่ถูกพัฒนาอย่างเต็มกำลังความสามารถเกินกว่าที่จะรองรับได้ ศูนย์กลางเมืองกลายเป็นแหล่งเสื่อมโทรมของอาคารบ้านเรือนที่มีความหนาแน่นมากเกินไป มีสภาพแออัด ในบางพื้นที่จึงมีการรื้อย้ายอาคารและสิ่งปลูกสร้างไปยังพื้นที่อื่น ที่มีพื้นที่ว่างและความเหมาะสมกับการพัฒนามากกว่า (ภาพ 2.9)

ที่มา: M.R.G. Conzen, *The urban landscape historical development and management* (United States: Academic Press, 1981), p.45.

ภาพ 2.9 วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่บริเวณถนนพิลกริม
เมืองนิวคาสเซิล ประเทศอังกฤษ

การศึกษาของ Conzen ถือว่าเป็นรากฐานสำคัญของการศึกษาด้านผังเมืองของพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ในลักษณะการเปรียบเทียบเชิงสัดส่วนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงผังเมืองที่เชื่อมโยงกับสภาพภูมิประเทศ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองในแต่ละช่วงเวลา โดยทำให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบต่างๆ ทั้งรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร รูปแบบการสัญจร รูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารต่อพื้นที่ว่าง รูปแบบโครงข่ายเชื่อมต่อและการจัด

วางของหน่วยพื้นที่สาธารณะในเมือง ที่มีความเชื่อมโยงเหตุมีผลกันหากมีการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบในเชิงสัณฐานของเมืองในด้านอื่นๆ แต่ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะช้าหรือเร็ว ขึ้นอยู่กับปัจจัยเร่งเร้าอื่นๆ ด้วย เช่น สภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครองของแต่ละพื้นที่

2) Hillier และ Hanson⁴³ ได้ทำการวิเคราะห์รูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารต่อพื้นที่ว่างด้วยทฤษฎีภาพและพื้นของเมืองทีแคล (Tikal) ประเทศกัวเตมาลา ซึ่งเมืองทีแคล เป็นเมืองโบราณในประเทศกัวเตมาลาที่มีอารยธรรมรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีต เมื่อประมาณ 800 ปีก่อนคริสตกาล ซึ่งในปัจจุบันยังคงปรากฏร่องรอยของโบราณสถานต่างๆ มากมายที่ยังคงหลงเหลืออยู่จากการศึกษาด้วยหลักการวิเคราะห์ภาพและพื้น (figure and ground analysis) พบว่าภายในพื้นที่เมืองมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจัดกระจายอย่างไม่เป็นระเบียบ แต่เมื่อทำการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของหน่วยพื้นที่ย่อยในเมืองพบว่าสัณฐานของเมืองมีลักษณะเฉพาะ คือ มีการปิดล้อมของพื้นที่ทำให้เกิดพื้นที่โล่งว่างขนาดใหญ่บริเวณตรงกลางจากระบบหน่วยพื้นที่ขนาดเล็กๆ ที่สร้างต่อกันด้วยกฎเกณฑ์หลายรูปแบบจนเกิดเป็นลักษณะพลวัต (dynamic) ซึ่งเกิดจากการนับถือและมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าต่างๆ จึงมีการเว้นพื้นที่ว่างส่วนกลางเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามความเชื่อของตน

2.4 สรุปแนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ใช้ในการศึกษา

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่นำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ สามารถสรุปเป็นรายละเอียดสำคัญและนำไปใช้เป็นกรอบแนวความคิดในการวิจัยได้ดังนี้

1) แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับเมือง จากการทบทวนทำให้ทราบถึงความหมายของเมือง ความแตกต่างของเวียงกับเมืองในทางประวัติศาสตร์และกายภาพ วิวัฒนาการของเมือง โดยสอดคล้องกับแนวคิดของ Keeble ซึ่งได้ศึกษาและเปรียบเทียบวิวัฒนาการของเมืองกับช่วงเวลาชีวิตมนุษย์ในวัยต่างๆ 4 ช่วง คือ 1) ขั้นแรก (Infantile) เริ่มจากการรวมตัวเป็นชุมชนเมืองขนาดเล็ก ไม่มีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินชัดเจน 2) ขั้นวัยรุ่น (Juvenile) เริ่มแบ่งการใช้ที่ดินเป็นย่านพักอาศัย และมีอุตสาหกรรมเล็กๆ อยู่ในครัวเรือน 3) ขั้นผู้ใหญ่ (Mature) โครงสร้างภายในเมืองแบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม อย่างเห็นได้ชัดเจน 4) ขั้นชรา (Senile) เป็นเมืองที่มีโครงสร้างภายในเสื่อมโทรม ทั้งนี้วิวัฒนาการที่เกิดขึ้นอาจไม่ได้เกิดกับเมือง

⁴³ Bill Hillier and Julienne Hanson, *The Social logic of space* (United Kingdom: Cambridge University Press, 1984), pp.62-63.

ทุกเมืองในทุกขั้นตอน ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเมืองนั้นๆ ปัจจัยที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงเมือง คือ สภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของเมือง ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ จะได้นำแนวความคิดนี้มาใช้ประกอบการพิจารณาแบ่งยุคสมัยในการศึกษาพัฒนาการของเมืองแพร์ทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมต่อไป

รูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี จากการทบทวนตามที่ ผ่องศรี วานาสิน และ สุรพล ดำริกุล ได้กล่าวไว้คือ การที่เมืองตั้งอยู่บนที่ราบติดกับทางน้ำเป็นสิ่งสำคัญ มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบเวียง ซึ่งรูปร่างของคันดินมีหลายรูปแบบ โดยได้รวบรวมจัดหมวดหมู่ไว้ 8 กลุ่ม ซึ่งรูปแบบที่แตกต่างกันนั้นเกิดจากวิวัฒนาการของการสร้างเมืองไปตามลำดับ ส่วนแบบแผนของเมืองล้านนานั้น สอดคล้องกับงานของ สุรพล ดำริกุล ศรีศักร วัลลิโกดม และเกียรติชาย อักษรดิษฐ์ ที่ได้รวบรวมไว้ คือ เมืองล้านนาจะปรากฏแบบแผนที่แสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยของชนชั้นเจ้านายและชาวบ้านในตำแหน่งต่างๆ ของเมือง และจะปรากฏสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมือง เมืองแพร์เป็นเมืองเก่าแก่ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าเกิดมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ตั้งอยู่บนแอ่งที่ราบติดกับแม่น้ำยมทางด้านทิศตะวันออก มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบเวียงแพร์ และภายในเวียงมีสถานที่สำคัญของเมืองมากมาย เช่น คู่มเจ้าหลวง วัดพระบาทมิ่งเมือง ช่างเมือง เสาหลักเมือง วัดหัวข่วง และมีพระธาตุช่อแฮที่อยู่ห่างออกไปทางตะวันออก เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือมานาน ซึ่งเป็นแบบแผนที่หลงเหลืออยู่ของวัฒนธรรมล้านนา การทบทวนเรื่องรูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี และล้านนา เพื่อให้เข้าใจความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ ซึ่งเป็นเมืองที่เก่าแก่และมีการเปลี่ยนผ่านของวัฒนธรรมมาหลายยุคหลายสมัย

2) แนวความคิดเกี่ยวกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของเมืองในลักษณะต่างๆ จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า เมืองแพร์นั้นมีการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มและตามเส้นทางคมนาคม รวมทั้งจุดตัดของถนนสายหลักต่างๆ มีปัจจัยหลายอย่างทั้งปัจจัยทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ตลอดจนความเชื่อในการเลือกตั้งถิ่นฐานแบบล้านนา

แนวความคิดด้านการตั้งถิ่นฐานของเมืองนั้น จากงานของ ฉัตรชัย พงษ์ประยูร ทำให้ทราบถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของเมืองแพร์ เมืองแพร์ตั้งอยู่บนแอ่งที่ราบติดกับแม่น้ำยมทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นชัยภูมิที่มีความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากร อีกทั้งยังมีการสร้างเมืองโดยใช้หลักความเชื่อต่างๆ ทางภาคเหนือเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น การจัดตั้งตัวเมืองตามสรีระมนุษย์ หัวเมือง กลางเมือง หางเมือง และมีข่วงเมืองอยู่บริเวณใจกลางเมือง เป็นต้น การตั้งถิ่นฐานนั้น

การกระจุกตัวอยู่บริเวณในเวียงแพร์และตามเส้นทางสายหลักที่เป็นย่านการค้าของเมือง ในเวียงจะเป็นที่พักอาศัยของเจ้าเมือง และเจ้านายเชื้อสายต่างๆ ชุนนาง ข้าราชการ และพลเรือน บางส่วน พ่อค้าต่างถิ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เมืองแพร์จะอาศัยอยู่นอกเวียงเกาะกลุ่มกันไปตามเส้นทางคมนาคมสายหลัก ปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานมีการขยายตัวมากขึ้น ทั้งในเวียงและตามถนนสายหลัก ตลอดจนหนาแน่นมากขึ้นบริเวณจุดตัดของเส้นทางคมนาคม ซึ่งแนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของเมืองนี้ จะนำไปใช้ในการวิเคราะห์ประกอบการศึกษาพัฒนาการทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองแพร์ต่อไป

3) แนวความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ในด้านความหมายและความสำคัญ จากการทบทวนแนวความคิดและงานวิจัยของหลายท่าน Conzen ธิดา สารระยา ประสงค์ เอี่ยมอนันต์ และทวี ทองสว่าง ซึ่งสามารถประมวลและให้ความหมายของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพได้ว่า **เป็นลักษณะทางกายภาพของเมืองที่ประกอบไปด้วยสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นและมนุษย์สร้างขึ้น รวมกันอย่างเป็นระบบและทำให้เห็นภาพรวมของเมืองได้อย่างชัดเจน** และจากการค้นคว้าทบทวนรูปแบบทางกายภาพของเมืองในทางสัตตฐานวิทยาเมืองของ Conzen Krier และ Bill Hiller สามารถสรุปลักษณะรูปแบบโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ได้ดังนี้ คือ 1) **ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน** 2) **รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง** 3) **รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง** 4) **รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน** และ 5) **รูปแบบโครงข่ายการสัญจร** โดยรูปแบบทั้งห้านี้จะนำไปใช้เป็นหัวข้อหลักในการวิเคราะห์หากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ต่อไป

การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง เสน่ห์ ญาณสาร Harry L. Garnham ได้กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงของเมืองทางตะวันตกเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีกระบวนการที่ซับซ้อนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การขยายตัวของอุตสาหกรรม ความก้าวหน้าทันสมัย การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี และการพัฒนาทางเศรษฐกิจของพื้นที่ ส่วนการเปลี่ยนแปลงของเมืองโบราณนั้น เป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน เพราะเมืองโบราณมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ มีคุณค่าของเอกลักษณ์ที่เกิดจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพบุรุษที่สร้างเมืองขึ้นมา การเจริญเติบโตและพัฒนาการทางเศรษฐกิจในระดับที่เหมาะสมจะไม่ทำลายคุณลักษณะสำคัญของเมือง ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องได้รับการออกแบบเพื่อเอื้อต่อการเก็บรักษาเอกลักษณ์นั้นไว้ และจากแนวความคิดของ Conzen และ carmona ทำให้ทราบถึงขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในรูปแบบต่างๆ ทั้ง รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน รูปแบบโครงข่ายการสัญจร และรูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารต่อพื้นที่

ว่าง ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองทั้งสิ้น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อรูปแบบอื่นๆ ไปด้วย โดยรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะใช้ระยะเวลาอันยาวนานแค่ไหนนั้น ขึ้นอยู่กับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนั้นๆ แนวความคิดดังกล่าวสามารถนำไปใช้ในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ และแสดงความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละรูปแบบได้อย่างชัดเจน

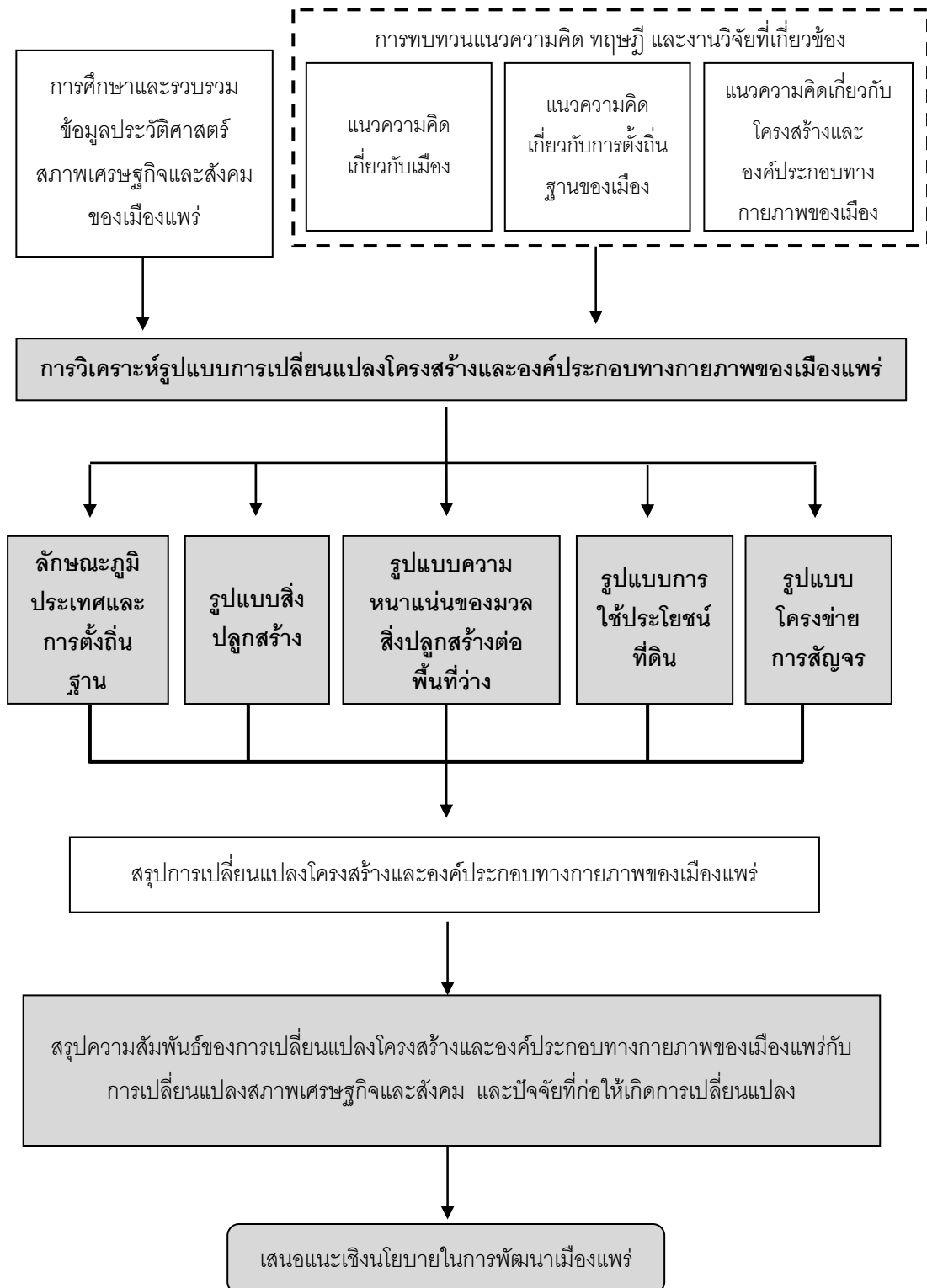
วิธีการวิเคราะห์เพื่อให้ทราบถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองมี 3 วิธี คือ 1) ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน เป็นการพิจารณาลักษณะความสูงต่ำของพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐาน รวมถึงระบบน้ำและทางน้ำสายสำคัญต่างๆ ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน การจัดการน้ำทั้งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค การเกษตร และน้ำที่ไหลบ่าในหน้าน้ำหลากอย่างไร เมื่อเวลาผ่านไปสู่ยุคสมัยต่างๆ ระบบภูมิประเทศยังคงสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานอยู่หรือไม่อย่างไร และมีการจัดการระบบน้ำกับการเติบโตของเมืองได้อย่างไร 2) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง ศึกษาารูปแบบสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัยของเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น มีสิ่งปลูกสร้างอะไรบ้างที่เพิ่มขึ้นหรือหายไปหรือเปลี่ยนบทบาทไปอย่างไร และมีความสำคัญกับเมืองแพร่อย่างไร และการเติบโตของเมืองมีผลต่อสิ่งปลูกสร้างที่เคยมีมาตั้งแต่ดั้งเดิมนั้นอย่างไร 3) การวิเคราะห์รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง Rowe และ Koetter อธิบายว่า เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมวลของสิ่งปลูกสร้างที่ปกคลุมดินที่เห็นเป็น “ภาพ” (figure) และพื้นที่ว่างระหว่างมวลสิ่งปลูกสร้างนั้น หรือ “พื้น” (ground) เพื่อให้เข้าใจในลักษณะการกระจุกและกระจายตัวของเมือง รูปแบบระหว่างพื้นที่ว่างที่เป็นแนวของถนน พื้นที่เปิดโล่งที่เป็นสาธารณะและส่วนบุคคล การจัดวางตำแหน่งของกลุ่มอาคารกับพื้นที่ว่างทำให้เกิดกลุ่มย่านของเมืองที่มีลักษณะที่เด่นชัดขึ้น ซึ่งเรียกว่า เนื้อเมือง (urban fabric) โดยใช้วิธีการของ Spencer Chainey และ Jerry Radcliffe ในการใช้ข้อมูลจุดตำแหน่งอาคารสิ่งปลูกสร้าง (points data) ที่ได้จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศประกอบกับข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์มาทำการวิเคราะห์ โดยใช้วิธี Kernel ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เพื่อประมาณความหนาแน่นของข้อมูลประเภทจุด เพื่อใช้เป็นตัวแทนในการศึกษาเนื้อเมืองของรูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง 4) การวิเคราะห์รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่ง Conzen อธิบายว่า เป็นการศึกษาถึงกิจกรรมการใช้สอยของมนุษย์บนผืนดินหรืออาคารนั้น ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะการรวมกลุ่มหรือกระจายตัวของกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น การเชื่อมโยงของกิจกรรมการใช้สอยที่เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน หรืออาจเกิดความขัดแย้งกัน การวิเคราะห์เมืองผ่านการใช้ประโยชน์ที่ดินจะแสดงให้เห็นถึงรูปแบบ (pattern) ของกิจกรรมของ

ความเป็นย่านในแต่ละพื้นที่ เช่น ย่านพักอาศัย ย่านพาณิชยกรรม ย่านสถานที่ราชการ ย่านอุตสาหกรรม เป็นต้น และ 5) การวิเคราะห์รูปแบบโครงข่ายการสัญจร จากการวิเคราะห์แผนผังโครงข่ายการคมนาคมและการสัญจรของเมือง ที่ได้จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศประกอบกับข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ เพื่อให้สามารถจำแนกหน้าที่และความสำคัญของโครงข่ายแต่ละลำดับศักดิ์ (hierarchy) เช่น ถนนสายประธาน ถนนสายหลัก ถนนสายรอง เป็นต้น และสามารถวิเคราะห์รูปแบบของโครงข่ายการสัญจรที่เปลี่ยนแปลงไปกับความสัมพันธ์ขององค์ประกอบอื่นๆ ในเมือง เช่น รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง เป็นต้น แนวความคิดดังกล่าวนี้ สามารถนำไปใช้ประกอบการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองนั้น จากการทบทวนงานของ ดวงจันทร์ อาภาวิช รุตม์ และ เสน่ห์ ญาณสาร มีปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลักๆ คือปัจจัยทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมือง จากแนวความคิดของ Hillier และ Hanson และงานวิจัยของ อภิชัย กาบทอง และ วิลาวัณย์ เขี้ยววงศ์กุล มีความคิดเห็นที่คล้ายกันว่า การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองนั้นมีความเกี่ยวข้องกันกับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมเป็นปัจจัยหลัก และมีความสอดคล้องควบคู่กันไปในกระบวนการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่นั้น ต้องศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมควบคู่ไปด้วย จึงสามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจนและมีเหตุมีผลต่อการแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยได้

2.5 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

จากการศึกษาแนวความคิดต่างๆ จากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้พิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ สามารถสรุปเป็นกรอบแนวความคิดในการวิจัยได้ดังนี้

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

แผนภูมิ 2.1 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

จากกรอบแนวความคิดข้างต้น เป็นการศึกษาค้นคว้าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพะ โดยการศึกษาสภาพทั่วไปและพัฒนาการทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพะ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์สภาพพื้นที่ทางกายภาพของเมืองในลักษณะของการวิเคราะห์รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมือง ซึ่งประกอบไปด้วยลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน และรูปแบบโครงข่ายการสัญจร โดยใช้แนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับเมือง การตั้งถิ่นฐานของเมือง และแนวความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ประกอบกับการศึกษาทบทวนประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพะ ในการอธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของเมืองทางด้านโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพะ จากนั้นเป็นการวิเคราะห์เพื่อสรุปความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพะกับการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม และปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต เพื่อนำไปสู่การให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนาเมืองแพะ

บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย

จากการทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปเป็นกรอบแนวความคิดในการศึกษาในบทที่ 2 ในบทนี้เป็นเนื้อหาของวิธีการดำเนินการวิจัย และแหล่งที่มาของข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการค้นคว้าวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูลและการประมวลผลข้อมูลที่ได้มาอย่างเป็นขั้นตอน

3.1 วิธีดำเนินการวิจัย

1) ศึกษาแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทางด้านเมือง การตั้งถิ่นฐานของเมือง และโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง เพื่อกำหนดกรอบแนวความคิดในการวิจัยและแนวทางในการวิเคราะห์ ซึ่งได้สรุปไว้ในตอนท้ายของบทที่ 2

2) รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา โดยทำการค้นคว้าเก็บรวบรวมข้อมูลในด้านต่างๆ เช่น ประวัติศาสตร์ของเมือง สภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ชนบทธรรมเนียม ประเพณีและคตินิยมของเมือง รวมทั้งโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ โดยทำการรวบรวมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เทศบาลเมืองแพะ สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร่ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแพร่ เอกสารทางวิชาการจากห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และห้องสมุดจากสถาบันต่างๆ รวมทั้งเอกสารประวัติศาสตร์จากวัดที่อยู่ในเมืองแพะ ประกอบกับการสำรวจภาคสนามภายในพื้นที่ จากนั้นสรุปข้อมูลด้วยการบรรยายเชิงพรรณนาและมีแผนที่ รูปภาพ ประกอบ

3) วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของเมืองแพะในอดีตจนถึงปัจจุบัน สืบค้นและติดตามการเปลี่ยนแปลงและเกิดขึ้นขององค์ประกอบในแบบแผนของแต่ละยุคสมัย โดยใช้ข้อมูลพื้นฐานจากข้อ 2 ประกอบกับการค้นคว้าเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาพื้นที่เมืองแพะที่เกิดขึ้น จากนั้นกำหนดยุคช่วงเวลาของการพัฒนาการภายในเมืองแพะ โดยใช้เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เป็นจุดหักเหของการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของเมืองประกอบกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์และภาพถ่ายทางอากาศเป็นข้อมูลที่ใช้ในการแบ่งช่วงเวลาในการศึกษา ซึ่งสามารถทำให้เห็นภาพของการเติบโตและเปลี่ยนแปลงของเมืองแพะตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างชัดเจน โดยขั้นตอนการศึกษาตามหัวข้อนี้ ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เอกสารทางวิชาการต่างๆ ประกอบกับการสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์บุคคลภายในเมืองและนักวิชาการทางโบราณคดี จากนั้นสรุปและแสดงผลการวิเคราะห์ในแต่ละยุคที่ทำการศึกษา พร้อมทั้งวิเคราะห์

ถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของเมืองแพร่ ด้วยการบรรยายเชิงพรรณนา ประกอบแผนที่ แผนที่ รูปภาพ และการสรุปท้ายบทด้วยตาราง เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของเมืองแพร่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างชัดเจน

4) วิเคราะห์รูปแบบการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ในแต่ละยุค โดยประเด็นในการวิเคราะห์ประกอบไปด้วย

4.1) การวิเคราะห์ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน เป็นการวิเคราะห์ลักษณะความสูงต่ำของพื้นที่ และระบบน้ำ ได้แก่ แม่น้ำ คลอง บึง หนอง เหมือง เป็นต้น ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน ในพื้นที่ภาคเหนือ โดยใช้แผนที่ภูมิประเทศ 1: 50,000 ของกรมแผนที่ทหาร ประกอบกับการศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนพื้นเมืองและคนเมืองแพร่ การสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์บุคคลภายในเมืองและนักวิชาการทางโบราณคดี นำเสนอด้วยการบรรยายเชิงพรรณนาและรูปภาพประกอบ

4.2) วิเคราะห์รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง เป็นการวิเคราะห์ลักษณะของสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นภายในเมืองตามแบบแผนวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย อันประกอบไปด้วย คันทิน คุน้ำ ประตูเมือง วัด พระธาตุบนดอย พระธาตุกลางเมือง ชวงเมือง คุ้มเจ้าหลวง และสะดือเมืองหรือหลักเมืองหรือมิ่งเมือง โดยใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของเมืองแพร่และเมืองต่างๆ ในล้านนา การสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์บุคคลภายในเมืองและนักวิชาการทางโบราณคดี นำเสนอด้วยการบรรยายเชิงพรรณนาและแผนที่ รูปภาพประกอบ

4.3) การวิเคราะห์รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง (figure and ground pattern) เป็นการวิเคราะห์สัดส่วนการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของสิ่งปลูกสร้างกับพื้นที่ว่าง การกระจุกตัวและกระจายตัวของอาคารสิ่งปลูกสร้าง โดยใช้การวิเคราะห์รูปแบบการกระจายตัวเชิงพื้นที่ (Spatial distribution analysis) ของเมือง ใช้ข้อมูลจุดตำแหน่งอาคารสิ่งปลูกสร้าง (points data) ที่ได้จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศมาทำการวิเคราะห์ โดยใช้วิธี Kernel ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เพื่อประมาณความหนาแน่นของข้อมูลประเภทจุด (Kernel density estimation surface values) โดยการสร้างรัศมีค้นหา (Search radius หรือ band width) และหาผลรวมของความถี่สะสมของรัศมีค้นหาที่มาซ้อนทับกันในแต่ละจุด ก็จะได้ค่าของการประมาณความหนาแน่นเชิงพื้นที่ออกมา ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับการกระจุกและกระจายตัวของสิ่งปลูกสร้างภายในเมือง ขนาดและขอบเขตของพื้นที่ว่างกับสิ่งปลูกสร้าง ในการวิเคราะห์ได้กำหนดให้สีแดงเป็นจุดของตำแหน่งอาคารสิ่งปลูกสร้าง สีแดงเข้มเป็นรัศมีค้นหาที่ซ้อนทับกันมากที่สุดแสดงถึงการกระจุกตัวของสิ่งปลูกสร้างในบริเวณนั้น ส่วนสีแดงที่มีระดับสีอ่อนลงมาแสดงรัศมีค้นหาที่

ซ้อนทับกันในระดับที่ห่างออกมาแสดงถึงการกระจายตัวของสิ่งปลูกสร้าง พื้นที่ว่างเป็นสีเขียว นำเสนอด้วยการบรรยายเชิงพรรณนาและมีแผนที่ รูปภาพประกอบ

4.4) การวิเคราะห์รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน (land use pattern) เป็นการศึกษารูปแบบ ประเภท สัดส่วนของกิจกรรมการใช้ประโยชน์บนที่ดินในเมืองแพร์ ที่สามารถระบุการเป็นศูนย์กลางย่านพาณิชยกรรม ที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการ สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา พื้นที่ว่างเพื่อการนันทนาการ และพื้นที่เกษตรกรรม ที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา ข้อมูลที่ใช้มาจากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2497 2516 และ 2545 ประกอบกับข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) จากสำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร์ เอกสารทางวิชาการ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของเมือง การสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์บุคคลภายในเมือง นำเสนอด้วยการบรรยายเชิงพรรณนาและมีแผนที่ รูปภาพประกอบ

4.5) การวิเคราะห์รูปแบบโครงข่ายการสัญจร (transit pattern) เป็นการวิเคราะห์เพื่อให้ทราบความสัมพันธ์ของการติดต่อสัมพันธ์กันของคนในเมืองและนอกเมือง โดยวิเคราะห์จากรูปแบบโครงข่ายการสัญจรที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลาของพัฒนาการของเมืองแพร์ ใช้การแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2497 2516 และ 2545 ประกอบกับข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) จากสำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร์ เอกสารทางวิชาการ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของเมือง การสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์บุคคลภายในเมือง นำเสนอด้วยการบรรยายเชิงพรรณนาและมีแผนที่ รูปภาพประกอบ

จากนั้นทำการสรุปการเปลี่ยนแปลงรูปแบบต่างๆ ในแต่ละยุคของการพัฒนาเมืองแพร์ พร้อมทั้งวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยการบรรยายเชิงพรรณนาประกอบกับตาราง แผนที่ รูปภาพประกอบ

5) ประมวลผลและสรุปผลการวิเคราะห์แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองจากอดีตจนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งสรุปปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเมือง จากการรวบรวมข้อมูลทางเอกสาร ประกอบกับ ข้อมูลภาพถ่าย แผนที่ และภาพถ่ายทางอากาศ และการสัมภาษณ์เชิงลึกของผู้รู้และผู้อาวุโสในเมือง รวมไปถึงช่างฝีมือเก่าแก่ของเมือง หน่วยงานเทศบาล องค์กรอิสระ และพ่อค้าแม่ค้า บุคคลทั่วไป เพื่อให้ได้ปัจจัยที่ครอบคลุมและครบถ้วนโดยในการวิเคราะห์ข้อมูล

6) เสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนาเมือง เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่มีแนวโน้มจะเกิดขึ้นในเมือง

3.2 ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.2.1 **ข้อมูลปฐมภูมิ** เป็นข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะและสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลัก ได้แก่

1) **การสำรวจภาคสนาม (Field Survey)** เป็นการสำรวจลักษณะทางกายภาพของเมือง โดยจัดทำข้อมูลลงบนแผนที่ดิจิทัล (GIS) ที่สร้างขึ้นจากภาพถ่ายทางอากาศปีล่าสุดคือ พ.ศ. 2545 เพื่อนำไปวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับภาพถ่ายทางอากาศในอดีต คือ พ.ศ. 2497 พ.ศ. 2516 และ พ.ศ.2532 เพื่อศึกษาความเชื่อมโยงและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในปัจจุบัน ซึ่งในการเก็บข้อมูล ต้องสำรวจลักษณะทางกายภาพโดยสังเกตในลักษณะกว้าง มีหัวข้อดังนี้

- ขอบเขตของเมือง และขอบเขตการปกครอง
- การเข้าถึง การสัญจร ทางเท้า
- สาธารณูปโภค สาธารณูปการ
- การใช้ประโยชน์ที่ดิน
- โครงสร้างและองค์ประกอบต่างๆ ของเมืองที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน

ในการสำรวจโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง เป็นการสำรวจเพื่อทำการวิเคราะห์เบื้องต้นว่ามีรูปแบบและทิศทางไหน ซึ่งเปลี่ยนแปลงจากอดีตมาเล็กน้อยเพียงใด เช่น การเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ กิจกรรมบางอย่างที่อยู่คู่กับองค์ประกอบทางกายภาพบางอย่าง เป็นต้น โดยแสดงผลการวิเคราะห์เป็นแผนที่

2) **การสังเกตการณ์ (Observation)** รูปแบบส่วนใหญ่จะเป็นการสังเกตการณ์ทางด้านวิถีชีวิต รวมถึงงานประเพณี เทศกาล ที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ต่างๆ ของเมืองตามบทบาทขององค์ประกอบของเมือง เช่น การตานขันข้าว พิธีออกพรรษา เป็นต้น โดยมีการบันทึกเป็นรูปถ่าย และการวิเคราะห์การใช้พื้นที่ซึ่งสัมพันธ์กับประเพณีท้องถิ่น

3) **การสัมภาษณ์ (Interview)** เป็นการเก็บข้อมูลเชิงลึก โดยใช้การสอบถามประชาชนในพื้นที่ หน่วยงาน และองค์กร ที่มีความเกี่ยวข้อง โดยแบ่งการสอบถามออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

- การสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ (Key informants) แบบเจาะลึก เป็นการสัมภาษณ์ใน 2 หัวข้อหลัก คือ วิวัฒนาการของเมืองแพร่กับสภาพทั่วไปของพื้นที่ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ขององค์ประกอบทางกายภาพของเมือง เป็นการสัมภาษณ์เป็นแบบเจาะลึก โดยมีประเด็นดังต่อไปนี้

- (1) ความเป็นมา วิวัฒนาการ และการตั้งถิ่นฐานของเมือง

(2) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในเมืองในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเมืองและวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น

(3) สภาพปัจจุบัน และปัญหาที่พบ ตลอดจนแนวโน้มในการแก้ปัญหา

(4) ความเป็นมาและลักษณะของกิจกรรมทางคติความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ต่างๆ ของเมือง และการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับ องค์ประกอบทางกายภาพของเมืองหรือรูปแบบกิจกรรมไปตามสมัย

ในการสัมภาษณ์เกี่ยวกับวิวัฒนาการของเมือง และสภาพทั่วไปของพื้นที่ ผู้ที่เป็นเป้าหมายในการสัมภาษณ์ คือ ผู้สูงอายุที่ทราบเรื่องราวในอดีตของพื้นที่ โดยเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา เช่น

- นักวิชาการทางโบราณคดี
- ช่างฝีมือเก่าแก่ของเมือง
- ผู้อาวุโสในชุมชน
- ครู และเจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองแพร่
- ฯลฯ

- การสัมภาษณ์โดยทั่วไปในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เจาะลึกกับบุคคลทั่วไปทุกกลุ่มวัยภายในเมือง ประเด็นในการสัมภาษณ์จะเกี่ยวข้องกับ กิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณี กิจกรรมในชีวิตประจำวันของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นหลัก ดังนี้

(1) กิจกรรมประจำวันและการใช้พื้นที่ต่างๆ ทั้งภายในบ้านและบริเวณชุมชน

(2) คติความเชื่อในการประกอบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ต่างๆ

(3) ช่วงเวลาในการประกอบกิจกรรมและการใช้พื้นที่

(4) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเมืองและโครงสร้างและ องค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่

ตาราง 3.1 แสดงกลุ่มการสัมภาษณ์

ประเภทการสัมภาษณ์	บทบาท & อาชีพ	ช่วงอายุ
1.การสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ (Key informants)	- ช่างฝีมือเก่าแก่ของเมือง - ผู้อาวุโสในชุมชน - ครู และเจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองแพร่	กลุ่มผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส (51 ปีขึ้นไป)
2.การสัมภาษณ์โดยทั่วไป	- กลุ่มชาวบ้านที่ทำการเกษตร - กลุ่มชาวบ้านที่ทำธุรกิจส่วนตัว - กลุ่มข้าราชการ พนักงานบริษัท - กลุ่มพ่อค้า แม่ค้า	กลุ่มผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส (21 – 51 ปีขึ้นไป)

ที่มา : การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2551)

3.2.2 ข้อมูลทุติยภูมิ ได้จากการรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องจากหน่วยงานราชการและท้องถิ่น ต่างๆ ดังนี้

- ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ พัฒนาการ การสร้างเมือง และการตั้งถิ่นฐานของเมืองแพร่ เช่น หนังสือรวบรวมประวัติศาสตร์ งานวิจัยที่ได้รวบรวมไว้ ตำนาน หนังสือเก่าได้จากสถาบันวิทยบริการและห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ห้องสมุดประชาชนเมืองแพร่ ห้องสมุดโรงเรียนนารีรัตน์รวมทั้งจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแพร่

- ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของเมืองแพร่ ลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนบริการโครงสร้างพื้นฐานของเมือง โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ เช่น หนังสือที่เกี่ยวกับเมืองแพร่ บรรยายสรุปสภาพทั่วไปของเทศบาล หนังสือเกี่ยวกับเมืองโบราณเมืองแพร่ สามารถรวบรวมได้จาก เทศบาลเมืองแพร่ สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร่ และห้องสมุดประชาชนจังหวัดแพร่

- ข้อมูลแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ
 - แผนที่ลักษณะภูมิประเทศมาตราส่วน 1:50,000 ชุด L7018 ของกรมแผนที่ทหาร ชื่อระวาง 5045III จังหวัดแพร่
 - แผนที่ดิจิทัลเมืองแพร่ มาตราส่วน 1:4,000 พ.ศ.2547 ของสำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร่
 - ภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่เทศบาลเมืองแพร่และบริเวณใกล้เคียง จำนวน 4 ช่วงปี ของกรมแผนที่ทหาร ได้แก่

- พ.ศ.2497 มาตราส่วน 1:50,000
- พ.ศ.2516 มาตราส่วน 1:15,000
- พ.ศ.2532 มาตราส่วน 1:15,000
- พ.ศ.2545 มาตราส่วน 1: 25,000

บทที่ 4

สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

4.1 ลักษณะทางกายภาพของจังหวัดแพร่

จังหวัดแพร่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของภาคเหนือ ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 551 กิโลเมตร โดยทางรถยนต์ ที่ตั้งอยู่ในแนวเทือกเขาผีปันน้ำกลางและเทือกเขาผีปันน้ำตะวันออก ระหว่างละติจูดที่ 17 องศา 24 ลิปดาเหนือ ถึงละติจูดที่ 18 องศา 48 ลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 99 องศา 34 ลิปดาตะวันออก ถึงลองจิจูดที่ 100 องศา 18 ลิปดาตะวันออก พื้นที่อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 150 ถึง 300 เมตร

4.1.1 ขอบเขตการปกครองของจังหวัดแพร่

ปัจจุบันที่ตั้งของจังหวัดแพร่เป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือที่จะติดต่อไปยังจังหวัดน่าน พะเยา เชียงราย ลำปาง ลำพูนและเชียงใหม่ จึงเรียกได้ว่า จังหวัดแพร่เป็น “**ประตูสู่ล้านนา**” ซึ่งเป็นอาณาจักรโบราณที่สำคัญของภาคเหนือ เขตแดนของจังหวัดแพร่ติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอเมืองลำปาง อำเภอางว จังหวัดลำปาง อำเภอปง จังหวัดพะเยา และอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ และอำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเวียงสา อำเภอนาน้อย จังหวัดน่านและอำเภอท่าปลา อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

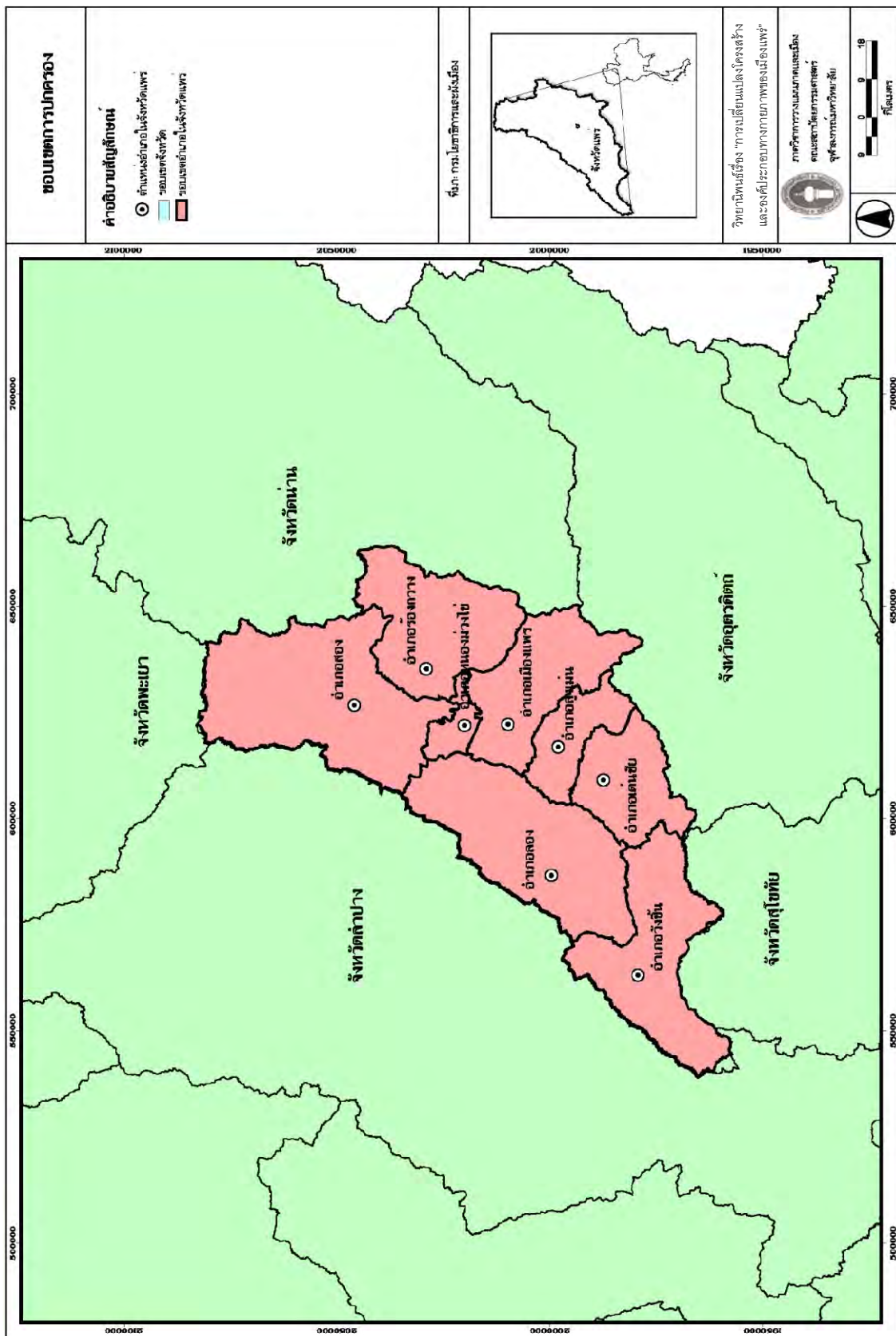
ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอสบปราบ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง

จังหวัดแพร่แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 8 อำเภอ (แผนที่ 4.1) 78 ตำบล เทศบาลเมือง 1 แห่ง คือ เทศบาลเมืองแพร่ องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล 15 แห่ง โดยมีอำเภอต่างๆ

4.1.2 สภาพภูมิประเทศของจังหวัดแพร่

จากข้อมูลสภาพทั่วไปของจังหวัดแพร่ ในแผนพัฒนาสามปีเทศบาลเมืองแพร่ประจำปี พ.ศ.2551-2553¹ ทำให้ทราบลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดแพร่ ดังนี้

¹ แผนพัฒนาสามปีเทศบาลเมืองแพร่ประจำปี พ.ศ.2551-2553 (แพร่: เทศบาลเมืองแพร่ กองวิชาการและแผนงาน งานวิเคราะห์นโยบายและแผน, 2550), หน้า 10-11.

แผนที่ 4.1 การแบ่งเขตการปกครองอำเภอต่างๆ ในจังหวัดแพร่

จังหวัดแพร่ตั้งอยู่บนที่ราบระหว่างหุบเขา มีภูเขาล้อมรอบทั้ง 4 ทิศ พื้นที่ที่มีลักษณะสูงทางตอนเหนือและลาดต่ำลงมาทางตอนใต้ ภายในเป็นที่ราบลาดเอียงตามทิศทางการไหลของแม่น้ำยม มีลักษณะเป็นแอ่งคล้ายก้นกระทะ ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาทิวเขาและป่าไม้ โดยมีพื้นที่ป่าไม้ร้อยละ 81.49 พื้นที่ราบมีประมาณร้อยละ 18.51 ของพื้นที่ทั้งหมดของจังหวัด มีแม่น้ำยมเป็นแม่น้ำลำคัญไหลผ่าน สภาพภูมิประเทศของจังหวัดแพร่ มี 3 ประเภท คือ แอ่งที่ราบภูเขา และแม่น้ำ (แผนที่ 4.2 4.3 และภาพ 4.1) ดังนี้

1) แอ่งที่ราบ จากแผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศและภาพตัดขวางลักษณะภูมิประเทศในแนวตะวันออก-ตะวันตก (A-A') และ แนวเหนือ-ใต้ (C-C') (แผนที่ 4.2 และภาพ 4.1) เห็นได้ชัดว่าแอ่งที่ราบของจังหวัดแพร่มีลักษณะต่อเนื่องกัน โอบล้อมโดยทิวเขาผีปันน้ำกลาง และทิวเขาผีปันน้ำตะวันออก ซึ่งที่ราบถูกแบ่งแยกโดยทิวเขาย่อย และเทือกเขาผีปันน้ำกลาง มี 2 แอ่ง คือ แอ่งที่ราบทางตอนเหนือและทางตอนกลางของจังหวัด และแอ่งที่ราบแคบๆ ทางตอนใต้ของจังหวัด (แผนที่ 4.2) ดังนี้

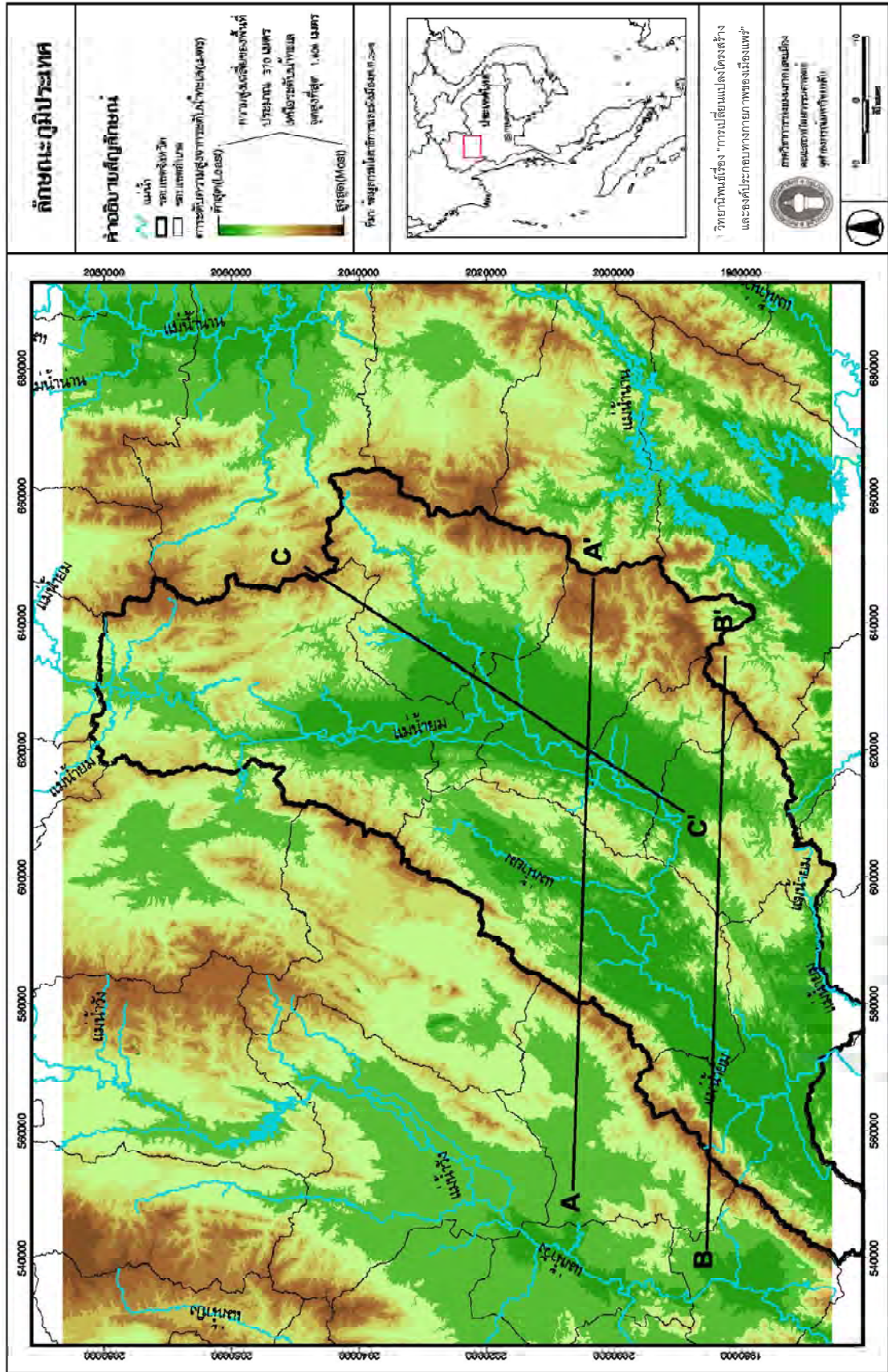
- ที่ราบใหญ่เมืองแพร่ พื้นที่ราบนี้ประกอบไปด้วยพื้นที่บางส่วนของอำเภอสอง อำเภอหนองม่วงไข่ อำเภอร้องกวาง อำเภอเมืองแพร่ อำเภอสูงเม่นและอำเภอเด่นชัย ที่ราบนี้ส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอเมืองแพร่และอำเภอสูงเม่น ซึ่งเป็นศูนย์กลางความเจริญของท้องถิ่นและเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญที่สุดของจังหวัดแพร่ (แผนที่ 4.2 4.3 และแนวภาพตัดขวาง C-C' ภาพ 4.1)

- ที่ราบอำเภอลองและอำเภอวังชิ้น ที่ราบผืนนี้เล็กและแคบกว่าผืนแรก เป็นที่ตั้งของอำเภอลองและอำเภอวังชิ้น (แผนที่ 4.2 และแนวภาพตัดขวาง B-B' ภาพ 4.1)

2) ภูเขา มี 2 เทือกเขาใหญ่ๆ คือ

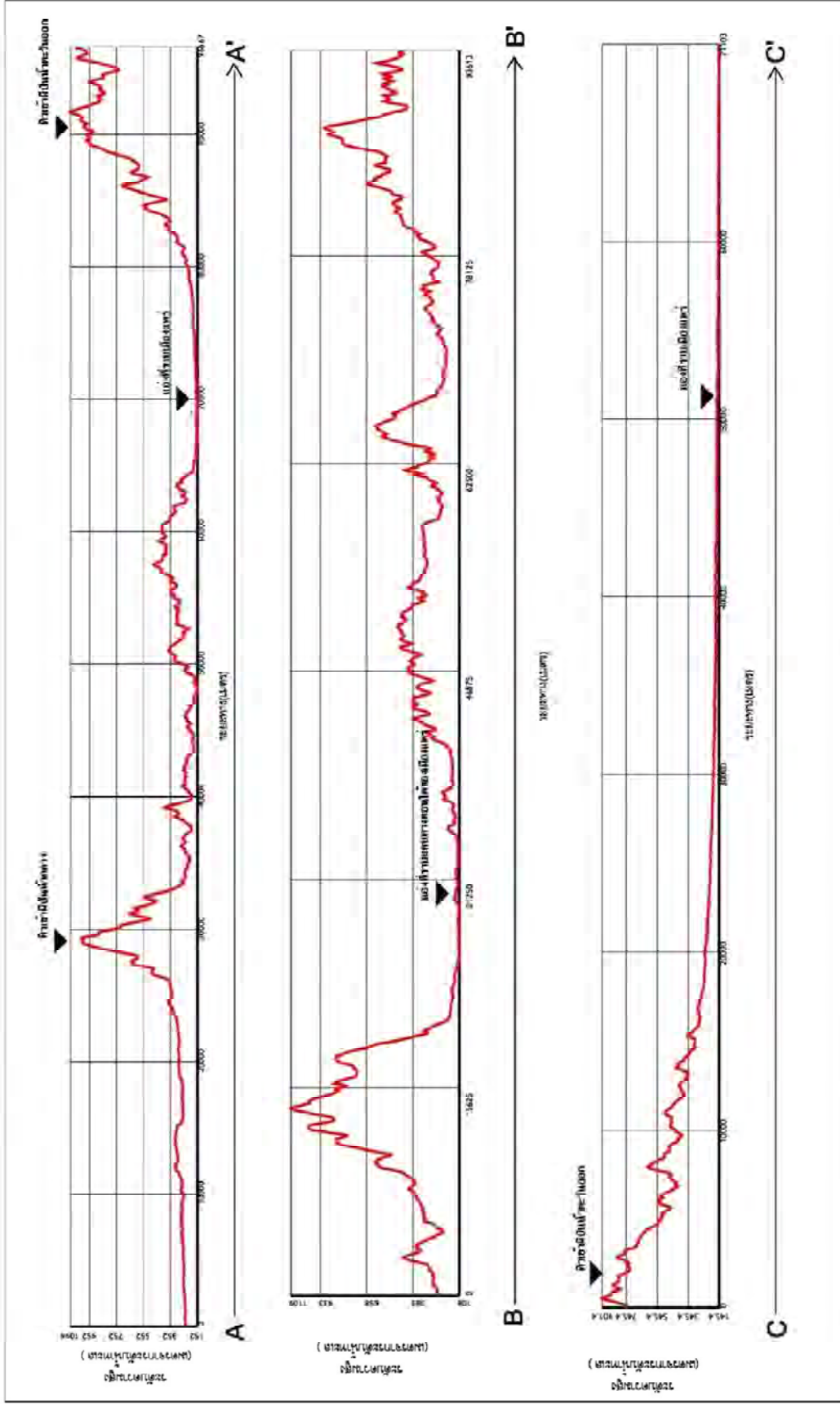
- ทิวเขาผีปันน้ำกลาง อยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัด ทอดตัวจากเหนือถึงใต้ผ่านอำเภอสองและอำเภอวังชิ้น เทือกเขานี้ไม่มียอดเขาที่โดดเด่นนัก

- ทิวเขาผีปันน้ำตะวันออก อยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัด ทอดตัวจากเหนือถึงใต้ สันปันน้ำใช้แบ่งเขตจังหวัดแพร่และน่าน เป็นเทือกเขาที่มีความสลับซับซ้อนมากและมียอดเขาที่สำคัญหลายยอด คือ **ดอยหลวง** อยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดแพร่ แบ่งเขตอำเภอสอง จังหวัดแพร่ อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน และอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา มียอดดอยภูเขาเป็นยอดดอยสูงสุด **ดอยแปเมือง** เป็นแนวเทือกเขาที่ทอดยาวต่อกจากดอยหลวง มีภูเขาสูงคือ **ดอยกู่สถาน ดอยสามเส้า และดอยช้างผาด่าน** ส่วน **ดอยผญาผ่อ** กั้นเขตอำเภอเมืองแพร่และอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ และ**ดอยเขาพลึง** อยู่ทางทิศใต้ของจังหวัด แบ่งเขตอำเภอ

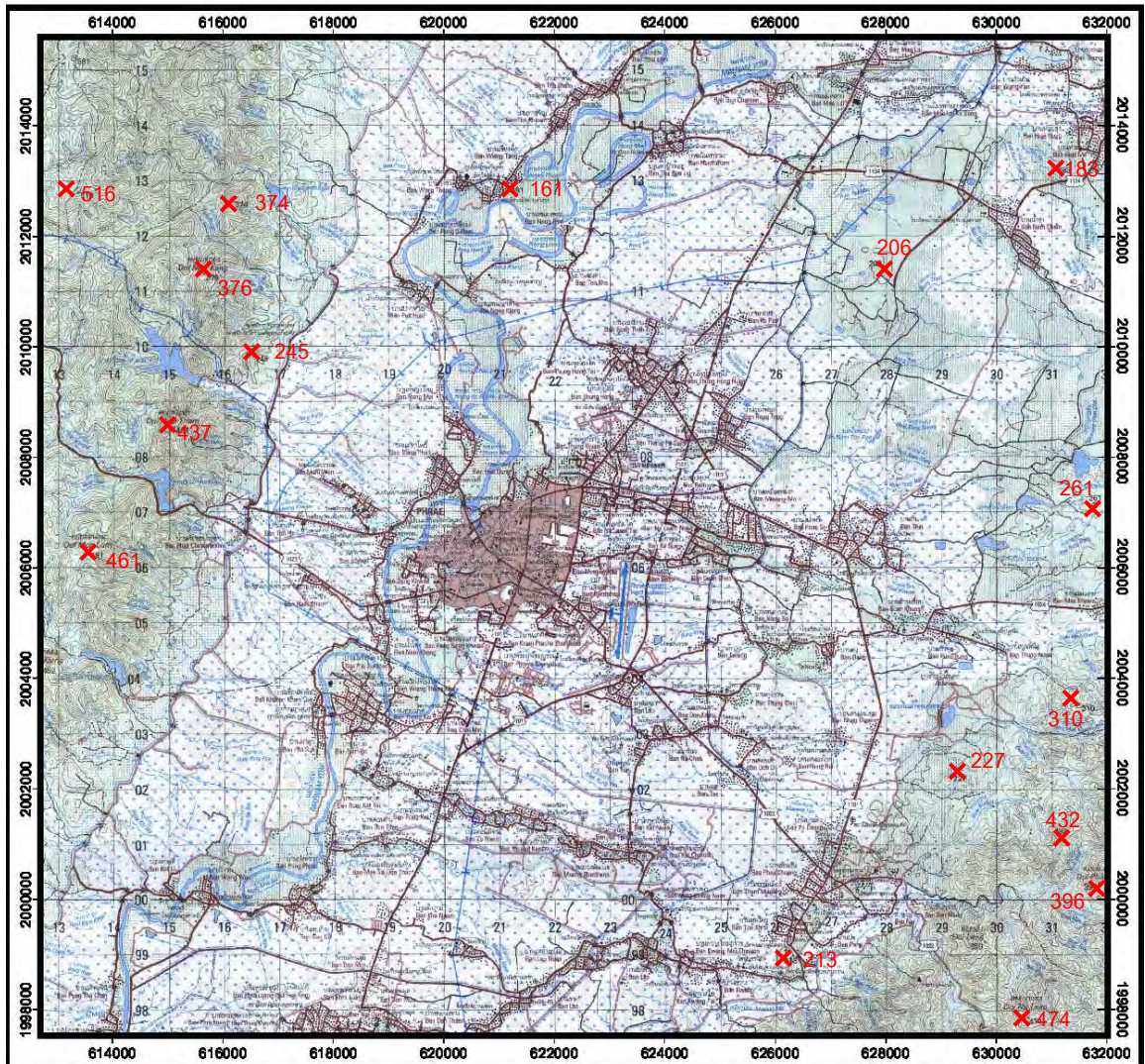

แผนที่ 4.2 ลักษณะภูมิประเทศบริเวณจังหวัดแพร่

และแนวตัดขวาง A-A' B-B' และ C-C'

หมายเหตุ: ดูแผนที่ 4.1 ประกอบแนวตัดขวางลักษณะภูมิประเทศ A-A' และ B-B'
ภาพ 4.1 ภาพตัดขวางลักษณะภูมิประเทศบริเวณเมืองแพร่

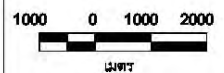
วิทยานิพนธ์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่

คำอธิบายสัญลักษณ์

✕ จุดระดับสูง (Spot elevation)

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา: กรมแผนที่ทหาร

แผนที่ 4.3 ลักษณะภูมิประเทศบริเวณแอ่งที่ราบเมืองแพร่

เด่นชัย จังหวัดแพร่กับอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ช่องเขาพลิ่งนี้เป็นช่องเขาสำคัญที่เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างจังหวัดแพร่กับภาคกลางมาแต่โบราณ

3) แม่น้ำ การที่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ทำให้พื้นที่ที่มีความลาดชันสูง น้ำจากภูเขาไหลลงสู่ที่ลุ่มอย่างรวดเร็ว ทำให้แหล่งกักเก็บน้ำในจังหวัดมีน้อย แหล่งน้ำตามธรรมชาติส่วนใหญ่เป็นแม่น้ำสายสั้นๆ ส่วนมากไหลลงสู่แม่น้ำยม ชาวแพร่ทั่วไปเรียกแม่น้ำลำห้วยว่า “น้ำ” แม่น้ำสายใหญ่ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวแพร่เพียงสายเดียวคือ แม่น้ำยม ซึ่งมีต้นกำเนิดจากภูเขาในอำเภอปง จังหวัดพะเยา ไหลเข้าสู่จังหวัดแพร่ที่อำเภอสอง ผ่านพื้นที่ในเขตอำเภอนองม่วงไข่ อำเภอเมืองแพร่ อำเภอสูงเม่น อำเภอเด่นชัย อำเภอลองและไหลออกจากจังหวัดแพร่ที่อำเภอวังชิ้น เข้าสู่จังหวัดสุโขทัย ทำให้ที่ราบในจังหวัดแพร่ที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมและลำห้วยสาขาที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนรวมกันเป็นชุมชนต่างๆ ลำน้ำสาขาสายสำคัญๆ ที่ไหลหล่อเลี้ยงแ่งที่ราบเมืองแพร่ก่อนไหลลงสู่แม่น้ำยม มีดังนี้

- น้ำแม่สอง ต้นน้ำอยู่บนดอยหลวง ไหลลงมายังพื้นที่อำเภอสองและออกสู่แม่น้ำยมที่ตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง
- น้ำแม่คำมี ต้นน้ำอยู่บนดอยแปเมืองทางด้านเหนือไหลลงมายังพื้นที่อำเภอร่องขวาง ออกสู่แม่น้ำยมที่อำเภอนองม่วงไข่
- น้ำแม่ถางและแม่คำปอง เกิดจากดอยข้างผาด่านและทิวเขาทางตะวันออกไหลมารวมกันที่บ้านเวียง เกิดเป็นน้ำแม่หลายไหลลงสู่แม่น้ำยมที่ตำบลแม่หลาย อำเภอเมืองแพร่
- น้ำแม่แคม ต้นน้ำเกิดจากดอยข้างผาด่าน ไหลลงมาทางใต้แล้ววกไปทางตะวันตกลงสู่แม่น้ำยมใกล้ๆ กำแพงเมืองแพร่ เป็นแม่น้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรรอบเมืองแพร่
- น้ำแม่สาย-แม่ก้อน ต้นน้ำเกิดจากดอยข้างผาด่าน ไหลมารวมกันในเขตอำเภอเมืองแพร่ แล้วไหลลงสู่แม่น้ำยมที่ตำบลสบสาย อำเภอสูงเม่น เป็นแม่น้ำสายสำคัญเช่นเดียวกับแม่น้ำแคมที่หล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตร
- น้ำแม่มาน ต้นน้ำเกิดจากดอยพญาผ่อ ไหลลงมายังพื้นที่อำเภอสูงเม่นและออกสู่แม่น้ำยมที่บ้านร่องแดง ตำบลน้ำขำ อำเภอสูงเม่น²

² องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550), หน้า 1-6.

4.1.3 พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานบริเวณแอ่งที่ราบเมืองแพร์ในอดีต

บริเวณพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งของจังหวัดแพร่ส่วนใหญ่เป็นที่อกเขาสูงสลับซับซ้อนเป็นแนวทิวเขาผีปันน้ำตะวันออกและผีปันน้ำกลางล้อมรอบที่ราบแคบๆ ระหว่างหุบเขาที่อุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำยมไหลผ่านพื้นที่ราบสองฝั่งแม่น้ำเริ่มตั้งแต่อำเภอสอง เป็นที่ราบแคบๆ ติดต่อกับพื้นที่ราบในอำเภอหนองม่วงไข่ อำเภอเมืองแพร่ อำเภอสูงเม่นและตอนปลายที่ราบอยู่ในอำเภอเด่นชัย ที่ราบบริเวณนี้คือที่ราบใหญ่เมืองแพร่หรือแอ่งที่ราบเมืองแพร่และยังมีที่ราบลุ่มแม่น้ำยมอีกแห่งหนึ่งซึ่งมีขนาดเล็กกว่า เป็นที่ตั้งของอำเภอลองและวังชิ้น พิจารณาจากลักษณะพื้นที่ดังกล่าว จะเห็นได้ว่ามีกำแพงธรรมชาติเป็นอุปสรรคกับการคมนาคมติดต่อกับโลกภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยาการต่างๆ ในอดีตยังไม่ก้าวหน้า

ร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดแพร่พบในพื้นที่ริมน้ำ ที่ราบลอนลูกคลื่นชันเขาและบนพื้นที่สูงของหลายอำเภอ เช่น บริเวณที่ราบลอนลูกคลื่นใกล้ภูเขาและบนภูเขาเตี้ยๆ บ้านต้าแบ่น บ้านเวียงต้า ตำบลเวียงต้า อำเภอสอง ได้พบขวานหินกะเทาะและขวานหินขัดหรือขวานหินมีป่าที่ชาวบ้านในท้องถิ่นเรียกว่า “เสียมตุน” โดยพบจำนวนมากตามชอกผาบเขาเตี้ยๆ ในวัดต้าแบ่น ขวานหินที่พบมีขนาดเล็กไม่มีร่องรอยการใช้งาน สันนิษฐานว่าแหล่งที่พบนี้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมบางอย่างของคนในยุคนั้น และยังพบขวานหินขัดที่บ้านแม่คำมีท่าล้อ ตำบลแม่คำมีรัตนปัญญา อำเภอม่วงไข่ บ้านสวรรคินเวศน์ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองแพร่ แต่พบเพียงเล็กน้อยเป็นขวานหินชนิดไม่มีป่า นอกจากร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์จากการพบเครื่องมือหินแล้ว ยังมีการพบเครื่องมือโลหะที่ทำจากสำริดที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขวานฟ้าผ่า” ในพื้นที่ราบลุ่ม ที่ราบลอนคลื่นในเขตอำเภอลอง อำเภอวังชิ้น เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าพัฒนาการของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดแพร่มีมาอย่างต่อเนื่อง

จนกระทั่งถึงยุคของการก่อตั้งชุมชน จากการศึกษาตำนานและคำบอกเล่าของชาวบ้านในพื้นที่ที่ชุมชนโบราณตั้งอยู่ พบว่าการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มชนชาวลัวะหรือลัวะ ซึ่งเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยนานนับพันปีก่อนที่จะมีการตั้งบ้านเมืองของคนไทยในดินแดนแถบนี้ ตำนานพระธาตุช่อแฮกล่าวว่าขุนลัวะชื่อ “อ้ายก้อม” เป็นผู้สร้างพระธาตุช่อแฮ นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุเป็นกลี้งยาสูบดินเผาเป็นจำนวนมากในพื้นที่จังหวัดแพร่ โดยที่ชาวแพร่ส่วนใหญ่ไม่นิยมใช้กลี้งยาสูบชนิดนี้ ยุคการก่อตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนในจังหวัดแพร่จึงอาจเริ่มต้นโดยกลุ่มชนชาวลัวะ³

³ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 65-67.

4.1.4 แหล่งที่ตั้งชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ค้นพบในบริเวณพื้นที่ต่างๆ ในจังหวัดแพร่ ได้แก่ ขวานหินและกล้องยาสูบ คูน้ำคันดินซึ่งมีแนว 1 ชั้น ถึง 3 ชั้นในบริเวณชุมชนโบราณ และแหล่งโบราณสถานและโบราณวัตถุอื่นๆ เป็นต้น ร่องรอยเหล่านี้ ทำให้ทราบว่าพื้นที่จังหวัดแพร่มีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงยุคของการรวมกลุ่มตั้งเป็นชุมชนน้อยใหญ่ ในพื้นที่ 8 อำเภอของจังหวัดแพร่ ปรากฏร่องรอยของชุมชนโบราณเกือบทุกอำเภอ ยกเว้นอำเภอเด่นชัยที่ไม่มีการค้นพบแหล่งชุมชนโบราณที่มีอายุเกิน 200 ปี ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอเด่นชัยเป็นภูเขา ที่ราบสำหรับการเพาะปลูกมีน้อยจึงไม่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในสมัยโบราณ

จากการศึกษาเอกสาร คำบอกเล่า การสำรวจด้วยภาพถ่ายทางอากาศ และการสำรวจภาคสนามจนถึง พ.ศ.2541⁴ พบแหล่งโบราณในพื้นที่จังหวัดแพร่จำนวน 24 แห่ง และชุมชนของชนกลุ่มน้อยที่มีบทบาทในท้องถิ่นอีก 4 แห่ง คือ ชุมชนเงี้ยว พม่าในเมืองแพร่ ชุมชนไทยลื้อ บ้านถิ่น ชุมชนไทยพวน บ้านทุ่งไธสง และชุมชนก้อบ้านดง ซึ่งอายุของชุมชนกลุ่มนี้ไม่มากนักแต่เกิน 100 ปีขึ้นไป แหล่งชุมชนโบราณทั้ง 24 แห่ง ตั้งอยู่ในอำเภอต่างๆ (ภาพ 4.2) ดังนี้

อำเภอเมืองแพร่ ได้แก่ เมืองแพร่ วังมอญ วังธง เวียงตั้ง

อำเภอสอง ได้แก่ เมืองสอง เวียงเทพ ชุมชนโบราณใกล้วัดพระธาตุหนองจันทร์

อำเภอร่องควาง ได้แก่ เวียงสันทราย

อำเภอหนองม่วงไข่ ได้แก่ ชุมชนโบราณบ้านแม่คำมีท่าลื้อ ซึ่งชุมชนนี้บางส่วนอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองแพร่ และชุมชนโบราณบ้านปากยาง

อำเภอสูงเม่น ได้แก่ เวียงทอง บ้านพระหลวง บ้านสูงเม่น

อำเภอเด่นชัย ได้แก่ บ้านเด่นชัย และบ้านบ่อแก้ว

อำเภอลอง ได้แก่ เมืองลอง เวียงต้า เวียงเชียงขึ้น เมืองโกณหลวง เมืองลัวะ เหล่าเวียง ชุมชนโบราณบ้านแม่รัง

อำเภอวังชิ้น ได้แก่ เมืองตรอกสลอบ ชุมชนโบราณบ้านแม่บงเหนือ

อำเภอที่มีแหล่งชุมชนโบราณตั้งอยู่มากที่สุดคืออำเภอลอง และรองลงมาคืออำเภอเมืองแพร่ นอกนั้นกระจายอยู่ในอำเภอต่างๆ เป็นสิ่งยืนยันถึงความรุ่งเรืองของพื้นที่ต้นแม่น้ำยมอันเป็นที่ตั้งของจังหวัดแพร่ในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

⁴ พัชรภรณ์ พันธุ์รัตน์, ชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่ (แพร่: โรงพิมพ์ไทยอุตสาหกรรมพิมพ์, 2541), หน้า 13-15.

ที่มา : พัชราภรณ์ พันธุ์รัตน์, ชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่, (แพร่: โรงพิมพ์ไทยอุตสาหกรรมการพิมพ์, 2541),
หน้า 14.

ภาพ 4.2 ภาพแผนที่ตั้งแหล่งชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่

บรรดาเมืองโบราณที่มีหลักฐานเป็นคันดินและคูน้ำขนาดใหญ่ไม่เท่ากันเหล่านี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน⁵ คือ

- 1) ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำหรือลำห้วย ยกเว้นเวียงแม่คำมีทำล้อยที่ตั้งควบสองฝั่งลำน้ำแม่คำมี
- 2) นอกจากตัวเวียงแพร์แล้ว เวียงอื่นๆ จะมีขนาดพื้นที่อยู่ระหว่าง 120-250 ไร่
- 3) เวียงที่มีความสำคัญ มักจะอยู่บนฝั่งแม่น้ำยมหรือไม่ห่างจากฝั่งแม่น้ำยมมากนัก ซึ่ง

แสดงว่าชุมชนเหล่านี้ใช้แม่น้ำยมเป็นเส้นทางคมนาคม

ในจำนวนเมืองโบราณมีเวียงที่น่าสนใจซึ่งใช้เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในยุคก่อนจะพัฒนาเป็นเมืองแพร์ในพุทธศตวรรษที่ 14 คือ 1) เวียงแพร์ 2) เวียงสรองและเวียงเทพ 3) เวียงสันทราย 4) เวียงแม่คำมีทำล้อย 5) เมืองมานदानใต้ 6) เมืองลอง (ไฮสร้อย) 7) เวียงตรอกสลอบ (ภาพ 4.2)

4.2 ลักษณะทางกายภาพของเมืองแพร์

4.2.1 ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแพร์

เมืองแพร์ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม ลักษณะเมืองแพร์ประกอบไปด้วยบริเวณที่เป็นเวียงแพร์โบราณและพื้นที่ส่วนขยายออกมาทางตะวันออก แต่เดิมบริเวณนี้เป็นตำบลๆ หนึ่งคือ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองแพร์ จังหวัดแพร่ ต่อมารัฐบาลได้ประกาศพระราชกฤษฎีกายกฐานะตำบลในเวียง ขึ้นเป็นเทศบาลขึ้นชื่อว่า “เทศบาลเมืองแพร์” เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2478 โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ลงวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2478 มีอาณาเขตการปกครองครอบคลุมพื้นที่ตำบลในเวียง อำเภอเมืองแพร์ จังหวัดแพร่ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับเขตตำบลทุ่งกวาว อำเภอเมืองแพร์
ทิศใต้	ติดต่อกับเขตตำบลนาจักรและตำบลป่าเมต อำเภอเมืองแพร์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับเขตตำบลเหมืองหม้อและตำบลนาจักร อำเภอเมืองแพร์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับเขตตำบลป่าเมต อำเภอเมืองแพร์

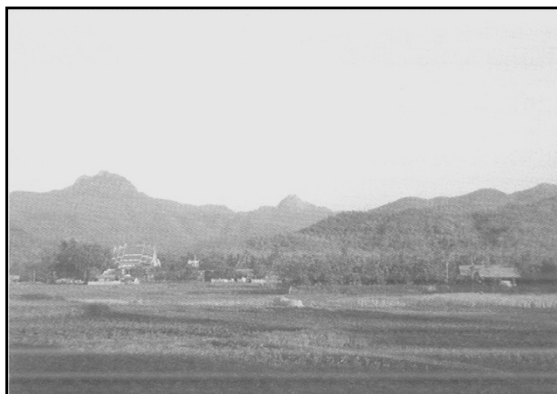
เทศบาลเมืองแพร์มีพื้นที่สูงกว่าระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ยประมาณ 200 – 300 เมตร อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 555 กิโลเมตร โดยทางรถยนต์ ขนาดพื้นที่ประมาณ 9 ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น 18 ชุมชน (แผนที่ 4.4) ดังนี้

⁵ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ (แพร่: เมืองแพร์การพิมพ์, 2550) หน้า 8-9.

หมู่ที่ 1 บ้านชุมชนเขตวัน	หมู่ที่ 10 บ้านชุมชนร่องซ้อ
หมู่ที่ 2 บ้านชุมชนพระนอน	หมู่ที่ 11 บ้านชุมชนน้ำค้อ
หมู่ที่ 3 บ้านชุมชนวัดหลวง	หมู่ที่ 12 บ้านชุมชนพระร่วง
หมู่ที่ 4 บ้านชุมชนหัวข่วง	หมู่ที่ 13 บ้านชุมชนศรีบุญเรือง
หมู่ที่ 5 บ้านชุมชนสวรรคินีเวศน์	หมู่ที่ 14 บ้านชุมชนสระบ่อแก้ว
หมู่ที่ 6 บ้านชุมชนเหมืองแดง	หมู่ที่ 15 บ้านชุมชนเพชรรัตน
หมู่ที่ 7 บ้านชุมชนชัยมงคล	หมู่ที่ 16 บ้านชุมชนทุ่งด้อม
หมู่ที่ 8 บ้านชุมชนเหมืองหิตพัฒนา	หมู่ที่ 17 บ้านชุมชนศรีชุม
หมู่ที่ 9 บ้านชุมชนเหมืองหิตต้นธง	หมู่ที่ 18 บ้านชุมชนพงษ์สุนันท์

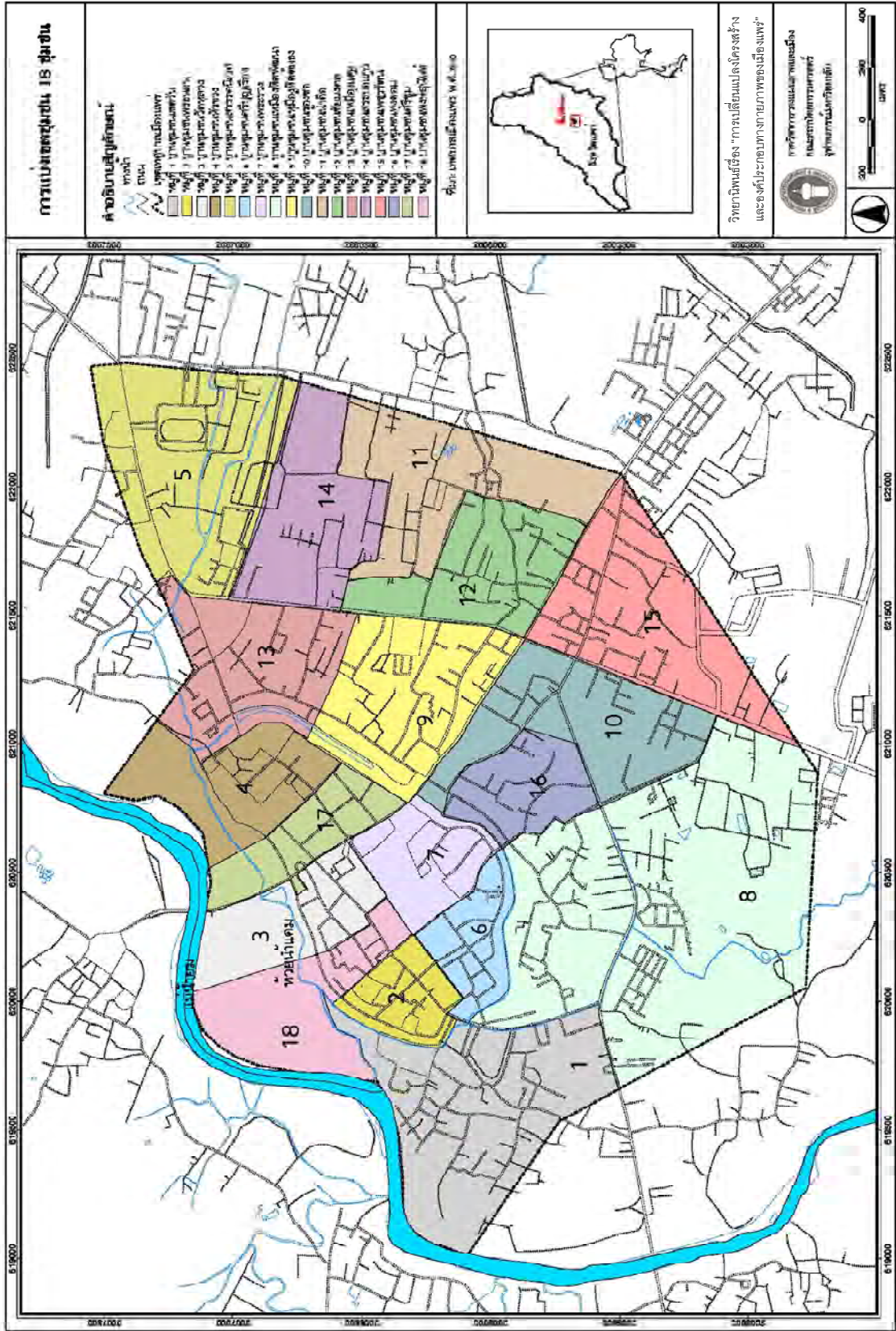
4.2.2 สภาพภูมิประเทศของเมืองแพร์

เมืองแพร์ตั้งอยู่บนที่ราบริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม ซึ่งมีต้นกำเนิดจากทิวเขาผีปันน้ำในเขตอำเภอปง จังหวัดพะเยา แม่น้ำยมในบริเวณนี้มีลักษณะการไหลคดเคี้ยวมากกว่าบริเวณอื่นจนทำให้เกิดมีกุดและบริเวณน้ำหลง (oxbow lake) จึงเป็นบริเวณชุ่มน้ำและเป็นที่รับน้ำจากลำห้วยหลายแห่งที่ไหลลงมาจากเทือกเขาทางด้านตะวันออกและตะวันตกเฉียงใต้ โดยเฉพาะลำน้ำแม่แคมและลำน้ำแม่สายที่ไหลลงมาจากภูเขาสูงอันเป็นต้นน้ำ คือ *ดอยช้างผาด่าน* (ภาพ 4.3) อันเป็นดอยศักดิ์สิทธิ์ที่สูงที่สุดและเป็นที่ตั้งของพระธาตุซ่อแฮของแ่งที่ราบเมืองแพร์ ซึ่งอยู่ห่างออกไปจากตัวเมืองแพร์ไปทางทิศตะวันออกประมาณ 8 กิโลเมตร (ภาพ 4.4)

ที่มา: ศรีศักร วัลลิโภดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร์จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิณีเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 72.

ภาพ 4.3 ดอยช้างผาด่าน ภูเขาที่เป็นต้นน้ำสำคัญของเมืองแพร์

แผนที่ 4.4 การแบ่งเขตชุมชน 18 ชุมชนในเขตเทศบาลเมืองแพร่

ลำน้ำทั้งสองไหลจากต้นน้ำในหุบเขา ผ่านเขาและตะพักที่สูงจากข้างในลงมายังตะพักต่ำข้างล่าง ผ่านแหล่งที่มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเมือง หล่อเลี้ยงการเพาะปลูกบนพื้นราบ ทำให้เกิดการสร้างเหมืองและฝายแบ่งน้ำไปหล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนท้องถิ่นและการเพาะปลูกข้าวและพืชพันธุ์ต่างๆ ตั้งแต่เชิงเขาจนถึงกำแพงเมืองแพร่ทางด้านตะวันออกเพื่อปล่อยน้ำหล่อเลี้ยงคูเมืองและภายในตัวเมืองลำน้ำแห่งนี้เรียกว่า “**เหมืองหลวง**” บางแห่งเรียกว่า “**เหมืองแดง**” นอกจากนี้จะส่งน้ำเข้ามาภายในเมืองแพร่แล้ว ยังมีลำน้ำเหมืองแยกออกไปทางใต้รอบตัวเมืองเรียกชื่อว่า “**เหมืองหิต**”⁶ (ภาพ 4.5)

การไหลลงสู่ที่ราบของลำน้ำเหล่านี้มีทั้งคุณและโทษ เพราะถ้าฝนตกชุกและต่อเนื่องจะทำให้เกิดน้ำป่าไหลบ่าลงมาจากเทือกเขาอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดน้ำท่วมฉับพลันแก่บ้านเรือนผู้คนตามชุมชนที่อยู่ในพื้นราบ ที่เป็นคุณก็คือ การทำเหมืองฝายชักน้ำ เบนน้ำ จากลำน้ำห้วยเหล่านี้ไปเลี้ยงที่นาและแหล่งการเพาะปลูก โดยเฉพาะการชักน้ำจากลำน้ำแม่แคมและแม่สายเข้าไปยังหนองน้ำในเวียงแพร่เพื่อการอุปโภคบริโภค ซึ่งปัจจุบันหนองน้ำดังกล่าวนี้ตื่นขึ้นและถูกกลบเพื่อเป็นพื้นที่ในการก่อสร้างบ้านเรือนและสถานที่ในเมืองไปหมดแล้ว เพราะคนเมืองมีน้ำประปาเพื่อการอุปโภคบริโภคแทน รวมทั้งเหมืองฝายที่เคยมีมาแต่เดิมนั้นก็ลดน้อยลงไป เนื่องจากรัฐได้ขุดลำชลประทานจากเหนือลงใต้ได้ จนทำให้ลำน้ำธรรมชาติที่ไหลมาจากเทือกเขาสูงทางตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ตันไป⁷

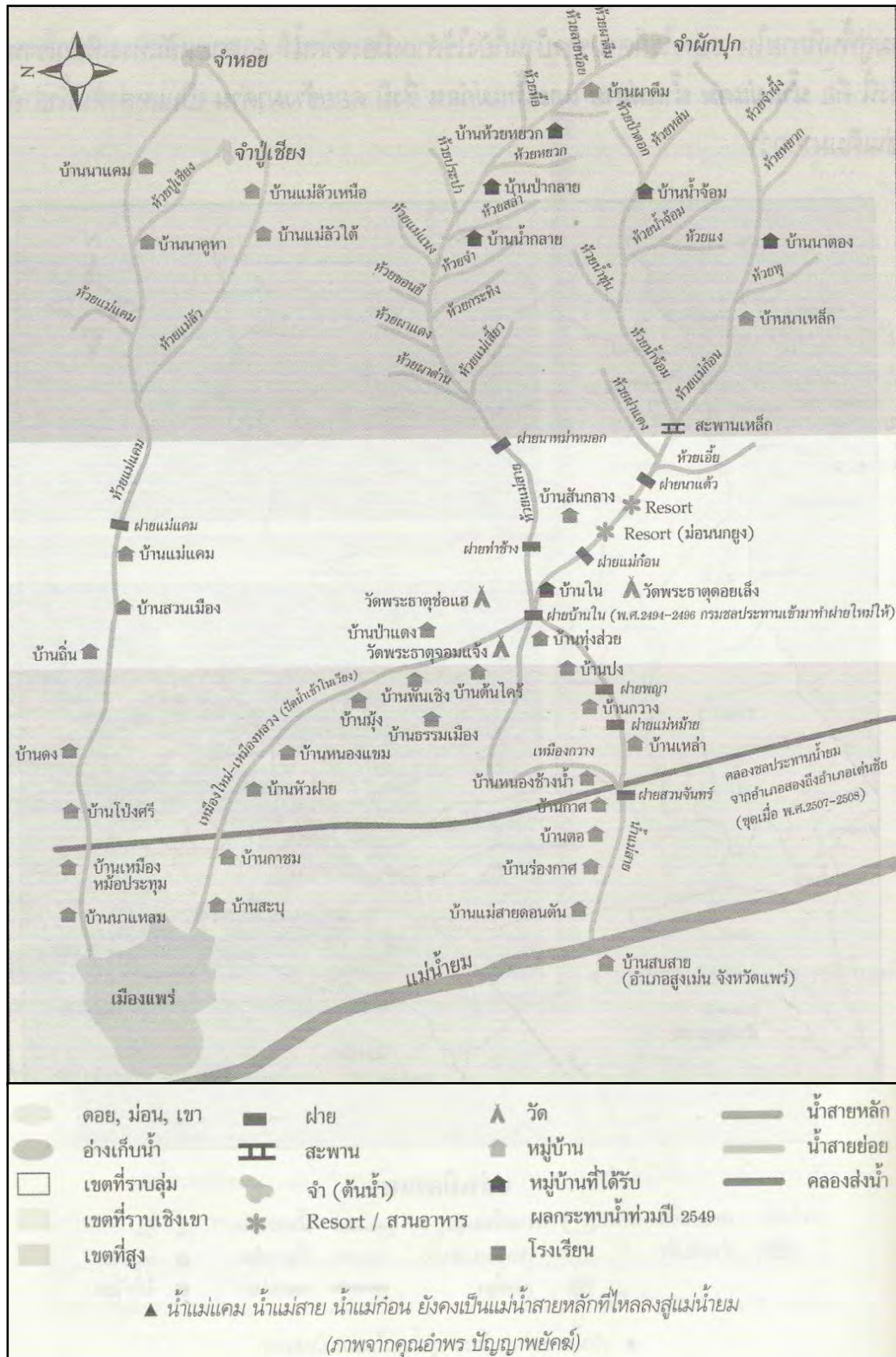
⁶ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550), หน้า 10.

⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 36-38.

ที่มา: ศรีศักร วัลลิโกดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, นครแปร์จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิภาควัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 49.

ภาพ 4.4 ภาพแสดงลักษณะภูมิประเทศและแม่น้ำในแอ่งที่ราบเมืองแปร์

ที่มา: ศรีศักร วัลลิโกดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิภาควัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 50.

ภาพ 4.5 ภาพแผนผังเส้นทางน้ำแม่แควและน้ำแม่สายสู่เมืองแพร่

4.3 ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของเมืองแพร์

เมืองแพร์เป็นเมืองเก่าเมืองหนึ่งในภาคเหนือของประเทศไทย ประวัติการสร้างเมืองยังไม่พบจารึกที่ใดโดยเฉพาะ การศึกษาเรื่องราวของเมืองแพร์จึงต้องอาศัยหลักฐานของเมืองอื่น เช่น พงศาวดารโยนก ตำนานเมืองเหนือ ตำนานการสร้างพระธาตุลำปางหลวง และศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นต้น ชื่อเมืองแพร์ที่ปรากฏในหลักฐานต่างๆ มีเพียงเล็กน้อย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากในสมัยก่อนนั้นความสำคัญและบทบาททางการเมืองของเมืองแพร์มีไม่มากนัก ดังนั้นในการศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองแพร์จึงแบ่งช่วงเวลาเป็น 4 ช่วง ดังนี้

4.3.1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-19)

เมืองแพร์สร้างขึ้นเมื่อใด ใครเป็นผู้สร้างไม่มีหลักฐานเก่าแก่ใดระบุไว้ชัดเจน จากการศึกษาประวัติศาสตร์ตั้งอาณาจักรล้านนาพบว่าในระยะแรกดินแดนในแถบนี้มีนครรัฐอิสระก่อตั้งขึ้นมาก่อนการตั้งอาณาจักรล้านนา เช่น เมืองพะเยา เมืองน่าน เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองแพร์ เป็นต้น เมืองต่างๆ เหล่านี้ชาวเมืองมีความสัมพันธ์ไปมาหาสู่กัน

ตำนานพระธาตุช่อแฮกล่าวไว้ว่าเมืองแพร์มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และตำนานวัดหลวงกล่าวไว้ว่าประมาณ พ.ศ. 1371 พ่อขุนหลวงพล ราชันดดาแห่งกษัตริย์น่านเจ้า ได้อพยพคนไทย (ไทยลื้อ ไทยเขิน) ส่วนหนึ่งจากเมืองเชียงแสน ไชยบุรี และเวียงปางคำ ลงมาสร้างเมืองริมฝั่งแม่น้ำยม เรียกเมืองนี้ว่า “เมืองพลนคร” (ได้เปลี่ยนชื่อไปตามยุคสมัยจนเป็นเมืองแพร์ในปัจจุบัน) แต่จากรูปแบบของผังเมืองแพร์เป็นรูปวงรีไม่สมมาตร สันฐานคล้ายหอยสังข์หรือรอยเท้า ลักษณะคล้ายผังเมืองหริภุญไชยหรือเมืองลำพูนที่สร้างโดยพระนางจามเทวี และเมืองเขลางค์หรือลำปางตามตำนานจามเทวีวงศ์ โดยเชื่อว่าเป็นเมืองที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 แต่จากการขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดีในระยะหลังประมาณอายุของเมืองทั้งสองราวพุทธศตวรรษที่ 17 จากแบบแผนของเมืองที่คล้ายคลึงกันดังกล่าวทำให้เชื่อว่า เมืองแพร์มีความเกี่ยวข้องกับแคว้นหริภุญไชย สันนิษฐานว่าเมืองแพร์และเมืองลำพูนเป็นเมืองที่สร้างขึ้นมาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชหลักที่ 1 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 24-25 ซึ่งจารึกไว้ว่า “..เบื้องตีนนอน รอดเมืองแพล เมืองน่าน เมือง... เมืองพลัว พันฝั่งของ เมืองชวาเป็นที่แล้ว...” ในข้อความนี้ เมืองแพล คือเมืองแพร์ ศิลาจารึกนี้สร้างขึ้นใน พ.ศ. 1826 จึงเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงความเก่าแก่ของเมืองแพร์ว่าตั้งขึ้นมาก่อนเมืองเชียงใหม่และเชื่อว่าการตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี⁸

⁸ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 63-73.

ชุมชนโบราณเมืองแพร์ได้เริ่มพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ด้วยการเป็นนครรัฐอิสระ ด้วยเหตุผลจากความโดดเดี่ยวของสภาพภูมิศาสตร์ที่มีภูเขาสลับซับซ้อนล้อมรอบทุกทิศทาง เช่นเดียวกับเมืองอื่นในยุคแรกๆ ของภาคเหนือ การปกครองโดยผู้นำของเมืองเป็นเจ้าของ และเป็นผู้ที่มีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองและเป็นที่เคารพนับถือของชาวเมือง โดยสืบเชื้อสายปกครองเมืองต่อกันมา

ใน พ.ศ.1660 ขอมเรืองอำนาจในแถบนี้ เมืองแพร์จึงตกอยู่ใต้อิทธิพลของขอม ซึ่งภายหลังพวกขอมได้ถูกกองทัพของพ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมืองขับไล่ออกไป แล้วตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ในพ.ศ.1760 อิทธิพลของขอมจึงหมดไปจากดินแดนแถบนี้ เมืองแพร์ได้ตั้งตนเป็นอิสระอยู่หลายครั้งและกลับมาเป็นของสุโขทัยอีกครั้ง ใน พ.ศ.1835 สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชและพ่อขุนเม็งราย จนสิ้นสมัยพ่อขุนรามคำแหง เมืองแพร์จึงเป็นอิสระอีกครั้ง

4.3.2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พุทธศตวรรษที่ 19-2325)

หัวอำนาจสุโขทัย ล้านนา อโยธยา และพม่า

เมืองแพร์มีความเกี่ยวข้องกับเมืองลำพูน ลำปาง พะเยา และน่านมาก่อนที่พญาเม็งราย ก่อตั้งเชียงใหม่และสถาปนาเป็นอาณาจักรล้านนาในระยะเริ่มการก่อตั้งขอบเขตของอาณาจักร ล้านนายังไม่ชัดเจนว่ามีอำนาจการปกครองถึงเมืองใดบ้าง เมืองแพร์ยังคงมีอิสระในการปกครองตนเอง

เมื่อสุโขทัยเริ่มสถาปนาอาณาจักร เมืองแพร์ในขณะนั้นเป็นนครรัฐอิสระ ตั้งอยู่ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และอาณาจักรล้านนาของพญาเม็งราย ซึ่งก่อตั้งขึ้นภายหลัง อาณาจักรสุโขทัยได้ขยายเขตแดนออกไปมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน พ.ศ.1835 รัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงผูกมิตรกับอาณาจักรอื่นทางตอนเหนือ เช่น อาณาจักรล้านนาของพญาเม็งรายและอาณาจักรพะเยาของพญาเจ้าเมือง การแผ่อาณาเขตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้น อาจไม่ใช่การใช้แสนยานุภาพปราบปรามทั้งหมด แต่ทรงใช้นโยบายทางการเมืองทำให้หัวเมืองใหญ่น้อยซึ่งเคยเป็นอิสระมาก่อนยอมยกให้สุโขทัยเป็นใหญ่ และยอมรับรองอำนาจของสุโขทัย โดยแต่ละเมืองยังคงมีการปกครองตนเอง เมืองแพร์เป็นเมืองที่มีอาณาเขตติดต่อกับสุโขทัย อิทธิพลทางศิลปะของสุโขทัยจึงแผ่เข้ามาในเมืองแพร์

แต่เดิม ทั้งพ่อขุนรามคำแหงมหาราชและพญาเม็งราย ต่างทรงถือว่าเมืองแพร์และเมืองน่านเป็นเมืองบริวารของพระองค์เอง โดยสุโขทัยปกครองเมืองแพร์เป็นไปด้วยดีจนสิ้นสมัยพ่อขุนรามคำแหง เมืองแพร์จึงเป็นอิสระ⁹ พ.ศ.1890 ในสมัยพญาลิไท สุโขทัยมีอำนาจเหนือเมืองแพร์

⁹ ทิว วิชัยชัทตะ และคณะ, ล้านนาไทย (เชียงใหม่ : ทิพนตรการพิมพ์, 2526), หน้า 10.

อีกครั้งหนึ่ง พญาสิทธิไต้ยกทัพมาอยู่เมืองแพร่ได้ 7 เดือน ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาบูรณะซ่อมแซมพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง เมืองแพร่อยู่ได้อำนาจสุโขทัยได้ไม่นาน ส่วนใหญ่มักตั้งตัวเป็นอิสระ

ใน พ.ศ.1881 พระเจ้าคำฟูของเมืองเชียงใหม่ซึ่งเสด็จมาประทับที่เมืองเชียงใหม่ได้ร่วมเป็นพันธมิตรกับเมืองน่านยกทัพไปตีเมืองพะเยาและสามารถรวมแคว้นพะเยาไว้ได้ หลังจากนั้นได้พยายามที่จะขยายอำนาจต่อไปยังเมืองแพร่แต่ไม่สำเร็จ จนกระทั่ง พ.ศ.1986 เมื่อพระเจ้าติโลกราชกษัตริย์ของอาณาจักรล้านนากยกทัพมาโจมตีเมืองน่าน ซึ่งมักตั้งตนเป็นอิสระและไม่ยอมอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของเชียงใหม่ ขณะเดียวกันได้ส่งกองทัพที่มีพระมหาเทวีซึ่งเป็นพระราชมารดาเป็นแม่ทัพยกกำลังมาโจมตีเมืองแพร่ ซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองอิสระ ท้าวแม่คุณเจ้าเมืองแพร่ได้พยายามต่อสู้เมื่อเห็นว่าสู้ไม่ได้จึงยอมอ่อนน้อมต่อทัพอาณาจักรล้านนา และรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในฐานะเมืองประเทศราช¹⁰

ในขณะนั้นอาณาจักรอยุธยาได้ขยายอาณาเขตขึ้นมาจนถึงเมืองสุโขทัยพระเจ้าติโลกราชเป็นกษัตริย์ล้านนาที่ทรงพระปรีชาสามารถได้ยกกองทัพเข้ารุกรานหัวเมืองในปกครองของอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยาในเวลานั้น ต้องย้ายราชธานีไปตั้งเมืองพิษณุโลกและทำศึกสงครามกับทัพของพระเจ้าติโลกราช ซึ่งเกณฑ์กำลังหัวเมืองประเทศราชรวมทั้งเมืองแพร่ และเมืองล่องให้เข้าร่วมสงครามจนถึง พ.ศ.2003 กรุงศรีอยุธยายกทัพไปโจมตีเมืองเชียงใหม่โดยผ่านช่องเขาพลึง ซึ่งเป็นช่องเขาติดต่อระหว่างเขตจังหวัดแพร่กับจังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน ทัพกรุงศรีอยุธยาเข้ายึดครองเมืองแพร่ ทำให้เมืองแพร่ตกอยู่ในอำนาจกรุงศรีอยุธยาในระยะเวลานั้นๆ ต่อมากองทัพล้านนาสามารถขับไล่ทัพของกรุงศรีอยุธยาจนล่าถอยกลับไป¹¹

อาณาจักรล้านนา ได้เข้ามามีอิทธิพลด้านการเมืองการปกครองของเมืองแพร่มากยิ่งขึ้นเห็นได้จาก พ.ศ.2049 สมัยพระเจ้าแก้วครองเมืองเชียงใหม่ได้ให้ท้าวเมืองคำข้ายมาปกครองเมืองแพร่ พ.ศ.2053 ให้เจ้าเมืองแพร่สร้อยไปครองเมืองน่าน พ.ศ.2059 ให้เจ้าเมืองแพร่คำยกออกไปครองเมืองน่าน โดยเมืองแพร่ยังคงมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของเมืองล้านนา พ.ศ.2093 พระยาแพร่เป็นพี่พระยาสามล้านเชียงใหม่ได้คบคิดกับพระยาล้านช้างยกกำลังเข้าโจมตีเชียงใหม่ แต่ถูกต่อต้านจนแตกพ่ายกลับเมืองแพร่ เมืองแพร่ตกเป็นของล้านนาจนถึง พ.ศ.2199 รัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังนั้นเมืองแพร่จึงมีความเกี่ยวข้องกับล้านนาอยู่มาก เป็นเหตุให้การถ่ายทอดรูปแบบศิลปะล้านนาแพร่เข้ามายังเมืองแพร่ อีกทั้งยังมีคติและความเชื่อต่างๆ ที่ได้

¹⁰ สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินล้านนา (กรุงเทพฯ: ด้านสหการพิมพ์, 2539), หน้า 46.

¹¹ ครุสกา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 58.

รับมาจากล้านนา ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการสร้างพระธาตุนดอย ประตุมือง สะดือเมืองหรือหลักเมืองหรือเสาอินทขิล ช่วงเมือง คุ่มเจ้าหลวง(เป็นตัวแทนของหอคำคุ้มแก้ว) พระมหาธาตุกลางเมือง เป็นต้น

หัวอำนาจพม่า

พม่าเป็นอาณาจักรใหญ่ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอาณาจักรล้านนา การรุกรานของพม่าเป็นไปอย่างจริงจังใน พ.ศ.2101 พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์พม่า ยกกำลังกองทัพเข้าโจมตีเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนาขณะนั้นอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาจนพ่ายแพ้ หัวเมืองในอาณาจักรล้านนาต้องตกเป็นประเทศราชของพม่า กรุงศรีอยุธยาไม่สามารถส่งกองทัพมาช่วยเหลือได้ หลังจากนั้นพม่าได้เกณฑ์กองทัพหัวเมืองในอาณาจักรล้านนา รวมทั้งกำลังทัพของเมืองแพร่เข้าโจมตีหัวเมืองต่างๆ ตามรายทาง จนถึงกรุงศรีอยุธยาและเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาจนพ่ายแพ้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าใน พ.ศ.2112

เมืองแพร่อยู่ใต้อำนาจของพม่าถึง พ.ศ.2127 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก่อกองทัพขึ้นจากพม่าได้สำเร็จ และทำสงครามขับไล่พม่าออกไป อาณาจักรล้านนากลับมาขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาจนสิ้นรัชสมัยพระเอกาทศรถ จนถึง พ.ศ.2177 กรุงศรีอยุธยาอ่อนแอลง อาณาจักรล้านนาได้ตั้งตนเป็นอิสระและเมืองแพร่ได้กลับมาขึ้นกับอาณาจักรล้านนาอีกครั้ง

พ.ศ.2177 พระเจ้าสุทโธทรมกษัตริย์พม่า ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่และเมืองอื่นๆ ในอาณาจักรล้านนา รวมทั้งเมืองแพร่จนพ่ายแพ้และตกอยู่ใต้อิทธิพลของพม่าอีกครั้ง จนกระทั่ง พ.ศ.2204 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชของกรุงศรีอยุธยา เข้าขับไล่พม่าออกจากอาณาจักรล้านนาได้สำเร็จ อาณาจักรล้านนากลับมาเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยาจนถึง พ.ศ.2304 พม่าส่งกองทัพเข้ามารุกรานยึดครองหัวเมืองในอาณาจักรล้านนา และยึดครองกรุงศรีอยุธยาไว้ได้ใน พ.ศ.2310 หัวเมืองในอาณาจักรล้านนาตกอยู่ใต้อำนาจของพม่า จนกระทั่งพระเจ้าตากสินมหาราชประกาศเอกราชและได้ทำสงครามขับไล่พม่าออกไป ช่วงเวลาที่พม่าได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนล้านนามีหลายระยะและบางครั้งเป็นเวลายาวนาน ส่วนใหญ่กองทัพพมามักทิ้งกองทหารไว้ควบคุมเมืองต่างๆ มากน้อยตามความสำคัญของเมืองนั้นๆ สำหรับเมืองแพร่เป็นเมืองที่มีความสำคัญน้อยกว่าเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

เรื่องราวของพม่าที่เกี่ยวข้องกับเมืองแพร่ที่สำคัญและโดดเด่นจึงมีไม่มากนัก แต่จากการศึกษาชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่¹² พบว่าพื้นที่หลายแห่งในอำเภอเมืองแพร่ อำเภอวังทอง และอำเภอลอง มักมีตำนานการก่อตั้งชุมชนโบราณเกี่ยวข้องกับกลุ่มชนที่ชาวบ้านในท้องถิ่น

¹² พัชราภรณ์ พันธุรัตน์, ชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่ (แพร่: ไทยอุสุหากรรมการพิมพ์, 2541)

เรียกว่า “พวกม่านและพวกเงี้ยว” บางชุมชนยังปรากฏหลักฐานทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงอิทธิพลของกลุ่มคนที่มาจากพม่า เช่น เส้าหงส์ (เส้าที่มีรูปหงส์อยู่ปลายเส้า) ตุ๊กกระด้าง (ตุ๊กที่ทำด้วยไม้แกะสลัก) พระพุทธรูปสานจากไม้ไผ่แล้วลงรักปิดทอง พระพุทธรูปทรงศิลปะพม่าที่ยังคงปรากฏอยู่ตามวัดสำคัญบางวัด เช่น วัดด้าม่อน วัดหลวงเวียงต้า เป็นต้น

หัวอำนาจธนบุรี

หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พม่าได้เข้ามามีอำนาจครอบครองดินแดนที่เคยอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยา ในส่วนของเมืองแพรมีเจ้าเมืองชื่อพญาเมืองไชยหรือที่พวกพม่าเรียกว่า “มังไชยะ” เป็นเจ้าเมืองและปกครองเมืองแพรหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาได้ประมาณ 1 ปี พระเจ้าตากสินมหาราชแห่งกรุงธนบุรีประกาศเอกราชได้สำเร็จ

พ.ศ.2313 พระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ยกทัพไปขับไล่พม่าที่ยึดครองเมืองเชียงใหม่ เมื่อกองทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรีมาถึงเมืองพิชัย มังไชยะหรือพระยาเมืองไชย เจ้าเมืองแพรทราบข่าวได้เดินทางมาสวามิภักดิ์ จึงได้รับบำเหน็จความชอบแต่งตั้งให้เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์แล้วให้ครองเมืองแพรต่อไป¹³

ในระยะหลังเมืองแพรตกอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรที่เข้มแข็ง ซึ่งผลัดเปลี่ยนกันมีอำนาจเหนือดินแดนในภาคเหนือ ได้แก่ อาณาจักรล้านนา กรุงศรีอยุธยา อาณาจักรพม่าและกรุงธนบุรี จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่ประเทศมีความเป็นปึกแผ่น บทบาทในด้านการปกครองของล้านนาที่มีต่อเมืองแพรจึงสิ้นสุดลง

4.3.3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2325-2453)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325 หลังจากสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นครองราชย์และได้สถาปนารัตนโกสินทร์ โดยมีกรุงเทพฯ เป็นราชธานี เมืองแพรจึงได้กลับมาเป็นส่วนหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์

เมืองแพรมีทรัพยากรป่าไม้สักที่อุดมสมบูรณ์ ในรัชสมัยของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2398 ทรงลงนามในสัญญาทางไมตรีและการค้า เพื่อเพิ่มความสะดวกแก่อังกฤษในการเข้ามาทำการค้าขายกับประเทศไทย เรียกสัญญาฉบับนี้ว่า “สนธิสัญญาเบาริง” ระบบการค้าแบบเสรี หรือ ทูนิยม จึงเริ่มเข้าแผ่ขยายเข้ามาในประเทศไทย รวมถึงภาคเหนือของประเทศ ซึ่งในพ.ศ.2415 ได้มีการทำกิจการป่าไม้ โดยมีเจ้าเมืองต่างๆ เป็นนายทุนใหญ่ ต่อมาใน พ.ศ.2428 บริษัทบอมเบเบอร์มาของอังกฤษและบริษัทอีสต์เอเชียติกของเดนมาร์คเข้ามาทำ

¹³ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 63-73.

สัมปทานไม้สักในเมืองแพร์ (ภาพ 4.6) ชาวพม่าและไทใหญ่ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษ เริ่มหลังไหลติดตามชาวอังกฤษเข้ามาทั้งในฐานะลูกจ้างบริษัทและในฐานะลูกช่วงทำไม้ ตลอดจนเข้ามาขอสัมปทานทำไม้เอง นอกจากนี้แล้วชาวไทใหญ่ที่เคยเป็นนายกองคาราวานนำสินค้าบรรทุกโคต่างเร่ขายแลกเปลี่ยนไปตามเมืองต่างๆ ที่ว่าล้านนา เริ่มลงหลักปักฐานทำการค้าประจำอยู่ตามเมืองต่างๆ ดังนั้นชาวไทใหญ่หรือเงี้ยวจึงเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่นอกเขตกำแพงเมืองแพร์ โดยอาศัยปะปนกับชาวแพร์¹⁴

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์ ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ (แพร์: เมืองแพร์การพิมพ์, 2550) หน้า 216-231.

ภาพ 4.6 การทำป่าไม้สักในเมืองแพร์ ประมาณ พ.ศ.2460-2475

พ.ศ.2434 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปฏิรูปการปกครองจากเดิมที่เจ้าเมืองเป็นตัวแทนของกษัตริย์และมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองเป็นการปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โดยมีการตั้งกระทรวงต่างๆ ขึ้นเป็นครั้งแรก ในส่วนภูมิภาคได้จัดให้มีการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ตำแหน่งข้าหลวงประจำเมืองเป็นตัวแทนจากส่วนกลาง ซึ่งการปกครองในรูปแบบนี้ทำให้อำนาจของเจ้าเมืองที่มีอยู่เดิมลดลง พ.ศ.2445 ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญในเมืองแพร์ ได้แก่ เหตุการณ์กบฏเงี้ยวปล้นเมืองแพร์ (ภาพ 4.7) เจ้าหลวงเมืองแพร์ในยุคนั้นคือ เจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์อุดร และพระยาไชยบุรินทร์เป็นข้าหลวงประจำเมืองแพร์ เพราะชาวเงี้ยวมีความรู้สึกที่พวกเขาชากรรังเกียจตน ไม่ยอมให้ซื้อที่สำหรับสร้างวัด ทำนาหรือสร้างบ้าน และไม่ยอมให้ชาวเงี้ยวตัดไม้เพื่อสร้างวัดหรือสร้างบ้านด้วย และไม่ยอมทำหนังสือเดินทางให้

¹⁴ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์, ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ (แพร์: เมืองแพร์การพิมพ์, 2550), หน้า 211-215.

เงี้ยวถ้าหากไม่มีคนรับประกันเป็นชาวพื้นเมือง จึงได้ก่อการกบฏขึ้นโดยยึดสถานีตำรวจ ศาลากลาง ปล้นเงินคลังและปล่อยนักโทษออกจากคุก พระยาไชยบูรณ์ถูกพวกเงี้ยวจับตัวและถูกบังคับให้ยกเมืองให้ แต่พระยาไชยบูรณ์ไม่ยินยอมจึงถูกจับประหารชีวิต เมื่อความทราบถึงในหลวงรัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีนำทัพหลวงเข้าปราบปรามพวกเงี้ยวจนราบคาบ เจ้าพิริยชัยเทพวงศ์ เกรงพระราชอาญาจึงลี้ภัยไปอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง จึงถูกถอดถอนออกจากตำแหน่งเจ้าเมือง เนื่องจากขาดราชการนานเกินกำหนดในภาวะที่บ้านเมืองไม่สงบ จนกระทั่งถึงแก่อสัญชีพใน พ.ศ.2452 นับแต่นั้นมาไม่มีการแต่งตั้งผู้ใดเป็นเจ้าเมืองแพร์ ตำแหน่งเจ้าหลวงเมืองแพร์จึงถูกยกเลิกไป

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์ ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ (แพร์: เมืองแพร์การพิมพ์, 2550) หน้า 291.

ภาพ 4.7 นักโทษกบฏเงี้ยวเมืองแพร์ พ.ศ.2445 ที่ถูกส่งมาจำคุกที่กรุงเทพฯ

4.3.4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึง รัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-ปัจจุบัน)

พ.ศ.2475 ในรัชสมัยของสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย จัดแบ่งการปกครองออกเป็นภาคตั้งเมืองขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญให้เป็นจังหวัด จังหวัดแพร์อยู่ในภาคที่ 5 แบ่งการปกครองออกเป็น 4 อำเภอ อำเภอเมืองแพร์ อำเภอสูงเม่น อำเภอลองและอำเภอบ้านกลาง หรืออำเภอสองในปัจจุบัน นโยบายการกระจายอำนาจในการปกครองสู่ท้องถิ่น จึงมีการตราพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พ.ศ.2476 ขึ้นก่อน และได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลและนายกเทศมนตรีขึ้น

ใน พ.ศ.2480 เมืองแพร์ได้ประสบภัยจากน้ำท่วมครั้งใหญ่ น้ำเหนือที่หลากมาตามแม่น้ำยม ได้เอ่อล้นเข้าท่วมเมืองแพร์ ปรากฏที่สำคัญในการป้องกันน้ำท่วมของเมืองแพร์ คือ กำแพงเมือง แต่น้ำก็ไหลเข้ามาตามประตูเมืองและช่องทางที่ได้เจาะกำแพงเมืองให้ทะลุเพื่อการสัญจร

ลักษณะภูมิประเทศของเมืองเป็นที่ราบแอ่งกระทะ เมื่อมีน้ำเข้าท่วมเมืองจึงทำให้ใช้เวลานานกว่าจะทำให้น้ำแห้ง สร้างความเสียหายให้แก่บ้านเรือน วัด โบสถ์ และกำแพงเมืองที่ถูกเจาะเพื่อการระบายน้ำออกจากเมืองบริเวณโรงเรียนป่าไม้ และการที่ประชาชนหนีน้ำท่วมขึ้นไปบุกภูผาสร้างบ้านเรือนอยู่บนกำแพงเมือง ทำให้กำแพงเมืองเกิดการสึกกร่อนและเสียหายไปมาก

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ลึกลับสุดลง ในสมัยรัชกาลปัจจุบันลักษณะการปกครองของจังหวัดแพร่ยังคงเป็นแบบเดิมจนถึง พ.ศ.2500 ทางราชการประกาศยกเลิกการปกครองแบบภาค ให้แต่ละจังหวัดขึ้นตรงกับกระทรวงมหาดไทย บทบาทของเมืองแพร่ในระยะหลังนี้ไม่มีความโดดเด่น บ้านเมืองสงบเรียบร้อย จนถึง พ.ศ.2516 คนไทยขัดแย้งเกี่ยวกับอุดมการณ์ทางการเมือง สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้สู้รบกับกองกำลังของรัฐบาล เป็นช่วงที่จังหวัดใกล้เคียงหลายแห่งเกิดเหตุวุ่นวาย เนื่องจากการก่อวินาศกรรมของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ จังหวัดแพร่ในสมัยนั้นเป็นฐานที่ตั้งของกองกำลังทหารที่ส่งไปปราบปรามผู้ก่อการร้ายในจังหวัดน่านและจังหวัดพะเยา

พ.ศ.2538 ราวปลายเดือนสิงหาคมเมืองแพร่เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ เป็นผลมาจากพายุไซนร้อนลูอิสทำให้มีฝนตกหนักติดต่อกันหลายวัน น้ำจากจังหวัดพะเยาไหลมาสมทบกับฝนที่ตกหนักทำให้ปริมาณน้ำแม่ยมสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งเอ่อท่วมพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำยมและที่ลุ่มทั่วไป โดยท่วมในเขตเทศบาลสูงถึง 3.53 เมตร ซึ่งได้สร้างความสูญเสียของทรัพย์สินแก่ประชาชน และสิ่งสาธารณะประโยชน์อย่างมาก นับว่าเป็นเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่คล้ายกับที่เคยเกิดมาเมื่อ พ.ศ.2480

4.4 การคมนาคมของเมือง

จากข้อมูล วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่¹⁵ การคมนาคมของเมืองแพร่ประกอบไปด้วย การคมนาคมทางบกและการคมนาคมทางอากาศ (แผนที่ 4.5) ดังนี้

การคมนาคมทางบก ประกอบไปด้วย ทางรถยนต์และทางรถไฟ มีดังนี้

- ทางรถยนต์ มีทางหลวงแผ่นดิน ทางหลวงจังหวัด ทางเร่งรัดพัฒนาชนบทและทางลัดลงบนคันคลองชลประทาน ทำให้สามารถติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงได้ เส้นทางภายในจังหวัดถึงอำเภอต่างๆ เป็นทางลาดยาง แต่เส้นทางระหว่างอำเภอถึงตำบลหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ยังคงเป็นถนนลูกรัง ทางหลวงที่สำคัญ ได้แก่

1) ทางหลวงหมายเลข 11 เป็นทางเชื่อมต่อระหว่างอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ กับอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ และเชื่อมระหว่างอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ กับอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยแยกจากทางหลวงหมายเลข 101 ที่บ้านปางเคาะ อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ และสามารถเดินทางต่อไปยังเชียงใหม่ได้ ทางหลวงสายนี้เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่ใช้ติดต่อระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางเส้นทางหนึ่ง

2) ทางหลวงหมายเลข 101 มีชื่อเรียกว่า “ถนนยันตรกิจโกศล” เส้นทางเริ่มจากอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ เชื่อมต่อกับอำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ผ่านอำเภอสูงเม่น อำเภอเมืองแพร่ อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ ไปอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ระยะทางที่ผ่านจังหวัดแพร่ประมาณ 122 กิโลเมตร เส้นทางนี้สามารถเดินทางต่อไปยังจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลกได้

3) ทางหลวงหมายเลข 103 เป็นทางเชื่อมระหว่างอำเภอสอง จังหวัดแพร่กับอำเภองาว จังหวัดลำปาง เส้นทางสายนี้สามารถเดินทางต่อไปยังจังหวัดลำปางและจังหวัดพะเยา

เส้นทางสายสำคัญภายในเมืองแพร่ 2 สายหลัก และคือ ถนนเจริญเมือง เป็นถนนที่เชื่อมต่อกับถนนช่อแฮ มีจุดเริ่มต้นอยู่บริเวณใจกลางของเมือง และพุ่งออกมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านประตูชัยออกไปยังนอกเมือง เป็นถนนสายสำคัญที่สุดของเมืองแพร่ และถนนไชยบูรณ์ เป็นถนนที่เริ่มต้นจากจุดศูนย์กลางของเมืองแพร่ มุ่งไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเชื่อมต่อกับถนนบ้านใหม่และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 ที่มุ่งสู่จังหวัดน่าน

¹⁵ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 30-32.

นอกจากนี้ยังมีถนนสายสำคัญต่างๆ ภายในเมือง ที่สร้างขึ้นมาเพื่อเชื่อมโยงพื้นที่ต่างๆ ภายในเมือง ได้แก่ ถนนเหมืองหิต ถนนสันเหมืองหลวง ถนนราษฎร์ดำเนิน และถนนในบริเวณเมืองเก่าแพร์ คือ ถนนรอบเมือง ถนนน้ำคือ ถนนร่องซ้อ ถนนพระร่วง ถนนคุ้มเดิม ถนนคำลือ ถนนคำแสน และถนนวิชัยราชา

- ทางรถไฟ มีสถานีรถไฟสายเหนือระหว่างกรุงเทพฯ – จังหวัดเชียงใหม่ โดยผ่านจังหวัดที่อำเภอเด่นชัย (สถานีรถไฟเด่นชัย) และอำเภอลอง (สถานีรถไฟบ้านปิน) ระยะทางจากสถานีรถไฟเด่นชัยถึงกรุงเทพฯ ประมาณ 550 กิโลเมตร

การคมนาคมทางอากาศ

เมืองแพร์ มีสนามบินพาณิชย์พาณิชย์ 1 แห่ง ตั้งอยู่บนถนนแพร์ – ซ้อแฮ ตำบลนาจักร อำเภอเมืองแพร์ อยู่ห่างจากที่ตั้งศาลากลางจังหวัดประมาณ 3 กิโลเมตร ในอดีตมีเครื่องบินของสายการบินไทยมาลงวันละ 1 เที่ยวบิน เส้นทาง กรุงเทพฯ-พิษณุโลก-แพร์-เชียงใหม่ แต่การคมนาคมขนส่งทางอากาศของแพร์มีปัญหา คือ สนามบินมีขนาดเล็ก อีกทั้งการเดินทางยังในเส้นทางดังกล่าวไม่คุ้มกับต้นทุน ปัจจุบันจึงไม่มีการให้บริการขนส่งทางอากาศโดยเครื่องบินพาณิชย์

ในอดีตแม่น้ำยมมีความสำคัญด้านการขนส่งโดยเป็นเส้นทางล่องซุงไม้สักไปจำหน่ายในจังหวัดภาคกลาง แต่ปัจจุบันปริมาณของน้ำไม่สม่ำเสมอ ในฤดูแล้งแม่น้ำตื้นเขินเต็มไปด้วยเกาะแก่ง ส่วนฤดูน้ำหลากกระแสน้ำไหลเชี่ยวจึงไม่ได้ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมในปัจจุบัน (แผนที่ 4.5)

4.5 สาธารณูปโภค สาธารณูปการ

จากข้อมูลแผนพัฒนาสามปีเทศบาลเมืองแพร์ประจำปี พ.ศ.2551-2553¹⁶ เมืองแพร์มีบริการสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ (แผนที่ 4.6) ดังนี้

1) ไฟฟ้า การบริการด้านไฟฟ้าในจังหวัดแพร์ อยู่ในความรับผิดชอบของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค จังหวัดแพร์ โดยได้รับซื้อกระแสไฟฟ้าจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย มาจากเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก เขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ และโรงจักรไฟฟ้าแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ในปัจจุบันสามารถให้บริการไฟฟ้าแก่หมู่บ้านที่อยู่ในและนอกเขตเทศบาลเมืองแพร์ได้ครบทุกอำเภอ และในเขตเทศบาลเมืองแพร์มีจำนวนผู้ใช้ไฟฟ้า จำนวน 9,546 ราย

2) การประปา การประปาในเขตเทศบาลเมืองแพร์อยู่ในความรับผิดชอบของการประปาแพร์ ในปัจจุบันการบริการน้ำประปายังไม่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชน การขยาย

¹⁶ “แผนพัฒนาสามปีเทศบาลเมืองแพร์ประจำปี พ.ศ.2551-2553” เทศบาลเมืองแพร์ กองวิชาการและแผนงาน งานวิเคราะห์นโยบายและแผน, 2550, หน้า 19-20. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

ขนาดท่อและเขตการให้บริการประปายังไม่สอดคล้องกับความต้องการใช้น้ำ ประกอบกับถังกรองมีขนาดเล็ก ทำให้น้ำประปาในเขตเทศบาลไม่ได้มาตรฐาน

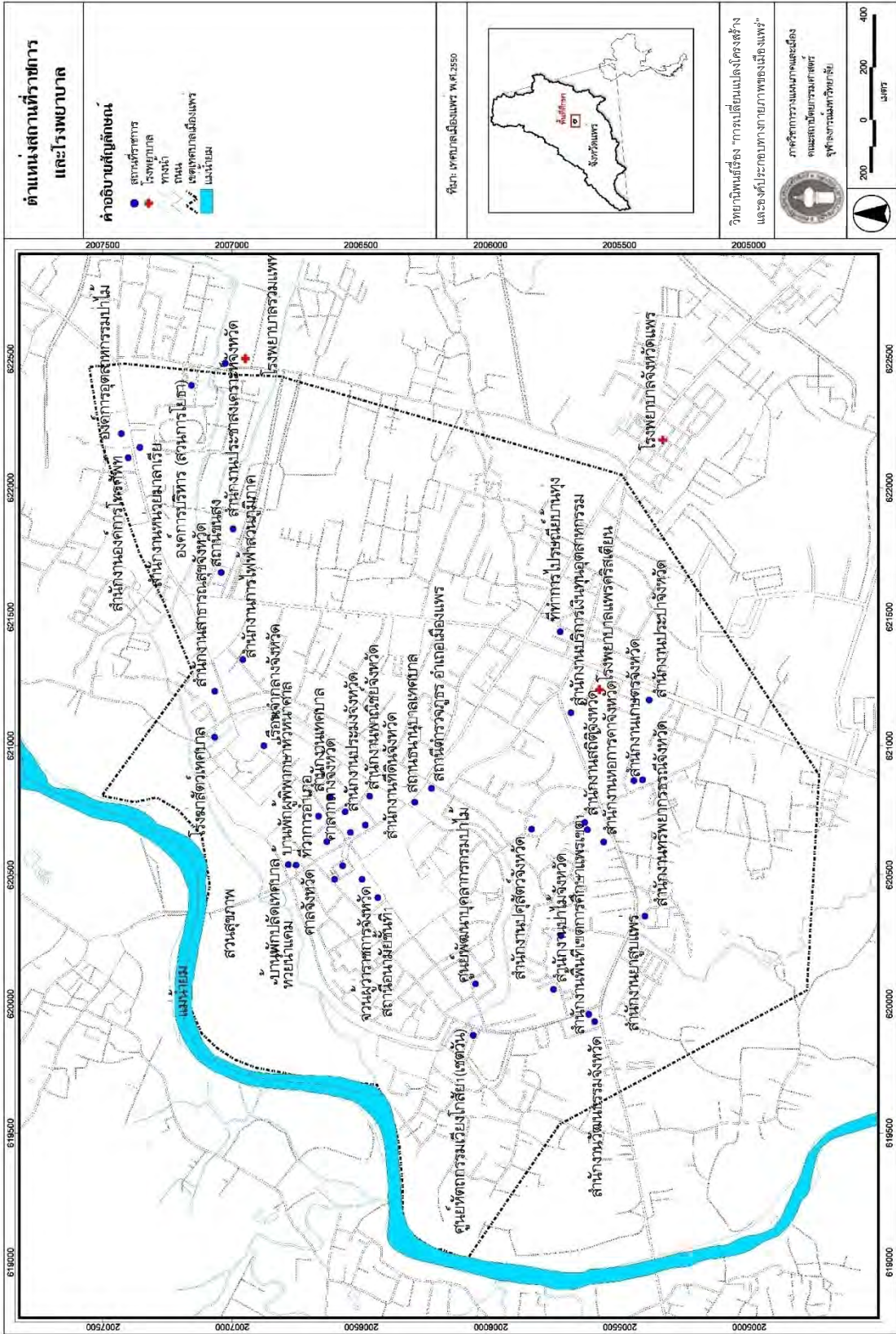
3) โทรศัพท การบริการด้านโทรศัพท อยู่ในความรับผิดชอบขององค์การโทรศัพทแห่งประเทศไทย จังหวัดแพร่ ในปี 2539 มีชุมสายโทรศัพทจำนวน 8 ชุมสาย มีเลขหมายโทรศัพททั้งสิ้น 9,316 เลขหมาย เปิดบริการแล้ว 9,205 เลขหมาย

4) การไปรษณีย์ การบริการไปรษณีย์ อยู่ในความรับผิดชอบของการสื่อสารแห่งประเทศไทย ในเขตเทศบาลเมืองแพร่ มีที่ทำการไปรษณีย์ 2 แห่ง นอกจากนี้ยังมีศูนย์ไปรษณีย์ภัณฑภาคเหนือที่ตำบลแม่จ๊ะ อำเภอด่านซ้าย ที่รับผิดชอบการคัดแยกไปรษณีย์ภัณฑเพื่อส่งไปตามจังหวัดต่างๆ ในเขตภาคเหนือ

5) การระบายน้ำและการจัดการน้ำเสีย¹⁷ เทศบาลเมืองแพร่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาต่างๆ ของจังหวัด จึงมีการขยายตัวของชุมชนหรือการเพิ่มขึ้นของประชากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการพัฒนาเมืองจากชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนเกษตรให้เป็นแบบกิ่งอุตสาหกรรมมากขึ้น และมีการระบายน้ำเสียที่เกิดจากที่เกิดจากกิจกรรมต่างๆ ออกสู่สิ่งแวดล้อมในปัจจุบันประชาชนทุกครัวเรือนไม่มีการบำบัดน้ำเสียระดับครัวเรือนเลย อาศัยระบบการระบายน้ำของเทศบาล โดยน้ำทิ้งจากอาคารบ้านเรือนไหลลงสู่ท่อระบายน้ำแล้วปล่อยลงสู่รางระบายน้ำสาธารณะ ซึ่งเป็นรางเปิดทำด้วยคอนกรีตมีปากกว้าง น้ำจากท่อระบายน้ำจะไหลลงสู่ห้วยแม่แคม คูเมืองประตูใหม่และแม่น้ำยม โดยเฉพาะในฤดูแล้งก่อให้เกิดปัญหากลิ่นเหม็นและทัศนียภาพที่ไม่น่ามอง เนื่องจากน้ำมีสีดำ ก่อให้เกิดแหล่งเพาะพันธุ์ยุงและเชื้อโรคต่างๆ

6) การกำจัดขยะมูลฝอย เทศบาลเมืองแพร่มีปริมาณขยะมูลฝอยที่เกิดขึ้นในเขตเทศบาล 33 ตัน/วัน และขยะที่เกิดขึ้นนอกเขตเทศบาล ประมาณ 34 ตัน/วัน รวมปริมาณขยะที่เทศบาลต้องกำจัด 67 ตัน/วัน โดยเทศบาลได้จัดตั้งรับขยะมูลฝอยไว้จำนวน 550 ถัง มีรถบรรทุกมูลฝอยจำนวน 7 คัน ซึ่งเทศบาลจะสามารถเก็บขยะมูลฝอยได้ร้อยละ 90 และนำมูลฝอยมากำจัดด้วยวิธีฝังกลบ ที่ที่ทิ้งขยะของเทศบาลบริเวณตำบลแม่หล่าย อำเภอเมืองแพร่ มีเนื้อที่ประมาณ 8 ไร่ รวมกับพื้นที่ของเทศบาลทุ่งไ้้ง 9 ไร่ รวม 17 ไร่ ระยะทางจากเทศบาลประมาณ 10 กิโลเมตร

¹⁷ “แผนพัฒนาสามปีเทศบาลเมืองแพร่ประจำปี พ.ศ.2551-2553” เทศบาลเมืองแพร่ กองวิชาการและแผนงาน งานวิเคราะห์นโยบายและแผน, 2550, หน้า 41-42. (เอกสารไม่มีตีพิมพ์เผยแพร่)

แผนที่ 4.6 ตำแหน่งของสถานที่ราชการในเทศบาลเมืองแพะ

4.6 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

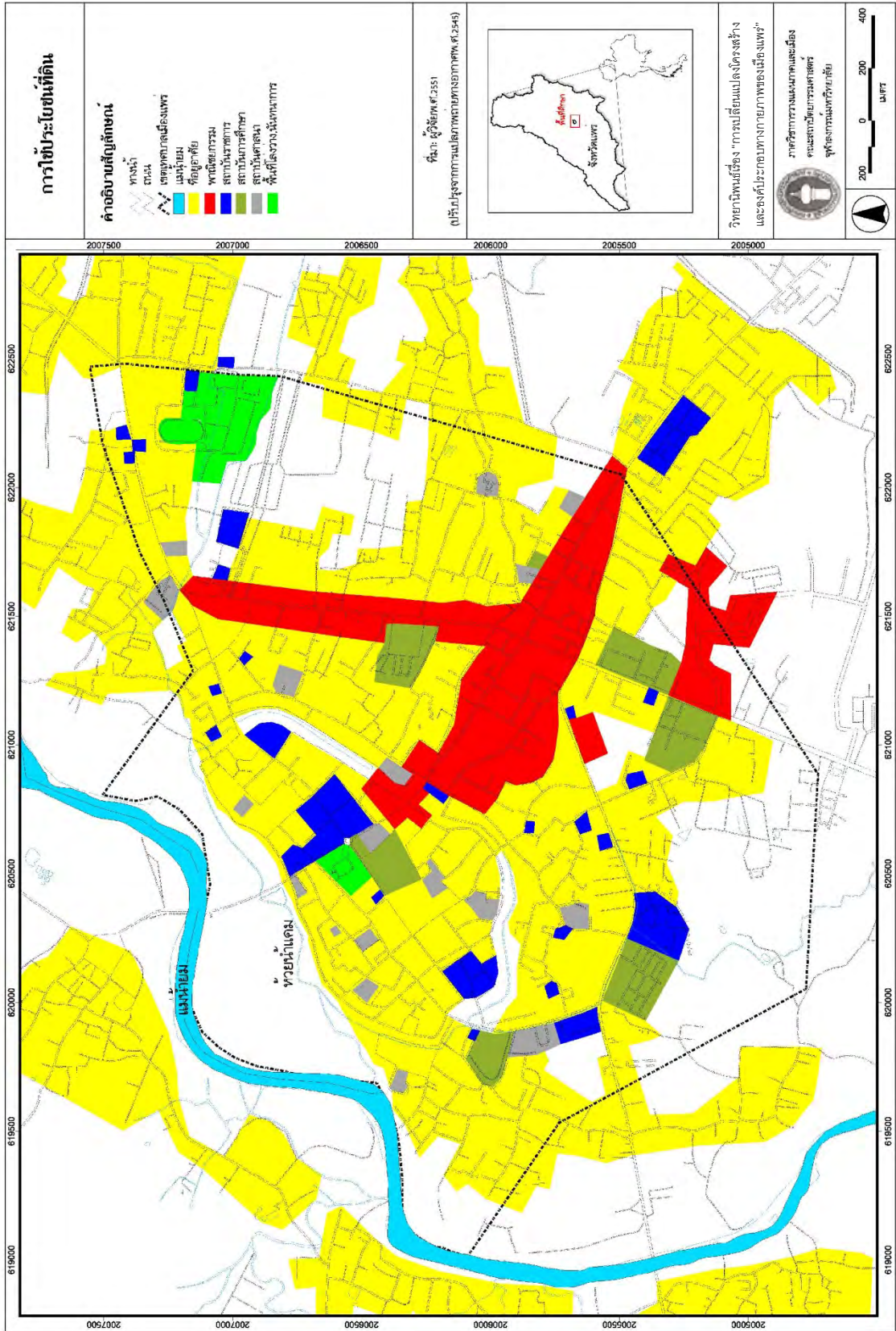
1) พื้นที่พาณิชยกรรม พื้นที่พาณิชยกรรมของเมืองแพร่ส่วนใหญ่อยู่บริเวณนอกเวียง หรือ นอกเขตกำแพงเมืองแพร่ออกมาตามถนนสายการค้าของเมือง คือ บริเวณถนนเจริญเมือง ถนนช่อแฮ ถนนยันตรกิจโกศล บริเวณนี้ร้านค้าเป็นอาคารพาณิชย์แบบสมัยใหม่ก่อสร้างด้วยโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก 2-4 ชั้น บริเวณถนนเจริญเมืองเป็นย่านร้านค้าเก่าแก่ดั้งเดิมทั้งของชาวไทยเชื้อสายจีนและชาวไทยเชื้อสายอินเดีย(แขก) ทั้งขายผ้า ขายรองเท้า และเครื่องอุปโภคบริโภคมากมาย (แผนที่ 4.7)

2) พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่อยู่ในเวียง ถัดจากพื้นที่ศูนย์กลางเมืองที่เป็นสถาบันราชการออกมา บ้านในเวียงส่วนใหญ่เป็นบ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ไม่เกิน 2 ชั้น มีลักษณะเป็นบ้านเดี่ยวมีบริเวณ บ้านค่อมเจ้านายต่างๆ ก็กระจายอยู่ตามพื้นที่ในเวียง ปัจจุบันบางบ้านกลายเป็นพิพิธภัณฑสถาน เช่น ค่อมเจ้าหลวง บ้านวงศ์บุรี บางบ้านกลายเป็นบ้านร้าง เช่น บ้านเจ้าวงศ์ และบางบ้านยังคงเป็นที่อยู่อาศัยของลูกหลานที่สืบทอด เช่น บ้านเจ้าหนานดี บ้านเจ้าหลวงศรีนครานุกุล เป็นต้น ส่วนด้านนอกเวียงมีพื้นที่อยู่อาศัยกระจายตัวตามถนนสายต่างๆ และเกาะอยู่ตามชุมชนดั้งเดิมของบรรพบุรุษตน (แผนที่ 4.7)

3) พื้นที่สถาบันราชการ สถาบันราชการส่วนใหญ่อยู่บริเวณศูนย์กลางเมืองในเวียง เป็นย่านเดิมตั้งแต่อดีต นอกจากศูนย์ราชการใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้น หรือบางแห่งต้องการพื้นที่มากกว่าเดิม ศูนย์ราชการอีกแห่งจึงอยู่นอกเวียงออกไปทางตอนเหนือของเมืองตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร่ เป็นต้น (แผนที่ 4.7)

4) พื้นที่สถาบันศาสนา วิถีชีวิตของคนเมืองแพร่ผูกพันอยู่กับกิจกรรมทางศาสนา มีความศรัทธาในศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ ทำให้มีวัดอยู่คู่กับชุมชนทุกชุมชนมาตั้งแต่เดิม การใช้ที่ดินประเภทนี้จึงอยู่กระจายไปตามพื้นที่ต่างๆ ของเมืองโดยมีชุมชนอยู่ด้วย วัดสำคัญคู่บ้านคูเมืองแพร่จะกระจุกตัวอยู่บริเวณกลางเมือง (แผนที่ 4.7)

5) พื้นที่สาธารณะ พื้นที่โล่งว่างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจเป็นพื้นที่สาธารณะ เพื่อกิจกรรมนันทนาการของเมืองที่สำคัญ คือ สวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ ร.9 อยู่บริเวณใจกลางเมืองติดกับค่อมเจ้าหลวง ใช้ในการออกกำลังกาย จัดงานประจำเมืองในเทศกาลต่างๆ สวนสาธารณะบริเวณประตูใหม่ สวนสาธารณะบริเวณประตูमार สนามกีฬาขององค์การบริหารส่วนจังหวัด ใช้ในการจัดการแข่งขันกีฬาและการออกกำลังกายของชาวเมืองแพร่ (แผนที่ 4.7)

แผนที่ 4.7 การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองแพร่

4.7 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ประชากรในจังหวัดแพร่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรือ ร้อยละ 74 ของครัวเรือนทั้งหมด พืชหลักที่ปลูก คือ ข้าวเหนียว ยาสูบ ข้าวโพด ถั่วเหลือง และปลูกผลไม้ไม้ยืนต้นต่างๆ เช่น ส้มเขียวหวาน พุทรา มะขาม ฯลฯ และการอุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นการประกอบอาชีพหัตถกรรมเสริมเพิ่มรายได้ในยามว่าง มีสินค้าหัตถกรรมที่สำคัญ ดังนี้ ไม้แกะสลัก เสื้อผ้าหม้อห้อม ผ้าขึ้นตีนจก ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการพาณิชย์กรรมอีกส่วนหนึ่งกระจายอยู่ในเมือง ทั้งค้าขายเครื่องอุปโภคบริโภคและการบริการ เมืองแพร่มีตลาดสินค้าเพื่อการอุปโภคบริโภค จำหน่ายสินค้าที่จำเป็นแก่การครองชีพ และเป็นตลาดกลางในการกระจายสินค้าทางการเกษตรจากอำเภอต่างๆ ได้แก่ ตลาดสดชมภูมิ่ง ซื้ขายในช่วงเช้าถึงบ่ายของทุกวัน ตลาดสดบ้านทุ่งซื้ขายในช่วงเช้าและช่วงบ่ายของทุกวัน ตลาดแพร่ปรีดาซื้ขายในช่วงเช้า และตลาดสดเทศบาลซื้ขายตั้งแต่เช้าถึงเย็น (ภาพ 4.8 และ 4.9) ธุรกิจการบริการประเภทต่างๆ ในเมืองแพร่ มีการขยายตัวเพิ่มขึ้นหลังจากที่ได้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น โรงแรม ห้างสรรพสินค้า และร้านอาหารต่างๆ (ภาพ 4.10 และ 4.11) เป็นต้น (แผนที่ 4.8)

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 30 ตุลาคม 2550)

ภาพ 4.8 ตลาดสดเทศบาลและตลาดบ้านทุ่ง

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 30 ตุลาคม 2550)

ภาพ 4.9 ตลาดแพร่ปรีดาและตลาดชมภูมิ่ง

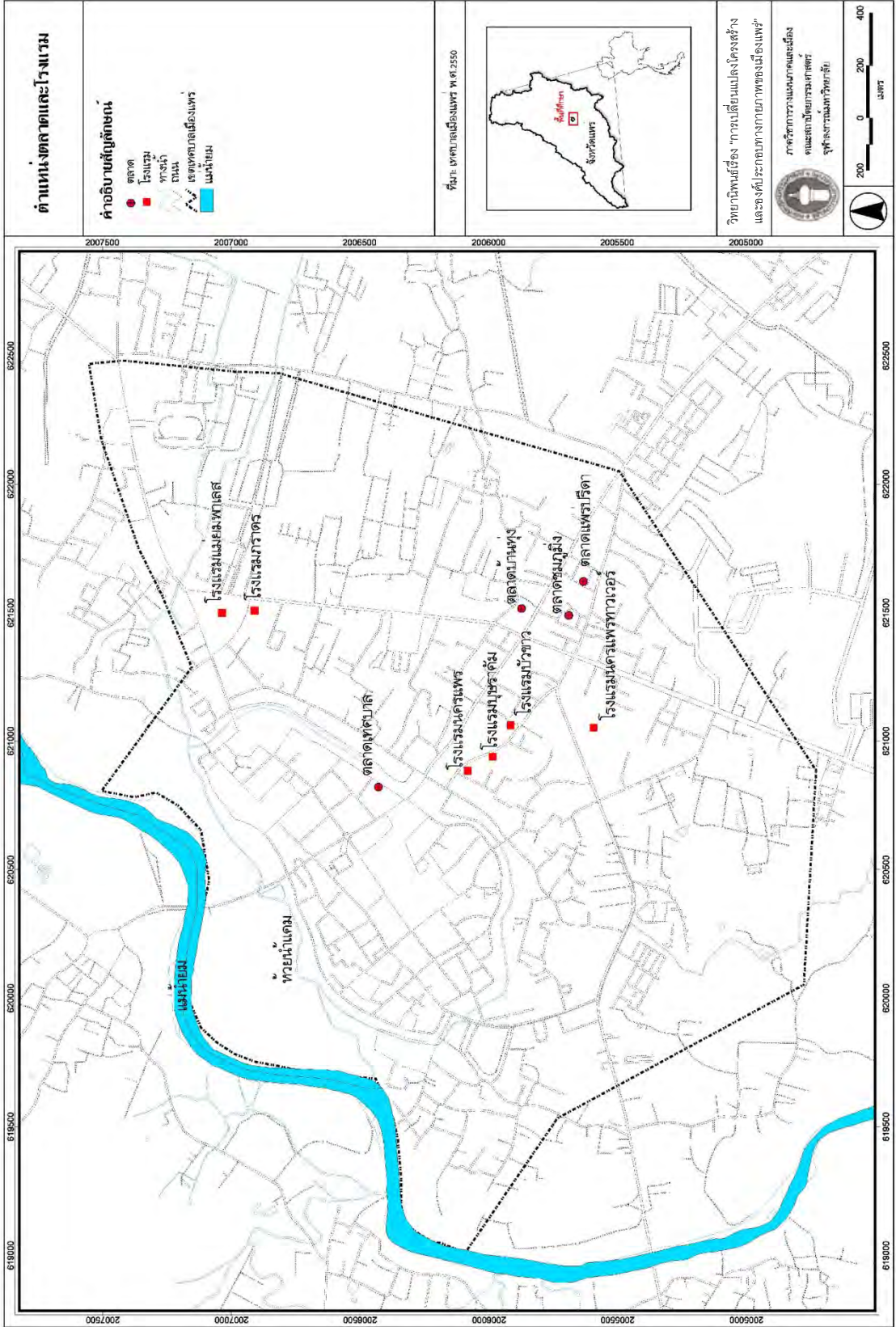
ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 30 ตุลาคม 2550)

ภาพ 4.10 ห้างสรรพสินค้ามาร์คไฟร์และบิ๊กซี

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 30 ตุลาคม 2550)

ภาพ 4.11 โรงแรมภราดร โรงแรมแม่ม่อมเพส และโรงแรมนครแพร์ทาวเวอร์

แผนที่ 4.8 ตำแหน่งของตลาดสดและโรงแรมในเขตปาดเมืองแพร่

4.8 ลักษณะทางสังคมและประชากร

4.8.1 ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และประเพณี

สังคมของชาวแพร์โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นสังคมชนบท ชาวบ้านในหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความรู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี มีความสัมพันธ์กันในแต่ละชุมชนของตนอย่างแน่นแฟ้น มีการติดต่อไปมาหาสู่เพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน ช่วยเหลือพึ่งพิงกันเมื่อมีงาน เช่น งานบวช งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น และมีความเคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณี นอกจากนี้ชาวแพร์ยังมีสภาพความเป็นอยู่บางประการที่เป็นลักษณะเด่นของชาวภาคเหนือ เช่น การให้การต้อนรับอย่างเป็นกันเองต่อผู้มาเยือน โดยเฉพาะผู้ที่มาจากต่างถิ่นจะได้รับการช่วยเหลือเป็นอย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความโอบอ้อมอารีที่มีต่อกัน¹⁸

เมืองแพร์มีขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นที่สำคัญแบ่งออกเป็น 2 ด้าน¹⁹ คือ

- 1) ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของบุคคลตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เช่น ประเพณีการเกิด ประเพณีดาบอย (การบวช) ประเพณีบูชาตัวทังสี่ (บูชาท้าวทังสี่) ประเพณีไขว่ผี (ประเพณีแต่งงาน) ประเพณีขึ้นเฮือนใหม่ (ทำบุญขึ้นบ้านใหม่) และประเพณีเกี่ยวกับการตาย
- 2) ประเพณีส่วนสังคมหรือส่วนชุมชนที่คนในสังคมน่วมกันปฏิบัติตลอดปี เช่น ประเพณียี่เป็ง ประเพณีกำฟ้า ประเพณีดำหัว ประเพณีทำบุญกินสลาก (สลากภัต) (ภาพ 4.12 และ ภาพ 4.13) เป็นต้น

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์ ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ (แพร์: เมืองแพร์การพิมพ์, 2550) หน้า 182-184.

ภาพ 4.12 (ซ้าย) พิธีสืบขวัญของแม่เจ้าบัวไหล

และ (ขวา) ประเพณีทำบุญกินสลาก (สลากภัต) แบบดั้งเดิมของชาวเมืองแพร์

¹⁸ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร์ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 33-34.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203.

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 7 กรกฎาคม 2551)

ภาพ 4.13 ประเพณีทำบุญสลากแห่ข้าวสารถวายพระแม่โพสพ วัดศรีบุญเรือง

4.8.2 ประชากร

ประชากรเมืองแพร์มีคนพื้นเมืองเป็นคนเชื้อชาติไทย ซึ่งเรียกตัวเองว่า “คนเมือง” เป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ยังมีคนเชื้อชาติจีน อินเดียและชนกลุ่มน้อยที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองแพร์ คือ ไทยลื้อ ไทยใหญ่ และไทยพวน ปัจจุบันมีความเป็นอยู่ที่ผสมกลมกลืนกัน จนไม่สามารถแบ่งแยกเชื้อชาติได้ เพราะวัฒนธรรมและวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงมาเป็นแบบคนเมืองแพร์เป็นส่วนใหญ่แล้ว

เทศบาลเมืองแพร์ มีจำนวนประชากรในปัจจุบัน 17,834 คน แบ่งเป็นชาย 8,361 คน หญิง 9,473 คน (ข้อมูล พ.ศ.2549) ความหนาแน่นประชากรเฉลี่ยประมาณ 1,996 คนต่อตารางกิโลเมตร การกระจายตัวของประชากรส่วนใหญ่จะกระจายอยู่บริเวณใจกลางเมืองในเขตเวียงแพร์ และกระจายตัวตามแนวถนนสายสำคัญ เช่น ถนนเจริญเมือง ถนนช่อแฮ ถนนยันตรกิจโกศล ถนนเหมืองแดง เป็นต้น ซึ่งเป็นย่านการค้าและบริการพาณิชยกรรมหลักของเมือง จากข้อมูลจำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองแพร์ พ.ศ.2537-2549 (ตาราง 4.1) พบว่า จำนวนประชากรมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ลดลงเรื่อยๆ แต่ในช่วง พ.ศ.2540-2541 ประชากรเพิ่มขึ้นเล็กน้อย จากนั้นก็ลดลงจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2549 อัตราการเปลี่ยนแปลงประชากรเมื่อเทียบกับปีก่อนหน้ามีแนวโน้มติดลบลงเรื่อยๆ เช่นกัน

ตาราง 4.1 จำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองแพร่ พ.ศ.2537-2549

พ.ศ.	จำนวนประชากร			อัตราการเปลี่ยนแปลง เทียบกับปีที่แล้ว
	ชาย	หญิง	รวม	
2537	10,353	10,879	21,232	1.54
2538	10,264	10,798	21,062	-0.80
2539	10,215	10,834	21,049	-0.06
2540	10,327	10,957	21,284	1.12
2541	9,976	10,886	20,862	-1.98
2542	9,894	10,869	20,763	-0.47
2543	9,549	10,504	20,053	-3.42
2544	9,350	10,222	19,572	-2.46
2545	9,292	10,103	19,395	-0.90
2546	9,215	9,985	19,200	-1.01
2547	8,544	9,602	18,146	-5.49
2548	8,462	9,509	17,971	-0.96
2549	8,361	9,473	17,834	-0.76

ที่มา: กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

4.8.3 การศึกษาและศาสนา

1) การศึกษา โรงเรียนในเขตเทศบาลเมืองแพร่มีจำนวน 16 แห่ง และวิทยาลัย 2 แห่ง แยกเป็นโรงเรียนของทางราชการ 9 แห่ง โรงเรียนเอกชน 7 แห่ง และวิทยาลัย 2 แห่ง คือ วิทยาลัยอาชีวศึกษาแพร่และวิทยาลัยเทคนิคแพร่ โดยมีการบริการการศึกษาตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงมัธยมศึกษา มีโรงเรียนมัธยมประจำจังหวัด ได้แก่ โรงเรียนนาริรัตน์ โรงเรียนพิริยาลัย และโรงเรียนเจริญราษฎร์ เป็นโรงเรียนเอกชน โรงเรียนในสังกัดเทศบาลเมืองแพร่มีจำนวน 5 แห่ง ซึ่งเทศบาลได้เปิดโรงเรียนเพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตั้งแต่ปีการศึกษา 2538 เป็นต้นมา (แผนที่ 4.9)

นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนเก่าแก่ที่เป็นอดีตความรุ่งเรืองในด้านการทำไม้ของเมืองแพะ คือ โรงเรียนป่าไม้ เป็นโรงเรียนในสังกัดของกรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งอยู่บริเวณ กำแพงเมืองทางด้านใต้ของเมืองแพะ เดิมเป็นอาคารของบริษัทอีสต์เอเชียติกที่เข้ามาทำสัมปทาน ป่าไม้ พ.ศ.2478 เมื่อเลิกกิจการไปได้มอบอาคารสถานที่ให้กรมป่าไม้ตั้งเป็นโรงเรียนป่าไม้ เป็น โรงเรียนที่ให้การศึกษาอบรมด้านวิชาการป่าไม้ให้กับเจ้าหน้าที่ระดับล่างของกรมป่าไม้ และ บุคคลภายนอกที่มีความสนใจด้านป่าไม้ ใน พ.ศ.2541 ได้มีการร่วมมือกับคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จัดเตรียมการสอนนิสิตวนศาสตร์ระดับอุดมศึกษาให้กับบุคลากร ทางการป่าไม้ที่บางเขน กรุงเทพฯ ปัจจุบันอาคารหลังเก่าของโรงเรียนป่าไม้ได้กลายเป็น พิพิธภัณฑ์แสดงการทำไม้²⁰

2) ศาสนา ชาวแพะนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 95 ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา เห็นได้จากการสร้างศาสนสถาน และศาสนสมบัติต่างๆ ไว้เป็นที่ประกอบศาสนพิธีเป็นจำนวนมาก มีวัดสำคัญของเมืองที่อยู่ในเวียง 8 วัด คือ วัดหลวง เป็นวัดเก่าแก่คู่บ้านคูเมืองของเมือง แพะ มีประตูโขงและพระธาตุไชยช้างค้ำตามแบบแผนของวัดในล้านนา วัดศรีชุม เป็นวัดที่ได้รับ อิทธิพลจากสุโขทัย ทั้งทรงของพระเจดีย์และพระประธาน วัดหัวข่วง อยู่ทางตอนเหนือของเมือง มีพระธาตุทรงระฆังคว่ำซึ่งเป็นศิลปะแบบอยุธยา วัดพระบาทมิ่งเมือง เป็นวัดที่อยู่ใจกลางของ เมือง วัดพระนอน วัดพงษ์สุนันท์ วัดพระร่วง และวัดศรีบุญเรือง และนอกจากนี้ยังมีวัดที่สำคัญ อยู่นอกเวียงอีก 7 วัด คือ วัดที่มีศิลปะแบบพม่าเป็นวัดที่ชาวเงี้ยวที่อยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองบน แถบถนนยันตรกิจโกศลได้สร้างไว้ คือ วัดจอมสวรรค์(วัดจองเหนือ) อยู่ทางตอนเหนือของเมือง บริเวณถนนยันตรกิจโกศล วัดสระบ่อแก้ว(วัดจองกลาง) อยู่บริเวณถนนน้ำ คือ วัดต้นธง(วัดจอง ใต้) อยู่บริเวณใกล้กับสี่แยกบ้านทุ่ง เดิมวัดเหล่านี้สร้างจากไม้สักที่ได้จากการบริจาคจากพวกไทย ใหญ่หรือเงี้ยวที่ทำงานในบริษัทอีสต์เอเชียติก ศิลปะเป็นแบบพม่า แต่ปัจจุบันมีการบูรณะไปมาก ที่เหลืออยู่ดั้งเดิมที่วัดจอมสวรรค์ วัดอื่นๆ นอกจากนี้ ได้แก่ วัดเมธังกราวาสหรือวัดน้ำคือ วัดร่อง ซ้อ วัดสุวรรณนิเวศ และวัดชัยมงคล (แผนที่ 4.9)

นอกจากนี้ ชาวเมืองแพะยังมีบางส่วนที่นับถือศาสนาคริสต์ มีคริสตจักรแพะกิตติคุณ อยู่ บริเวณถนนยันตรกิจโกศลทางตอนใต้ และวัดคาทอลิกบริเวณถนนซ้อแฮ อีกทั้งยังมีผู้นับถือ ศาสนาอิสลามอีกส่วนหนึ่งด้วย

²⁰ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพะ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่าย ประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 56.

สรุป เมืองแพร์เป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ ภายในเมืองเก่าแพร์เป็นที่ราบแอ่งกระทะโดยมีแม่น้ำมายมอยู่ทางทิศตะวันตกของเมือง เทศบาลเมืองแพร์แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 18 ชุมชน โดยมีพื้นที่ทั้งหมด 9 ตารางกิโลเมตร การคมนาคมของเมืองส่วนใหญ่ใช้การคมนาคมทางบก โดยมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 11 ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 หรือถนนยันตรกิจโกศล และถนนเจริญเมืองเป็นถนนหลัก การใช้ประโยชน์ที่ดินหลักของเมือง คือ พื้นที่พาณิชยกรรมบริเวณถนนเจริญเมือง พื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นบริเวณภายในกำแพงเมืองแพร์ พื้นที่สถาบันราชการกระจายอยู่บริเวณในเมืองแพร์ พื้นที่ศาสนามีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนแต่ละชุมชนตามศรัทธา และพื้นที่สาธารณะประกอบไปด้วย สนามกีฬา สวนสาธารณะ และสวนสุขภาพ สภาพเศรษฐกิจของเมืองแพร์นั้น ถือเป็นลักษณะเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงสินค้าเกษตรกรรมเป็นหลัก คนเมืองแพร์มีอาชีพการค้าและบริการเป็นส่วนใหญ่ แต่มีพื้นที่เพื่อทำการเกษตรอยู่นอกเมืองด้วย สังคมของเมืองแพร์ยังคงมีความเป็นสังคมแบบชนบทอยู่ ในลักษณะของความเอื้ออาทรและการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันในชุมชน ชุมชนมีความผูกพันกับวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัด และประชากรส่วนใหญ่ของเมืองแพร์นับถือศาสนาพุทธ ทำให้การสืบทอดประเพณีทางศาสนาเป็นไปอย่างต่อเนื่องสืบมา

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองแพร์มาแล้วข้างต้น ทำให้เห็นภาพรวมของเมืองแพร์ทางด้านกายภาพ ตลอดจนสภาพทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร์ จึงได้แบ่งช่วงเวลาในการศึกษาวิเคราะห์เมืองแพร์ โดยใช้เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เป็นจุดหักเหของพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของเมือง ประกอบกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์และภาพถ่ายทางอากาศ ซึ่งสามารถทำให้เห็นภาพของการเติบโตและเปลี่ยนแปลงของเมืองแพร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างชัดเจน ดังนั้นจึงแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์เป็น 4 ช่วงเวลา เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ต่อไป ดังนี้

ตาราง 4.2 ช่วงเวลาการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์

ช่วงเวลา	เหตุผล
1) ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-พ.ศ. 1839)	ช่วงเวลา ประมาณ 400 กว่าปี เป็นช่วงที่เริ่มมีการก่อตั้งเมือง ซึ่งเมืองยังไม่เป็นอิสระจากการเป็นเมืองขึ้น (ศึกษาได้จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์และการสัมภาษณ์)
2) ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พ.ศ. 1839-2325)	ช่วงเวลา 486 ปี เมืองยังไม่เป็นอิสระจากการเป็นเมืองขึ้น และเป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมจากล้านนา (ศึกษาได้จากข้อมูลประวัติศาสตร์และการสัมภาษณ์)
3) ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325-2453)	ช่วงเวลา 128 ปี เป็นช่วงเริ่มสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองแพร์ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศ มีการพัฒนาในด้านต่างๆ จนกระทั่งรุ่งเรืองที่สุดในสมัยที่มีการทำสัมปทานไม้สัก (ศึกษาได้จากข้อมูลประวัติศาสตร์และการสัมภาษณ์)
4) ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึง รัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2453-ปัจจุบัน)	ช่วงเวลา ประมาณ 97 ปี เมืองแพร์ได้รับการพัฒนาในรูปแบบของเมืองเทศบาล และใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ประกอบกับการมีการวางแผนการพัฒนาเมือง (ศึกษาได้จากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2497 พ.ศ. 2516 และ 2545 ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเมืองอย่างชัดเจน)

ที่มา : การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

บทที่ 5

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์

การศึกษาวិเคราะห์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ ศึกษาตามช่วงเวลาเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 4 ช่วงเวลา ดังนี้

5.1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่13-19) ประมาณ600ปี

1) ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน

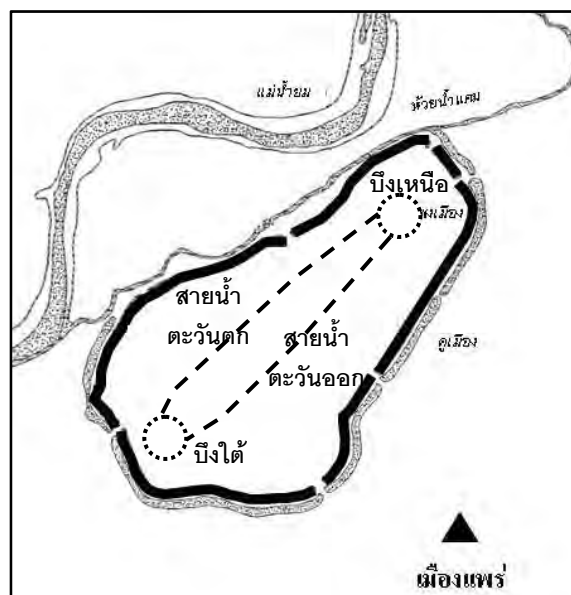
เมืองแพร์มีลักษณะเป็นแอ่งที่ราบที่อยู่ในระหว่างภูเขา หรือมีภูเขาล้อมรอบ (intermontane basin) ทิวเขาทางด้านตะวันออกคือทิวเขาผีปันน้ำตะวันออกมีดอยช้างผาด่าน เป็นแหล่งต้นกำเนิดลำน้ำแม่สายและห้วยแม่แคมที่ไหลลงสู่แอ่งที่ราบเมืองแพร์และไปรวมกับแม่น้ำยม บริเวณนี้เป็นที่ราบอันอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานของคนรุ่นแรกๆ ในเมืองแพร์ ซึ่งจากการสัมภาษณ์ รศ. ศรีศักร วัลลิโกดม สันนิษฐานว่า บริเวณที่ราบเชิงเขาจากดอยช้างผาด่านจนถึงพื้นที่ราบใกล้แม่น้ำยมนี้ น่าจะมีคนพื้นเมืองชาวลัวะหรือละว้าตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว การตั้งถิ่นฐานเริ่มแรกของชาวลัวะน่าจะอยู่ในบริเวณที่ราบเชิงเขาของดอยช้างผาด่านหรือบริเวณบ้านป่าแดง-ซ้อแฮในปัจจุบัน เพราะพื้นที่ราบทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยมบริเวณเชิงเขานี้มีความสูงของระดับภูมิประเทศมากกว่าบริเวณริมแม่น้ำยม ซึ่งบริเวณริมแม่น้ำยมเป็นที่ราบลุ่มมีลำน้ำหลายสายที่มีต้นกำเนิดจากดอยช้างผาด่านและมีการไหลบ่าของน้ำจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำค่อนข้างมาก จนทำให้เป็นพื้นที่ที่มีโอกาสเกิดน้ำท่วมได้บ่อยครั้ง ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของชาวลัวะที่อยู่บนที่ราบสูงเชิงเขาดอยช้างผาด่าน ส่วนหนึ่งมากจากการหลีกเลี่ยงพื้นที่ราบที่มีน้ำท่วมของแอ่งที่ราบเมืองแพร์ ประกอบกับวิถีชีวิตของลัวะในที่สูงจะมีสภาพเป็นชาวป่าชาวเขาที่ล่าหลัง พัฒนาการได้เพียงการรวมกลุ่มในลักษณะเผ่าที่มีหัวหน้าปกครอง จึงยังไม่รู้จักวิธีการหรือวิทยาการในการจัดการน้ำในบริเวณที่ราบลุ่มของแอ่งเมืองแพร์¹

ดังนั้นการสร้างบ้านเมืองขึ้นบริเวณที่ราบริมแม่น้ำยม สันนิษฐานว่าเกิดจากการเคลื่อนย้ายคนพื้นเมืองชาวลัวะส่วนหนึ่ง เพราะพื้นที่การตั้งถิ่นฐานบนที่สูงไม่เพียงพอ และจากการอพยพของคนต่างถิ่นจากเมืองเชียงแสนดังตำนานวัดหลวงที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 4 จนกระทั่งเป็นเวียงแพร์ ซึ่งการสร้างเมืองแพร์นั้นอยู่บนพื้นฐานของการจัดการน้ำเป็นสำคัญ ได้แก่

¹ สัมภาษณ์ รศ.ศรีศักร วัลลิโกดม, ที่ปรึกษามูลนิธิเล็กประไพ-วิริยะพันธุ์, 24 เมษายน 2552 .

1) การเบนน้ำจากห้วยแม่แคมและน้ำแม่สายเข้ามาใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคภายในเมือง ด้วยระบบเหมืองฝาย ซึ่งได้แก่ เหมืองค่า เหมืองแดง และเหมืองหลวง และเหมืองฮิตก่อนที่น้ำจะไหลลงสู่แม่น้ำยมทางตอนใต้ของเวียง

2) การกักเก็บน้ำด้วยการทำบ่อหรือบึงไว้ภายในเมือง จากการศึกษาเอกสารท้องถิ่นซึ่งเขียนโดยพระครูวิจิตรพิพัฒนภรณ์ (มนตรี ธรรมเมธี) ในหนังสือเล่าเรื่องเมืองแพรวในอดีตและงานเขียนเรื่องนครแพรวจากอดีตมาปัจจุบัน โดยศรีศักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ มีข้อสันนิษฐานที่ตรงกันในเรื่องน้ำที่กักเก็บน้ำไว้ใช้ภายในเมืองแพรวว่า บริเวณในเวียงทางทิศตะวันตกมีความสูงของพื้นที่มากกว่าทางทิศตะวันออก ดังนั้นวัดเก่าและชุมชนเก่าจะอยู่ทางฝั่งนี้มากกว่าบริเวณนี้มีบึงใหญ่ 2 แห่ง คือ บึงเหนือ อยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของถนนไชยบูรณ์ตำบลบ้านพักข้าราชการอัยการจนถึงที่ว่าการอำเภอเมืองแพรวในปัจจุบัน และบึงใต้ อยู่บริเวณสนามโรงเรียนป่าไม้ ปัจจุบันความกว้างถึงชายบ้านพระนอนตอนใต้ ระหว่างบึงทั้งสองแห่งมีสายน้ำเชื่อมต่อกัน 2 สาย สายตะวันออกและสายตะวันตก²

ที่มา : การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552) ข้อมูลภาพพื้นฐานจาก สุรพล ดำริห์กุล ช่วงเมืองและวัดหัวขวง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549)

ภาพ 5.1 ตำแหน่งที่สันนิษฐานว่ามีบึงน้ำอยู่ภายในเขตเวียงแพรว

² ศรีศักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพรวจากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 109.

3) การสร้างคันดินเป็นกำแพงสูงเพื่อป้องกันน้ำท่วมจากการไหลบ่าของลำน้ำที่มีต้นกำเนิดจากคอยข้างผาด่านทางทิศตะวันออกและการเอ่อล้นของแม่น้ำยม

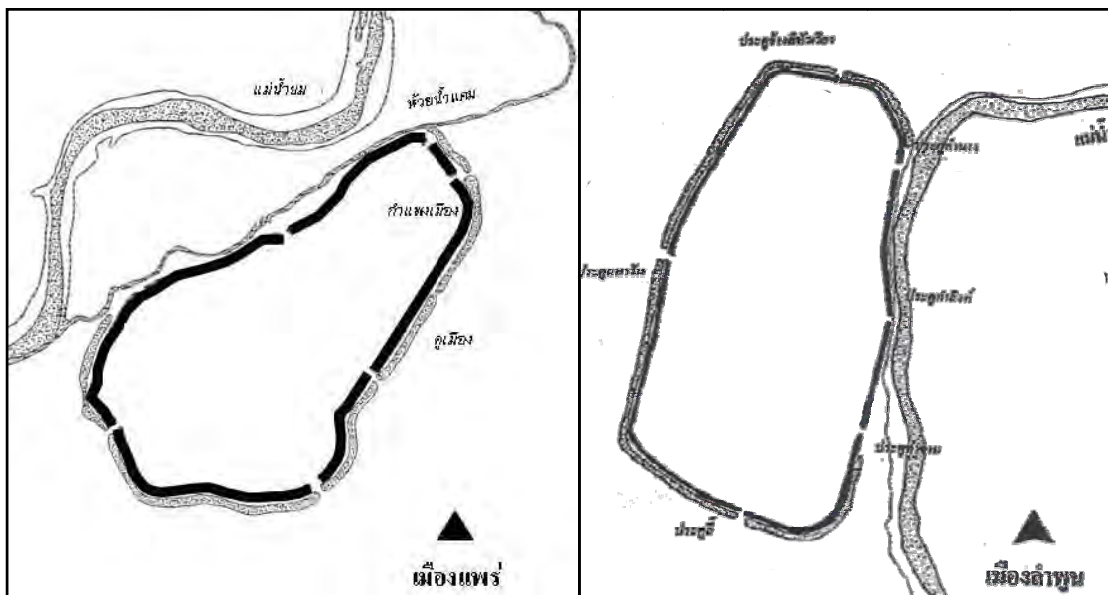
ดังนั้นการสร้างเมืองแพร์นั้นเป็นการใช้ภูมิปัญญาของคนพื้นถิ่นทางภาคเหนือที่มีความเข้าใจในลักษณะภูมิประเทศและการจัดการน้ำ ซึ่งเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของเมืองอย่างแท้จริง³ (แผนที่ 5.1)

เมืองแพร์เป็นเมืองที่มีอายุยาวนาน รุ่นเดียวกับเมืองลำพูนและลำปาง ซึ่งทั้งสองเมืองนั้นมีประวัติศาสตร์ทางศิลปกรรมด้านต่างๆ อยู่ในยุคที่เรียกว่า “ทวารวดี” และมีหลักฐานทางโบราณคดีสนับสนุนอยู่ค่อนข้างมาก แต่สำหรับเมืองแพร์แล้วหลักฐานทางโบราณคดีในยุคต้นๆ กลับมีอยู่น้อยมาก ประกอบกับที่ตั้งของเมืองแพร์อยู่ในทำเลที่เป็นจุดสำคัญในการคมนาคมติดต่อระหว่างหัวเมืองในภาคพื้นทวีปกับเมืองท่าชายทะเลโดยอาศัยลำน้ำยม เมืองแพร์จึงมีเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมาก อันอาจทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงส่งผลต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพราะการเมืองจะนำเอาศิลปะของผู้ชนะเข้ามาผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่น⁴ ด้วยเหตุนี้เองทำให้หลักฐานทางศิลปกรรมของเมืองแพร์แต่ดั้งเดิมนั้น ได้ถูกผสมผสานกับศิลปกรรมในยุคหลังๆ จนไม่เหลือเค้าโครงของเดิมอยู่ให้ค้นหา แต่อย่างไรก็ดีเมืองแพร์นั้นก็ยังมีหลักฐานสำคัญที่บ่งชี้ความเป็นเมืองแบบทวารวดีได้อย่างชัดเจน คือ **ลักษณะของคันดินและคูน้ำที่ล้อมรอบเมืองแพร์** ซึ่งยังคงหลงเหลือเป็นหลักฐานที่ถือว่าสมบูรณ์ที่สุด เมื่อพิจารณาลักษณะแผนผังของเวียงแพร์ จะเห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงกับแผนผังของเวียงลำพูน

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัย พบว่า มีข้อสันนิษฐานที่ปรากฏตรงกันหลายท่านที่ให้ความเห็นว่า เมืองแพร์ได้รับวัฒนธรรมทวารวดีจากเมืองหริภุญไชยหรือลำพูน ซึ่งวัฒนธรรมนี้ได้แผ่ขยายมาจากที่ราบภาคกลาง เห็นได้จากรูปแบบแผนผังของเมืองแพร์ที่มีลักษณะคล้ายกับแผนผังของเมืองลำพูน ตั้งเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำยม มีคันดินคูน้ำล้อมรอบเป็นรูปวงรีไม่สม่ำเสมอ โดยใช้คูเมืองด้านหนึ่งติดกับแม่น้ำหรือแหล่งน้ำธรรมชาติ ส่วนคันดินด้านที่เหลือขุดขึ้นเพื่อต่อเติมโดยรอบเมืองต่างๆ มีการใช้ทางน้ำติดต่อกันได้อย่างสะดวก ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่าเมืองแพร์นั้นเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยทวารวดีและน่าจะมีอายุใกล้เคียงกับเมืองลำพูน ซึ่งเกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 13 (ภาพ 5.2 และตาราง 5.1)

³ สัมภาษณ์ รศ. ศรีศักร วลัยโกตม, ที่ปรึกษามูลนิธิเล็กประไพ-วิริยะพันธุ์, 24 เมษายน 2552 .

⁴ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า 135.

ที่มา : สุรพล ดำริห์กุล ช่วงเมืองและวัดหัวขวง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549)

ภาพ 5.2 ผังเมืองแพร์เปรียบเทียบกับผังเมืองลำพูน

ตาราง 5.1 เปรียบเทียบแผนผังของเมืองแพร์กับเมืองลำพูน

เมืองแพร์	เมืองลำพูน
1.สันนิษฐานว่าสร้างเมืองขึ้นในศตวรรษที่ 13	1.สันนิษฐานว่าสร้างเมืองขึ้นในศตวรรษที่ 13
2.ตั้งเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำยม	2.ตั้งเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกวง
3.มีคันดินและคูน้ำล้อมรอบ	3.มีคันดินและคูน้ำล้อมรอบ
4.เมืองอยู่ติดแม่น้ำยม	4.เมืองอยู่ติดแม่น้ำกวง
5.ลักษณะผังเมืองเป็นรูปวงรีไม่สมมาตร สันฐานคล้ายหอยสังข์	5.ลักษณะผังเมืองเป็นรูปวงรียาวหรือ สี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน สันฐานคล้ายหอยสังข์

ที่มา : การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

2) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

คันดิน หรือ กำแพงเมือง

ชาวบ้านเรียกแนวคันดินที่ล้อมรอบตัวเมืองว่า “เมฆ” ปัจจุบันมีความสูงประมาณ 5 เมตร ความกว้างประมาณ 10 เมตร ซึ่งสันนิษฐานว่าเดิมนั้นน่าจะสูงกว่านี้ ในตัวคันดินมีอิฐขนาดใหญ่ และก้อนหินปะปนอยู่ สันนิษฐานว่าก้อนอิฐและหินเหล่านี้ช่วยยึดดินไม่ให้พังทลายได้ง่าย โดย

แนวคันดินซึ่งเป็นกำแพงเมืองนี้ ล้อมรอบเมืองทุกด้านจนทำให้พื้นที่ตัวเมืองแพร์ ซึ่งอยู่ภายในมีลักษณะเป็นแอ่งก้นกระทะ กำแพงเมืองแพร์มีหน้าที่ในการป้องกันข้าศึกและเป็นปราการป้องกันน้ำท่วมด้วย เพราะสามารถกั้นน้ำหลากจากฝั่งน้ำยมไม่ให้ไหลเข้าเมือง

คูน้ำ หรือ คูเมือง

เมืองแพร์มีคูน้ำล้อมรอบชั้นเดียว การสร้างกำแพงเมืองแพร์ขึ้นนั้น ได้มีการขุดเอาดินจากบริเวณด้านนอกของแนวกำแพงโดยรอบขึ้นมาถมพอกผสวนอิฐและก้อนหินที่เป็นแกนในของกำแพง ส่วนร่องที่มีการขุดดินออกไปแล้วก็แต่งให้เป็นคูเมือง เมื่อน้ำหลากลำน้ำที่ขุดให้เชื่อมต่อกับแนวคูเมืองก็จะผันน้ำเข้ามาในคูเมือง⁵ ชาวบ้านเรียกคูน้ำที่อยู่ชั้รอบนอกของคันดินซึ่งเป็นกำแพงเมืองว่า “น้ำคือ” แนวของคูเมืองนี้โอบล้อมแนวกำแพงเมืองทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนด้านที่เหลือไม่มีคูเมืองที่ขุดสร้างขึ้น แต่อาศัยลำน้ำแม่แคม ซึ่งไหลเลียบบกำแพงเมืองเป็นคูเมืองตามธรรมชาติระยะทางยาวประมาณ 1,000 เมตร

ประตูเมือง

เวียงแพร์มีประตูประจำทิศต่างๆ เป็นช่องทางเข้าออกเมืองจากภายในเขตกำแพงเมืองดังนี้

- ประตูชัย อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นประตูมงคลและเป็นชื่อมาแต่ดั้งเดิม ใช้ประตูนี้โดยเฉพาะเมื่อไปรบหรือรบกลับมาแล้วเพื่อความเป็นมงคล
- ประตูศรีชุม เป็นประตูที่อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ตรงข้ามกับประตูชัยติดกับวัดศรีชุม ซึ่งเป็นวัดที่เก่าแก่วัดหนึ่งในเขตกำแพงเมืองแพร์ ประตูนี้เป็นทางออกไปสู่ทำน้ำในแม่น้ำยม ทำน้ำที่อยู่ในบริเวณนี้มีชื่อว่า “ทำน้ำศรีชุม”
- ประตูยั้งม้าหรือประตูเลี้ยงม้า เป็นประตูเล็กๆ พอใช้ช้างม้าเข้าออกได้ และใช้สำหรับเดินทางต่อไปยังเมืองสอง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองแถบวัดหัววงตรงข้ามกับประตูมาร ที่ชื่อว่าประตูเลี้ยงม้าหรือประตูยั้งม้าเพราะในสมัยก่อนนั้นบริเวณนี้เป็นลานกว้างเหมาะสำหรับเลี้ยงม้าหรือวัว ทั้งที่เป็นม้าของเจ้านายในเมืองแพร์และพวกพ่อค้าม้า่าน เงี้ยว ซึ่งเป็นพ่อค้าวัวต่างม้าต่างจะใช้ประตูนี้เป็นทางเข้าเมือง พอมาถึงเมืองจึงนำม้ามาปลดพักไว้ที่นี่ เพราะมีลานหรือช่องกว้างขวาง เมื่อทำธุระในเมืองเสร็จแล้วจึงนำม้าที่ปล่อยเลี้ยงไว้บรรทุกต่างสินค้าหรือข้าวของเดินทางกลับ
- ประตูมาร เป็นประตูที่สำคัญอีกประตูหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมือง ตรงข้ามกับประตูยั้งม้า

⁵ สัมภาษณ์ วรพร บำบัด, สมาชิกสภาเทศบาลเมืองแพร์, 6 กรกฎาคม 2551.

วัด

วัดสำคัญที่สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นพร้อมกับเมืองแพร์คือ **วัดหลวง** เพราะมีตำนานการสร้างเมืองอยู่ ดังนั้นน่าจะเป็นวัดใหญ่ที่สัมพันธ์กับเจ้าเมืองผู้ครองนครในสมัยนั้น และวัดที่สำคัญอีกวัดที่คาดว่าเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการสร้างเมืองแพร์ คือ **วัดศรีชุม** เป็นวัดที่มีชื่อสอดคล้องกับชื่อประตูศรีชุม มีตำนานในการสร้างเมืองแพร์ที่เกิดจากการเสียดายของฤๅษี 5 ตน เสียดายอินลูกประจำ 5 พวง เพื่อบอกทิศทางและรูปร่างในการสร้างเมืองแพร์ จากนั้นเจ้าเมืองจึงได้สร้างวัดฤๅษีชุมนุมนขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงฤๅษีที่ช่วยเสียดายสร้างเมือง จนได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดศรีชุมในเวลาต่อมา⁶ และวัดหัวขวง ซึ่งมีประวัติวัดหัวขวงที่ไม่ระบุถึงแหล่งที่มาว่ากล่าวว่ เมื่อ พ.ศ. 1387 ขุนหลวงพล เจ้าเมืองพลนครได้ให้ท้าวพหูสิงห์ครองเมืองแทน ท้าวพหูสิงห์เลื่อมใสพระพุทธศาสนาได้นำช่างจากเวียงฟางคำ เชียงแสน มาบูรณะวัดหลวง แม่เฒ่าจันคำวงศ์ แม่ของขุนหลวงพลเห็นฝีมืองดงาม จึงให้ช่างดังกล่าวสร้างวัดขึ้นอีกวัดหนึ่ง โดยเลือกเอาที่ดินซึ่งเป็นลานกว้างขวางเดิมใช้เป็นข่วงเล่นกีฬาประจำเมือง เป็นที่สร้างวัดให้ชื่อว่า **“วัดหัวขวงสิงห์ชัย”**⁷

เมืองแพร์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสุโขทัย และได้รับเอาความเชื่อและความศรัทธาของพระพุทธศาสนาจากแคว้นสุโขทัยเข้ามาเป็นที่นับถือของผู้คนทั้งที่สูงและที่ราบ และได้ทำให้คนในแ่งนครแพร์มีความสัมพันธ์กับกษัตริย์สุโขทัย โดยเฉพาะสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาบูรณะซ่อมแซมวัดในเมืองแพร์ ทางด้านศิลปกรรมพบว่าบรรดาพระพุทธรูปสำคัญของเมืองแพร์มีรูปแบบลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปสุโขทัยเป็นอย่างมาก⁸ ได้แก่ วัดหลวงมีองค์พระประธาน คือ พระเจ้าแสนหลวง เป็นพระพุทธรูปนั่งศิลปะแบบสุโขทัย วัดศรีชุมมีพระพุทธรูปยืนศิลปะแบบสุโขทัย วัดพระนอนมีองค์พระนอนศิลปะแบบสุโขทัย ดังนั้น**วัดพระนอน** จึงน่าจะสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย

เมื่อพิจารณาร่วมกับลักษณะภูมิประเทศบริเวณเขตกำแพงเมืองแพร์ พบว่าบริเวณพื้นที่ฝั่งตะวันตกมีระดับความสูงของภูมิประเทศมากกว่าฝั่งตะวันออก ซึ่งสอดคล้องกับตำแหน่งวัดที่สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในยุคนี้ตั้งอยู่ภายในพื้นที่ฝั่งตะวันตกของเขตกำแพงเมืองแพร์ทั้งสิ้น

⁶ พระครูวิจิตรพัฒนารักษ์ (มนตรี ธรรมเมธี), เล่าเรื่องเมืองแพร์ในอดีต (ลำปาง: จิตวัฒนธรรมการพิมพ์ลำปาง, 2548), หน้า 6-19.

⁷ สุรพล คำวิฑูล, ข่วงเมืองและวัดหัวขวง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 208.

⁸ ศรีสักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร์จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิโนวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 40.

3) รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง

ในยุคนี้ไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะบอกรูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร์ได้

4) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

เมืองแพร์ในยุคนี้ยังไม่มีหลักฐานที่แสดงถึงกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างชัดเจน เพราะเพิ่งมีการตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเป็นเมือง

5) รูปแบบโครงข่ายการสัญจร

ในยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา การติดต่อค้าขายกับเมืองอื่นนั้น ใช้รูปแบบการสัญจรทางน้ำโดยแม่น้ำยมเป็นหลัก แต่เนื่องจากเมืองแพร์ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำยมตอนบนที่ไม่สามารถแล่นเรือได้ตลอดปี การเดินทางสัญจรทางน้ำเพื่อการค้าขายของเมืองแพร์จึงไม่เด่นนัก

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่13-19)

สภาพความเป็นอยู่ของผู้คนในยุคนี้ สันนิษฐานว่ามีการเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร ประกอบกับการเก็บของป่าล่าสัตว์เพื่อการยังชีพ เพราะเป็นยุคที่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งไม่มีการเร่ร่อน เมืองแพร์มีอาณาเขตติดกับสุโขทัยจึงมีความสัมพันธ์กับสุโขทัยค่อนข้างมาก โดยเฉพาะประมาณ พ.ศ.1835 สมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เนื่องจากเกิดการยอมรับอำนาจของกษัตริย์สุโขทัยที่มีลักษณะเป็นธรรมราชา คือ การไม่แผ่ขยายอำนาจโดยใช้แสนยานุภาพแต่เป็นการขยายอำนาจโดยใช้นโยบายทางการเมือง ทำให้เมืองแพร์ซึ่งเคยเป็นอิสระมาก่อนยอมยกให้สุโขทัยเป็นใหญ่ และยอมรับรองอำนาจของสุโขทัย โดยที่ยังคงเป็นเมืองที่มีการปกครองตนเอง⁹ ดังนั้นเมืองแพร์จึงได้รับทั้งนโยบายทางการเมืองและศิลปะแบบสุโขทัยรวมไปถึงการนับถือพระพุทธศาสนานิกายหินยาน

ในด้านการค้าแลกเปลี่ยนกับเมืองอื่นนั้น เมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแพร์ ซึ่งเป็นจุดเชื่อมโยงการติดต่อระหว่างหัวเมืองในภาคพื้นทวีปกับเมืองท่าชายทะเลโดยอาศัยลำน้ำยม ดังนั้นจึงน่าจะมีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันโดยผ่านการคมนาคมทางน้ำ แต่บทบาทของเมืองแพร์ด้านการค้าไม่เด่นนัก เพราะแม่น้ำยมไม่สามารถแล่นเรือเดินทางได้ตลอดปี¹⁰

⁹ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 63-73.

¹⁰ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550), หน้า 52.

สรุป ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่13-19) เมืองแพร์เริ่มมีการสร้างเมืองที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบตามแบบทวารวดีคล้ายกับเมืองลำพูน มีประตูเมือง 4 ประตู ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม ลักษณะภูมิประเทศทางฝั่งตะวันออกสุดของแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำยมเป็นทิวเขาผีปันน้ำตะวันออก ยอดดอยที่เป็นต้นน้ำสำคัญ คือ ดอยช้างผาด่านต้นน้ำแม่สายและห้วยน้ำแคมที่ไหลลงสู่แอ่งที่ราบเมืองแพร์ก่อนรวมกับแม่น้ำยม เมืองแพร์มีการจัดการระบบน้ำมาใช้ในเมืองด้วยการทำเหมืองฝายและบึงหนอง สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคนี้ได้รับอิทธิพลต่างๆ มาจากสุโขทัย ทำให้มีวัดสำคัญที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นพร้อมๆ กับการสร้างเมืองแพร์มีพระพุทธรูปแบบสุโขทัย คือ วัดหลวง วัดศรีชุม วัดหัวข่วงสิงห์ชัย และวัดพระนอน บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองมีบทบาทเป็นทั้งศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา และการตั้งถิ่นฐาน

5.2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-พ.ศ.2325) ประมาณ 400 ปี

1) การตั้งถิ่นฐาน

ภายในเขตกำแพงเมืองหรือเวียงแพร์ สันนิษฐานว่ามีการตั้งถิ่นฐานตามแบบแผนของเมืองล้านนา¹¹ คือ บริเวณกลางเวียงจะเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำราชการปกครองของเจ้าเมืองและเจ้านายเชื้อสายสกุลต่างๆ คู่มของเจ้าเมืองสมัยนั้นสันนิษฐานว่าอยู่บริเวณศูนย์กลางเมืองแต่เป็นตำแหน่งเดียวกับคู่มเจ้าหลวงในปัจจุบันหรือไม่นั้นไม่สามารถระบุได้ เจ้านายสายสกุลต่างๆ จะตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ๆ กับวัดที่สกุลเป็นอุปถัมภ์ ส่วนบ้านเรือนราษฎรน่าจะอยู่ถัดจากบ้านเจ้านายจนไปชิดกับริมกำแพงเมืองด้านใน พื้นที่สวน ไร่ นา ส่วนใหญ่อยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองห่างออกไป

2) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

คันดิน หรือ กำแพงเมือง และคูน้ำ หรือ คูเมือง

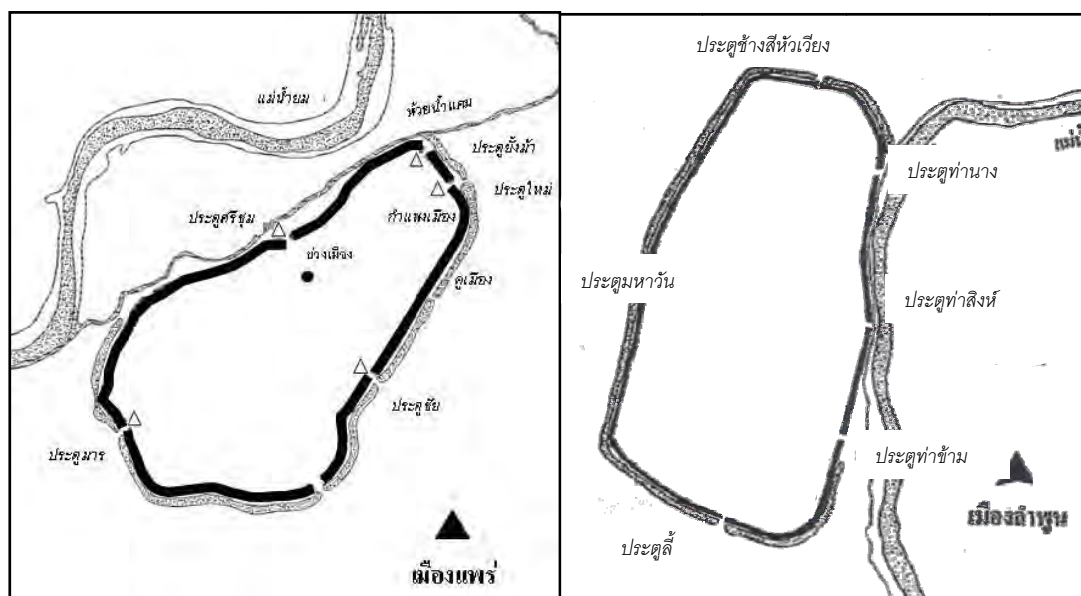
ในยุคการสถาปนาอาณาจักรล้านนานี้ คันดินคูน้ำของเมืองแพร์สันนิษฐานว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากที่สร้างขึ้น ยังคงมีหน้าที่ในการป้องกันข้าศึกและเป็นปราการป้องกันน้ำท่วมและเป็นคูเมืองที่ช่วยระบายน้ำและเก็บกักน้ำไว้ใช้ภายในเมือง (แผนที่ 5.2)

¹¹ วิวัฒน์ เตมียพันธ์, "อาคารพักอาศัยล้านนา: คติความเชื่อและประเพณีบางประการเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน การปลูกสร้าง และการวางผัง," เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ ศิลปกรรม ภาษา โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.(เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

ประตูเมือง

ประตูเมืองทั้งสี่สัมพันธ์กับทิศอันเป็นมงคลของเมือง น่าจะเป็นความเชื่อเรื่องทักษาของเมือง แต่เมืองแพร์ไม่มีหลักฐานทางด้านอายุและช่วงเวลาชัดเจน เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับเมืองลำพูน ทำให้ทราบว่าเมืองแพร์น่าจะมีทักษามือเมืองตามแบบแผนของเมืองล้านนา¹² (ภาพ 5.3) ดังนี้

- ประตูยั้งม้าหรือประตูเลี้ยงม้า เป็นประตูหัวเวียง ซึ่งพิจารณาจากผังเมืองรูปหอยสังข์ที่เห็นส่วนปากไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นเดียวกับที่เมืองลำพูนมีประตูข้างสี่เป็นประตูหัวเวียง
- ประตูमार เป็นทิศทางตรงข้ามของปากหอยสังข์ คืออยู่ในตำแหน่งกันหอยสังข์ ประตูนี้ถือเป็นประตูผีเนื่องจากเป็นช่องทางที่นำศพออกไปฝังนอกเขตกำแพงเมือง ซึ่งเปรียบเทียบได้เช่นเดียวกับประตูผีของเมืองลำพูน
- ประตูชัย อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง ถือเป็นทิศมงคล
- ประตูศรีชุม ทางทิศตะวันตก มีวัดศรีชุมและทำนน้ำศรีชุม

ที่มา : สุรพล ดำริห์กุล ช่วงเมืองและวัดหัวช่วง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549)

ภาพ 5.3 เปรียบเทียบทิศทางของประตูเมืองแพร์กับประตูเมืองลำพูน

¹² เขียวชาย อักษรดิษฐ์, “หอคำ คุ่มแก้ว มณีแห่งนคราศิลป์สถาน ชัตติยาธานี” ภาควิชาคณะศิลปปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548, หน้า 21-25. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

วัด

ในช่วงหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาขึ้นนั้น วัดต่างๆ ในเมืองแพร่ไม่ได้เพิ่มขึ้น แต่เป็นการรับเอารูปแบบศิลปะแบบล้านนาจากเมืองเชียงใหม่และลำพูน บรรดาประติมากรรมและสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นมักแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะล้านนาและการผสมผสานกันระหว่างศิลปะล้านนาและสุโขทัยซึ่งยังคงมีอิทธิพลสืบเนื่องมาจนถึงยุคนี้ ได้แก่ พระพุทธรูปปางมารวิชัย วัดหลวง เจดีย์วัดศรีชุม เจดีย์วัดหัวข่วง ชุ่มประตู่โขงวัดหลวง ซึ่งเป็นชุมประตู่ทางเข้าวัดสำหรับเจ้านายและกษัตริย์ มียอดทรงปราสาท สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพระเจ้าเมืองแก้ว เพราะมีคัมภีร์ใบลานที่พระองค์ทรงใช้จารขึ้นและถวายไว้กับวัดนี้ นอกจากนี้ ในประวัติวัดหัวข่วงได้ระบุว่า พ.ศ.2053 พระเจ้าเมืองแก้วทรงโปรดให้บูรณะวัดหัวข่วงสิงห์ชัยซึ่งขณะนั้นมีชื่อว่า “วัดหัวข่วงมงคลชัย”¹³

พระธาตุบุนดอย

การสร้างพระธาตุบุนดอยถือเป็นแบบแผนวัฒนธรรมของล้านนาอย่างชัดเจน ซึ่งในยุคนี้สันนิษฐานว่าเมืองแพร่มีการสร้างพระธาตุช่อแฮขึ้นบริเวณเชิงเขาจากดอยช้างผาด่าน เจดีย์บรรจุพระเกศาและพระสารีริกธาตุศอกซ้ายของพระพุทธเจ้า มีพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ คือ พระเจ้าทันใจ จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงพระธาตุช่อแฮกับการบูรณะพระธาตุของกษัตริย์พระมหาธรรมราชาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย เมื่อ พ.ศ.1902 และพระเจ้าติโลกราชกษัตริย์ล้านนา พ.ศ.1986 ทำให้ทราบว่าการสร้างพระธาตุช่อแฮนั้น น่าจะมีการสร้างมาไม่น้อยกว่า 1,200 ปี รูปแบบเดิมนั้นคงเป็นเจดีย์องค์เล็กๆ มีการขำรดและซ่อมแซมครอบทับกันหลายครั้ง¹⁴ นอกจากนี้บริเวณใกล้เคียงกันยังพบว่ามีพระธาตุจอมแจ้ง ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ในเขตบ้านต้นไคร้ ห่างจากพระธาตุช่อแฮไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 2 กิโลเมตร เป็นปูชนียสถานอีกแห่งที่มีประวัติความเป็นมาคู่กับพระธาตุช่อแฮ¹⁵ (แผนที่ 5.2)

จากเอกสารทางประวัติศาสตร์และการสัมภาษณ์ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม¹⁶ ทำให้ทราบว่าการสร้างพระธาตุช่อแฮบริเวณที่ราบสูงเชิงดอยช้างผาด่านนั้น น่าจะสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19 หรือ 20 โดยกษัตริย์ล้านนา และถือเป็นการยอมรับพระพุทธศาสนาของคนพื้นเมืองชาวลัวะ ซึ่งมี

¹³ สุรพล ดำริห์กุล, ช่วงเมืองและวัดหัวข่วง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549)

¹⁴ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550), หน้า 141.

¹⁵ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 183-184.

¹⁶ สัมภาษณ์ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม, ที่ปรึกษามูลนิธิเล็กประไพ-วิริยะพันธุ์, 24 เมษายน 2552.

การนับถือผีต้นน้ำของดอยช้างผาด่านอันศักดิ์สิทธิ์ โดยการสร้างตำนานที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงเคี้ยวหมากมาได้โดยไม่เป็นอันตรายหรือเป็นบ้า ทำให้ลัทธิอ้ายก้อมซึ่งเป็นผู้นำพื้นถิ่นยอมรับนับถือ เรื่องราวเหล่านี้เป็นการทำให้พระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางการปกครองของกษัตริย์ล้านนา

พระมหาธาตุกลางเมือง

จากการศึกษาของ สุรพล ดำริห์กุล¹⁷ กล่าวว่า มีการสถาปนาพระธาตุเมืองขึ้นเป็นพระมหาธาตุกลางเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

ข่วงเมือง

ข่วงเมืองหรือลานกว้างสาธารณะของเมือง เมืองแพร์ไม่ปรากฏหลักฐานของข่วงเมือง แต่มีวัดหัวข่วงอยู่ทางตอนเหนือของเมือง จากประวัติวัดหัวข่วง ซึ่งเป็นข้อมูลที่ปรากฏในประวัติวัดหัวราชอาณาจักรได้กล่าวถึงลานข่วงไว้ว่า “...เมื่อแม่เฒ่าจันคำวงศ์ แม่ของขุนหลวงพลได้เชิญช่างฝีมือจากเวียงปางคำ เชียงแสน มาสร้างวัดโดยเลือกเอาที่ดินซึ่งเป็นลานกว้างและไม่ได้ใช้ประโยชน์ใดๆ (แต่เดิมเป็นข่วงเล่นกีฬาประจำเมือง) เป็นที่สร้างวัดหัวข่วงขึ้นในปัจจุบัน” ข่วงเมืองของเมืองแพร์นั้น จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นบริเวณกลางเวียงที่อยู่ในระหว่างที่ตั้งคุ้มหลวงไปจนถึงวัดหัวข่วง กับพื้นที่ระหว่างวัดศรีชุมไปจนถึงวัดพระบาทมิ่งเมืองในปัจจุบัน¹⁸ (แผนที่ 5.2)

คุ้มเจ้าหลวง

คุ้มหลวงของเจ้าผู้ครองนครแพร์ เชื่อว่าอยู่บริเวณใจกลางเมืองแพร์ คุ้มเจ้าหลวงเป็นตัวแทนของอำนาจการปกครองเมือง ซึ่งเทียบได้กับการเป็นหอคำคุ้มแก้วที่ปรากฏในเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง และเมืองน่าน แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานที่จะระบุได้ว่าอยู่ตำแหน่งเดียวกันกับคุ้มเจ้าหลวงของเจ้าพิริยะเทพวงศ์ในปัจจุบัน (แผนที่ 5.2)

สะดือเมือง

พื้นที่ภายในเขตกำแพงเมืองแพร์มีบริเวณหนึ่งที่อยู่ติดกับโรงเรียนนารีรัตน์จังหวัดแพร์ ใกล้กับศาลากลางจังหวัดในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งของสะดือเมือง ซึ่งเป็นบริเวณกลางเมือง สภาพเป็นพื้นที่รกร้างมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ ซึ่งเป็นศาลเล็กๆ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ตูปผี”¹⁹ (แผนที่ 5.2)

¹⁷ สุรพล ดำริห์กุล, ข่วงเมืองและวัดหัวข่วง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549)

¹⁸ บุญผา คุณยศยิ่ง, “หัวข่วง วัด (แพร์),” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ 14 (ธันวาคม 2542): 7557.

¹⁹ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร์ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 81.

3) รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง

ในยุคนี้ไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะบอกถึงรูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร่ได้ แต่สิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในยุคหลังการสถาปนาของอาณาจักรล้านนานั้น สันนิษฐานว่ามีการปลูกสร้างเป็นบ้านพักอาศัยแบบพื้นดิน น่าจะใช้ไม้เป็นวัสดุในการสร้างบ้านเรือนและวัด สิ่งปลูกสร้างภายในเขตกำแพงเมืองคงมีไม่มากนัก

4) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

เมืองแพร่ในยุคนี้ยังไม่มีหลักฐานที่แสดงถึงกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างชัดเจน แต่จากการรวบรวมข้อมูลการสร้างวัดในยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนานั้น จึงทำให้ทราบว่ามีการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบกิจกรรมทางศาสนาและเพื่ออยู่อาศัยเกิดขึ้นแล้ว ซึ่งจากตำแหน่งวัดอยู่ทางฝั่งตะวันตกติดกับกำแพงเมืองหรือคันดินทั้งสิ้น เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของเวียงนั้นสูงกว่าพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของเวียง ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในยุคนี้จึงน่าจะอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกในเขตกำแพงเมืองเช่นกัน

5) รูปแบบโครงข่ายการสัญจร

การคมนาคมระหว่างเมืองนั้น สันนิษฐานว่าใช้เส้นทางคมนาคมทางแม่น้ำยม และการเดินเท้า หรือการเดินทางด้วยการใช้สัตว์เป็นพาหนะ เพราะมีการติดต่อค้าขายกับเมืองอยุธยา เมื่อครั้งที่กรุงศรีอยุธยากำลังรุ่งเรืองจากการค้าทางทะเล สินค้าที่ต้องการซื้อจากล้านนาจะต้องใช้เส้นทางจากเมืองแพร่ลงมายังเมืองทุ่งยั้ง เพื่อขนส่งทางเรือไปตามแม่น้ำน่านลงไปยังกรุงศรีอยุธยาต่อไป²⁰ นอกจากนี้ยังมีเส้นทางคมนาคมโบราณที่ติดต่อระหว่างแพร่กับเมืองต่างๆ ในภาคกลาง โดยผ่าน “ช่องเขาพลึง” ซึ่งเป็นช่องแคบที่อยู่ระหว่างหุบเขาของดอยเขาพลึงที่กั้นพื้นที่บริเวณอำเภอเด่นชัยจังหวัดแพร่กับอุตรดิตถ์ในปัจจุบัน เป็นเส้นทางตามธรรมชาติของลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่²¹

²⁰ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550), หน้า 82.

²¹ ศรีศักร วัลลิโภดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 47.

ที่มา: ศรีศักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร์จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิวิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น(กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 48.

ภาพ 5.4 ช่องเขาพลึงเส้นทางคมนาคมโบราณระหว่างเขตที่สูงภาคเหนือและเขตที่ราบภาคกลาง

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พ.ศ.1839-2325)

หลังจากอาณาจักรสุโขทัยรวมเข้ากับอยุธยาเมื่อ พ.ศ.1981 พระเจ้าติโลกราชแห่งนครเชียงใหม่ได้ยกกองทัพโจมตีเมืองแพร์ และผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาใน พ.ศ. 1986 ระหว่างรัชกาลของพระเจ้าติโลกราชจนถึงปลายรัชกาลพระเมืองแก้ว เป็นช่วงที่อาณาจักรล้านนาเป็นปึกแผ่นมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นที่ศรัทธามั่นคงที่กรุงสุโขทัยก็กลับไปเจริญรุ่งเรืองขึ้นในอาณาจักรล้านนา โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองลำพูนและเชียงใหม่ กษัตริย์ทั้งสองเมืองต่างเอาใจใส่ต่อกิจการพระพุทธศาสนา มีการสร้างวัดวาอารามและศาสนวัตถุขึ้นเป็นจำนวนมาก ศิลปะล้านนาจึงแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง ดังนั้นในยุคนี้เมืองแพร์จึงได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และรูปแบบสิ่งปลูกสร้างตามแบบแผนของล้านนาอย่างชัดเจน

เมืองแพรวนั้นมีความสัมพันธ์กับอยุธยาในทางอ้อม โดยส่วนใหญ่เมืองแพรวจะเป็นเมืองขึ้นของล้านนา เมื่อล้านนาตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรใด เมืองแพรวก็ต้องขึ้นกับเมืองหรืออาณาจักรมีอำนาจเหนือล้านนาไปด้วย²² แต่สิ่งที่ได้จากความสัมพันธ์กับอยุธยา คือ การติดต่อค้าขายสินค้า เพราะอยุธยาเป็นเมืองท่าที่สำคัญในการค้าขายทางทะเลกับจีน ในช่วงนี้เมืองแพรวจึงได้มีการค้าขายสินค้ากับอยุธยาไปด้วย ส่วนพม่านั้นเมืองแพรวเคยถูกปกครองโดยพม่าอยู่ในช่วงสั้นๆ แต่สิ่งที่ได้รับจากพม่า คือ รูปแบบศิลปกรรมที่พบตามวัด เช่น เส้าหงส์ (เส้าที่มีรูปหงส์อยู่ปลายเส้า) ตุ๊กกระด้าง (ตุ๊กที่ทำด้วยไม้แกะสลัก) ที่วัดหลวง พระพุทธรูปสานจากไม้ไผ่ แล้วลวกปิดทอง เป็นต้น

สรุป การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแพรวเกิดขึ้นจากอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านนา เพราะเมืองแพรวในยุคนี้มีความใกล้ชิดและสัมพันธ์กับเมืองล้านนาในฐานะที่ตนเป็นเมืองขึ้น การแผ่อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรล้านนาได้นำรูปแบบและแบบแผนของโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแบบล้านนา ตลอดจนได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในเมืองแพรวด้วย ในยุคนี้เมืองแพรวจึงปรากฏประตูเมืองที่มีชื่อทิศทางตามแบบแผนล้านนา ซึ่งคล้ายคลึงกับประตูเมืองและทิศของประตูเมืองลำพูน ปรากฏรูปแบบสิ่งปลูกสร้างแบบล้านนา ได้แก่ พระธาตุบนดอย (พระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง) พระธาตุกลางเมือง (พระธาตุมิ่งเมือง) ช่างเมือง สะดือเมือง คุ่มเจ้าหลวง และศิลปะแบบล้านนาในวัดต่างๆ บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองมีบทบาทเป็นทั้งศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา และการตั้งถิ่นฐาน

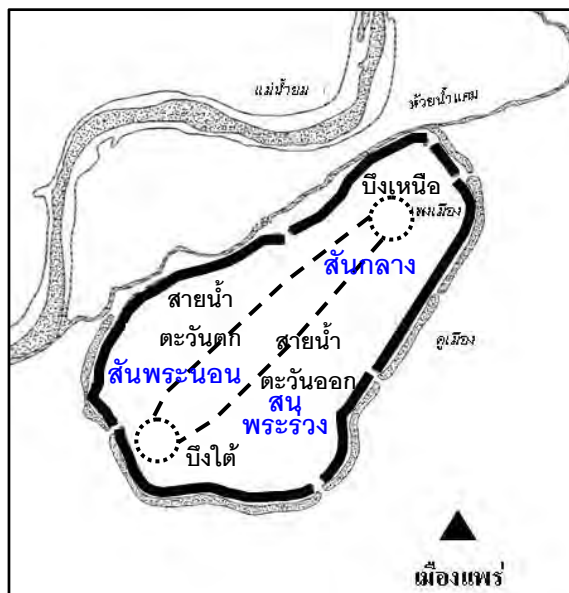
5.3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2325-2453) 128 ปี

1) ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน

ในยุคนี้น้ำสำคัญที่ล่อเลี้ยงเมืองแพรวนั้น ยังคงเป็นห้วยแม่แคมและน้ำแม่สาย โดยมีการผันน้ำเข้ามายังพื้นที่เมืองด้วยระบบเหมืองฝายแบบดั้งเดิม และภายในเขตเวียงกินน้ำจะยังมีบึงเหนือและบึงใต้อยู่ น้ำในบึงทั้ง 2 แห่ง เป็นน้ำฝนและน้ำใต้ดินเมื่อถึงฤดูแล้งน้ำจะแห้งไปเอง เมื่อเริ่มมีน้ำในช่วงหน้าฝน ในบึงจะมีสัตว์พวกกบ อึ่งอ่าง ปลา เป็นแหล่งอาหารยามหน้าฝนด้วย แต่ไม่ปรากฏว่าชาวบ้านนำน้ำในบึงนี้ไปใช้แต่อย่างใด ระหว่างบึงทั้งสองแห่งมีสายน้ำเชื่อมต่อกัน 2

²² วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพรว (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 87.

สาย สายตะวันออกน้ำไหลผ่านข้างวัดพระบาทซึ่งในอดีตไม่มีตลาดร้านค้า น้ำไหลมาทางหน้าวัด พระร่วงผ่านบ้านสันกลางทางทิศตะวันออกลงสู่บึงใต้ ส่วนสายตะวันตกไหลผ่านบ้านปงสนุกหรือ บ้านปงสุนันท์ ผ่านบ้านสันกลางทางทิศตะวันตกถึงหมู่บ้านพระนอนทางใต้

ที่มา : การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552) ข้อมูลภาพพื้นฐานจาก สุรพล ดำริห์กุล ช่วงเมืองและวัดหัวขวง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549)

ภาพ 5.5 ตำแหน่งที่สันนิษฐานว่าน่าจะมีบึงน้ำอยู่ภายในเขตเวียงแพร่

พื้นที่ระหว่างบึงทั้ง 2 แห่ง ทำให้เกิดแนวเนินดินที่แบ่งออกเป็น 3 สัน สันทางตะวันออก เรียกตามชื่อวัดพระร่วงว่า “สันพระร่วง” สันด้านกลางมีร่องน้ำเล็กๆ ไหลผ่านกลายเป็นถนนคุ่ม เดิมในปัจจุบันกลายเป็นแนวสันสองสัน แต่หมู่บ้านนี้เรียกรวมกันว่า “บ้านสันกลาง” ส่วนสัน ตะวันตกเรียกว่า “สันพระนอน”²³

การตั้งถิ่นฐานของคนภายในเมืองมีลักษณะเกาะกลุ่มโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน การปกครองเมืองแพร่ยังเป็นการปกครองโดยระบบเจ้าเมือง ซึ่งเจ้าเมืองมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณ ศูนย์กลางเมือง และเจ้านายสายต่างๆ กระจายเป็นกลุ่มตามวัดที่ตนศรัทธาและเป็นโยมอุปัฏฐาก โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางติดๆ กับบ้านเจ้านาย ล้อมรอบด้วยกลุ่มข้าทาสบริวารและเหล่าราษฎรที่ รักดีต่อสกุลนั้นๆ และศรัทธาวัดนั้นๆ เมื่อมีการเปิดสัมปทานป่าไม้ขึ้น ทำให้มีคนต่างถิ่นเข้ามา ตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร่มากขึ้น ซึ่งอยู่บริเวณนอกเขตกำแพงเมือง

²³ ศรีศักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 109.

2) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

คันดิน หรือ กำแพงเมือง

ในยุคนี้เมืองแพรวได้เป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศแล้ว บ้านเมืองสงบสุขไม่มีการสู้รบแย่งชิงอำนาจต่อกัน ดังนั้นบทบาทของกำแพงเมืองแพรวในด้านการป้องกันข้าศึกศัตรูจึงไม่จำเป็นแล้ว แต่ยังคงมีความจำเป็นในเรื่องการป้องกันน้ำท่วม เพราะสภาพภูมิประเทศของเมืองแพรวไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป ยังคงเป็นพื้นที่ราบลุ่มที่มีทางน้ำหลายสายไหลมาบรรจบกับแม่น้ำยมจากฝั่งตะวันออกของเมืองซึ่งเป็นพื้นที่สูงกว่าภายในเมือง ซึ่งมีโอกาสเสี่ยงต่อการเกิดน้ำท่วมทั้งจากลำน้ำทางฝั่งตะวันออกและจากการเอ่อล้นของแม่น้ำยม

คูน้ำ หรือ คูเมือง

คูเมืองแพรวในช่วงนี้ไม่มีการเปลี่ยนแปลง คูเมืองยังคงทำหน้าที่เป็นที่กักเก็บไว้ใช้ภายในเมือง ตามแบบภูมิปัญญาดั้งเดิมของเมืองแพรว

ประตูเมือง

ประตูเมืองแพรวทั้ง 4 ประตู ยังคงมีหน้าที่เป็นทางเข้าออกของเมือง ชาวบ้านอาวุโสเล่าว่ามีกฎเกณฑ์ที่ชาวบ้านรับรู้ว่าจะเข้าออกในเวียงได้ โดยจะมีการปิดเปิดประตูเป็นเวลา และไม่ให้เข้าในตอนกลางคืน จากการบอกเล่าเมื่อประมาณ 70-80 ปีมาแล้วก็ยังใช้งานประตูเมืองที่เป็นไม้ปิดเปิดเข้าออกกันอยู่ ความกว้างของประตูมีขนาดเพียงเกวียนและช้างสามารถผ่านเข้าออกได้สะดวกเท่านั้น ประตูเมืองแพรวในทิศต่างๆ²⁴ มีดังนี้ (แผนที่ 5.3)

- ประตูชัย อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง (ภาพ 5.6) ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นประตูมงคลและเป็นชื่อมาแต่ดั้งเดิม ใช้ประตูนี้โดยเฉพาะเมื่อไปรบหรือรบกลับมาแล้วเพื่อความเป็นมงคล และใช้สำหรับต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง เป็นประตูที่ต่อกับถนนโบราณซึ่งตัดตรงไปสู่พระธาตุซ่อแฮ เป็นเส้นทางที่ชาวเมืองแพรวใช้เดินทำไปนมัสการพระธาตุในงานเทศกาลไหว้พระธาตุประจำปี

- ประตูศรีชุม เป็นประตูที่อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ตรงข้ามกับประตูชัยติดกับวัดศรีชุม ซึ่งเป็นวัดที่เก่าแก่วัดหนึ่งในเขตกำแพงเมืองแพรว ประตูนี้เป็นทางออกไปสู่ทำน้ำในแม่น้ำยม ทำน้ำที่อยู่ในบริเวณนี้มีชื่อว่า “ทำน้ำศรีชุม”

- ประตูยั้งม้าหรือประตูเลี้ยงม้า อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองแถบวัดหัวข่วงตรงข้ามกับประตูमार

²⁴ ศรีสักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพรวจากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 90.

ที่มา: พระครูวิจิตรพัฒนารักษ์ (มนตรี รัชมเมธี), เล่าเรื่องเมืองแพร่ในอดีต. (ลำปาง: จิตวัฒนาการพิมพ์ ลำปาง, 2548), หน้า 9.

ภาพ 5.6 ประตูชัยก่อน พ.ศ.2440

- ประตูमार เป็นประตูที่สำคัญอีกประตูหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมือง ตรงข้ามกับประตูช้างม้า ชาวแพร่ในอดีตถือว่าเป็นประตูผี เนื่องจากประตูนี้เป็นทางผ่านในการนำศพออกไปฝังและเผานอกเขตกำแพงเมือง หากผู้ใดทำผิดจะมีการประหารแล้วนำมาทิ้งไว้ที่ประตูमार หรือทำการประหารที่ประตูमार บริเวณนี้มีพระพุทธรูปชื่อ “หลวงพ่พระวิจิตรमार” เป็นพระพุทธรูปเก่าวัดบางนางเสลียว นักโทษประหารมักจะมาไหว้ขอไม่ให้โดนประหาร คนเก่าแก่ในเมืองแพร่ยืนยันว่า นักโทษบางคนถูกประหารที่สนามหลวงแล้วถูกนำไปทิ้งไว้ที่ประตูนี้

ความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติของการใช้ประตูमार คือ การเคลื่อนย้ายศพออกไปเผาทางประตูमारต้องไม่ผ่านหน้าจวนผู้ว่าหรือคัมเจ้าหลวง หากมีการเคลื่อนศพไปในบริเวณนั้นจะต้องผ่านด้านหลังคัมหรือจวนแทน เพราะถือเป็นสิ่งอัปมงคล ทั้งเจ้านายและสามัญชนก็จะเผาที่ประตูमारเช่นเดียวกัน

วัด

เมืองแพร่ยังคงปกครองด้วยระบบเจ้าเมือง และเจ้าเมืองตลอดจนเจ้าสายสกุลที่สืบทอดเชื้อสายเจ้าเมืองในยุคก่อนหน้านั้น ยุคนี้เป็นยุคที่บ้านเมืองสงบสุข ประกอบกับเมืองแพร่ในช่วง พ.ศ.2415 ได้มีการทำสัมปทานป่าไม้ โดยเริ่มแรกนั้นเป็นการทำไม้ในกิจการของเจ้าเมืองและเจ้าสกุลต่างๆ เป็นนายทุนใหญ่ ดังนั้นเศรษฐกิจของเมืองแพร่สำหรับเจ้านายและเจ้าสกุลต่างๆ ในขณะนี้จึงเฟื่องฟูมาก จึงได้มีการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการบูรณะวัดที่สกุลของตนเป็นอุปัฏฐากอยู่ ตลอดจนมีการสร้างวัดประจำตระกูลหรือสกุลต่างๆ ขึ้น ได้แก่ **วัดพงษ์สุนันท์** **วัดพระร่วง** **วัดศรีบุญเรือง** ซึ่งวัดเหล่านี้ตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองแพร่ทั้งสิ้น

ในบังคับอังกฤษ เริ่มหลังไหลติดตามชาวอังกฤษเข้ามาทั้งในฐานะลูกจ้างบริษัทและในฐานะลูก
ช่างทำไม้ ตลอดจนเข้ามาขอสัมปทานทำไม้เอง ชาวต่างชาติที่เข้ามาทำไม้จะมีการตั้งถิ่นฐานอยู่
ภายนอกเขตกำแพงเมือง และได้สร้างวัดหรือศาสนสถานที่ตนศรัทธาไว้ ได้แก่ ชาวเงี้ยวหรือไท
ใหญ่หรือพม่าที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณถนนน้ำคือและถนนยันตรกิจโกศลในปัจจุบัน ได้สร้างวัดที่
มีศิลปะแบบพม่าไว้ ได้แก่ วัดจองเหนือหรือวัดจอมสวรรค์ วัดจองกลางหรือวัดสระบ่อ
แก้ว และวัดจองใต้หรือวัดต้นธง (แผนที่ 5.3)

พระธาตุบุนดอย

พระธาตุบุนดอยถือเป็นแบบแผนของเมืองล้านนาในแถบเมืองภาคเหนือ เมืองแพรมีพระ
ธาตุช่อแฮเป็นพระธาตุบุนเชียงดอยข้างผาด่านมาตั้งแต่สมัยที่ได้รับอิทธิพลและแบบแผนทาง
วัฒนธรรมล้านนา ในยุคนี้ยังคงมีศรัทธาในพระธาตุช่อแฮคนเมืองแพรมีพระธาตุช่อแฮเป็นสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง และยังคงมีประเพณีนมัสการพระธาตุช่อแฮประจำปี โดยใช้เส้นทาง
ดั้งเดิมสายเจริญเมืองต่อไปยังถนนช่อแฮ เป็นงานนมัสการพระธาตุในวันขึ้น 9 ค่ำ - ขึ้น 15 ค่ำ
เดือน 4 (ประมาณเดือนมีนาคม) ของทุกปี²⁶

พระมหาธาตุกลางเมือง

พระมหาธาตุกลางเมืองเป็นองค์ประกอบของแบบแผนล้านนาที่ตั้งอยู่คู่กับหอคำคุ้มแก้ว
เมืองแพรมีพระธาตุมิ่งเมืองอยู่บริเวณใจกลางเมืองข้างๆ กับคุ้มเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ จาก
การศึกษาของสุรพล ดำริห์กุล พบว่าได้มีการสถาปนาพระเจดีย์มิ่งเมืองเป็นพระธาตุกลางเมือง
และได้ถือเป็นมิ่งเมืองของเมืองแพรตามแบบแผนเมืองล้านนาด้วย

ช่วงเมือง

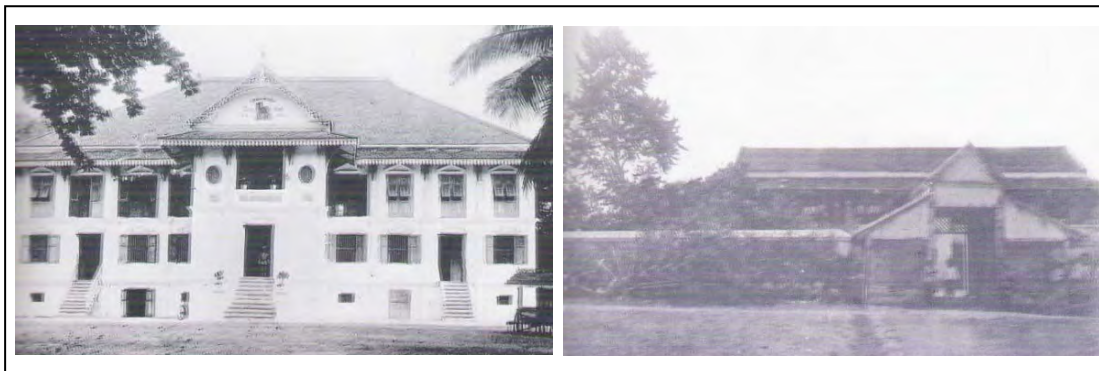
ช่วงเมืองในยุคนี้ น่าจะมีการใช้เป็นที่ว่างเพื่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและ
การเมือง โดยมีการเรียกบริเวณนี้ว่า “สนามหลวง” หรือ “เค้ายสนามหลวง” ซึ่งมีบทบาทหน้าที่
คล้ายกับช่วงเมือง เห็นได้ชัดเจนในสมัย ร.5 ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นมณฑล
เทศาภิบาล ต้องการพื้นที่ว่าราชการเพิ่มซึ่งแต่เดิมว่าราชการในคุ้มเจ้าหลวง ดังนั้น จึงใช้พื้นที่
โล่งว่างบริเวณข้างคุ้มเจ้าหลวงมาเป็นลานโล่งเพื่อว่าราชการและประกอบกิจกรรมต่างๆ ของเมือง

คุ้มเจ้าหลวง

คุ้มหลวงของเจ้าผู้ครองนครแพรมี เชื่อว่าอยู่บริเวณใจกลางเมืองแพรมี คุ้มเจ้าหลวงเป็น
ตัวแทนของอำนาจการปกครองเมือง ซึ่งเทียบได้กับการเป็นหอคำคุ้มแก้วที่ปรากฏในเมือง

²⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพรมีจากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ
และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 113.

เชียงใหม่ เมืองลำปาง และเมืองน่าน ตำแหน่งของคุ้มเจ้าหลวงองค์สุดท้ายของเมืองแพร์หรือเจ้าพิริยะเทพวงศ์ และคุ้มเจ้าหลวงพิมพิสาร ซึ่งอยู่บริเวณกลางเมืองเช่นกัน (ภาพ 5.8)

ที่มา: พระครูวิจิตรพัฒนการรณ์ (มนตรี รัชมะณี), เล่าเรื่องเมืองแพร์ในอดีต.(ลำปาง: จิตวัฒนาการพิมพ์ ลำปาง, 2548), หน้า 4.

ภาพ 5.8 (ซ้าย)คุ้มเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ก่อน พ.ศ.2440
และ(ขวา)คุ้มเจ้าหลวงพิมพิสาร ปัจจุบันคือโรงเรียนนารัตน์

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตำแหน่งข้าหลวงประจำเมืองเป็นตัวแทนจากส่วนกลาง ใน พ.ศ.2445 จึงได้เกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวปล้นเมืองแพร์ ชาวเงี้ยวเผาทำลายทรัพย์สินและชีวิตของราษฎรและราชการที่มาจากการปกครองส่วนกลาง ภายหลังจากเจ้าพิริยะเทพวงศ์ลี้ภัยไปอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง และไม่มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองอีกต่อไป นับแต่นั้นคุ้มเจ้าหลวงจึงไม่มีเจ้าอาศัยอยู่อีกเลย

สะดือเมือง, หลักเมือง

พื้นที่ภายในเขตกำแพงเมืองแพร์มีบริเวณหนึ่งที่อยู่ติดกับโรงเรียนนารัตน์ จังหวัดแพร์ ใกล้กับศาลากลางจังหวัด ซึ่งในอดีตบริเวณนี้เรียกว่า “สะดือเมือง” เป็นที่ตั้งของศาลเล็กๆ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ตูบผี” ต่อมาพื้นที่นี้ได้ถูกถางตัดต้นไม้ใหญ่ออกและนำเอาหลักศิลาจารึกหลักหนึ่งที่พบในวัดร้างศรีบุญเรืองในบริเวณเรือนจำจังหวัดแพร์ในปัจจุบันมาใช้ แล้วยึดถือว่าเป็นหลักเมืองแพร์²⁷

²⁷ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร์ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 81.

3) รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง

สิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในยุครัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-5 นั้น สันนิษฐานว่ามีการปลูกสร้างเป็นบ้านพักอาศัยแบบพื้นถิ่นผสมผสานกับบ้านเรือนของชาวต่างถิ่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองแพร์ หลังจากมีการทำสัมปทานป่าไม้ วัสดุที่ใช้ในการสร้างบ้านเรือนน่าจะมาจากไม้ เพราะมีทรัพยากรไม้ค่อนข้างมากในเวลานั้น บ้านเรือนของคนดั้งเดิมมักเกาะกลุ่มกันโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางอยู่ภายในเขตกำแพงเมือง และบ้านเรือนชาวเงี้ยวและชาวต่างชาติที่อยู่รอบนอกกำแพงเมือง น่าจะมีการตั้งถิ่นฐานเกาะกลุ่มกันอยู่ในชนชาติเดียวกัน และมีวัดหรือศาสนสถานที่ตนศรัทธาอยู่บริเวณศูนย์กลางการตั้งบ้านเรือน

สิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในยุคนี้ น่าจะมากขึ้นกว่าในยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา เพราะด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจการทำไม้สักและการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานด้านถนนเพื่อรองรับการพัฒนาในอนาคต จึงทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น

4) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

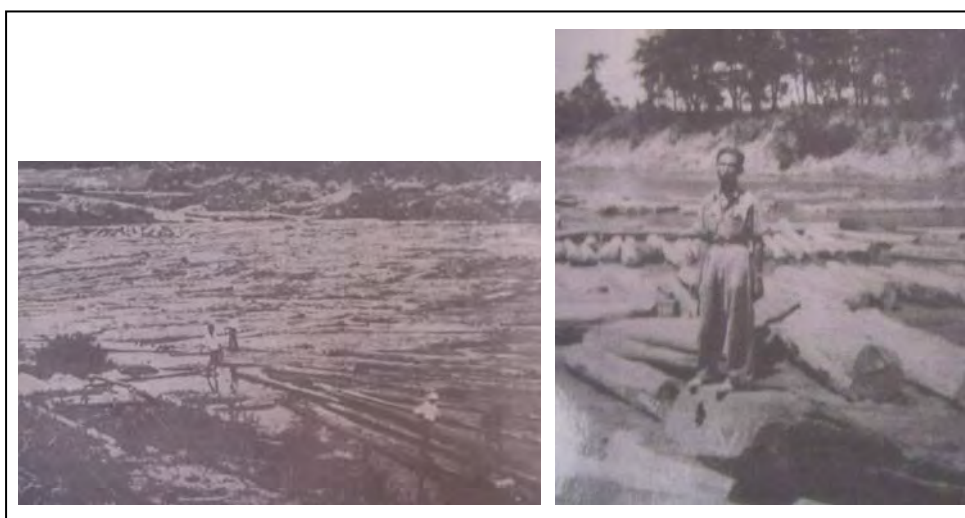
เมืองแพร์ในยุคนี้สันนิษฐานว่า กิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ หลากหลายขึ้น เพราะมีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น พื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าที่แน่นอน ซึ่งน่าจะเป็นบริเวณประตูชัย พื้นที่สถาบันศาสนาเพิ่มขึ้นจากการสร้างวัดของเจ้าเมืองและเจ้าสกุลต่างๆ ตลอดจนศาสนสถานของชาวต่างถิ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่นอกกำแพงเมือง และพื้นที่ราชการที่น่าจะเป็นสัดส่วนชัดเจนมากขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล พื้นที่ในการว่าราชการหรือการทำงานราชการมีหลายภาคส่วนในการดูแลเมือง จึงน่าจะมีพื้นที่สาธารณะสำหรับเป็นสถานที่ราชการสำหรับข้าราชการที่ทำงาน เป็นพื้นที่ส่วนกลางไม่ใช่คุ่มเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งดังเช่นอดีตอีกต่อไป

5) รูปแบบโครงข่ายการสัญจร

ยุคที่มีการสร้างและพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานมากที่สุด คือ สมัยรัชกาลที่ 5 แต่เริ่มมีการพัฒนาระบบถนนมาตั้งแต่ช่วงที่เริ่มมีการเปิดสัมปทานป่าไม้แล้ว หรือตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา สันนิษฐานว่าเส้นทางสัญจรภายในเขตกำแพงเมืองนั้นคงเป็นทางเดินที่เข้ามาตั้งแต่ดั้งเดิม พัฒนาแผ่ดวงให้เป็นทางที่กว้างขวางขึ้น ยังไม่มีการก่อสร้างเป็นถนนเช่นปัจจุบัน โดยรูปแบบนั้นสันนิษฐานว่าคงใกล้เคียงกับปัจจุบันคือเป็นแบบตารางกริด ส่วนถนนนอกเขตกำแพงเมืองที่สำคัญคือถนนเจริญเมือง น่าจะพัฒนามากจากเส้นทางดั้งเดิมเพราะเป็นเส้นทางไปนมัสการพระธาตุช่อแฮมาตั้งแต่อดีต นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงได้โปรดให้สร้างทางรถไฟโดยมีสถานีถึงเด่นชัย แต่เส้นทางรถไฟนี้ไม่ได้สำเร็จในรัช

สมัยของท่าน แต่ถึงอย่างไรก็เป็นทางรถไฟที่ได้มาจากพระประสงค์ของพระองค์ ในการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับความเจริญก้าวหน้าทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีจากชาติตะวันตก

นอกจากนั้นในสมัยนี้ ยังมีการคมนาคมทางน้ำเป็นการคมนาคมเพื่อการขนส่งสินค้า ตั้งแต่มีการให้สัมปทานป่าไม้ การทำกิจการป่าไม้สักของเมืองแพร์ ทำให้มีไม้ท่อนใหญ่ขนส่งไปขายยังต่างบ้านต่างเมือง การเดินทางเพื่อการขนส่งทางบกจึงไม่สะดวก ด้วยข้อจำกัดด้านขนาดของสินค้า จึงใช้เส้นทางขนส่งทางน้ำ ด้วยการนำไม้ล่องตามลำน้ำแม่ยมลงไปขายยังเมืองอื่นๆ ทางภาคกลาง(ภาพ 5.9)

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์, ประวัติศาสตร์เมืองแพร์(แพร์: เมืองแพร์การพิมพ์,2550)หน้า 216.

ภาพ 5.9 (ซ้าย) การล่องซุงไม้สักในแม่น้ำยม จังหวัดแพร์
และ (ขวา) ท่อนไม้สักในแม่น้ำยมบริเวณทำน้าบ้านเซตวัน อำเภอเมืองแพร์

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325-2453)

สภาพความเป็นอยู่ของชาวเมืองแพร์ในยุคนี้ มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในรูปแบบที่ไม่ต้องรีบเร่ง ชาวบ้านอยู่กันแบบสบายๆ ถึงหน้านา ก็ทำนาเพื่อผลิตข้าวไว้รับประทานตลอดปี (ภาพ 5.10) ส่วนกับข้าวใช้วิธีหาวนต่อวัน การทำมาหากินจากอาชีพเกษตรกรรม และเนื่องจากสภาพป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์เป็นที่อยู่ของสัตว์ป่า ชาวเมืองจึงล่าสัตว์เพื่อการยังชีพและจับปลาในแม่น้ำยม ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ก็ทำขึ้นมาเองจากภูมิปัญญาดั้งเดิม เช่น เครื่องจักสาน เครื่องเหล็ก เป็นต้น การแลกเปลี่ยนสินค้ากับเมืองอื่นๆ ยังมีไม่มากนัก เนื่องจากอุปสรรคทางด้าน

คมนาคมขนส่ง ต้องเดินทางด้วยม้าต่างหรือวัวต่างเพื่อขนสินค้า (ภาพ 5.10) ส่วนใหญ่มีพ่อค้าชาวจีน เงี้ยว และคนต่างเมือง เดินทางนำสินค้าเข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนที่เมือง

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์,2550) หน้า253.

ภาพ 5.10 การทำนาแบบดั้งเดิมโดยใช้แรงงานคนและควายในการทำงาน

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์,2550)หน้า247

ภาพ 5.11 (ซ้าย) การเดินทางโดยใช้ม้าเป็นพาหนะ

(ขวา) ที่พัก วัวต่าง-ม้าต่าง ของคาราวานที่ขนสินค้าขายต่างเมือง

“...ภายหลังจากการทำสัญญาเบาริ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 4 ไทยต้องยินยอมเปิดประเทศให้มีการค้าขาย โดยไม่ต้องผ่านกษัตริย์ ซึ่งผูกขาดการค้าขาย การเก็บภาษี นครรัฐต่างๆ รวมทั้งเมืองแพร่ ก็เริ่มได้รับผลกระทบจากเศรษฐกิจ และถูกดึงให้เข้าไปอยู่ในกระบวนการการค้าโลก ภายใต้แนวความคิดเสรีนิยมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกอย่างเลี่ยงไม่ได้...”²⁸ เมืองแพร่ถูกดึงเข้าไปอยู่ในกระบวนการค้าของโลก ตั้งแต่เริ่มให้สัมปทานตัดไม้สักแก่บริษัทต่างชาติ ยุคของเจ้าหลวงเป็นต้นมา โดยลักษณะเศรษฐกิจของเมืองแพร่ในช่วงนี้ เกิดจากกลุ่มคนที่อยู่ใน

²⁸ กลุ่มลูกหลานเมืองแพร่, สาวความเรื่องเมืองแพร่ (แพร่ : ไทยอุตสาหกรรมการพิมพ์, 2548), หน้า 123. อ้างจาก องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550), หน้า 323.

เศรษฐกิจ 2 แบบ คือ 1) กลุ่มคนที่อยู่ในระบบทุนนิยม ตามกระบวนการการค้าโลก ได้แก่ คนที่ทำงานเป็นลูกจ้างการทำไม้สัก คนงานรับจ้างในป่า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวขมุ ไทใหญ่ และคนแพร์ที่มีเกวียน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีกำลังซื้อสูงแต่มีจำนวนน้อยที่สุด และ 2) กลุ่มชาวเมืองแพร์ทั่วไป ได้แก่ ชาวไร่ชาวนา ช่างฝีมือขนาดเล็ก กลุ่มนี้เป็นคนส่วนใหญ่ของเมืองแพร์มีกำลังซื้อต่ำ ยังชีพด้วยผลผลิตจากนาไร่ที่ปลูกไว้เพื่อบริโภค เป็นลักษณะเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตัวเอง สินค้าที่บริโภคก็เป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น เกลือ มีด จอบ เมียง อาหารแห้งบางอย่างที่ไม่สามารถผลิตได้ด้วยตัวเอง²⁹

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์คนเมืองแพร์ ในยุคที่มีการทำสัมปทานป่าไม้สักของเมืองแพร์ ก็เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของเมืองแพร์รุ่งเรืองที่สุด มีกิจกรรมทางการค้าขายอย่างคึกคัก จากคำบอกเล่าว่า “ในสมัยนั้นมีร้านอาหารและสุราเพื่อความบันเทิงในตอนกลางคืนเปิดบริการหลายร้าน เป็นขุมเล็ก ๆ ลักษณะเหมือนเล้าไก่ เหตุที่มีร้านอาหารแบบนี้ได้เพราะการเงินการค้ามีความคล่องตัว คนเมืองแพร์บางส่วนจึงพร้อมจ่ายเพื่อความบันเทิง อีกทั้งยังมีพวกคนที่ทำหน้าที่ส่งไม้สักในเวลากลางคืน ในเวลาสายๆ ก็จะออกมาเก็บเงิน กลางวันพักผ่อนแล้วเย็นจนถึงค่ำก็ดื่มสุราหาความสำราญและทำงานส่งไม้ในตอนดึกเป็นประจำ สังเกตจากการแต่งกายใส่เสื้อม่อฮ่อมและหมวกสีน้ำตาล นอกจากนี้ร้านค้าขายของต่างๆ ในเมืองแพร์ก็มีความคึกคักมากในยุคนี้”³⁰

สรุป ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2325-2453) เมืองแพร์มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพหลังจากที่มีการเปิดสัมปทานป่าไม้ขึ้น และจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาสมัยใหม่ในรัชสมัยของ รัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบเจ้าเมืองเป็นการปกครองแบบเทศบาล เกิดความต้องการพื้นที่ในการจัดการราชการ ทำให้บทบาทของช่วงเมืองแพร์เป็นการใช้เพื่อกิจกรรมทางการเมืองมากขึ้น คุ้มเจ้าหลวงลดบทบาทลงตั้งแต่หลังเหตุการณ์กบฏเงี้ยวปล้นเมือง มีการใช้ประโยชน์ที่ดินที่หลากหลายและชัดเจนขึ้น การตั้งถิ่นฐานของคนต่างถิ่นที่เข้ามาทำไม้ในเมืองแพร์บริเวณนอกเขตกำแพงเมือง จนทำให้เกิดวัดหรือศาสนสถานต่างๆ ตามที่กลุ่มคนเหล่านั้นศรัทธา และในบริเวณเขตกำแพงเมืองเจ้านายและเจ้าสายสกุลต่างๆ ได้บูรณะและสร้างวัดประจำตระกูลขึ้น บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองมีบทบาทเป็นทั้งศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา และการตั้งถิ่นฐานแบบดั้งเดิม ส่วนการตั้งถิ่นฐานของชาวต่างถิ่นจะอยู่นอกเขตกำแพงเมืองแพร์

²⁹ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์, ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ (แพร์: เมืองแพร์การพิมพ์, 2550)

³⁰ สัมภาษณ์ นายเลิศศักดิ์ ทองแดนไทย, ครู คศ.2 วิทยาลัยอาชีวศึกษาแพร์, 6 กรกฎาคม 2551.

5.4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) ช่วงเวลา 97 ปี

1) ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร์ในยุคนี้ ภายในเขตกำแพงเมืองมีลักษณะเกาะกลุ่มตามกลุ่ม การตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมอย่างชัดเจนซึ่งมีวัดเป็นศูนย์กลาง และมีการตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณภายนอก เขตกำแพงเมือง ตามเส้นทางคมนาคมที่เกิดขึ้น ในยุคนี้มีการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานของเมืองโดยเฉพาะถนน ซึ่งก่อให้เกิดการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างมากมาย จนกระทั่งเหมืองฝายดั้งเดิมได้ถูกกลบถมเพื่อใช้พื้นที่ในการพัฒนาการตั้งถิ่นฐานและการคมนาคม มีการวางระบบท่อน้ำแทนร่องเหมืองเดิม แต่ไม่สามารถรองรับน้ำที่หลากมาจากที่สูงได้ ทำให้ระบบการระบายน้ำจากดอยช้างผาด่านทางฝั่งตะวันออกของเมืองไม่สะดวกดังเดิม จึงเป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุน้ำท่วมในเมืองแพร์

นอกจากนี้ระบบบึงหนองที่สันนิษฐานว่ามีตั้งแต่อดีตนั้น ปัจจุบันบริเวณที่เคยเป็นบึงเหนือใช้เป็นปลูกสร้างสถานที่ราชการ มีเพียงบริเวณบึงได้อยู่ทางตอนใต้เฉียงในเขตโรงเรียนป่าไม้ที่ยังคงเห็นเป็นบ่ออยู่ ซึ่งในหน้าฝนน้ำก็ขังอยู่ในบริเวณนี้ (ภาพ 5.12)

ที่มา: (ซ้าย) ศรีศักร วัลลิโภดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร์จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 109.(ขวา) ผู้วิจัย, 7 กรกฎาคม 2551.

ภาพ 5.12 บึงใต้ที่เหลืออยู่ในปัจจุบันบริเวณภายในเขตโรงเรียนป่าไม้

2) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

กำแพงเมือง

การศึกษากำแพงเมืองแพร์ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) ผู้วิจัยได้แปลภาพถ่ายทางอากาศประกอบกับการสัมภาษณ์และทบทวนเอกสารจาก

ท้องถิ่นถึงการเปลี่ยนแปลงของคันดินหรือกำแพงเมืองแพร์ จึงได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี และระยะเวลาที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี

ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี

กำแพงเมืองแพร์อยู่คู่กับเมืองแพร์มาตั้งแต่ยุคสร้างเมืองจนถึงปัจจุบัน เดิมมีบทบาทหน้าที่ในการป้องกันข้าศึกและน้ำท่วม หลังจากเมืองแพร์เข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ บ้านเมืองมีความสงบมากขึ้นไม่มีการรบ เมื่อเวลาผ่านไปคนรุ่นหลังที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับคุณค่าและความสำคัญของกำแพงเมือง ก็ได้ทำลายกำแพงเมืองลงเรื่อยๆ จากการทบทวนเอกสาร³¹ ทำให้ทราบว่า ส่วนที่ถูกบุกรุกมากที่สุด คือ บริเวณตั้งแต่ประตูมารซีกตะวันตก ซึ่งติดต่อกับบ้านเซตวัน ตลอดแนวผ่านบ้านพระนอน บ้านศรีชุม บ้านหัวขวง รวมถึงบริเวณหน้าตลาดสดเทศบาลเมืองแพร์ จนถึงหน้าศาลเจ้าพ่อขวัญเมือง เนื่องจากราษฎรและหน่วยงานราชการเข้าไปปลูกสร้างอาคารที่อยู่อาศัยอย่างถาวรจำนวนมาก ลักษณะการตั้งบ้านเรือนมักอยู่ชิดกำแพงเมืองด้านใน บ้านเรือนที่ไปตั้งอยู่บนกำแพงเมืองมีไม่มากนัก ส่วนด้านนอกริมกำแพงมีประชาชนเข้าไปขุดถากกำแพงเมืองเข้าไปตั้งบ้านเรือน โดยเฉพาะชาวบ้านเซตวัน สอบถามจากผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ได้ ความว่า ในสมัยที่น้ำท่วมเมืองแพร์ครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ.2484 นายวัง ศศิบุตร ผู้แทนราษฎรจังหวัดแพร์ได้ให้ประชาชนที่ประสบภัยน้ำท่วม ไม่มีที่อยู่อาศัยเข้าไปตั้งบ้านเรือนได้ จากนั้นชาวบ้านก็ได้ยึดเป็นที่อยู่อาศัยจนถึงปัจจุบัน

จากประตูศรีชุมถึงประตูใหม่กำแพงเมืองหลายส่วนที่ถูกสร้างให้เป็นถนน เพื่อการสัญจรไปมาบางส่วนยังเป็นแนวกำแพงเมืองสูงปรากฏชัดเจน ทั้งนี้คาดว่าเอาไว้ป้องกันน้ำท่วมจากแม่น้ำยมล้นฝั่ง ผู้สูงอายุเล่าให้ฟังว่า ถ้าน้ำท่วมมากๆ น้ำไหลเข้าตัวเมืองได้แล้วมักแห้งยาก เพราะลักษณะตัวเมืองเป็นแอ่งกระทะลึกเข้าไปตอนกลาง ปัญหาการรुकล้ำสร้างที่อยู่อาศัยมีมากขึ้นเรื่อยๆ บางบ้านใช้วิธีขยายพื้นที่ของตัวบ้านออกไป แม้จะไม่ใช้ลักษณะบ้านที่สร้างเป็นหลังขึ้นใหม่ก็ตาม โดยเฉพาะในด้านบนกำแพงเมืองแถบบ้านศรีชุมและบ้านหัวขวง ซึ่งนับว่าแต่ละบ้านมักสร้างสูงกว่าปกติโดยทั่วไป เพราะทุกบ้านมักสร้างให้เท่ากับระดับถนนซึ่งอยู่บนสุดของกำแพง

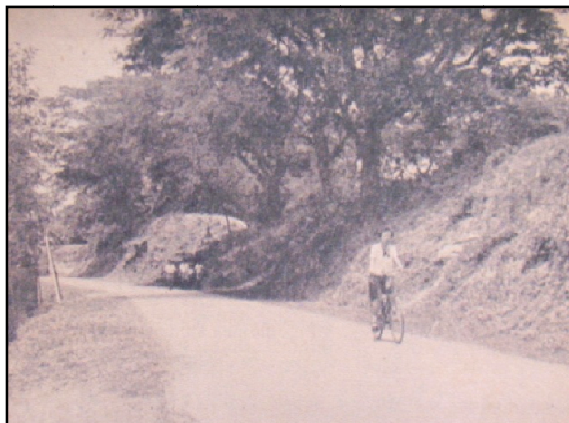
³¹ ข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดแพร์เอกสารวิชาการตามโครงการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ระยะที่ 2, หน้า 28. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 2550)

ภาพ 5.13 กำแพงเมืองบริเวณที่ถูกบูรณปฏิสังขรณ์และทำลาย พ.ศ.2497

เมือง นอกจากนี้บริเวณหลังวัดหัวข่วงมีชาวบ้านปลูกบ้านไม้ชั้นเดียวไว้ได้สูงบนแนวกำแพงเมือง และมีแนวโน้มว่าการสร้างบ้านจะเพิ่มขึ้นอีก (ภาพ 5.13)

ที่มา : องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า 138.

ภาพ 5.14 สภาพกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก บริเวณบ้านพระร่วง

ระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี

กำแพงเมืองแพร่บริเวณหน้าตลาดสดเทศบาลเมืองแพร่จนถึงประตูชัย มีการปลูกสร้างอาคารร้านค้าบนกำแพงเมือง มีการปรับกำแพงเมืองให้ต่ำลง กำแพงเมืองและตัวอาคารเป็นกรรมสิทธิ์ของวัดเม็งกราวาส จากบริเวณประตูชัยถึงบ้านศรีบุญเรืองในช่วงนี้กำแพงเมืองบางส่วนถูกทำลายไป บางส่วนยังอยู่ในสภาพดี และบางส่วนถูกรุกทำลายด้านหลังสถานีตำรวจภูธร มีบ้านพักเรือนแถวของข้าราชการตำรวจตั้งอยู่เกือบตลอดแนว และมีการถากดินลงเพื่อทำสวนและเลี้ยงสัตว์ ทำให้กำแพงเมืองบางลง และเมื่อปลาย พ.ศ.2541 กลุ่มพ่อค้าชาวจีนในเขตเทศบาลเมืองแพร่ ได้ขุดทำลายกำแพงเมืองส่วนที่เป็นที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อแสนชัย ซึ่งอยู่ด้านหลังร้านมิตรประกาย เพื่อสร้างศาลเจ้าพ่อแสนชัยขึ้นใหม่ (ภาพ 5.16 บริเวณที่ 1 และ แผนที่ 5.4)

ถัดจากสี่แยกวิชัยราชาบริเวณบ้านศรีบุญเรือง มีการสร้างพระสังกัจจายน์บนกำแพงเมือง ถึงแม้จะมีการทำลายกำแพงเมืองบางส่วน (ภาพ 5.16 บริเวณที่ 2) แต่ก็นับว่าเป็นสิ่งที่ดีเพราะทำให้ประชาชนไม่บุกรุกเข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยบนกำแพงเมือง ถัดมาทางกำแพงด้านทิศใต้ที่ติดกับโรงเรียนการป่าไม้แพร่ กำแพงด้านนี้ถูกทำลายรื้อทิ้งเพื่อสร้างบ้านพักรับรองของโรงเรียน และบ้านพักของอาจารย์ บางส่วนถูกแปลงสภาพไป เช่น มีการขุดกำแพงเมืองเพื่อทำถนนเชื่อมต่อบริเวณโรงเรียนส่วนที่อยู่ในกำแพงเมือง และส่วนที่อยู่นอกกำแพงเมือง ส่วนที่เป็นกำแพงเมืองที่สมบูรณ์ยังเหลืออยู่ในส่วนที่ติดกับประตูमारประมาณ 50 เมตร (แผนที่ 5.4) และขณะนี้ทาง

เทศบาลเมืองแพร์ได้ปรับปรุงและตกแต่งบริเวณนี้ให้เป็นสวนสาธารณะชื่อว่า สวนสาธารณะประตุมาร เพื่อให้ประชาชนใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ (ภาพ 5.15)

ที่มา : ผู้วิจัย, 30 ตุลาคม 2550

ภาพ 5.15 สวนสาธารณะประตุมารบริเวณประตุมารทางทิศใต้ของเมืองแพร์

คูเมือง

การศึกษาคูเมืองแพร์ในยุคครุฑรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) ผู้วิจัยได้แปลภาพถ่ายทางอากาศประกอบกับการสัมภาษณ์และทบทวนเอกสารจากท้องถิ่นถึงการเปลี่ยนแปลงของคูเมืองแพร์ จึงได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ. 2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี และระยะเวลาที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี ดังนี้

ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี

น้ำในคูเมืองสมัยก่อนที่มีการจัดตั้งเทศบาลนั้น มีความสะอาดและอุดมสมบูรณ์มาก สามารถจับปลา ฆมหอย จับสัตว์น้ำได้ และเดิมคูเมืองก็มีอยู่รอบกำแพงเมืองอย่างสมบูรณ์³² คูเมืองบริเวณประตูชัย ถูกถมเพื่อสร้างเป็นที่อยู่อาศัยนานกว่าที่จะเห็นร่องรอยเดิม และเมื่อครั้ง พ.ศ.2492-2496 (โดยประมาณ) คูเมืองทางด้านทิศใต้ตั้งแต่ถนนวิชัยราชาตัดกับสี่แยกถนนร่องซ้อไปตามถนนร่องซ้อไปเกิดการตื้นเขิน ฝ่ายบริหารเทศบาลเมืองแพร์ในขณะนั้นจึงได้นำดินมาถมคูเมืองเสีย ดังนั้นคูเมืองในบริเวณนี้จึงหายไป³³ (แผนที่ 5.4)

³² สัมภาษณ์ ชันทอง คุณาคำ, คำชาย, 5 กรกฎาคม 2551.

³³ สัมภาษณ์ วรพร บำบัด, สมาชิกสภาเทศบาลเมืองแพร์, 6 กรกฎาคม 2551.

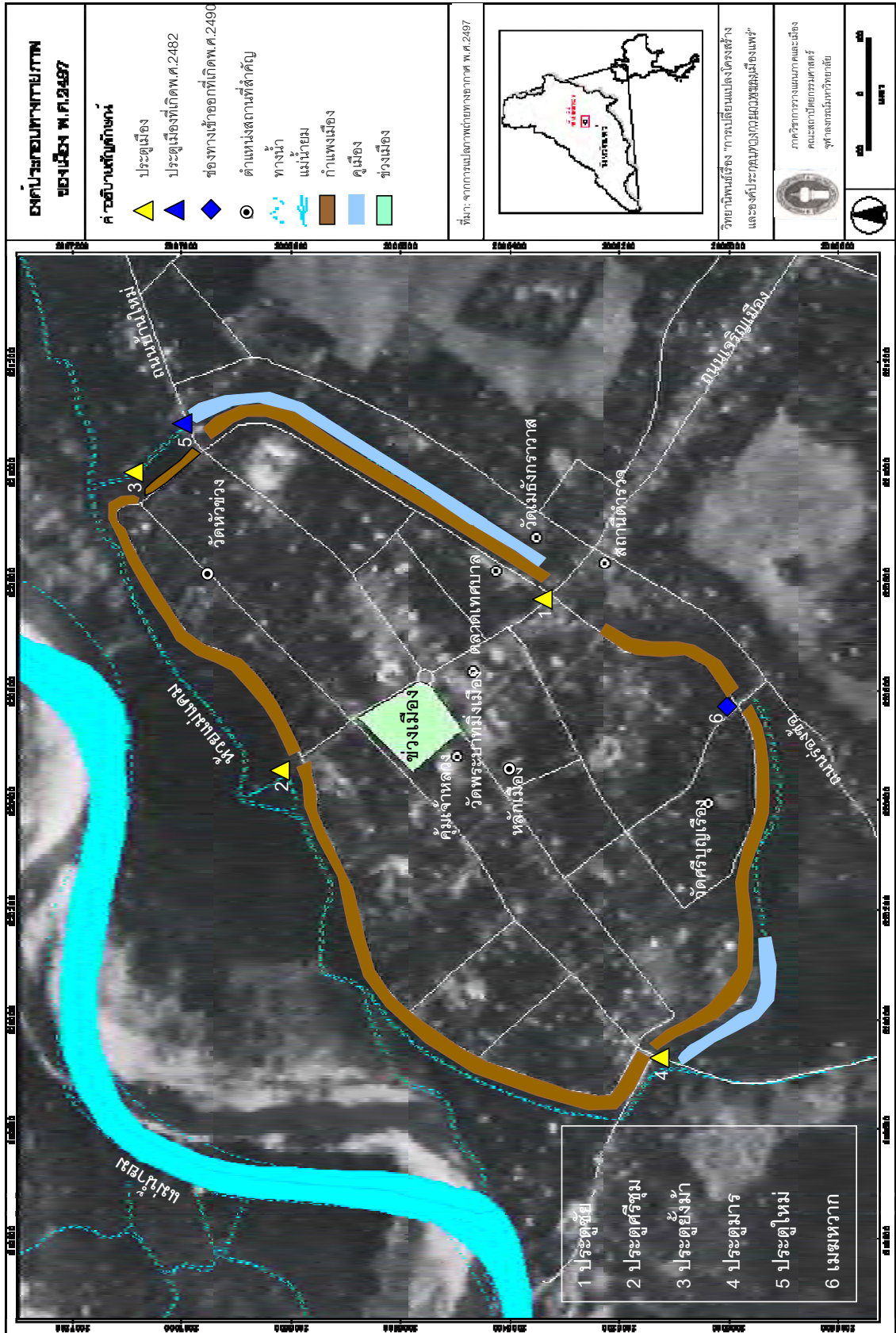
1. บริเวณที่จอดรถด้านหลังวัดเมธังกราวาสและศาลเจ้าพ่อแสนชัยบริเวณประตูชัย

2. พระสังกัจจายน์บริเวณกำแพงเมืองด้านหลังวัดศรีบุญเรือง

3. สวนสาธารณะและทางเดินบนกำแพงเมืองบริเวณประตูใหม่

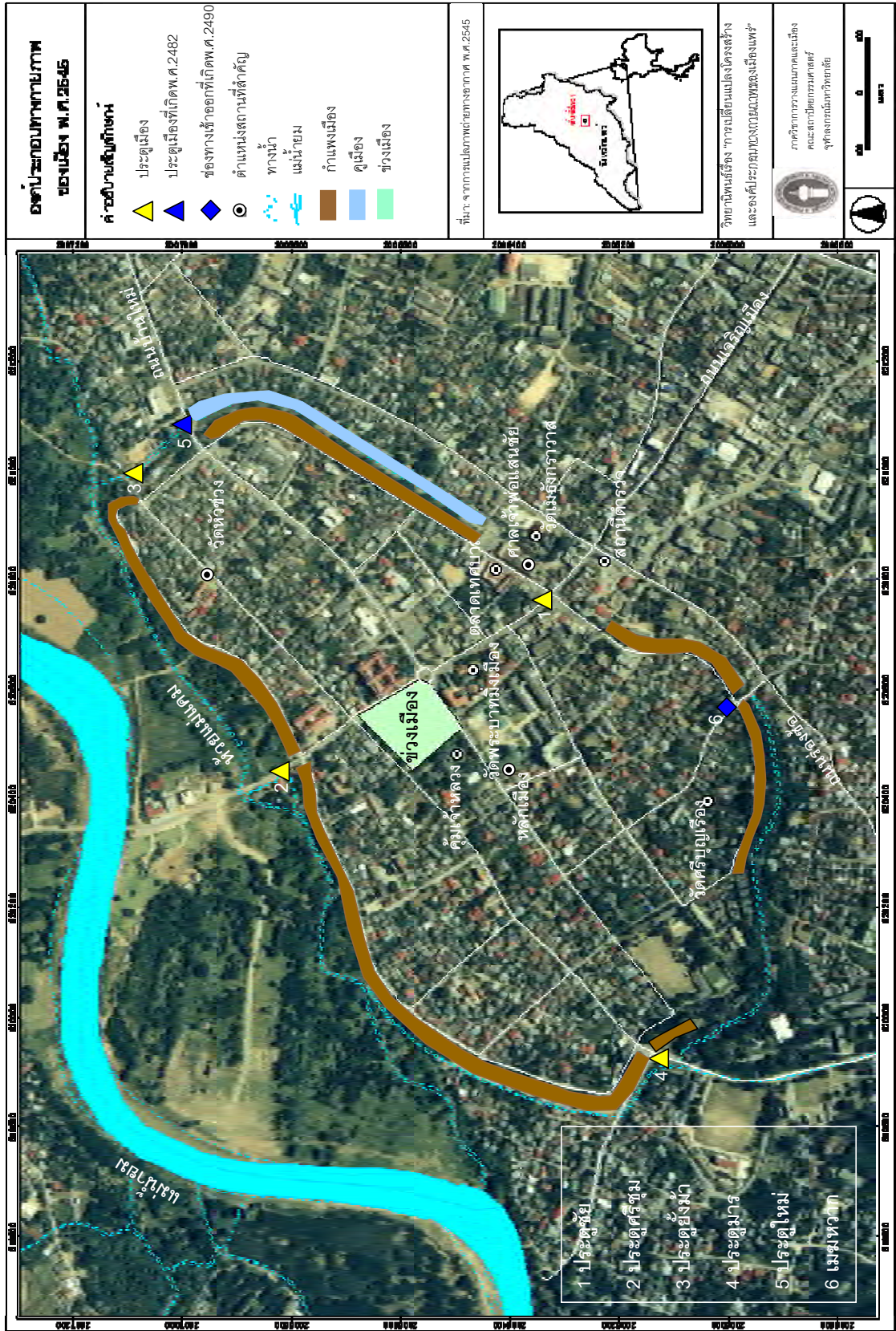
ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 2551)

ภาพ 5.16 การเปลี่ยนแปลงของกำแพงเมืองคูเมืองแพร่ในปัจจุบัน

แผนที่ 5.4 รูปแบบสิ่งปลูกสร้างในเวียงเพชร ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

ที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

แผนที่ 5.5 รูปแบบสิ่งปลูกสร้างในเชิงแพทช์ ระยะที่ 2 พ.ศ.2497-2550 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

ระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี

คูน้ำนี้ปัจจุบันมีความกว้างประมาณ 10 เมตร คูเมืองส่วนที่อยู่ในบริเวณใกล้ประตูใหม่นั้น ทางเทศบาลเมืองแพร่ในสมัยที่ผ่านมา หรือ เมื่อไม่เกิน 4-5 ปีที่ผ่านมา ได้ทำการขุดลอกและตกแต่งใหม่ให้ลึกมากขึ้นและได้สร้างขอบคูเมืองส่วนนี้ด้วยก้อนหินและซีเมนต์ เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการดับเพลิง ทำให้คูเมืองมีลักษณะผิดแผกไปจากเดิม ซึ่งเป็นเพียงขอบดินเท่านั้น บริเวณที่เหลือบางส่วนตื้นเขิน จนสามารถเดินข้ามได้อย่างสะดวกในฤดูแล้ง และบางส่วนถูกถมทำลายจนมองไม่เห็นสภาพเดิม อีกทั้งยังมีการปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณนี้ จากการสัมภาษณ์ทราบว่า ทางเทศบาลได้นำแนวคิดการสร้างลานน้ำพุดนตรีจากประเทศอิตาลี มาใช้เป็นแนวทางในการสร้างลานสาวกอด จึงได้ขุดกำแพงเมืองบริเวณประตูใหม่เพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์ แต่ชาวบ้านไม่เห็นด้วย โครงการนี้จึงถูกยกเลิกไปและบริเวณที่ถูกขุดจึงกลายเป็นสวนสาธารณะในปัจจุบันนี้ (ภาพ 5.16 บริเวณที่ 3)

คูเมืองด้านหลังวัดเมธังกราวาสถูกทำลายโดยการถมคู เพื่อสร้างถนนรอบวัดเมธังกราวาส (แผนที่ 5.5) นับว่าเป็นการกระทำที่ขาดความเข้าใจในระบบการระบายน้ำของคนสมัยก่อน แต่เดิมคูเมืองส่วนหนึ่งใช้เป็นที่ระบายน้ำจากการปล่อยน้ำให้ไหลจากตำบลป่าแดงผ่านที่นาตามลำเหมืองบ้านทุ่ง หลังตลาดบ้านทุ่ง สันเหมืองหลวง มาถึงคูเมืองด้านข้าง และหลังวัดเมธังกราวาสไปถึงประตูใหม่ แนวลำเหมืองเหล่านี้ระบายน้ำเข้าที่นา สวนผัก ใช้เป็นทางระบายน้ำของบ้านเรือนที่อยู่นอกกำแพงเมือง ปัจจุบันเส้นทางน้ำไหลหรือลำเหมืองต่างๆ ได้ถูกถมไปหมดเพื่อสร้างอาคาร ปัญหาการระบายน้ำในเขตเทศบาลเมืองแพร่ช่วงบ้านทุ่ง (ย่านการค้า) ถึงบริเวณสถานีตำรวจภูธรแพร่ ถนนเจริญเมือง เมื่อฝนตกหนักน้ำไหลไม่ทันจะท่วมบริเวณถนน ทำให้การสัญจรมีปัญหา และในบริเวณเดียวกันนี้ เอกชนได้เช่าที่วัดสร้างตึกบนกำแพงเมือง และมีการสร้างที่เก็บรถไว้ใต้ตึก โดยขุดกำแพงเมืองลงไปอีก และสร้างอาคารรुक้าเข้าไปในเขตคูเมือง ทำให้คูเมืองแคบลง

บริเวณด้านทิศใต้ใกล้แยกถนนวิชัยราชาบริเวณที่มีการสร้างพระสังกัจจายน์บนกำแพง (ภาพ 5.16 บริเวณที่ 2 และ แผนที่ 5.5) คูเมืองด้านนอกบริเวณนั้นเมื่อประมาณ พ.ศ.2520 ยังสามารถมองเห็นเป็นลักษณะคูน้ำได้อย่างชัดเจน แต่ปัจจุบันถูกชาวบ้านรुक้าประกอบกับการดำเนินงานตามแผนพัฒนาท้องถิ่นของเทศบาลเมืองแพร่ ในสมัยที่ผ่านมาได้นำดินลูกรังมาถมซึ่งคาดว่าจะให้เป็นที่สร้างที่อยู่อาศัย หรืออาจจะตัดเป็นถนนรอบกำแพงเมืองด้านนอกไปเชื่อมกับถนนเหมืองหินด้านฉาปนสถานประตูมารต่อไป

ประตูเมือง

การศึกษาประตูเมืองแพรวในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) ผู้วิจัยได้แปลภาพถ่ายทางอากาศประกอบกับการสัมภาษณ์และทบทวนเอกสารจากท้องถิ่นถึงการเปลี่ยนแปลงของประตูเมืองแพรว จึงได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี และระยะเวลาที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี ดังนี้

ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี

ในช่วงนี้มีการขุดช่องกำแพงบริเวณประตูเดิม เพื่อขยายให้เป็นทางเข้าออกเชื่อมกับถนนสายต่างๆ นอกเมือง³⁴ ลักษณะของประตูเมืองแพรว จากการสำรวจเบื้องต้นของกลุ่มนักโบราณคดีที่เข้ามาขุดแต่งเจดีย์วัดศรีชุมประมาณปี พ.ศ.2539 พบว่า มีแนวก่ออิฐทับสันกำแพงในส่วนที่อยู่สองข้างช่องประตูเมือง แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าลักษณะของกำแพงอิฐเป็นรูปแบบใด ประตูเมืองแพรวทั้ง 4 ประตูมีความสำคัญมากในสมัยอดีต จนกระทั่งในยุคนี้ก็ยังคงทำหน้าที่เป็นทางเข้าออกของเมือง (ภาพ 5.20 5.21 และแผนที่ 5.4) คือ

- ประตูชัย อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง เดิมทีเป็นประตูที่ใช้ในการเดินทางเข้าออกในการทำศึกเพื่อความมั่นคง และต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง ในยุคนี้เนื่องจากบ้านเมืองสงบสุขแล้ว แต่บทบาทความสำคัญของประตูนี้ยังคงอยู่ เนื่องจากการเกี่ยวเนื่องกับชื่อที่เป็นมงคล ซึ่งในการเดินทางมักเข้าออกประตูนี้ และใช้เป็นทางเข้าออกในการต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง (ภาพ 5.17)

ที่มา: พระครูวิจิตรพัฒนารักษ์ (มนตรี ธรรมเมธี), เล่าเรื่องเมืองแพรวในอดีต, (ลำปาง: จิตวัฒนาการพิมพ์ ลำปาง, 2548), หน้า 51.

ภาพ 5.17 ขบวนเจ้านายและบุตรหลานเจ้านครแพรว รับเสด็จรัชกาลที่ 7

เข้าสู่ประตูชัยของเมืองแพรว

³⁴ สัมภาษณ์ พัชรภรณ์ พันธุ์รัตนธาดา, ครู คศ.4 (ผู้เชี่ยวชาญสังคมฯ) รร.นาวิรัตน์, 5 กรกฎาคม 2551.

- ประตูศรีชุม ในช่วงนี้ประตูศรีชุมใช้เป็นทางเข้าออกของเมืองที่ติดกับแม่น้ำยม การเดินทางข้ามแม่น้ำยมใช้สะพานแขวน ซึ่งสร้างขึ้นจากไม้ นอกจากนี้มีการใช้เรือข้ามฟากไปสู่อีกฝั่งของแม่น้ำยม
- ประตูยั้งม้าหรือประตูเลี้ยงม้า ยังคงใช้เป็นประตูที่พ่อค้าต่างถิ่นนำม้าหรือวัวต่างมาพัก แต่บทบาทของประตูนี้เริ่มลดลง เพราะการเปลี่ยนรูปแบบการเดินทางไปใช้รถยนต์เป็นพาหนะ
- ประตูमार ยังคงใช้ประตูนี้เป็นทางผ่านในการนำศพออกไปฝังและเผานอกเขตกำแพงเมือง เป็นเขตป่าช้าและที่ประหารนักโทษ บริเวณนี้ในอดีตเป็นป่าใหญ่มีต้นสักขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากและมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ ภายหลังเมื่อมีการก่อสร้างโรงเรียนป่าไม้และโรงเรียนการช่างชาย ซึ่งปัจจุบันคือวิทยาลัยเทคนิคแพร่ ได้พบโครงกระดูกมนุษย์ฝังอยู่เป็นจำนวนมาก

เมื่อประมาณ พ.ศ.2482 มีการขุดกำแพงเมืองเพิ่มเพื่อทำประตูขึ้นอีก คือ ประตูใหม่ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง ถัดจากประตูยั้งม้ามาทางตะวันออก เพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างตัวเมืองแพร่กับถนนยันตรกิจโกศล ซึ่งเป็นเส้นทางสายหลักที่สำคัญในจังหวัดแพร่ การสร้างประตูใหม่นี้ได้มีการขุดกำแพงเมืองและถมน้ำคือ เมื่อสร้างแล้วเสร็จได้นิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีเปิดประตูใหม่ แต่เดิมนั้นได้มีการเจาะกำแพงเพื่อเป็นทางเข้าออกเล็กๆ ของชาวเมืองและชาวเงี้ยวที่อยู่นอกเมืองบริเวณถนนยันตรกิจโกศล ต่อมาได้เห็นความสำคัญของการสัญจรเชื่อมโยงกับอำเภออื่นๆ มาก จึงทำประตูใหม่ขึ้นมา (ภาพ 5.18 และ แผนที่ 5.4)

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์,2550)หน้า8

ภาพ 5.18 ภาพในอดีต พระสงฆ์กำลังเจริญพระพุทธมนต์ในพิธีสืบชะตาที่ประตูใหม่เมืองแพร่

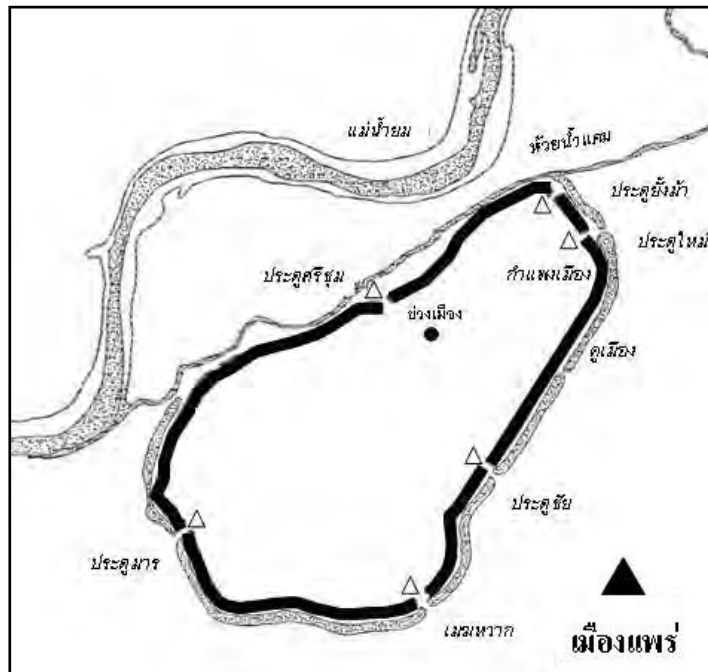
จากการรวบรวมเอกสารและการสัมภาษณ์ ทำให้ทราบว่า เมื่อประมาณ 60 ปีที่แล้ว หรือ ประมาณ พ.ศ. 2490 ได้มีการขุดกำแพงเมืองเพื่อทำทางเข้าออกเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง บริเวณสี่แยกถนนวิชัยราชาในปัจจุบัน ซึ่งเป็นบริเวณที่เชื่อมโยง

ระหว่างบ้านสี่ลหรือชุมชนศรีบุญเรืองกับบ้านทุ่งต้อมหรือชุมชนร่องซ้อที่อยู่นอกกำแพงเมือง เส้นทางนี้เกิดขึ้นเมื่อประมาณเวลาไล่เลี่ยกับประตูใหม่ เริ่มจากชาวบ้านสัญจรข้ามและเจาะแนวกำแพงเมืองทีละเล็กทีละน้อยจนเป็นทางเกวียนเพื่อออกไปทำไร่นาที่อยู่นอกเมือง ในที่สุดจึงได้มีการตัดถนนวิชัยราชาทับทางเกวียนที่มีอยู่เดิม กำแพงเมืองถูกตัดขาดเห็นชัดเจนจนถึงปัจจุบัน เรียกบริเวณนี้ว่า “เมฆหวก” ซึ่งไม่ถือว่าเป็นประตูเมือง แต่เป็นเพียงทางเข้าออกอีกทางหนึ่งของเมืองที่มีการตัดกำแพงเมืองไปเท่านั้น (ภาพ 5.19 และแผนที่ 5.4)

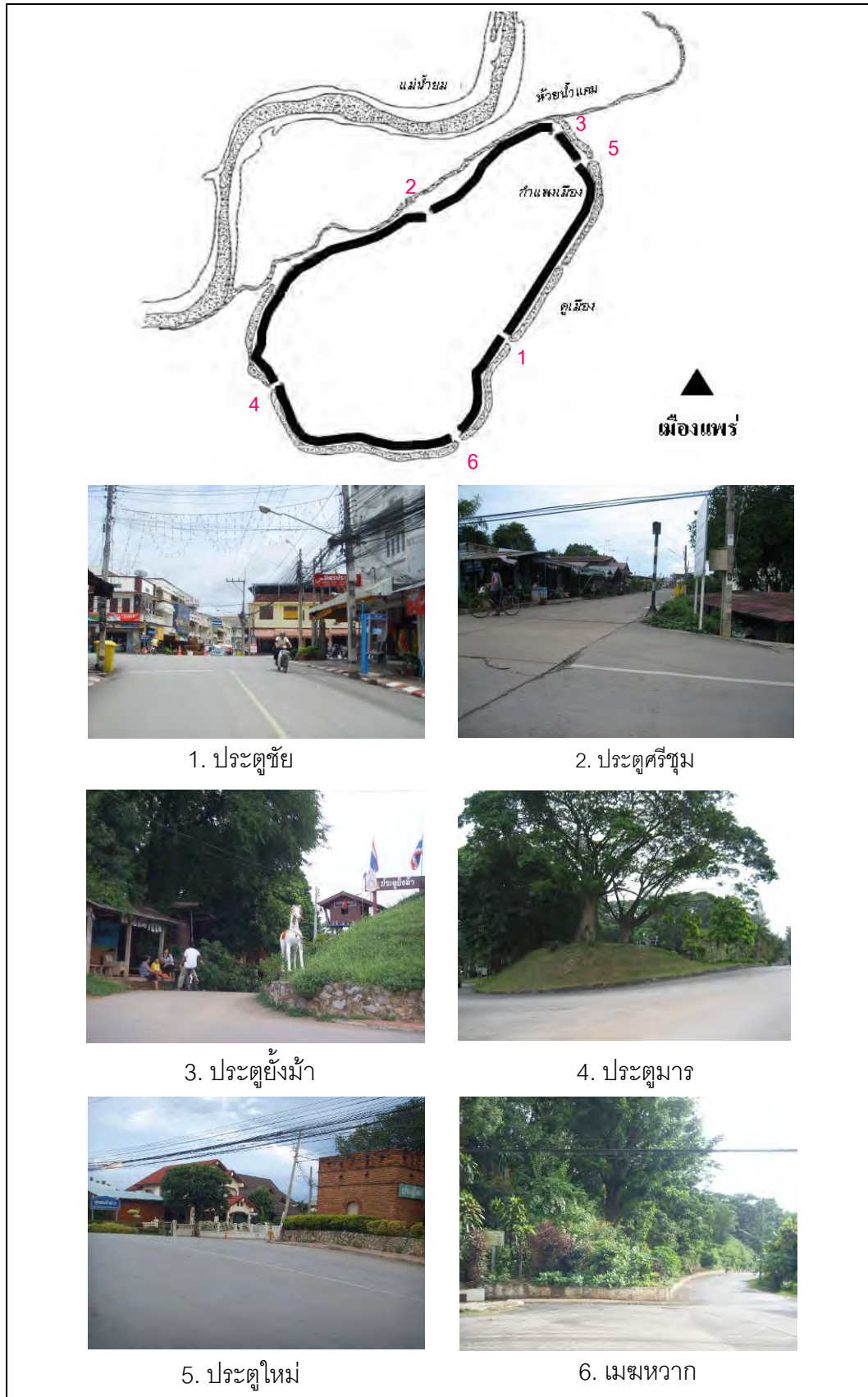
ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 7 กรกฎาคม 2551)

ภาพ 5.19 บริเวณเมฆหวก ซึ่งเกิดจากการตัดถนนทะลุกำแพงเมืองบริเวณสี่แยกวิชัยราชา

ที่มา: สุรพล ดำริห์กุล ช่วงเมืองและวัดหัวช่อง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549) หน้า 69.

ภาพ 5.20 ตำแหน่งองค์ประกอบเมืองแพร่ พ.ศ.2497

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 2551)

ภาพ 5.21 ประตูเมือง 5 ประตู และ 1 เมฆหาวก ของเมืองแพะ

ระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี

ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) ระยะที่ 2 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) เมืองแพรมีประตูเมืองทั้งหมด 5 ประตู กับอีก 1 เมฆหวก ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพียงแต่ความสำคัญของความเป็น “ประตู” ของเมืองเก่าที่สอดคล้องกับคติความเชื่อในการสร้างเมืองมาแต่เดิมได้ลดลง ประตูเมืองแพรมั้งเดิมทั้ง 4 ประตู คือ ประตูชัย ประตูยั้งม้า ประตูศรีชุม และประตูमार ได้ลดบทบาทลง จากเดิมประตูแต่ละประตูจะมีความสำคัญในทางคติความเชื่อของเมืองประกอบกับวิถีชีวิตของชาวเมืองแพรมิในสมัยก่อน เมื่อบ้านเมืองสงบสุข ปราศจากการรบกับข้าศึกศัตรู ประตูชัย ซึ่งเป็นประตูที่ใช้ในการออกทัพเพื่อเดินทางไปรบกับศัตรูป้องกันบ้านเมือง ชื่อของประตูชัยให้ความหมายในความเชื่อว่าจะต้องได้รับชัยชนะกลับมา ปัจจุบันความเชื่อเรื่อง “ชื่อ” ของประตูนี้ก็ยังมีอยู่ เป็นประตูที่ใช้ต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง และชาวเมืองบางคนก็ยังถือเคล็ดในการเดินทางปลอดภัยต้องออกทางประตูนี้ เมื่อเมืองมีการพัฒนามากขึ้น วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมเคยเดินทางด้วยม้า วัว เทียมเกวียน ต่อมา มีรถยนต์ รถจักรยานยนต์ ทำให้การเดินทางสะดวกรวดเร็วมากกว่าเดิม ประตูยั้งม้าก็ไม่จำเป็นอีกต่อไป ปัจจุบันเป็นเส้นทางไปบ้านหัวดง ชาวแพร์ส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้ประตูนี้ ทำให้ชื่อประตูยั้งม้าเกือบเลือนหายจากความทรงจำของชาวแพร์รุ่นใหม่ ประตูศรีชุมก็เป็นเพียงทางออกเพื่อเชื่อมต่อกับบ้านเรือนนอกเวียงและชุมชนทางฝั่งบ้านมหาโพธิ์ ที่มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำยมทำถนนเชื่อมโยงถึงกัน

ที่มา: ผู้วิจัย, 31 ตุลาคม 2550

ภาพ 5.22 ฉาปนสถานประตูमार

ส่วนประตูमारยังคงเป็นประตูที่นำศพออกไปนอกเมือง เพราะชาวเหนือไม่นิยมสร้างเมรุเผาศพไว้ในวัด และป่าช้าฝั่งศพจะต้องอยู่นอกเวียงไปทางด้านใต้หรือเลยไปจากทางออกประตูमार เพราะฉะนั้นวัดเก่าแก่มั้งเดิมในเวียงส่วนใหญ่จึงไม่มีเมรุเผาศพ ฉาปนสถานของเมืองแพร์อยู่นอกเวียงทางด้านทิศใต้ ติดต่อกับประตูमार (ภาพ 5.22) ในสมัยก่อนเมื่อมีคนตายจะทำพิธี

สวดอภิธรรมที่บ้าน เมื่อครบกำหนดวันแล้วจึงนำศพออกจากบ้านเดินทางไปเผาที่นอกเวียง โดยจะต้องไม่ผ่านหน้าคุ่มของเจ้าหลวง ซึ่งถือเป็นกรให้ความเคารพชนชั้นปกครองบ้านเมือง

วัด

ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) เมืองแพรมีวัดที่เกิดขึ้นใหม่บริเวณภายนอกเขตกำแพงเมือง ซึ่งเป็นไปตามการขยายตัวของเมือง ซึ่งขยายออกไปทางตะวันออก นอกจากนั้นยังพบศาลเจ้าจีนบริเวณถนนเจริญเมือง ซึ่งเป็นบริเวณที่เป็นย่านการค้าดั้งเดิมตั้งแต่ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และนอกจากนี้ยังพบโบสถ์คริสต์และสุสานของชาวมุสลิมบริเวณถนนยันตรกิจโกศล ซึ่งเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานเดิมในยุคที่เพิ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร่

พระธาตุบุนดอย

ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) เมืองแพร่มีพระธาตุสำคัญที่เป็นปูชนียสถานคู่บ้านคู่เมือง คือ พระธาตุช่อแฮ ซึ่งยังคงเป็นเช่นนั้นมาจนถึงปัจจุบัน เห็นได้จากการที่ยังคงมีประเพณีนมัสการพระธาตุช่อแฮในวันขึ้น 9 ค่ำ - ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 (ประมาณเดือนมีนาคม) ของทุกปี

พระมหาธาตุกลางเมือง

ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) พระมหาธาตุกลางเมืองเป็นองค์ประกอบของแบบแผนด้านนาที่ตั้งอยู่คู่กับหอคำคุ่มแก้ว เมืองแพร่มีวัดพระบาทมิ่งเมืองอยู่บริเวณใจกลางเมืองข้างๆ กับคุ่มเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ เป็นวัดที่ได้รวมวัด 2 วัดเข้าด้วยกัน ใน พ.ศ.2492 คือ **วัดไชยอารามพระบาท** มีรอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ เป็นวัดของเจ้าผู้ครองนคร และ **วัดมิ่งเมือง** อยู่ห่างกันเพียงแค่วัดรกกัน ดังนั้นวัดพระบาทมิ่งเมืองจึงถือเป็นตัวแทนของพระมหาธาตุกลางเมืองตามแบบแผนของเมืองล้านนา (ภาพ 5.23)

ที่มา : องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า 86.

ภาพ 5.23 วัดพระบาทมิ่งเมืองในอดีต

ในยุคปัจจุบันตัวแทนของพระมหาธาตุกลางเมืองยังคงเป็นวัดพระบาทมิ่งเมือง ได้รับการบูรณะและปรับปรุงใหม่ อีกทั้งยังเป็นวัดที่เปิดสอนโรงเรียนปริยัติธรรม ซึ่งปัจจุบันคือโรงเรียนพุทธโกศลวิทยา สิ่งสำคัญในวัดพระบาทมิ่งเมืองที่แสดงถึงการอุปถัมภ์พระศาสนาของเจ้าหลวงเมืองแพร่ต่อวัดพระบาทก็คือ พระคัมภีร์โบราณที่ปักด้วยไหมเป็นภาษาล้านนา ปักโดยแม่เจ้าบัวไหลภรรยาของเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ เจ้าหลวงองค์สุดท้ายของเมืองแพร่ ตั้งแต่ พ.ศ.2416 มีอายุประมาณ 131 ปี จัดแสดงไว้ ณ พิพิธภัณฑ์พระวิหารมิ่งเมือง (ภาพ 5.24)

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 31 ตุลาคม 2551)

ภาพ 5.24 วัดพระบาทมิ่งเมืองและพิพิธภัณฑ์พระวิหารมิ่งเมืองในปัจจุบัน

ช่วงเมือง

การศึกษาช่วงเมืองแพร่ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ. 2550) ผู้วิจัยได้แปลภาพถ่ายทางอากาศประกอบกับการสัมภาษณ์และทบทวนเอกสารจากท้องถิ่นถึงการเปลี่ยนแปลงของช่วงเมืองแพร่ จึงได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี และระยะเวลาที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี ดังนี้

ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี

ช่วงเมืองหรือลานกว้างสาธารณะของเมือง ที่ถูกใช้เป็นสถานที่สร้างส่วนราชการต่างๆ ร่องรอยของช่วงเมืองส่วนหนึ่งที่เหลืออยู่จะเป็นสนามกว้างสำหรับทำกิจกรรมของเมือง (ภาพ 5.25) ซึ่งอยู่ระหว่างด้านหน้าศาลากลางจังหวัดกับจวนผู้ว่าราชการจังหวัด เดิมชาวเมืองแพร่เรียกพื้นที่นี้ว่า “สนามหลวง” หรือ “เค้าสนามหลวง” ซึ่งมีบทบาทหน้าที่คล้ายกับช่วงเมือง เห็นได้ชัดเจนในสมัย ร.5 ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล ต้องการพื้นที่ว่าราชการเพิ่มซึ่งแต่เดิมว่าราชการในคุ้มเจ้าหลวง ดังนั้น จึงได้แบ่งพื้นที่คุ้มเจ้าหลวงมาเป็นลานโล่ง

เพื่อว่าราชการ และต่อมาได้รับการปรับปรุงสร้างเป็นสวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติฯ ร.9 ในปัจจุบัน ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 10.1 ไร่³⁵ (แผนที่ 5.4)

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์,2550) หน้า320

ภาพ 5.25 ช่วงเมืองใช้เป็นลานกิจกรรมการแสดงชกมวย
เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเมืองแพร่ พ.ศ.2469

ระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี

ปัจจุบันพื้นที่สาธารณะที่ใช้ประกอบกิจกรรมของเมือง คือ สวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ ร.9 (ภาพ 5.26) ซึ่งเดิมในสมัยอดีตเป็นพื้นที่ที่ใช้ประกอบกิจกรรมทางการเมืองและการศาสนา สวนสุขภาพนี้เป็นที่จัดกิจกรรมต่างๆ ของเมืองมากมาย ทั้งเป็นที่จัดการแข่งขันกีฬา เป็นสวนสาธารณะเพื่อการออกกำลังกายและพักผ่อนหย่อนใจ ลานจัดงานกาชาด งานเทศกาลต่างๆ ของเมือง เช่น งานลอยกระทง งานสงกรานต์ วันขึ้นปีใหม่ เป็นต้น แม้ชาวเมืองจะไม่ผูกพันกับคำว่า “ช่วงเมือง” แต่ก็ใช้พื้นที่สาธารณะที่สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณช่วงเมืองประกอบกิจกรรมสาธารณะของเมืองได้อย่างเดียวกับหน้าที่ของช่วงเมือง

³⁵ สัมภาษณ์ พัชราภรณ์ พันธุ์รัตนธาดา, ครู คศ.4 (ผู้เชี่ยวชาญสังคมฯ) รร.นาวิรัตน์, 5 กรกฎาคม 2551.

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 7 กรกฎาคม 2551)

ภาพ 5.26 สวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ ร.9

คัมเจ้าหลวง

การศึกษาคัมเจ้าหลวงเมืองแพร์ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2453-พ.ศ.2550) ผู้วิจัยได้แปลภาพถ่ายทางอากาศประกอบการทบทวนเอกสารจากท้องถิ่นถึงการเปลี่ยนแปลงของคัมเจ้าหลวงเมืองแพร์ จึงได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี และระยะเวลาที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี ดังนี้

ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี

คัมเจ้าหลวงในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) ระยะเวลาที่ 1 พ.ศ.2453-2497 เป็นคัมของเจ้าพิริยะเทพวงศ์ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครแพร์องค์สุดท้าย หลังเกิดเหตุการณ์เงี้ยวปล้นเมืองแพร์แพร์ เจ้าพิริยะเทพวงศ์ย้ายไปอยู่เมืองหลวงพระบาง คัมเจ้าหลวงจึงกลายเป็นที่ตั้งกองทหารม้าจากกรุงเทพฯ ที่ส่งมารักษาความสงบเรียบร้อยของเมืองแพร์อยู่ระยะหนึ่ง บริเวณที่ตั้งคัมเจ้าหลวงมีอาณาเขตถึงที่ตั้งของห้องสมุดประชาชนจังหวัดแพร์ และสำนักงานสาธารณสุขอำเภอเมืองแพร์ในปัจจุบัน ซึ่งบริเวณนี้เคยมีศาลาล้างใหญ่เป็นคอกม้าเก่า ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา บริเวณคอกม้าเก่าจึงใช้เป็นโรงเรียนชายประจำจังหวัด เรียกกันว่า “โรงเรียนคอกม้า” ได้รับชื่อพระราชทานว่า “โรงเรียนพิริยาลัย” เมื่อ พ.ศ.2455 และได้ย้ายไปอยู่บริเวณถนนยันตรกิจโกศลในเวลาต่อมา

ต่อมาคัมเจ้าหลวงกลายเป็นจวนผู้ว่าหรือบ้านพักผู้ว่าราชการจังหวัดแพร์ อยู่ในความดูแลของกระทรวงมหาดไทย เป็นสถานที่ราชการ หมายถึงพื้นที่ปิดสำหรับประชาชนทั่วไป แม้ลูกหลานเชื้อสายเจ้าเมืองพยายามจะสร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ ที่ด้านหน้าคัมก็มีปัญหาอยู่นานกว่าจะสร้างได้

ระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2550 ช่วงเวลา 51 ปี

คุ่มเจ้าหลวงเมืองแพร่หรือจวนผู้ว่าราชการจังหวัดในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) ระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2550 นี้ ได้เคยใช้เป็นที่ประทับแรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ คราวเสด็จเยี่ยมราษฎรจังหวัดแพร่เมื่อ พ.ศ.2501 นอกจากนี้อาคารหลังนี้ยังได้รับพระราชทานรางวัลจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ให้เป็นสถาปัตยกรรมดีเด่นประเภทอาคารสถาบันและสาธารณณะเมื่อ พ.ศ.2536

ต่อมาองค์การบริหารส่วนจังหวัดได้รับมอบคุ่มเจ้าหลวงเมืองแพร่มาจากกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่ พ.ศ.2547 มีการปรับปรุงภายในคุ่มและตกแต่งภูมิทัศน์โดยรอบบริเวณแล้วสร้างที่พักหรือจวนผู้ว่าราชการจังหวัดไว้ด้านหลัง ปัจจุบันคุ่มเจ้าหลวงเมืองแพร่มีฝ่ายรับผิดชอบคือ กองการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ และตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ประจำเมืองแพร่ (ภาพ 5.27)

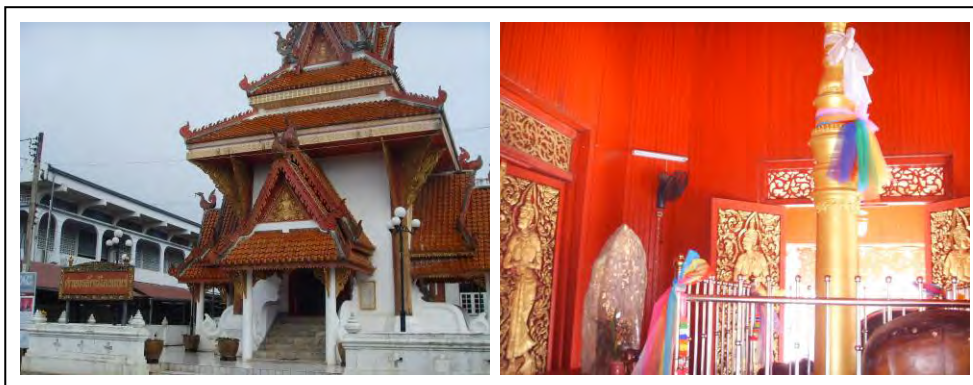

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 30 ตุลาคม 2551)

ภาพ 5.27 คุ่มเจ้าหลวงเมืองแพร่ในปัจจุบัน ภายในจัดแสดงเป็นพิพิธภัณฑ์

สะดือเมือง, หลักเมือง

ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) หลักเมืองแพร่หรือสะดือเมืองหรือเสาอินทขิลตามคติล้านนานั้น คือ บริเวณศาลหลักเมืองปัจจุบันที่สร้างขึ้นใน พ.ศ.2536 ซึ่งเกิดจากการที่กระทรวงมหาดไทยต้องการให้สร้างเสาหลักเมืองให้เป็นมาตรฐานทั่วประเทศ โดยนำคติมาจากการสร้างเสาหลักเมืองที่กรุงเทพฯ เมืองแพร่จึงขอพระราชทานไม้มะยมหินซึ่งเป็นต้นไม้ประจำจังหวัดมาทำเป็นเสาหลักเมืองจากเด่นชัย พร้อมทั้งได้นำแผ่นหินศิลาจารึกที่กล่าวถึงการสร้างวัดศรีบุญเรืองซึ่งอยู่บริเวณเรือนจำจังหวัดแพร่ปัจจุบัน นำมาไว้เป็นหลักเมืองด้วย (ภาพ 5.28)

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 7 กรกฎาคม 2551)

ภาพ 5.28 ศาลหลักเมืองแพร่ในปัจจุบัน

3) รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง

ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) การศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ได้แบ่งเป็น 3 ระยะ ตามข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2597 พ.ศ.2516 และ พ.ศ.2545 จากการศึกษาจากข้อมูลภาพถ่ายทั้งสองปีนี้ ทำให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงเมืองแพร่ได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี

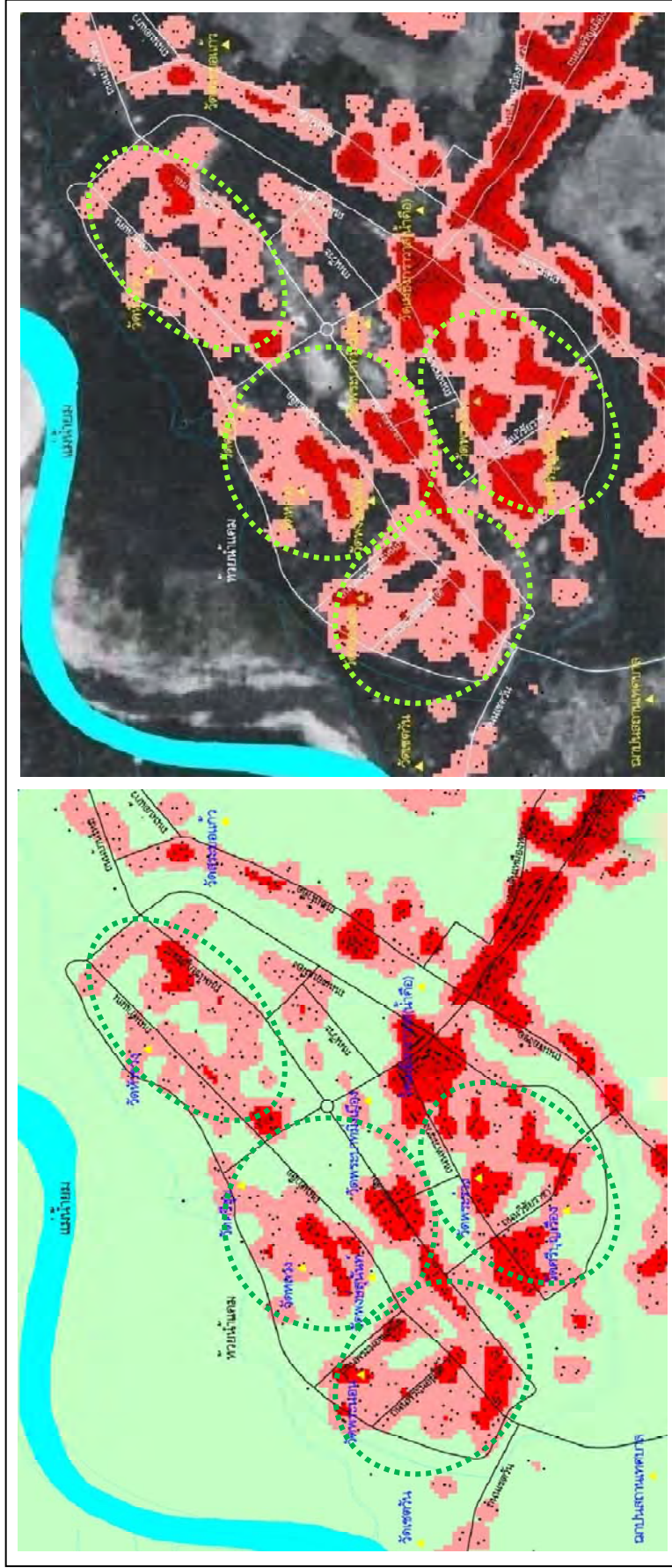
จากการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่และศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของเมืองแพร่ เมืองแพร่ในยุคนี้ สันนิษฐานว่าบ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างยังมีไม่มากและอยู่เฉพาะบริเวณในเวียง ส่วนด้านนอกกำแพงเมืองออกมาเป็นป่า และพื้นที่ทำการเกษตร ทุ่งนา ไร่ สวน จนถึง พ.ศ.2497 บ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างมีมากขึ้น และกระจุกตัวอยู่เฉพาะในบางบริเวณ คือ บริเวณในเวียง และบริเวณย่านศูนย์กลางพาณิชย์กรรมหลักของเมือง นอกจากนี้พื้นที่รอบนอกส่วนใหญ่ของเมืองยังคงเป็นพื้นที่ป่าและพื้นที่สำหรับทำการเกษตร

การศึกษาได้ใช้ฐานข้อมูลจากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2497 ประกอบกับการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่และศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของเมืองแพร่จากเอกสารต่างๆ สามารถวิเคราะห์รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ดังปรากฏในแผนที่ 5.6 เป็นการประมาณความหนาแน่นของตำแหน่งสิ่งปลูกสร้างโดยวิธี Kernel Density ทำให้ทราบว่า ใน พ.ศ.2497 บริเวณในกำแพงเมืองมีสิ่งปลูกสร้างที่กระจุกตัวอยู่เป็นกลุ่มๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีศูนย์กลางเป็นวัดที่ชุมชนศรัทธา³⁶ จากภาพ 5.29 (หรือแผนที่ 5.6) ซึ่งได้ขยายข้อมูลการวิเคราะห์รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในบริเวณกำแพงเมืองแพร่ พบว่า กลุ่มสิ่งปลูกสร้างที่ปรากฏนั้น มีลักษณะกระจุกตัวกันอย่างเห็นได้ชัด คือ กลุ่มสิ่งปลูก

³⁶ สัมภาษณ์ ชันทอง คุณาคำ, คำชาย, 5 กรกฎาคม 2551.

สร้างบริเวณวัดหัวข่วง กลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดพงษ์สุนันท์และวัดหลวง กลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดพระนอน และกลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดศรีบุญเรืองและวัดพระร่วง นอกจากนี้สิ่งปลูกสร้างที่มีการกระจุกตัวมากที่สุดภายในพื้นที่กำแพงเมืองแพร์ คือ สิ่งปลูกสร้างบริเวณประตูชัยบนถนนเจริญเมือง และจากภาพ 5.29 จะเห็นว่าพื้นที่ว่างแทรกตัวอยู่ระหว่างสิ่งปลูกสร้างในกลุ่มชุมชนอยู่มาก ในลักษณะรอบด้านของสิ่งปลูกสร้าง คือ ลักษณะของบ้านเดี่ยวที่มีพื้นที่ว่างเป็นอาณาบริเวณของตนรอบด้าน บริเวณที่อยู่ห่างจากศูนย์กลางชุมชนออกมามีสิ่งปลูกสร้างกระจายตัวอยู่รอบๆ พื้นที่ว่างระหว่างสิ่งปลูกสร้างค่อนข้างกว้าง และมีพื้นที่ว่างที่ค่อนข้างกว้างระหว่างการกระจุกตัวของแต่ละกลุ่มสิ่งปลูกสร้างในชุมชนต่างๆ หากพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2497 ดังภาพ 5.29 ด้านขวาจะเห็นได้ว่า พื้นที่ว่างส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้ปกคลุมอยู่ มีพื้นที่โล่งว่างขนาดใหญ่อยู่บริเวณศูนย์กลางของเวียงแพร์ เป็นพื้นที่สาธารณะของเมืองที่เรียกว่า “ข่วงเมือง” ตามความเชื่อของล้านนา ในยุคนี้ยังไม่มี การแบ่งชุมชนในการดูแลของเทศบาลเมืองแพร์ที่ชัดเจน แต่มีการเรียกชื่อชุมชนกันตามชื่อวัดที่เป็นศูนย์กลาง

จากแผนที่ 5.6 เมื่อพิจารณาบริเวณนอกเขตกำแพงเมืองแพร์ทางทิศตะวันออก พบว่ามีสิ่งปลูกสร้างกระจุกตัวหนาแน่นบริเวณถนนเจริญเมืองตลอดแนวจนถึงบริเวณสี่แยกบ้านทุ่ง ซึ่งเป็นบริเวณที่ถนนสายหลัก 2 เส้นของเมืองตัดกัน คือ ถนนเจริญเมืองกับถนนยันตรกิจโกศล เป็นย่านการค้าหลักที่สำคัญของเมือง มีพื้นที่ว่างเล็กน้อยแทรกตัวอยู่เป็นระยะระหว่างตำแหน่งของสิ่งปลูกสร้าง และพื้นที่ว่างขนาดใหญ่บริเวณที่ลึกเข้ามาจากถนนสายหลักดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีสิ่งปลูกสร้างเกาะตัวอย่างกระจายตามถนนน้ำคือและถนนร่องซ้อ มีพื้นที่ว่างระหว่างสิ่งปลูกสร้างบริเวณนี้ค่อนข้างมาก และพบพื้นที่ว่างภายนอกชุมชนจำนวนมาก เป็นพื้นที่ว่างที่ไม่มีเส้นทางคมนาคมเข้าถึง จากการพิจารณาภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2497 (แผนที่ 5.7) พบว่าพื้นที่ว่างจำนวนมากนั้น ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าและพื้นที่เกษตรกรรม ส่วนบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำมนอกเขตเทศบาลเมืองแพร์ปัจจุบันนั้น มีชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวอยู่โดยรอบ คือ ชุมชนบ้านมหาโพธิ์ ชุมชนบ้านสุพรรณ และชุมชนบ้านน้ำโค้ง

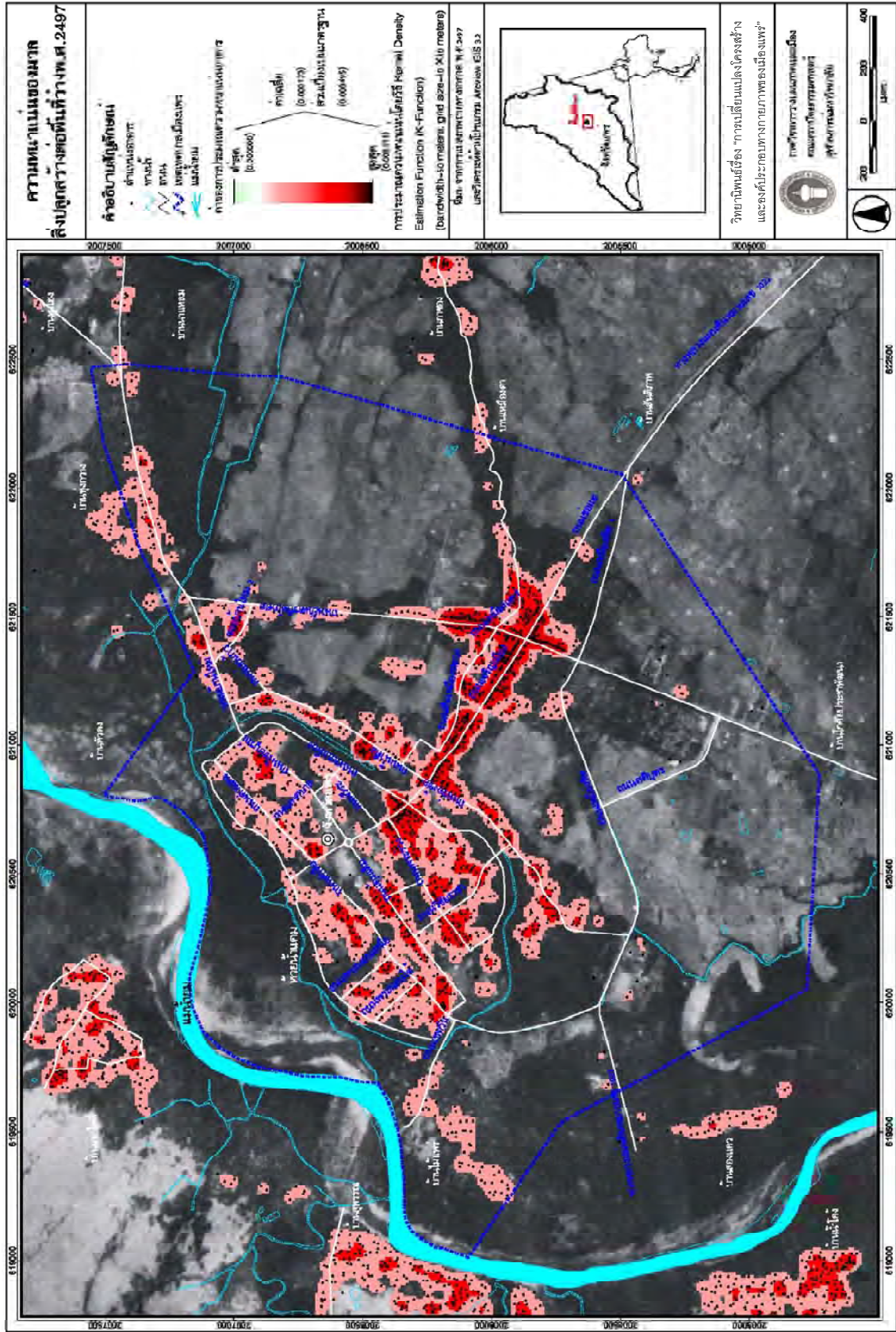

หมายเหตุ : ภาพปรับปรุงและขยายจากแผนที่ 5.4 เพิ่มเติมตำแหน่งวัดสำคัญในเขตกำแพงเมืองเก่า และภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2497 เป็นพื้นหลัง

ภาพ 5.29 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างบริเวณภายในกำแพงเมืองเก่า ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

สรุป รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างของเมืองแพร์ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) กลุ่มสิ่งปลูกสร้างส่วนใหญ่ในเขตกำแพงเมืองแพร์เกาะกลุ่มกันบริเวณวัดสำคัญๆ ที่ชุมชนศรัทธา สิ่งปลูกสร้างอยู่ในลักษณะการรวมกลุ่มกันแต่ไม่หนาแน่นมากนัก พื้นที่ภายในเขตกำแพงเมืองแพร์นั้น เป็นพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานมาแต่โบราณ ลักษณะของสิ่งปลูกสร้างในพื้นที่นี้ส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยและสถานที่ราชการ มีพื้นที่ว่างระหว่างสิ่งปลูกสร้างค่อนข้างมาก เพราะเป็นที่อยู่อาศัยในลักษณะบ้านเดี่ยว และมีพื้นที่ว่างเพื่อสาธารณะประโยชน์ของเมืองอยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง

ในบริเวณนอกเขตกำแพงเมืองแพร์กลุ่มสิ่งปลูกสร้างส่วนใหญ่มักเกาะกลุ่มเรียงตัวกันไปตามเส้นทางคมนาคมบนถนนน้ำคือ และถนนร่องซ้ออย่างเบาบาง และบริเวณถนนเจริญเมืองตลอดเส้นทางอย่างหนาแน่นพอสมควร จนกระทั่งถึงบริเวณสี่แยกบ้านทุ่งซึ่งเป็นบริเวณที่มีการกระจุกตัวของสิ่งปลูกสร้างค่อนข้างหนาแน่น เพราะเป็นย่านที่มีการตัดกันของถนนสายหลัก คือถนนเจริญเมืองและถนนยันตรกิจโกศล บริเวณดังกล่าวทั้งหมดเป็นบริเวณที่เป็นย่านพาณิชยกรรมหลักของเมืองแพร์ ตลอดเส้นทางคมนาคมสายต่างๆ พบพื้นที่ว่างระหว่างสิ่งปลูกสร้างแทรกตัวอยู่เป็นระยะๆ ค่อนข้างมาก และมีพื้นที่ว่างขนาดใหญ่อยู่บริเวณลึกเข้ามาจากเส้นทางคมนาคมสายต่างๆ เป็นบริเวณที่ไม่มีการตัดถนนเข้ามาถึง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าและเกษตรกรรม

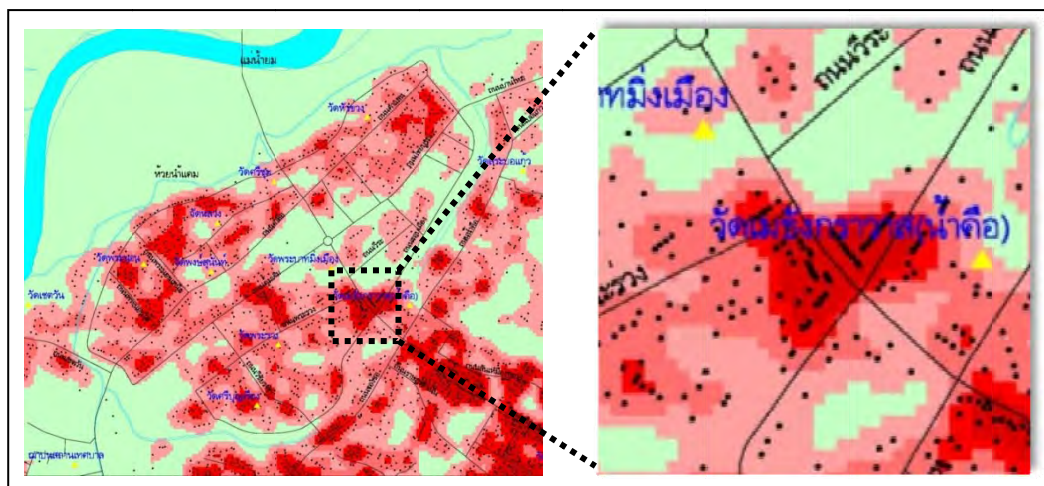

แผนที่ 5.7 ความหนาแน่นของเมืองสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร่เปรียบเทียบกับภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2497

ยูครัตโนโกสินทร์ตั้งแต่วันที่ 6 ถึงวันที่ 9 (พ.ศ. 2453-พ.ศ. 2550)

ระยะที่ 2 (พ.ศ.2498-2516)

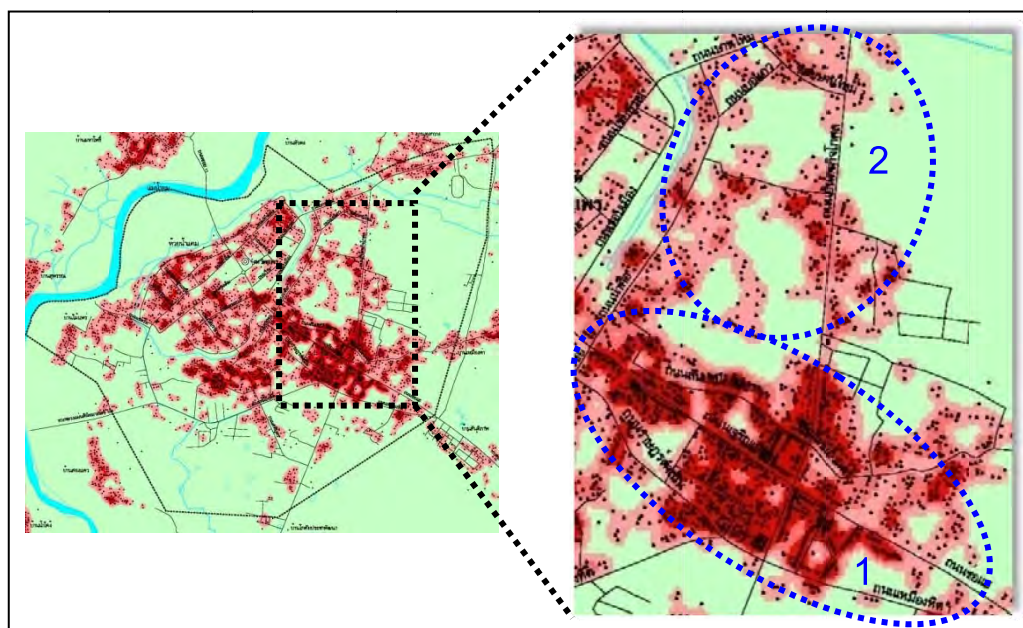
จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2516 (แผนที่ 5.8) พบว่า มวลของสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในเมืองแพร์นั้นมีเพิ่มมากขึ้นจาก พ.ศ.2497 อย่างเห็นได้ชัด บริเวณภายในเขตกำแพงเมือง (ภาพ 5.31) มีอาคารบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้นและมีความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างมากขึ้นอย่างชัดเจน แต่ยังคงเกาะกลุ่มกันอยู่ในบริเวณชุมชนเดิมที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง คือ กลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดหัวข่วง กลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดพงษ์สุนันท์และวัดหลวง กลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดพระนอน และกลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดศรีบุญเรืองและวัดพระร่วง เพราะเป็นการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างประเภทที่พักอาศัยที่เกิดจากการแบ่งสรรที่ดินให้ลูกหลานที่แต่งงานมีครอบครัวแยกจากบ้านใหญ่ แต่ก็ยังคงสร้างบ้านอยู่ในรั้วเดียวกันกับบ้านพ่อแม่หรือใกล้เคียงกันอยู่ในละแวกเดียวกัน ลักษณะของบ้านพักอาศัยยังเป็นแบบบ้านเดี่ยวที่มีอาณาบริเวณรอบด้าน ทำให้พื้นที่ว่างระหว่างสิ่งปลูกสร้างมีน้อยลงกว่าเดิม นอกจากนี้บริเวณตลาดสดเทศบาล ซึ่งอยู่ตรงประตูชัยมีสิ่งปลูกสร้างเกาะกลุ่มกันอยู่อย่างหนาแน่นตามเส้นทางคมนาคมบนถนนเจริญเมือง ในลักษณะของร้านค้าอาคารพาณิชย์ พื้นที่ว่างระหว่างสิ่งปลูกสร้างแทรกตัวอยู่เล็กน้อย (ภาพ 5.30) และพื้นที่ว่างโดยรวมภายในเขตกำแพงเมืองแพร์ ที่ยังคงเหลืออยู่เพื่อใช้เป็นพื้นที่ว่างสาธารณะอย่างชัดเจน คือ ที่ว่างที่ติดกับคูน้ำเจ้าหลวง ซึ่งเคยเป็นที่ว่าราชการของเจ้าเมือง ในช่วงเวลาดังกล่าวใช้เป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและประกอบกิจกรรมต่างๆ ของเมือง ในชื่อของ “สวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติฯ ร.9”

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

ภาพ 5.30 ภาพขยายจากแผนที่ 5.8 บริเวณตลาดสดเทศบาลหน้าประตูชัยบนถนนเจริญเมือง

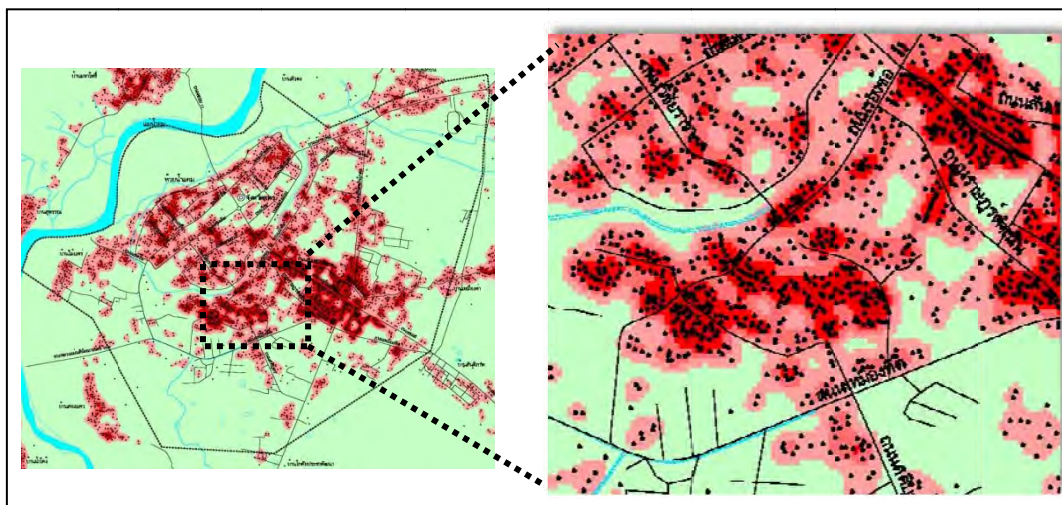
นอกจากนี้ บริเวณนอกเขตกำแพงเมือง (แผนที่ 5.8) พบสิ่งปลูกสร้างที่เป็นอาคารพาณิชย์เรียงรายต่อๆ กัน ในรูปแบบการเกาะกลุ่มกันตามเส้นทางคมนาคมมากขึ้น คือ บริเวณ 1 จากภาพ 5.32 เป็นบริเวณถนนเจริญเมืองตลอดเส้นทางมีสิ่งปลูกสร้างเกาะกลุ่มอย่างหนาแน่นมากขึ้นจนถึงบริเวณสี่แยกบ้านทุ่ง บริเวณถนนตัดใหม่ คือ ถนนราษฎร์ดำเนิน ซึ่งขนานกับถนนเจริญเมืองเป็นถนนที่เชื่อมระหว่างถนนร่องซ้อและถนนยันตรกิจโกศล และถนนสันเหมืองหลวง เกิดการขยายตัวของอาคารสิ่งปลูกสร้างไปยังพื้นที่ที่เคยเป็นที่นา ทุ่งกว้าง และป่ากร้างบางส่วน และสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นระหว่างถนนทั้งสองเส้นเกาะกลุ่มกันอย่างหนาแน่นจนเกือบเป็นเนื้อเดียวกัน ทำให้พื้นที่ว่างระหว่างอาคารในบริเวณนี้มีน้อยมาก (ภาพ 5.32) และในบริเวณ 2 เป็นบริเวณถนนยันตรกิจโกศลและถนนน้ำคือ การเกาะกลุ่มของสิ่งปลูกสร้างตามเส้นทางคมนาคมเพิ่มขึ้น และมีสิ่งปลูกสร้างเกิดขึ้นในพื้นที่ว่างระหว่างถนนทั้งสองเส้นนี้ ซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ที่นา และสวนของประชากรในเมือง สิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคมสายย่อยหรือถนนซอยที่ตัดเข้าสู่พื้นที่ตอนในที่ห่างจากถนนหลัก

ที่มา: การวิเคราะห์, ผู้วิจัย, 2552.

ภาพ 5.32 ภาพขยายจากแผนที่ 5.8 บริเวณถนนเจริญเมืองไปจนถึงถนนซ้อแฮ
และบริเวณถนนราษฎร์ดำเนิน

บริเวณทิศใต้ของเมืองแพร่ มีสิ่งปลูกสร้างเกาะกลุ่มกันตามถนนร่องซ้อและถนนเหมืองหิต และพื้นที่ตอนในระหว่างถนนทั้งสองเส้นนี้ มีถนนย่อยตัดเข้าไปเพื่อการเข้าถึงพื้นที่ซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่ว่างและพื้นที่เกษตรกรรม จากภาพ 5.33 พบว่ามีสิ่งปลูกสร้างเกิดขึ้นอย่างหนาแน่นและเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคม

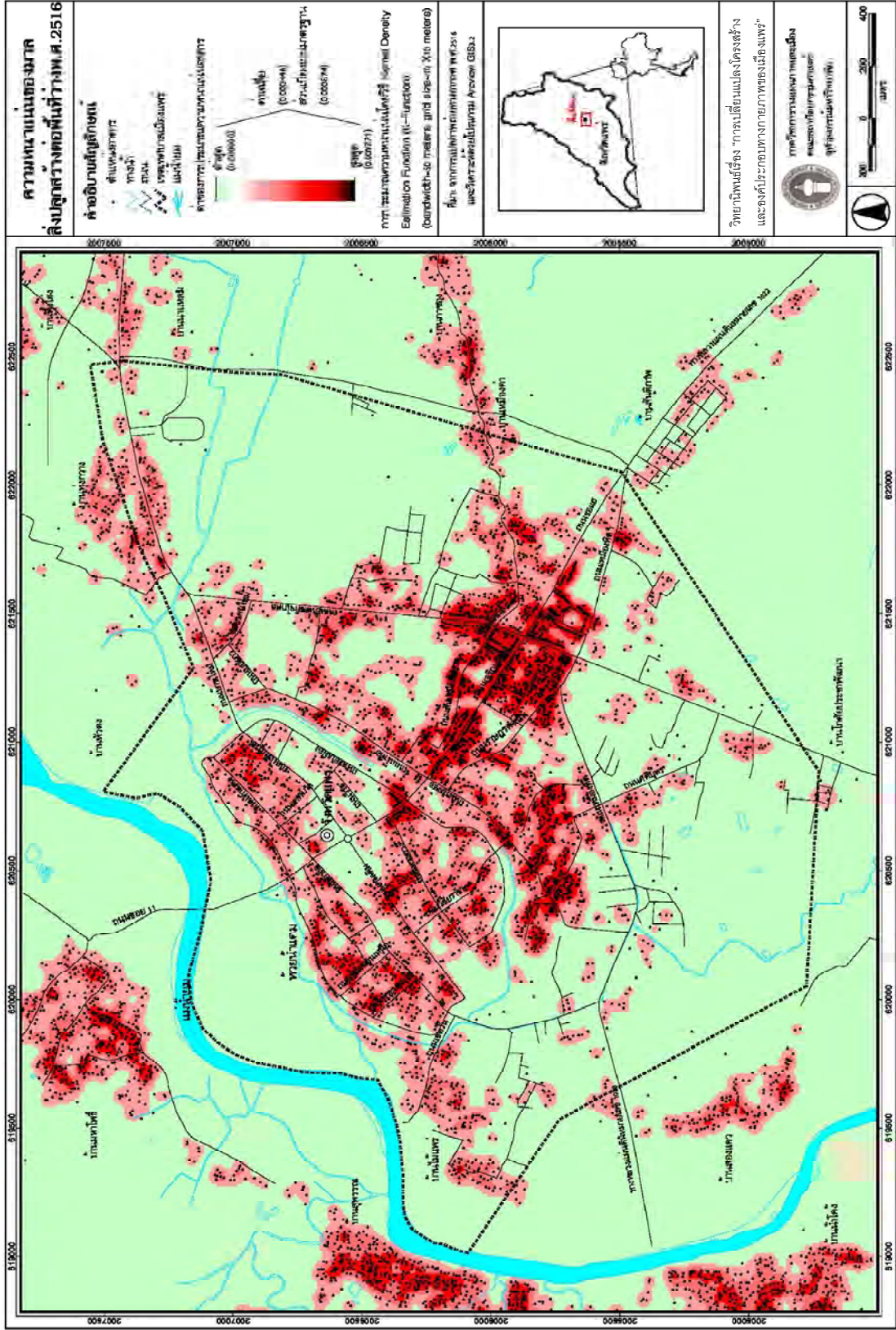

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

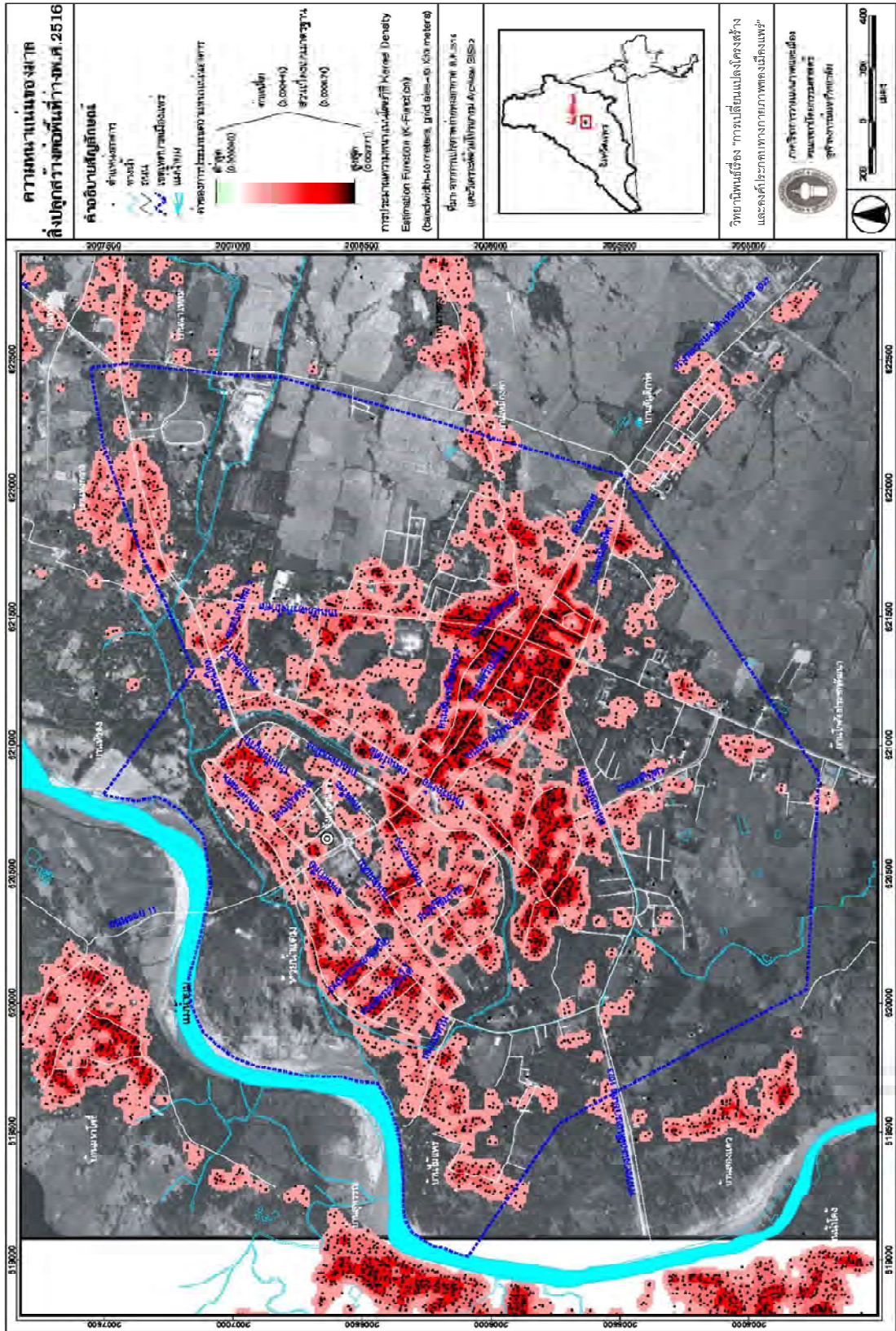
ภาพ 5.33 ภาพขยายจากแผนที่ 5.8 บริเวณถนนร่องซ้อและถนนเหมืองหิต

หมู่บ้านรอบนอกเมืองแพร่ทางทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ มีการขยายตัวมากขึ้น การปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนหนาแน่นขึ้นและกระจุกตัวกันอยู่เป็นชุมชน คือ ชุมชนบ้านมหาโพธิ์ ชุมชนบ้านสุพรรณ ชุมชนบ้านน้ำโค้ง ชุมชนบ้านทุ่งกวาง และชุมชนบ้านกาหลง โดยเฉพาะชุมชนบ้านมหาโพธิ์มีความหนาแน่นมากขึ้น ประกอบกับการที่มีถนนเชื่อมโยงระหว่างบ้านมหาโพธิ์กับเมืองแพร่ ทำให้มีการเดินทางไปมาหาสู่กันสะดวกมากขึ้น (แผนที่ 5.8 และ 5.9)

สรุป รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างของเมืองแพร่ในระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2516 ของยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)นั้น สิ่งปลูกสร้างกระจุกตัวหนาแน่นมากขึ้นบริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพร่ ส่วนใหญ่เป็นสิ่งปลูกสร้างประเภทที่พักอาศัย พื้นที่ว่างในเมืองน้อยลง และบริเวณนอกเขตกำแพงเมืองมีการเกาะกลุ่มของสิ่งปลูกสร้างตามเส้นทางคมนาคมสายหลัก คือ ถนนเจริญเมือง ถนนยันตรกิจโกศล ถนนซ้อแฮ ถนนร่องซ้อ ถนนเหมืองหิต ถนนเหมืองหลวง สิ่งปลูกสร้างส่วนใหญ่เป็นร้านค้า อาคารพาณิชย์เรียงรายกันภายในย่านพาณิชยกรรมหลักของเมือง และสายย่อยที่ตัดขึ้นใหม่เพื่อความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ คือ ถนนราษฎร์ดำเนิน และถนนซอยอื่นๆ เป็นสิ่งปลูกสร้างเกิดขึ้นในพื้นที่ว่างที่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ทำให้พื้นที่ว่างโดยรวมของเมืองลดลง

แผนที่ 5.8 รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่วางในเมืองแพร่ ระยะที่ 2 พ.ศ.2498-2516 ของยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

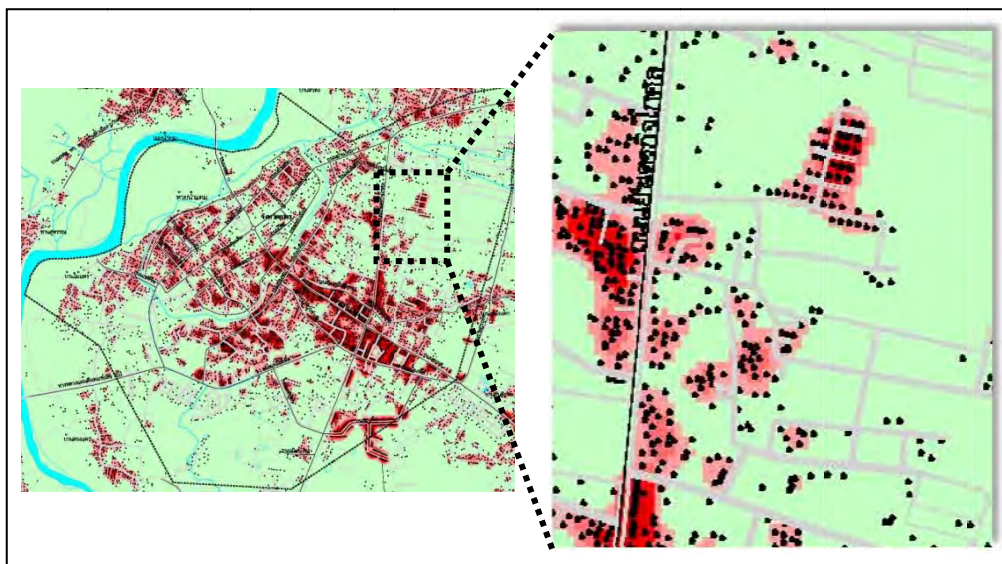
แผนที่ 5.9 รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร่เปรียบเทียบกับภาพถ่ายทางอากาศ

ระยะที่ 2 พ.ศ. 2498-2516 ของยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2453-พ.ศ. 2550)

ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ช่วงเวลา 33 ปี

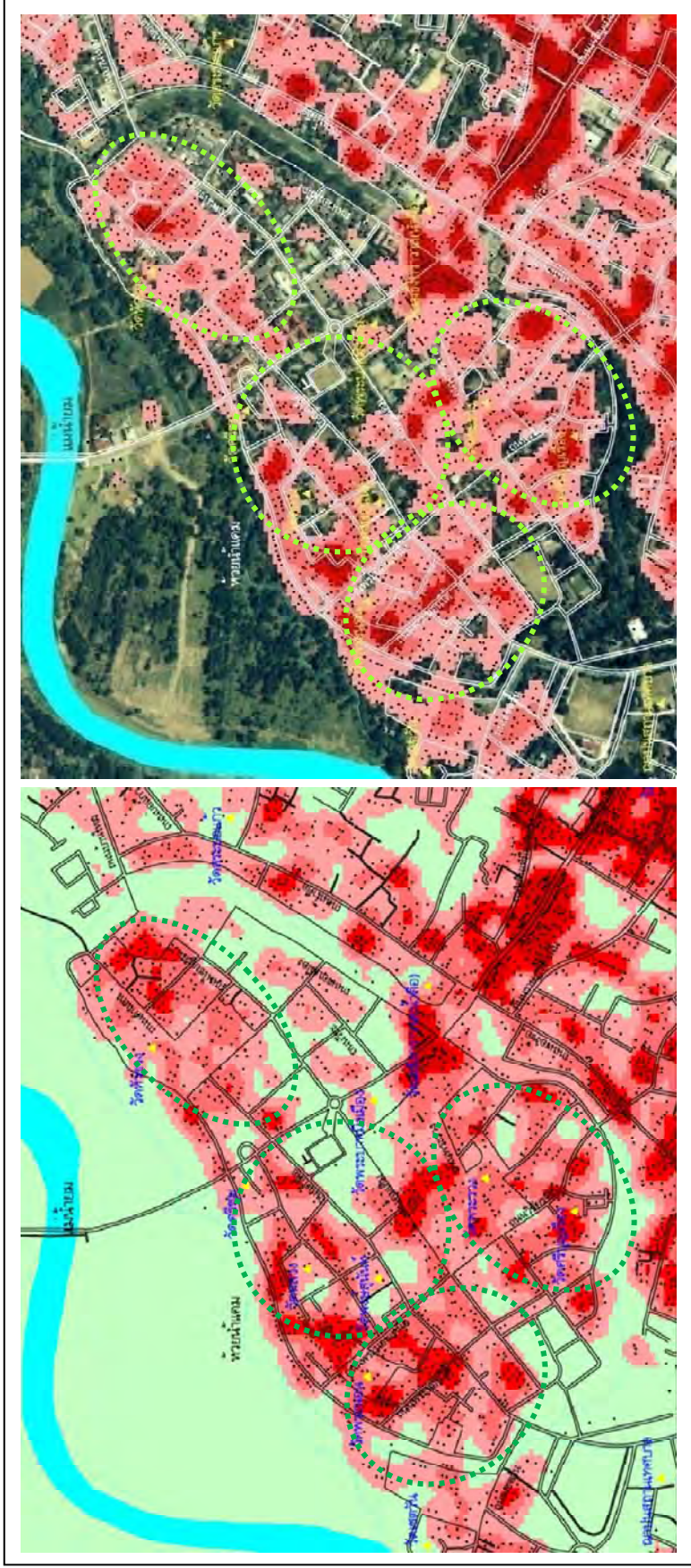
จากการแปลข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2545 พบว่า บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองเก่า มีสิ่งปลูกสร้างกระจายตัวมากขึ้น สิ่งปลูกสร้างที่เป็นวัดและสถานที่ราชการ มีที่ดินจำกัดจึงไม่มีการขยายตัวมากขึ้น แต่เป็นการปรับปรุงอาคารใหม่เพื่อทดแทนอาคารเก่าเท่านั้น ดังนั้นการเพิ่มขึ้นของสิ่งปลูกสร้างจึงมีเฉพาะที่อยู่อาศัย และการเพิ่มขึ้นของสิ่งปลูกสร้างประเภทนี้ไม่ใช่ลักษณะอาคารพาณิชย์ที่จะก่อให้เกิดความหนาแน่นของเนื้อเมือง แต่มีการกระจายตัวอยู่เต็มพื้นที่ในกำแพงเมือง แต่ยังคงเห็นเป็นกลุ่มของชุมชนเดิมอยู่ คือ กลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดหัวข่วง กลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดพงษ์สุนันท์และวัดหลวง กลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดพระนอน และกลุ่มสิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดศรีบุญเรืองและวัดพระร่วง (ภาพ 5.35)

บริเวณนอกเขตกำแพงเมือง มีสิ่งปลูกสร้างกระจายตัวตามบริเวณที่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ทุ่งนา และปารกร้าง (แผนที่ 5.10) ซึ่งการกระจายตัวของสิ่งปลูกสร้างประเภทที่อยู่อาศัยในลักษณะการขยายตัวในแนวราบ เช่น บ้านจัดสรร ที่ต้องการทำเลที่เป็นบริเวณกว้างและห่างออกมาจากเมืองเล็กน้อย เป็นต้น เนื่องจากมีการคมนาคมที่สะดวกมากขึ้น การเดินทางจากบ้านที่อยู่รอบนอกสู่แหล่งงานในเมืองได้สะดวก จึงพบสิ่งปลูกสร้างลักษณะนี้ปรากฏในบริเวณฝั่งตะวันออกของถนนยันตรกิจโกศล เป็นอาคารที่เกาะกลุ่มเรียงตัวกันอย่างเป็นระเบียบ (ภาพ 5.34)

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

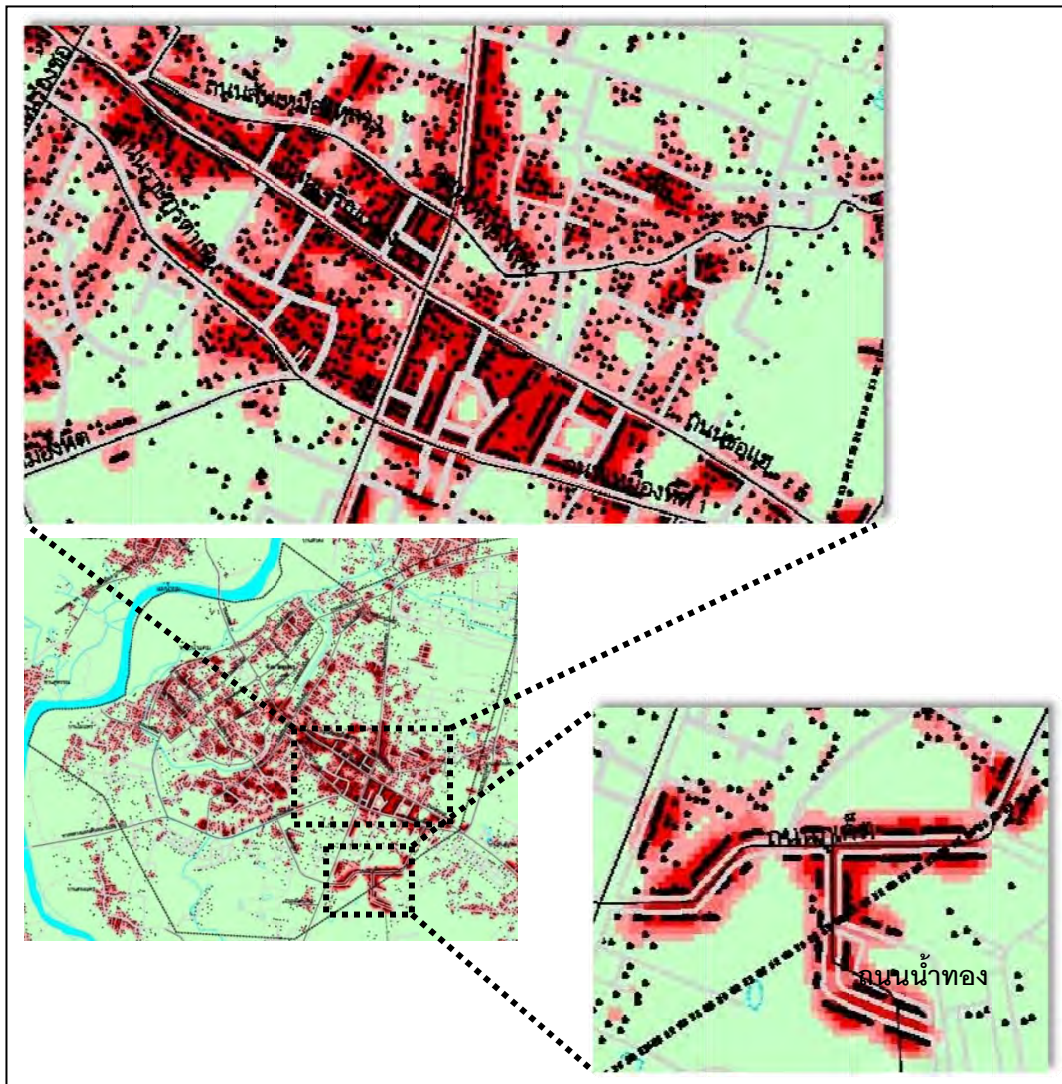
ภาพ 5.34 ภาพขยายจากแผนที่ 5.10 บริเวณฝั่งตะวันออกของถนนยันตรกิจโกศล

หมายเหตุ : ภาพปรับปรุงและขยายจากแผนที่ 5.10 เพิ่มเติมตำแหน่งวัดสำคัญในเขตกำแพงเมืองแพร์ และภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2516 เป็นพื้นหลัง

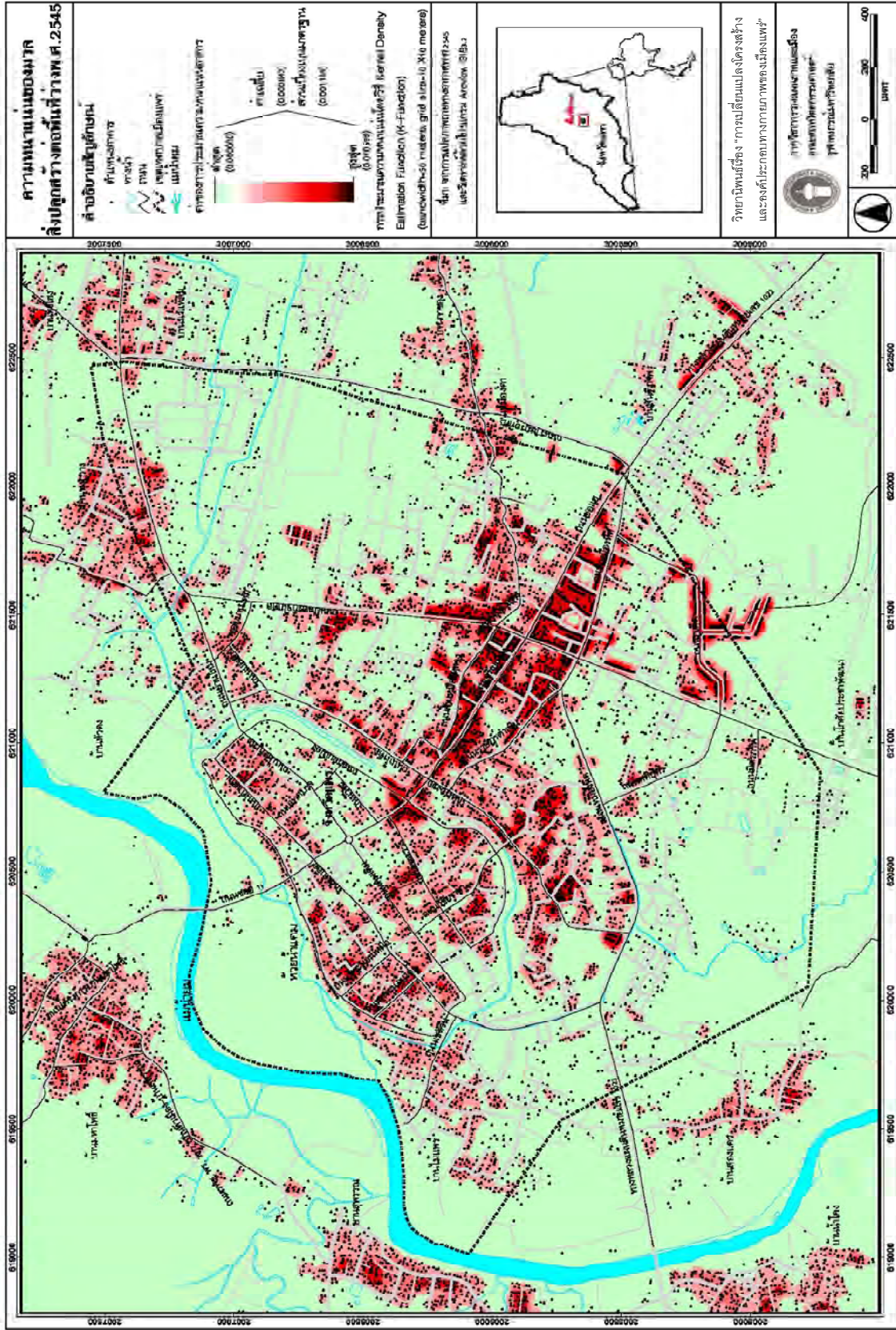
ภาพ 5.35 รูปแบบความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างบริเวณภายในกำแพงเมืองแพร์ ระยะที่ 3 พ.ศ.2517-2550
 ในยุคยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

ในบริเวณที่อาคารสิ่งปลูกสร้างเกาะกลุ่มอย่างหนาแน่นนั้น ยังคงเป็นบริเวณสองข้างทางถนนเจริญเมืองจนถึงสี่แยกบ้านทุ่ง ลักษณะอาคารสิ่งปลูกสร้างบริเวณนี้เป็นอาคารพาณิชย์ที่ปลูกติดๆ กันเพื่อการค้าขาย เป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อการประหยัดทางการค้าในย่านที่เป็นแหล่งเศรษฐกิจหลักของเมือง อีกทั้งยังปรากฏการค้าในรูปแบบ ห้างสรรพสินค้า และตลาดการค้าเครื่องอุปโภคบริโภคบริเวณถนนน้ำทองและถนนภูเก็ต อีกทั้งยังมีการกระจุกตัวของอาคารเพื่อการค้าในบริเวณถนนราชบุรีดำเนิน และอาคารพาณิชย์ที่เพิ่มมากขึ้นบริเวณถนนเหมืองหิน1 มีพื้นที่ว่างระหว่างอาคารน้อยมาก (ภาพ 5.36)

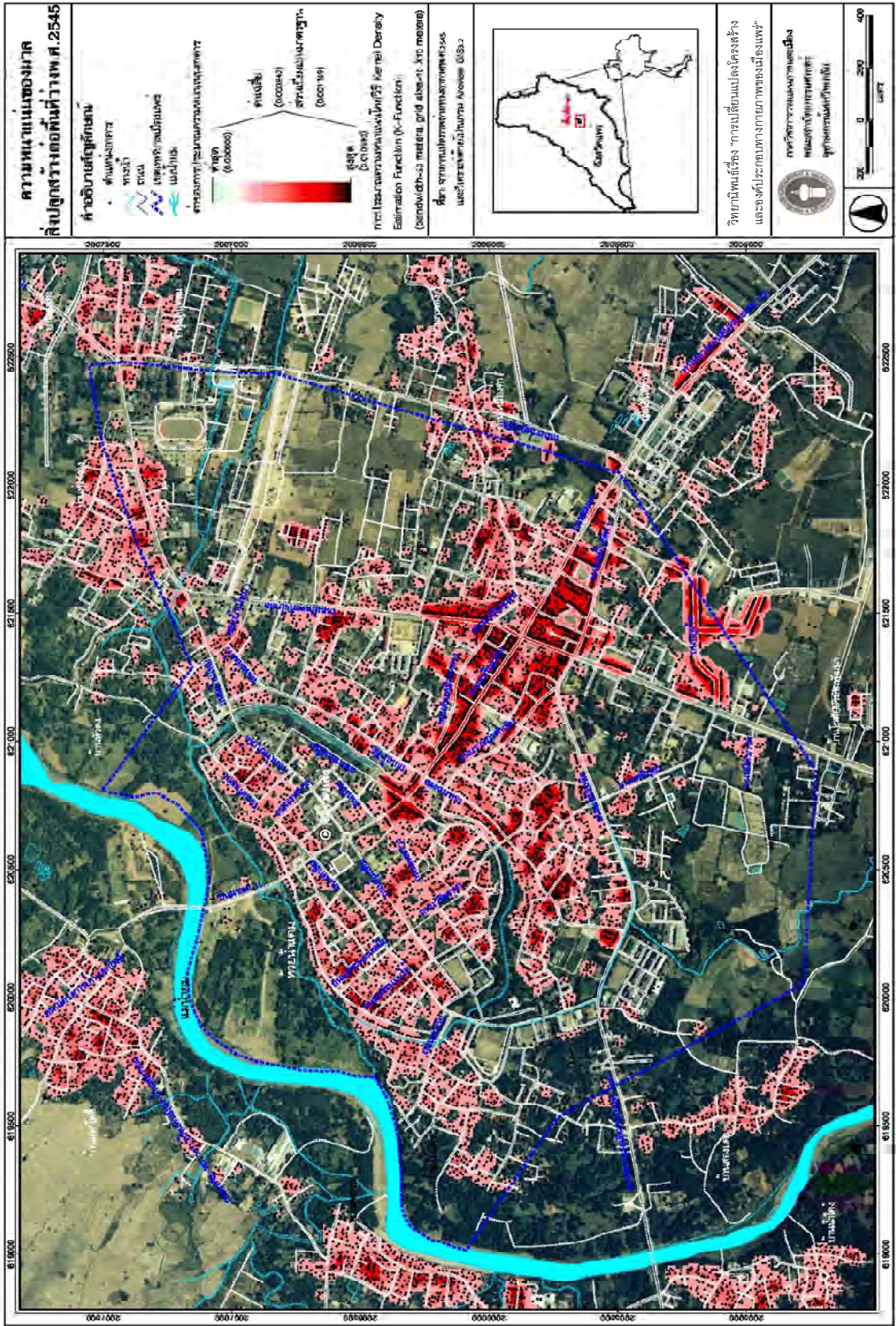

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

ภาพ 5.36 ภาพขยายจากแผนที่ 5.10 บริเวณถนนเจริญเมือง และถนนภูเก็ตและถนนน้ำทอง

แผนที่ 5.10 รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่วางในเมืองแพร์ ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ของยูเครียนโกลินทรตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

แผนที่ 5.11 รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างในเมืองแพร่เปรียบเทียบกับภาพถ่ายทางอากาศ
 ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ของยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

สำหรับหมู่บ้านรอบนอกเมืองแพร์นั้น เมื่อมีการสร้างเส้นทางคมนาคมที่สะดวกมากขึ้น หมู่บ้านต่างๆ ก็ขยายตัวมากขึ้น อีกทั้งยังเป็นการขยายตัวในแนวราบกระจายอยู่ตามพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ทุ่งนา ที่ว่าง และป่ากร้าง (แผนที่ 5.10 และ 5.11)

สรุป รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่างของเมืองแพร์ในระยะที่ 3 พ.ศ.2517-2550 ของยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) สิ่งปลูกสร้างมีการกระจายตัวมากขึ้น ทั้งในบริเวณภายในเขตกำแพงเมืองและนอกเขตกำแพงเมือง รวมไปถึงในพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรมดั้งเดิมของเมือง สิ่งปลูกสร้างในบริเวณย่านพาณิชยกรรมเกาะกลุ่มกันอย่างเป็นระเบียบตามเส้นทางคมนาคมสายหลัก และเกิดย่านการค้าขึ้นใหม่ บริเวณถนนน้ำทองและถนนภูเกิด มีสิ่งปลูกสร้างเป็นอาคารพาณิชย์ติดๆ กัน ไม่มีพื้นที่ว่างระหว่างอาคาร อีกทั้งยังมีสิ่งปลูกสร้างในบริเวณฝั่งตะวันออกของถนนยันตรกิจโกศล มีลักษณะที่เกาะกลุ่มกันอย่างเป็นระเบียบเกิดขึ้น ซึ่งอยู่ในรูปแบบของบ้านจัดสรร

4) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี

จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2497 (แผนที่ 5.12) และการสัมภาษณ์บุคคลที่เคยอยู่อาศัยในเมืองแพร์ตามช่วงเวลาดังกล่าว กิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองแพร์ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) ระยะที่ 1 นั้น สามารถจำแนกออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

- พื้นที่พาณิชยกรรม จากการทบทวนเอกสาร สันนิษฐานว่าเป็นตลาดเข้าเย็นภายในเวียงมาตั้งแต่เดิม ในนิราศปราบเงี้ยวมณฑลพายัพของหลวงทวยหาญรักษา เขียนถึงคราวขึ้นมาปราบเงี้ยวเมืองแพร์ มีตลาดนัดอยู่ที่แถบประตูชัยซึ่งเป็นตลาดสดเทศบาลทุกวันนี้ บริเวณประตูชัยคนที่เข้ามาอยู่อาศัยจะเป็นพวกคนจีนและแขกลิกซ์ เดินทางมาจากเชียงใหม่บ้าง ลำปางบ้าง และยังมีการตั้งร้านค้าอยู่จนทุกวันนี้³⁷ จากการสัมภาษณ์คนในพื้นที่ทำให้ทราบว่าบริเวณที่เป็นพื้นที่พาณิชยกรรมหลักของเมือง คือ ตั้งแต่บริเวณตลาดประตูชัย บริเวณถนนเจริญเมืองตลอดแนวถนนตั้งแต่บริเวณประตูชัยด้านในกำแพงเมืองแพร์จนถึงสิ้นสุดถนนที่สี่แยกบ้านทุ่งต่อเนื่องไปจนถึงถนนซอแฮ มีร้านค้าในลักษณะของอาคารพาณิชย์ 2 ชั้น ซึ่งสร้างด้วยไม้กระจายอยู่ตลอดแนวถนน³⁸ (ภาพ 5.37 และ 5.38) บริเวณนี้เป็นย่านการค้าเก่าแก่ของเมือง เพราะคน

³⁷ ศรัศกร วัลลิโกตม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร์จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 105.

³⁸ สัมภาษณ์ พัชรภรณ์ พันธุ์รัตนธาดา, ครู คศ.4 (ผู้เชี่ยวชาญสังคมฯ) รร.นารีรัตน์, 5 กรกฎาคม 2551.

ส่วนใหญ่ที่อยู่บริเวณนี้ คือ พ่อค้าชาวจีนและชาวอินเดีย ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่นอกกำแพงเมือง คนต่างเมืองที่เข้ามาต่างก็อาศัยอยู่กันเป็นกลุ่ม ชาวจีนและชาวอินเดียเข้ามาเมืองแพร์เพื่อทำการค้า เมื่อเกาะกลุ่มกันอยู่บริเวณใดแล้วก็มักเป็นย่านธุรกิจการค้าเป็นสำคัญ และอีกบริเวณที่เป็นย่านพาณิชย์กรรมใหม่ของเมืองแพร์ในยุคนี้ คือ บริเวณถนนยันตรกิจโกศล ซึ่งเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของชาวจีนและพม่าที่เข้ามาทำไม้ในยุคนี้ (ภาพ 5.38)

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า 341.

ภาพ 5.37 สภาพย่านการค้าบริเวณถนนเจริญเมืองขณะเกิดน้ำท่วมในอดีต

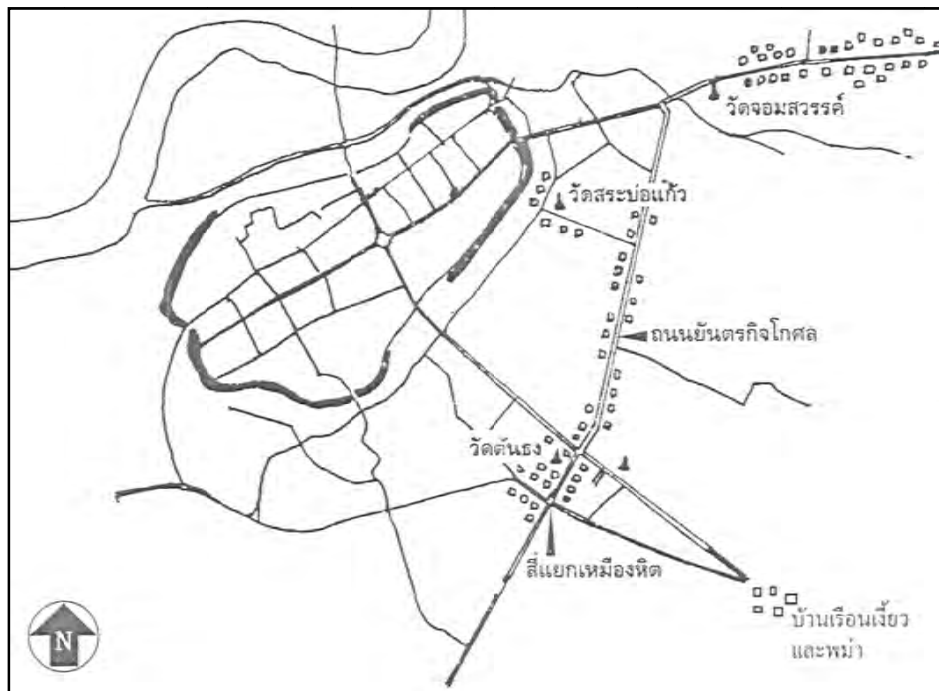
ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า 422.

ภาพ 5.38 สภาพย่านการค้าบริเวณถนนช่อแฮช่วงก่อนถึงวัดชัยมงคลในอดีต

- พื้นที่อยู่อาศัย บริเวณที่เป็นที่อยู่อาศัยหลักของเมือง คือ บริเวณในเวียง ซึ่งประกอบด้วยชนชั้นที่เป็นเจ้านาย เจ้าหลวงดั้งเดิม คุ่มของเจ้าจะอยู่บริเวณศูนย์กลางของเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งที่เกี่ยวข้องกับการบริหารบ้านเมือง เช่น คุ่มเจ้าหลวง และบ้านเจ้าในสายสกุลต่างๆ ที่เป็นเครือญาติกันจะอยู่บริเวณละแวกเดียวกันในกลางเมือง³⁹ และจากการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ ถ้าแบ่งโดยเอาวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ถัดออกมาจากศูนย์กลางเมืองจะเป็นบ้านของราษฎรเมืองแพร์เก่าแก่ ทั้งที่เคยรับใช้เจ้านายสายต่างๆ และชาวบ้านธรรมดา คนที่มาจากต่างถิ่นซึ่งมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองแพร์ส่วนใหญ่จะไม่ได้รับอนุญาตให้เข้ามาอยู่ในเวียง จึงอยู่

³⁹ สัมภาษณ์ วรพร บำบัด, สมาชิกสภาเทศบาลเมืองแพร่, 6 กรกฎาคม 2551.

บริเวณรอบนอกกำแพงเมือง เช่น กลุ่มชาวจีนและอินเดียบนถนนเจริญเมือง กลุ่มชาวจีนที่ย้ายที่เข้ามาทำงานในฐานะลูกจ้างบริษัทของชาวอังกฤษ ลูกชวงทำไม้ ตลอดจนคนเข้ามารับสัมปทานทำไม้เอง ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณถนนยันตรกิจโกศลและถนนน้ำคือ (ภาพ 5.39) เป็นต้น

ที่มา: พัชราภรณ์ พันธุ์รัตน์, ข้อมูลชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่ เล่มที่ 2 อำเภอเมืองแพร่ สอง ร่องกวาง หนองม่วงไข่ (แพร่: หจก. เมืองแพร่การพิมพ์, 2544) หน้า 19.

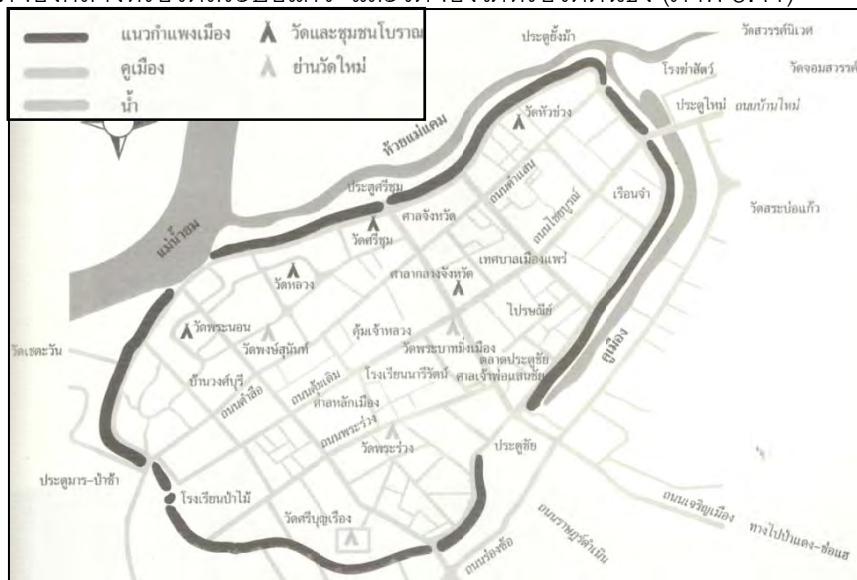
ภาพ 5.39 แผนที่ตั้งชุมชนเจิวหรือไทใหญ่ และพม่า

- พื้นที่สถาปนาราชการ แต่เดิมนั้นเมืองแพร่มีการปกครองโดยเจ้าเมือง บริเวณที่เป็นที่ว่าการของเมือง คือ บริเวณคุ้มเจ้าหลวง (ภาพ 5.39) เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การบริหารราชการแผ่นดิน ต้องการพื้นที่ของราชการเพื่อความและบริหารบ้านเมืองแก่ส่วนกลาง จึงได้ใช้พื้นที่บริเวณใจกลางเมืองโดยแบ่งจากพื้นที่ว่างของคุ้มเจ้าหลวงเป็นที่ว่าการ คือ บริเวณที่เรียกว่า “สนามหลวง” หรือ “เค้ายสนามหลวง” และต่อมาได้มีการสร้างศาลากลางขึ้นเป็นสำนักงานอย่างเป็นทางการ ในพื้นที่เดิมแต่ต่อมาได้มีการตัดถนนจากศูนย์กลางเมืองไปยังบริเวณท่าหน้าศรีชุม จึงมีถนนผ่านกลางพื้นที่ว่างที่ใช้ว่าราชการเดิมนั้นกับศาลากลางจังหวัดไป ในบริเวณนี้ยังมีหน่วยงานราชการอื่นๆ อีก เช่น ที่ว่าการอำเภอเมืองแพร่ สำนักงานเทศบาลเมืองแพร่ ศาลจังหวัดแพร่ เป็นต้น

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์,2550)หน้า 224 และ 320
ภาพ 5.40 คุ่มเจ้าหลวงในอดีต และบริเวณพื้นที่โล่งว่างด้านข้างคุ่มเจ้าหลวง พ.ศ.2469

- พื้นที่สถาปัตยกรรม วัดในเมืองแพร่ที่เป็นวัดดั้งเดิมที่อยู่คู่บ้านคูเมืองมาพร้อมกับการสร้างเมืองแพร่นั้น คือ วัดหัวข่วง วัดศรีชุม วัดหลวง และวัดพระนอน ต่อมาเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป เข้าสู่ยุคที่บ้านเมืองสงบสุขประกอบกับผู้ปกครองเมืองมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา นอกจากการทำนุบำรุงวัดดั้งเดิมแล้วยังได้สร้างวัดใหม่ๆ ขึ้น ซึ่งถือเป็นวัดประจำตระกูลของสายสกุลของตนไปด้วย ดังนั้นพื้นที่ที่ใช้เพื่อเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาพุทธจึงกระจายอยู่บริเวณทั่วไปของเมือง และในบริเวณต่างๆ ของเมืองมักมีวัดอยู่ในกลุ่มของชุมชนใดชุมชนหนึ่งเสมอ บริเวณนอกเวียงบนถนนน้ำคือและยันตรกิจโกศล ซึ่งเป็นที่อยู่ของชาวเจี้ยวและพม่าที่เข้ามาทำไม้ ได้สร้างวัดในแบบพม่าตามที่ตนศรัทธา คือ วัดจองเหนือหรือวัดจอมสวรรค์ วัดจองกลางหรือวัดสระบ่อแก้ว และวัดจองใต้หรือวัดต้นธง (ภาพ 5.41)

ที่มา: ศรีศักร วัลลิโกดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิณีเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น,(กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 37.

ภาพ 5.41 แผนผังตำแหน่งวัดเก่าและวัดใหม่ในเขตกำแพงเมืองแพร่

นอกจากการใช้พื้นที่เพื่อสถาบันศาสนาของพุทธศาสนาแล้ว ชาวเมืองแพร์ยังมีคนบางกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นคนมุสลิมจากปากีสถานและบังกลาเทศ เข้ามาทำงานเป็นคนงานทำไม้ของบริษัทอีสต์ เอเชียติก และทำอาชีพเลี้ยงวัว ควาย แพะ แกะ ทำสวนและหาบเร่ขายของ ได้แต่งงานกับคนท้องถิ่นในเมืองแพร์ จนค่อยๆ กลายเป็นคนแพร์ แต่ยังคงไปปฏิบัติศาสนกิจแบบชาวมุสลิมที่มีสยิดเด่นชัด ในอำเภอเด่นชัย และในเมืองแพร์มีสุสานสำหรับชาวมุสลิมอยู่ด้วย (ภาพ 5.42) นอกจากนี้ยังมีคนที่นับถือศาสนาคริสต์อยู่บางส่วน ซึ่งมีชนนารีคณะเพรสไบรียันจากอเมริกา เข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโปเตสแตนต์ตั้งแต่ พ.ศ.2435 โดยหลักการ คือ เผยแผ่ศาสนา ตั้งโบสถ์คริสต์ โรงเรียน และโรงพยาบาล ในเมืองแพร์จึงมีโบสถ์คริสต์จักรแพร์กิตติคุณ โรงเรียนเจริญราษฎร์ และโรงพยาบาลแพร์คริสเตียน (ภาพ 5.42) และชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองแพร์บนถนนสายการค้าสำคัญของเมืองคือถนนเจริญเมือง ได้สร้างศาลเจ้าปู่เถ่ากง หรือชื่อเดิมคือ ศาลเจ้าฮั่วเฮงหักเหา เป็นศูนย์รวมความศรัทธาและการประกอบกิจกรรมสำคัญของชาวจีน เช่น วันตรุษจีน วันสารท เป็นต้น (ภาพ 5.42)

▲ สุสานอิสลามบนถนนยันตรกิจโกศล

▲ คริสตจักรแพร์กิตติคุณ
บนถนนยันตรกิจโกศล

◀ ศาลเจ้าปู่เถ่ากง

ที่มา: ศรีศักร วัลลิโภดม และ วัลย์ลักษณะ ทองศิริ, นครแพร์จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิภาควัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น,(กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 108.

ภาพ 5.42 สุสานอิสลาม โบสถ์คริสต์ และศาลเจ้าที่สำคัญของเมืองแพร์

- พื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่า เมืองแพร์เป็นเมืองที่อยู่ติดแม่น้ำยม และเป็นพื้นที่ที่มีลำน้ำสาขาย่อยๆ มีต้นกำเนิดจากยอดดอยที่อยู่รายรอบแอ่งเมืองแพร์ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ลำน้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรนอกเมืองแพร์ คือ น้ำแม่แคม น้ำแม่ก้อน และน้ำแม่สาย และมีการผันน้ำเข้ามายังเมืองแพร์ โดยลำเหมืองต่างๆ เพื่อใช้ในการเกษตรและการอุปโภคบริโภค เช่น เหมืองค่า เหมืองแดง เหมืองแดง เหมืองหลวง โดยพื้นที่เกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นที่นา อยู่บริเวณตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองแพร์ คือ บริเวณโดยรอบของโรงเรียนพิริยาลัย และด้านหลังของบ้านเรือนที่อยู่ริมถนนสองฟากถนนเจริญเมืองไปจนถึงบริเวณด้านหลังสองฟากของถนนซ่อแฮ เรียกบริเวณนั้นว่า “บ้านทุ่ง” (ภาพ 5.43 แฉนที่ 5.12)

ที่มา: พระครูวิจิตรพัฒนารักษ์ (มนตรี รัชมเมธี), เล่าเรื่องเมืองแพร์ในอดีต, (ลำปาง: จิตวัฒนาการพิมพ์ ลำปาง, 2548), หน้า 52.

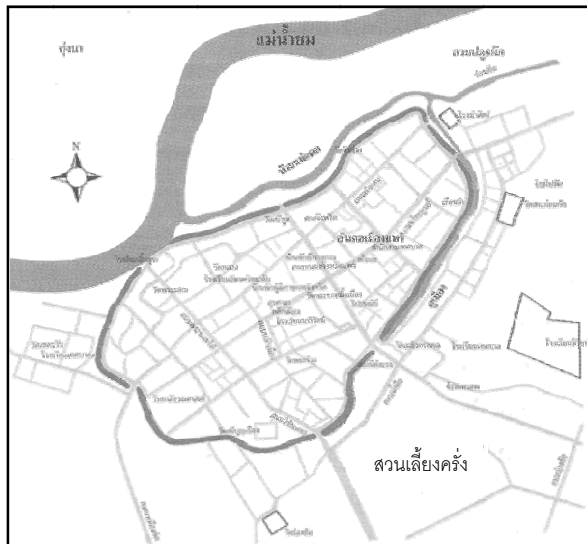
ภาพ 5.43 รัชกาลที่ 7 ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระธาตุซ่อแฮ

ตามเส้นทางถนนซ่อแฮปัจจุบัน ซึ่งสองข้างถนนเป็นทุ่งนาหรือปัจจุบันเรียกบริเวณนี้ว่าบ้านทุ่ง

นอกจากนี้คนในเมืองมีการเพาะปลูกเช่นเดียวกัน แต่จะออกไปทำข้างนอกและอยู่ใกล้แหล่งน้ำโดยเฉพาะแม่น้ำยม ชายฝั่งแม่น้ำยมในอดีตจะกว้างมากและยาวตลอดแนว ชาวบ้านใช้เป็นพื้นที่ทำแปลงผัก ปลูกผัก ทำสวน และในแม่น้ำยมมีปลาชุกชุม เป็นปลาที่ว่ายทวนน้ำขึ้นเหนือมาจากสุโขทัยเพื่อหาอาหารกิน มีดินดอนข้างแม่น้ำเรียกว่า “ดอนทราย” ชาวบ้านใช้เพาะปลูกพืชไร่และพืชสวนครัว เช่น ข้าวโพด ยาสูบ มันแกว มันแดง ต้นหอม และพืชสวนครัว ชุมชนที่ทำการเพาะปลูกมากที่สุดคือชุมชนวัดหัวข่วง เพราะเป็นชุมชนที่ติดกับแม่น้ำยมมากที่สุด นอกจากนี้ชาวบ้านพระนอนยังมีการทำนา ทำไร่ ทำสวน⁴⁰ และมีการเลี้ยงคังโดยใช้ต้นฉำฉา สวนครั้งส่วนใหญ่อยู่บริเวณนอกเขตกำแพงเมืองและริมแม่น้ำยม ชาวบ้านละแวก

⁴⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร์จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 111.

ชุมชนวัดศรีชุมจะเล็ยครั้งมากกว่าบ้านอื่น และนำเอาครั้งไปขายให้คนจีนซึ่งเป็นพ่อค้าคนกลาง ครั้งเป็นสินค้าเด่นของเมืองแพร์ในยุคนี้เช่นกัน แต่ในระยะหลังน้ำท่วมบ่อยครั้ง จึงทำให้การปลูกผักริมหาดแม่น้ำยมหายไป⁴¹ (ภาพ 5.44)

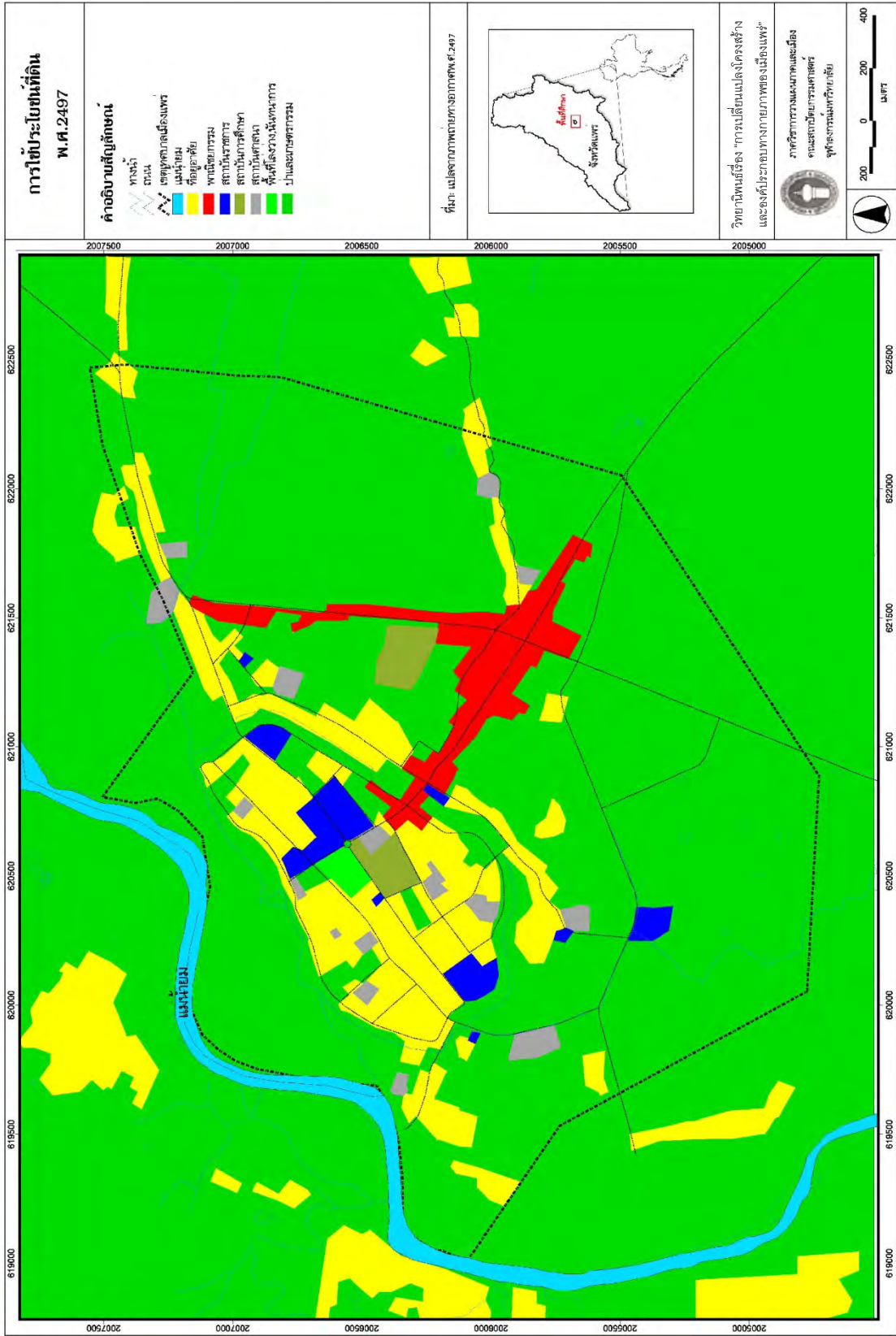

ที่มา: ศรีศักร วัลลิโภดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร์จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), หน้า 137.

ภาพ 5.44 พื้นที่การเกษตรในเมืองแพร์ประมาณ พ.ศ.2482-2497

สรุป รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) ส่วนมากที่ดินถูกใช้เพื่อการเป็นที่พักอาศัย บริเวณที่เป็นที่พักอาศัยมากที่สุดคือบริเวณในเวียง ลักษณะบ้านพักอาศัยเป็นบ้านไม้ ซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นเจ้านายและชาวเมืองแพร์ ส่วนที่อยู่อาศัยบริเวณนอกเวียง ส่วนใหญ่เป็นของคนต่างถิ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ เช่น พ่อค้าชาวจีนและอินเดีย ซึ่งปลูกสร้างบ้านเรือนเกาะกลุ่มกันอยู่ริมถนนเจริญเมืองจนถึงถนนช่อแฮ ทำให้ย่านนี้เป็นย่านพาณิชยกรรมหลักของเมือง นอกจากนี้ยังมีชาวเงี้ยวและพม่าที่เข้ามาจากการทำไม้ ได้ปลูกสร้างบ้านเรือนเกาะกลุ่มกันอยู่ริมถนนน้ำคือและถนนยันตรกิจโกศล และมีการสร้างวัดที่มีศิลปะแบบพม่าตามความเชื่อของตน ซึ่งชาวเงี้ยวหรือพม่านิยมการสร้างบ้านพักอาศัยและวัดด้วยไม้สัก นอกจากนี้เจ้าเมืองและเจ้าสายสกุลต่างๆ ในเมืองแพร์ ยังมีความศรัทธาในพุทธศาสนา จึงสร้างวัดประจำสายสกุลและเป็นผู้อุปฐากวัดที่ตนศรัทธา ทำให้มีวัดเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังมีศาลเจ้าของชาวจีนที่อยู่บริเวณถนนเจริญเมือง และคริสต์จักรบริเวณถนนยันตรกิจโกศลด้วย บริเวณที่เป็นสถาบันราชการอยู่ศูนย์กลางของเมือง และพื้นที่เกษตรกรรมและป่าไม้พบมากบริเวณนอกเมืองทั้งฝั่งตะวันออกและตะวันตกของเมือง

⁴¹ สัมภาษณ์ ชันทอง คุณาคำ, คำชาย, 5 กรกฎาคม 2551.

แผนที่ 5.12 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองแพะ ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497

ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

ระยะที่ 2 (พ.ศ.2498-2516) ช่วงเวลา 18 ปี

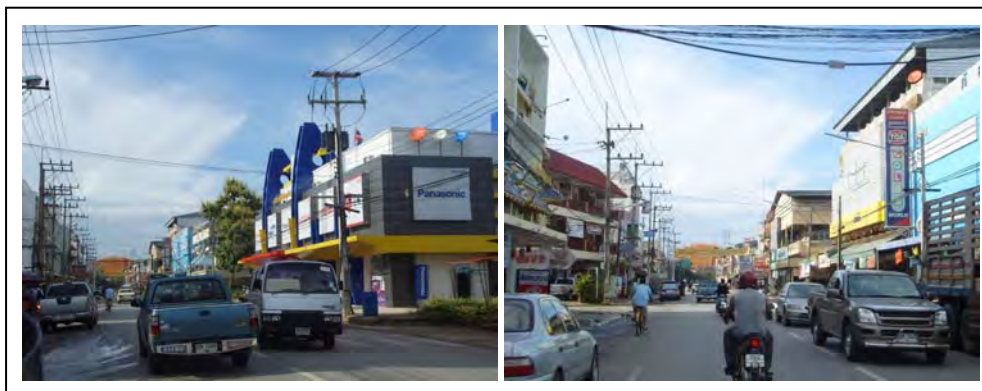
จากฐานข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2516 และการสัมภาษณ์บุคคลที่เคยอยู่อาศัยในเมืองแพร่ตามช่วงเวลาดังกล่าว พบว่า กิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ มีการขยายตัวมากขึ้น กิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ ในระยะที่ 2 (พ.ศ.2498-2516) (แผนที่ 5.13) มีดังนี้

- พื้นที่พาณิชยกรรม พื้นที่ที่เป็นย่านพาณิชยกรรมหลักของเมืองก็ยังคงเป็นบริเวณสองฟากของถนนเจริญเมือง และถนนยันตรกิจโกศล แต่มีการขยายตัวมากขึ้นตามเส้นทางถนนสายใหม่ที่ตัดผ่าน คือ ถนนราษฎร์ดำเนิน เพราะเป็นถนนที่ตัดขึ้นในย่านการค้าของเมืองชานกับถนนเจริญเมือง มีตึกแถวและอาคารพาณิชย์เกิดขึ้นมากมายและหนาแน่น ทำให้พื้นที่บริเวณนั้น เป็นพื้นที่ต่อเนื่องของย่านการค้าต่อจากถนนเจริญเมือง (ภาพ 5.45) บริเวณถนนยันตรกิจโกศลมีอาคารพาณิชย์เกิดขึ้นมากมาย การค้าขายเริ่มหลากหลายมากขึ้น จากเดิมบริเวณนี้มีร้านขายเครื่องอะไหล่ยนต์มาก ในสมัยนี้ร้านค้าประเภทอื่นๆ เข้ามา เช่น ร้านขายเครื่องใช้ไฟฟ้า ธุรกิจโรงแรม อู่ปรกณ์ก่อสร้าง เป็นต้น (ภาพ 5.46)

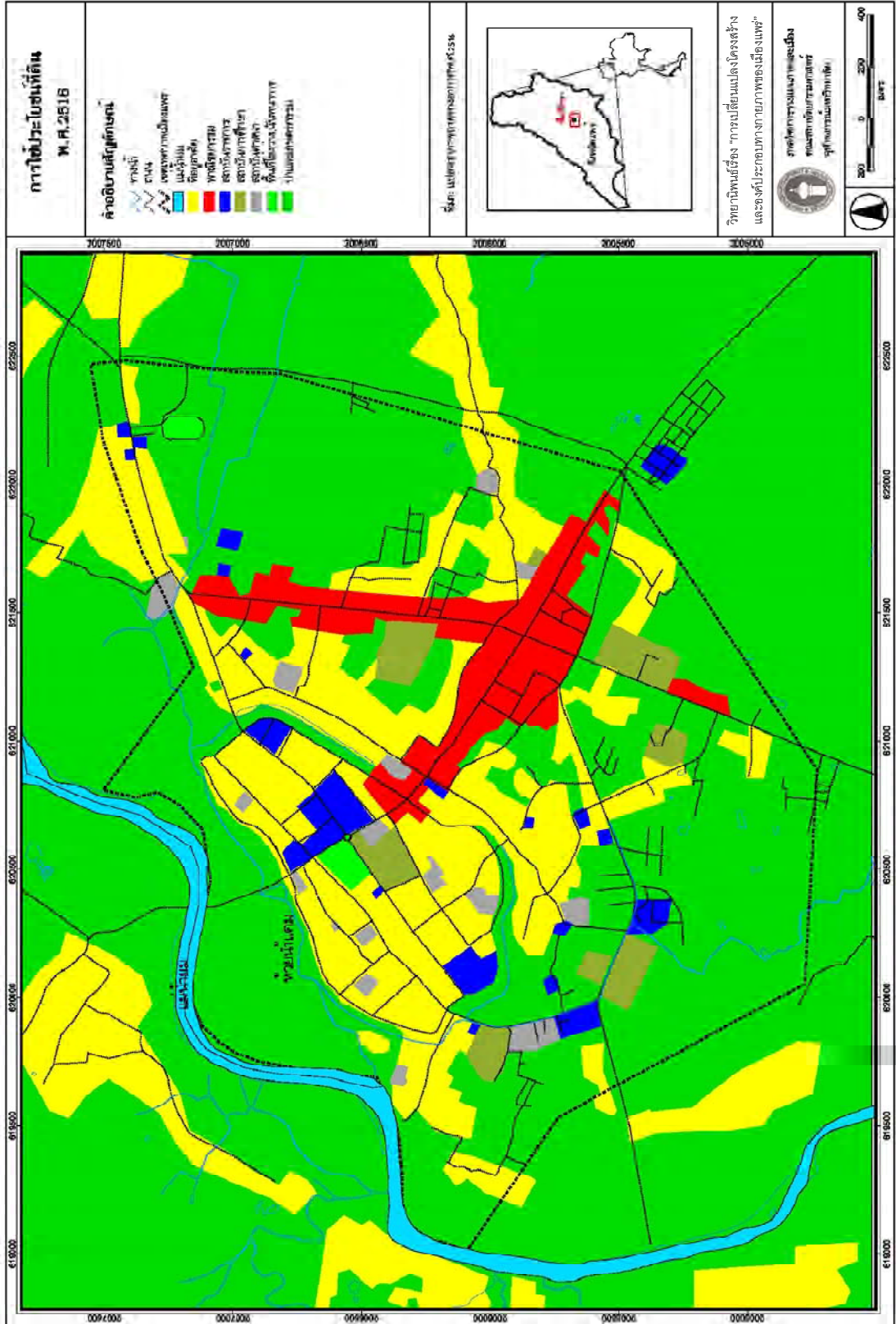
ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 31 ตุลาคม 2550)

ภาพ 5.45 ร้านค้าดั้งเดิมและสมัยใหม่ปะปนกันในย่านถนนเจริญเมือง

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 31 ตุลาคม 2550)

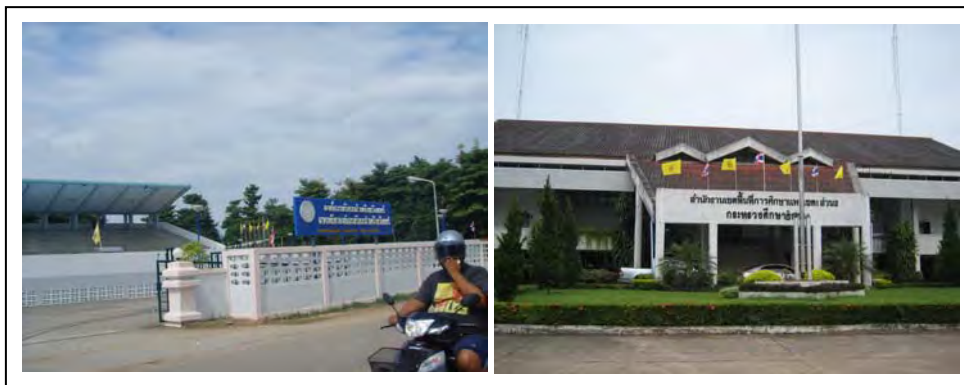
ภาพ 5.46 ร้านค้า อาคารพาณิชย์บริเวณถนนยันตรกิจโกศล

แผนที่ 5.13 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองแพร์ ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2498-2516) ของยูเครนในดินดอนทิวเขาตั้งแต่
รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2453-พ.ศ. 2550)

- พื้นที่อยู่อาศัย จากแผนที่ 5.13 พบว่า การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยในเมืองแพร์เพิ่มมากขึ้นอย่างชัดเจนในหลายบริเวณ เช่น บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพร์ มีบ้านพักอาศัยเกิดขึ้นอย่างเต็มพื้นที่และส่วนใหญ่เป็นลักษณะบ้านเดี่ยวมีอาณาบริเวณกว้าง บริเวณทุ่งนา ระหว่างถนนร่องซ้อกับถนนยันตรกิจโกศล บริเวณทุ่งนา ระหว่างถนนร่องซ้อกับถนนเหมืองหิต บริเวณถนนศศิบุตร และบริเวณถนนเหมืองแดง มีกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่พักอาศัยขยายตัวเข้าไปทั้งสิ้น

- พื้นที่สถาบันราชการ สถาบันราชการมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น เนื่องจากการบริหารปกครองที่มีภาระหน้าที่มากขึ้น จึงแยกออกเป็นหน่วยงานย่อยๆ ตามหน้าที่ แต่ที่ว่างในกำแพงเมืองแพร์ซึ่งเดิมเป็นแหล่งราชการนั้นมีไม่เพียงพอแล้ว จึงต้องออกไปหาพื้นที่ข้างนอกที่ไกลออกไป คือ บริเวณตอนเหนือของเมืองช่วงทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 เป็นที่ตั้งขององค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์ สำนักงานองค์การโทรศัพท์ เป็นต้น (ภาพ 5.45) และไปจนถึงสถานที่ราชการใหม่ที่อยู่นอกเทศบาลเมืองแพร์ บริเวณถนนโยธาธิการ พร.2032 เป็นที่ตั้งของสำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร์ สำนักงานขนส่งจังหวัด เป็นต้น อีกทั้งยังมีทางตอนใต้ของเขตเทศบาลเมืองแพร์ เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแพร์ สำนักงานพื้นที่เขตการศึกษาแพร์ เขต 1 สำนักงานยาสูบ เป็นต้น (ภาพ 5.47)

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 31 ตุลาคม 2550)

ภาพ 5.47 (ซ้าย) สำนักงานองค์การบริหารส่วนจังหวัดอยู่ทางตอนเหนือของเทศบาลเมือง และ (ขวา) สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแพร์ เขต 1 อยู่ทางตอนใต้ของเทศบาลเมืองแพร์

- พื้นที่สถาบันศาสนา วัดในเมืองแพร์เป็นวัดเก่าแก่คู่บ้านคูเมืองมายาวนาน ในยุคนี้ไม่มีการสร้างวัดใหม่เพิ่ม เพียงแต่มีการบูรณะซ่อมแซมโบสถ์ กุฏิ และอาคารใหม่ ดังนั้นการใช้ที่ดินประเภทนี้จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น การบูรณะเจดีย์มิ่งเมืองที่วัดพระบาทมิ่งเมือง การบูรณะวัดจองใต้หรือวัดต้นธง (ภาพ 5.48 และ 5.49) และยังคงมีพื้นที่ของสถาบันศาสนาต่างๆ ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนที่หลากหลายทั้งศาสนาพุทธนิกายเถรวาทที่คนไทยนับถือ

ซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปของพื้นที่เมืองแพร่ ศาสนาพุทธนิกายมหายานที่คนจีนนับถือบนถนนเจริญเมือง ศาสนาอิสลาม และศาสนาคริสต์บนถนนยันตรกิจโกศล

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์,2550)หน้า86

ภาพ 5.48 (ซ้าย) เจดีย์มิ่งเมือง วัดพระบาทมิ่งเมืองก่อนการบูรณะ และ (ขวา) เจดีย์มิ่งเมืองที่บูรณะแล้วในปัจจุบัน

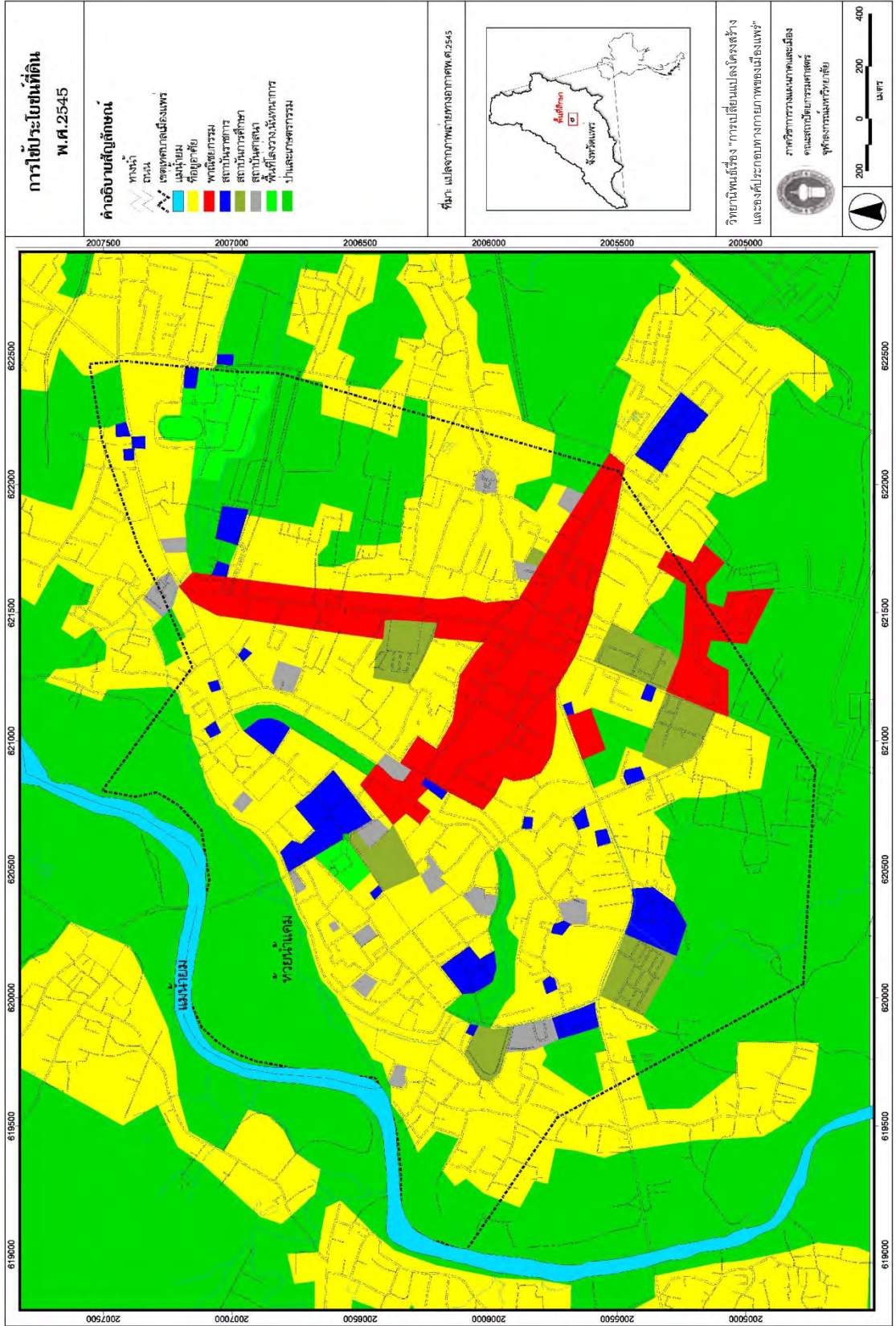
ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า252

ภาพ 5.49 (ซ้าย) วัดจองใต้หรือวัดตันธง พ.ศ.2440 และ (ขวา) วัดตันธงในปัจจุบัน

- พื้นที่เกษตรกรรม ส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณสองฝั่งถนนยันตรกิจโกศล ซึ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทเกษตรกรรมลดลงอย่างเห็นได้ชัด การใช้ที่ดินประเภทนี้ถูกแทนที่ด้วยการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยและพาณิชยกรรม ซึ่งขยายตัวเพิ่มมากขึ้น

ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ช่วงเวลา 33 ปี

จากฐานข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2545 การสำรวจและการสัมภาษณ์บุคคลที่อยู่อาศัยในเมืองแพร่ ประกอบกับฐานข้อมูลระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) จากสำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร่ รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ ในระยะที่ 3 (พ.ศ. 2517-2550) (แผนที่ 5.14) มีดังนี้

แผนที่ 5.14 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองแพร่ ระยะที่ 3 (พ.ศ. 2517-2550) ของยูนิควิตินโกสินทร์ตั้งแต่
 รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2453-พ.ศ. 2550)

- พื้นที่พาณิชยกรรม จากแผนที่ 5.14 พบว่า พื้นที่พาณิชยกรรมในปัจจุบันเพิ่มขึ้นเล็กน้อย บริเวณที่เป็นย่านการค้าหลักของเมืองบริเวณถนนเจริญเมืองและถนนยันตรกิจโกศล ยังคงหนาแน่นเหมือนเดิม และมีย่านการค้าใหม่ที่เพิ่มขึ้น คือ ย่านกาดน้ำทอง อยู่บริเวณถนนน้ำทองและถนนภูเก็ที่ตัดขึ้นใหม่

- พื้นที่อยู่อาศัย การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยมีเพิ่มขึ้นมาก เมื่อพิจารณาแผนที่ 5.14 พบว่า พื้นที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นเกือบเต็มพื้นที่ในเขตเทศบาลเมืองแพร่ แต่เมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งของสิ่งปลูกสร้างประเภทที่พักอาศัยมีลักษณะกระจายตัว ซึ่งมีพื้นที่ว่างรอบสิ่งปลูกสร้างค่อนข้างมาก จึงทำให้การแปลสภาพถ่ายทางอากาศแสดงถึงการมีกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่พักอาศัยเพิ่มขึ้น โดยเป็นลักษณะของโครงการบ้านจัดสรรที่เข้ามาเปิดขายในเขตเทศบาลเมืองแพร่ ได้กว้านซื้อที่ดินบริเวณที่ดินที่ใช้ในการเกษตรกรรม ทุ่งนา ไร่สวน บริเวณบ้านทุ่งเป็นส่วนใหญ่ ปลูกสร้างเป็นที่อยู่อาศัยสมัยใหม่แบบบ้านจัดสรร (ภาพ 5.50) แต่อย่างไรก็ตามพื้นที่อยู่อาศัยที่เพิ่มขึ้นนั้นก็ยังคงสวนทางกับข้อมูลสถิติประชากรของเทศบาลเมืองแพร่ที่มีแนวโน้มลดลง ทั้งนี้เป็นเพราะการมีมหาวิทยาลัยมาเปิดในบริเวณใกล้ๆ เทศบาลเมืองแพร่ เช่น มหาวิทยาลัยแม่โจ้ วิทยาเขตแพร่ มหาวิทยาลัยรามคำแหง เป็นต้น ทำให้เกิดการย้ายเข้ามาอยู่ในเมืองแพร่โดยไม่ย้ายทะเบียนมา เป็นประชากรแฝงบางประเภทที่เข้ามาเพื่อการศึกษา และบางประเภทที่เข้ามาเพื่อการทำงานราชการ

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 31 ตุลาคม 2550)

ภาพ 5.50 โครงการบ้านจัดสรรแพร่ซิตี้โฮม บริเวณหลังสนามกีฬาขององค์การบริหารส่วนจังหวัด

นอกจากนี้จากการสำรวจและการสัมภาษณ์ยังพบว่า บ้านของเจ้านายสายสกุลต่างๆ ที่ปล่อยทิ้งร้างอยู่ ปัจจุบันบ้านเหล่านี้เป็นบ้านที่มีเจ้าของเป็นรุ่นลูกหลานของเจ้า ซึ่งไม่ได้อาศัยอยู่ในเมืองแพร่แล้ว และบ้านเจ้าบางหลังที่ยังคงมีลูกหลานอาศัยอยู่แต่มีสภาพเก่าทรุดโทรม จน

เจ้าของบ้านปัจจุบันตัดสินใจประกาศขาย เพราะซ่อมแซมไม่ไหว⁴² บ้านเหล่านี้เป็นบ้านที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมและเคยมีบทบาททางสังคมและประวัติศาสตร์ของเมืองแพร่ เป็นที่น่าเสียดายหากบ้านเหล่านี้ต้องถูกรื้อหรือขายไปทำเฟอร์นิเจอร์ไม้ โดยที่คนรุ่นหลังไม่มีโอกาสได้ศึกษาและเห็นคุณค่าของสถาปัตยกรรมที่สะท้อนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของเมืองแพร่ (แผนที่ 5.15) เช่น บ้านวิชัยราชาอยู่บริเวณถนนวิชัยราชาเป็นบ้านของเจ้าวงศ์ แสนศิริพันธุ์ บ้านเจ้าในตระกูลขัติยะวงษาอยู่บริเวณหลังเรือนจำจังหวัดแพร่ อาคารไม้ในโรงเรียนป่าไม้ (ภาพ 5.51) บ้านเจ้าหนานดีอยู่บริเวณหลังโรงเรียนนารีรัตน์ บ้านหลวงศรีบริเวณหลังสถานีตำรวจ บ้านคหบดีขุนอารักษ์อยู่บริเวณหลังโรงเรียนเมธังกราวาสเก่า และบ้านวงศ์พระถางอยู่บริเวณถนนเจริญเมือง ใกล้กับร้านแพร่หล่อตระกูล เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีบ้านของประชาชนและเจ้าในอีกหลายบ้านที่ยังไม่ได้กล่าวถึง บ้านเหล่านี้มีสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นและสถาปัตยกรรมร่วมสมัยที่ควรค่าแก่การเก็บไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาทั้งสิ้น⁴³

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 7 กรกฎาคม 2551)

ภาพ 5.51 บ้านเก่าที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์

⁴² สัมภาษณ์ วุฒิไกร ผาทอง, ค้าขายผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อม และกรรมการบริหารกลุ่มลูกหลานเมืองแพร่, 3 พฤษภาคม 2552.

⁴³ สัมภาษณ์ ชินวร ชมภูพันธ์, กรรมการ สภาวัฒนธรรมจังหวัดแพร่, 11 พฤษภาคม 2552.

- พื้นที่สถาบันราชการ สถานที่ราชการไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก โดยส่วนใหญ่ยังคงรวมกันอยู่บริเวณศูนย์กลางและบริเวณตอนเหนือของเมือง แต่มีเพิ่มขึ้นบางหน่วยงานบริเวณตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง บนถนนเหมืองหินและถนนยันตรกิจโกศล ส่วนสถานที่ราชการในกำแพงเมืองก็มีการปรับปรุงอาคารให้ทันสมัยขึ้น

- พื้นที่สถาบันศาสนา การใช้ประโยชน์ที่ดินของสถาบันศาสนานั้น มีลักษณะกระจายอยู่ทั่วเมืองแพร่ตามชุมชนต่างๆ ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีวัดหรือที่ๆใช้ประกอบกิจกรรมทางศาสนาของตนเป็นศูนย์กลาง ภายในเขตกำแพงเมืองแพร่มีวัดดั้งเดิมและวัดที่สร้างขึ้นใหม่ตามความศรัทธาของชาวแพร่ที่นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท ซึ่งมีลักษณะตำแหน่งที่กระจายตัวตามการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนต่างๆ ของคนในเมือง ภายนอกเขตกำแพงเมืองนั้นมีชาวต่างถิ่นดั้งเดิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร่หลากหลายเชื้อชาติ ซึ่งต่างก็นับถือศาสนาแตกต่างกันไป และเมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ใดแล้วก็จะมีการสร้างสถานที่เพื่อประกอบกิจกรรมตามความศรัทธาของตนไว้ที่นั่นด้วย โดยชาวจีนอยู่บนถนนเจริญเมืองได้สร้างศาลเจ้าจีนไว้เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของตน ชาวพม่าและไทใหญ่หรือเงี้ยวได้สร้างวัดแบบพม่าบนถนนยันตรกิจโกศล ชาวตะวันตกและชาวไทยที่นับถือศาสนาคริสต์ได้สร้างโบสถ์ไว้บริเวณถนนยันตรกิจโกศล ชาวอินเดียและบังกลาเทศที่เคยเข้ามาค้าขายผ้าและเครื่องใช้บนถนนเจริญเมือง เนื่องจากมีส่วนน้อยจึงไปรวมกันประกอบพิธีทางศาสนาที่มัสยิดเด่นชัย (แผนที่ 5.16)

- พื้นที่เกษตรกรรม การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทเกษตรกรรมในเขตเทศบาลเมืองแพร่ลดลงมาก เพราะถูกแทนที่ด้วยการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยที่ขยายตัวในทางราบมากขึ้นเรื่อยๆ การลดลงของพื้นที่เกษตรกรรมรอบเมือง ทำให้เมืองแพร่ขาดพื้นที่สีเขียวที่เคยเป็นพื้นที่การทำมาหากินมาแต่ดั้งเดิม มีผลสอดคล้องกับระบบทางสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบตะวันตกหรือทุนนิยมมากขึ้น สังคมกสิกรรมแบบดั้งเดิมจึงค่อยๆ เลือนหายไป

สรุป รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองแพร์ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่วันที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) การใช้ที่ดินส่วนใหญ่เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่พักอาศัย ซึ่งมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมหนาแน่นมากขึ้น บริเวณถนนสายหลักของเมืองคือถนนเจริญเมือง ถนนยันตรกิจโกศล และเริ่มเกิดย่านพาณิชยกรรมใหม่ขึ้นบริเวณถนนภูเก็ตและถนนน้ำทองที่ตัดใหม่ สถาบันราชการแต่เดิมมีการใช้พื้นที่เฉพาะบริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพร์ เมื่อพื้นที่ภายในกำแพงเมืองถูกใช้จนหมด ประกอบกับการต้องการเพิ่มหน่วยงานราชการอื่นๆ เพื่อรองรับการบริหารงานบ้านเมืองในแบบสมัยใหม่ ดังนั้นจึงเกิดการขยายตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทนี้ในบริเวณตอนเหนือของเมืองคือบริเวณถนนบ้านใหม่ ถนนยันตรกิจโกศล และถนนโยธาธิการ พ.ร.2032 และบริเวณทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองเป็นย่านราชการใหม่ ในยุคนี้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถาบันศาสนากระจายอยู่ทั่วไปในเมืองแพร์ แต่มีลักษณะเป็นศูนย์กลางของกลุ่มคนที่นับถือและศรัทธาในศาสนาต่างๆ คือ วัดส่วนใหญ่อยู่บริเวณภายในเขตกำแพงเมือง วัดที่เป็นศิลปะแบบชาวพม่าอยู่บริเวณถนนยันตรกิจโกศล ศาลเจ้าจีนอยู่บริเวณถนนเจริญเมือง โบสถ์คริสต์อยู่บริเวณถนนยันตรกิจโกศล นอกจากนี้ยังมีสุสานของชาวมุสลิมอยู่บริเวณถนนยันตรกิจโกศลด้วย การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพื้นที่เกษตรกรรมของเมืองแพร์ในยุคนี้มีน้อยลง เพราะที่อยู่อาศัยและพาณิชยกรรมเพิ่มมากขึ้นในพื้นที่เกษตรกรรมเดิม

5) รูปแบบโครงข่ายการสัญจร

ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ช่วงเวลา 44 ปี

จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2497 ทำให้ทราบรูปแบบโครงข่ายการสัญจรของเมืองแพร์ ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่วันที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2453-พ.ศ.2550) ว่าภายในกำแพงเมืองแพร์นั้น มีโครงข่ายการสัญจรเป็นรูปแบบตารางกริดอย่างชัดเจน การเข้าถึงพื้นที่อย่างสะดวกและทั่วถึง โดยมีถนนสายหลัก คือ ถนนเจริญเมืองทอดตัวในแนวตะวันออก-ตะวันตก และถนนคุ่มเดิม ถนนไชยบูรณ์ เป็นแกนหลักในแนวเหนือใต้ นอกจากนั้นยังมีถนนย่อยที่ตัดกับถนนสายหลักต่างๆ ส่วนบริเวณภายนอกกำแพงเมืองแพร์นั้น มีรูปแบบโครงข่ายการสัญจรของถนนเป็นแบบรัศมี คือ ลักษณะทิศทางของถนนพุ่งออกจากตัวเมืองทางทิศตะวันออกตั้งแต่ถนนเจริญเมือง ถนนซ้อแฮ ตลอดจนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1022 และถนนที่มีทิศทางพุ่งออกจากตัวเมืองทางทิศเหนือตั้งแต่ถนนบ้านใหม่ตลอดจนถึงถนนยันตรกิจโกศล นอกจากนี้ยังมีถนนยันตรกิจโกศลที่เชื่อมโยงระหว่างถนนบ้านใหม่และถนนเจริญเมืองในลักษณะวงแหวนในแนวเหนือใต้ (แผนที่ 5.17)

ถนนที่เชื่อมระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้าน ตำบลกับตำบล และอำเภอกับอำเภอ ส่วนใหญ่ ได้มีการก่อสร้างอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ยุคเทศบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แล้ว ถึงแม้สภาพถนนยังคงเป็นเพียงถนนดินที่ทรูยเป็นทางกว้างตั้งแต่ 2-4 เมตร และผิวถนนที่เปลี่ยนไปตามฤดูกาล คือ ฤดูแล้งก็แห้งเป็นฝุ่น ฤดูฝนก็เป็นหล่มโคลน แต่ถนนเหล่านี้ก็สามารถใช้การได้ตามสภาพของยานพาหนะในยุคนั้น สำหรับถนนสายสำคัญที่ติดต่อการค้าระหว่างเมืองอื่น เช่น สายแพร่-น่าน แพร่-เด่นชัย แพร่-สวรรคโลก เริ่มมีการปรับปรุงจราจรให้สามารถใช้ได้ทุกฤดูกาล คือ การลงหิน ทวาย บางตอนก็ลาดยางมะตอย จนรถสามารถเดินทางได้ทุกฤดูกาล

ยานพาหนะที่ใช้ในการเดินทางระหว่างเมืองมีรถโดยสารประจำทางเป็นรถสองแถวขนาดเล็ก การเดินทางระหว่างหมู่บ้านที่ห่างไกลสู่เมืองแพร่ยังคงใช้เกวียนเทียมวัวควายเป็นพาหนะ ส่วนการสัญจรในเมืองใช้การเดินเท้า จักรยาน และรถสามล้อบริการ เป็นพาหนะในการเดินทาง จนกระทั่งเริ่มมีการเดินทางด้วยรถยนต์ส่วนตัวในสมัยแรก คือ พ.ศ.2460 (ภาพ 5.52, 5.53, 5.54, 5.55)

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า 354 .

ภาพ 5.52 (ซ้าย) ถนนเด่นชัยสู่เมืองแพร่ และ(ขวา) ทางหลวงป่าสักแม่จี่วะสู่เมืองแพร่ในสมัยก่อน

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า 354.

ภาพ 5.53 พาหนะประจำทางสายตัวเมืองถึงอำเภอเด่นชัย ประมาณ พ.ศ.2480

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า 214.

ภาพ 5.54 (ซ้าย) การเดินทางจากหมู่บ้านนอกเมืองสู่ตัวเมืองโดยใช้เกวียนเป็นพาหนะ
และ (ขวา) การสัญจรภายในเมืองด้วยการเดินเท้า

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550) หน้า 343.

ภาพ 5.55 (ซ้าย) รถสามล้อในเมืองแพร่ และ (ขวา) รถยนต์เมืองแพร่ในสมัยแรก พ.ศ.2460

สรุป รูปแบบโครงข่ายการสัญจรของเมืองแพร่ใน ระยะที่ 1 พ.ศ.2453-2497 ของยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) นั้น มีลักษณะแบบผสมบริเวณภายในกำแพงเมืองแพร่มีรูปแบบโครงข่ายการสัญจรแบบตารางกริด ทำให้การคมนาคมภายในบริเวณดังกล่าวสะดวก ส่วนรูปแบบโครงข่ายการสัญจรบริเวณนอกเขตกำแพงเมืองแพร่เป็นแบบรัศมีและวงแหวน ลักษณะถนนยาวต่อเนื่องเชื่อมโยงระหว่างเมืองต่างๆ ในยุคนี้ยังมีการพัฒนาลักษณะพื้นผิวจราจรให้ดีขึ้น

ระยะที่ 2 (พ.ศ.2498-2516) ช่วงเวลา 18 ปี

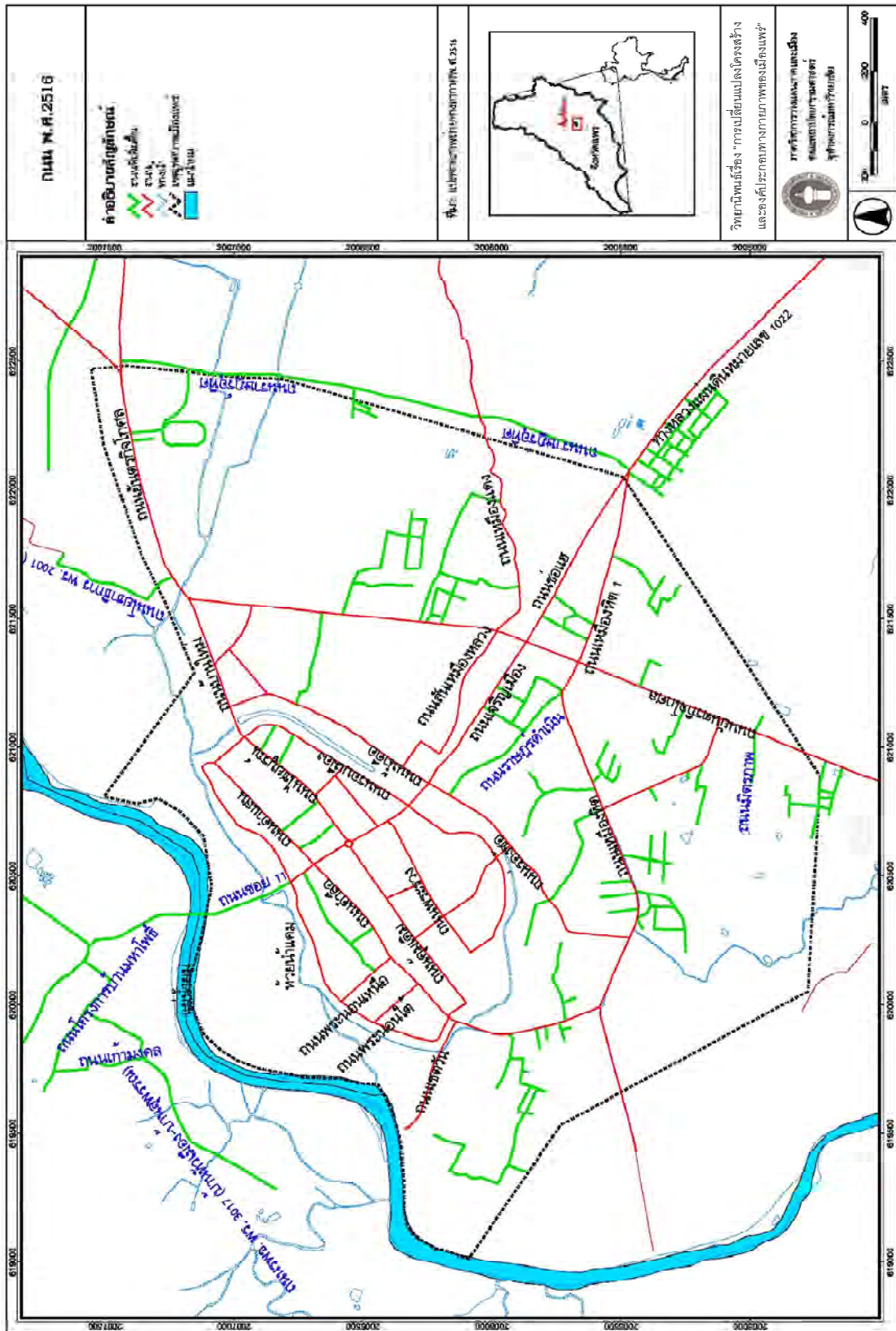
จากฐานข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2516 การสำรวจและการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่ ประกอบกับฐานข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) พบว่า บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพรมีรูปแบบโครงข่ายการสัญจรเป็นแบบตารางกึ่งชัดเจน และมีการตัดถนนซอยเพื่อให้เกิดการเข้าถึงพื้นที่ภายในเมืองมากขึ้น

บริเวณภายนอกเขตกำแพงเมืองโครงข่ายการสัญจรเป็นแบบรัศมีที่พุ่งออกมาจากเมืองแพร์ และมีถนนตัดใหม่ คือ ถนนราษฎรอุทิศ เชื่อมระหว่างถนนซอยเข้ากับถนนโยธาธิการ พร. 2032 บริเวณสามแยกที่เชื่อมต่อกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 (แผนที่ 5.18) ทำให้โครงข่ายการสัญจรโดยรวมมีลักษณะเป็นวงแหวน นอกจากนี้ยังมีการตัดถนนเส้นใหม่เพื่อการคมนาคมที่สะดวกขึ้นด้วย คือ ถนนราษฎรดำเนิน เป็นถนนที่เชื่อมระหว่างถนนร่องซอกับถนนเหมืองหิน ถนนซอยเกิดขึ้นมากในหลายพื้นที่ เพื่อเพิ่มความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่บ้านพักอาศัยต่างๆ ที่เพิ่มขึ้น และบริเวณประตูล้อมมีการสร้างสะพานคอนกรีตข้ามแม่น้ำยมเพื่อเชื่อมโยงการคมนาคมกับฝั่งบ้านมหาโพธิ์ เดิมสะพานข้ามแม่น้ำยมนั้นเป็นไม้ หรือที่ชาวแพร์เรียกว่า “ซัวเตะ” เป็นสะพานที่สร้างขึ้นชั่วคราวเมื่อน้ำหลากไหลเชี่ยว สะพานไม้ก็พังไหลไปกับน้ำ หน้าน้ำลดก็สร้างสะพานไม้ใหม่ ด้านข้างสะพานไม่มีสะพานแวนที่ให้นักเดินข้าม ปัจจุบันสะพานแวนได้ชำรุดไปหมดแล้ว แต่ยังคงมีให้เห็นอยู่ด้านข้างสะพานคอนกรีตที่สร้างขึ้นใหม่ (ภาพ 5.56 และ 5.57)

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 7 กรกฎาคม 2551)

ภาพ 5.56 สะพานแวนที่เคยใช้ในอดีต ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายของสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก บริเวณทางออกนอกเมืองแพร์สู่บ้านมหาโพธิ์

แผนที่ 5.18 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรในเมืองแพร์ ระยะที่ 2 (พ.ศ.2498-2516) ของยูริคริตินโกลิสนทริงตั้งแต่

รพภกาลที่ 6 ถึงรพภกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

วิทยานิพนธ์เรื่อง "การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์"

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1:0 0 300 600
METER

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 7 กรกฎาคม 2551)

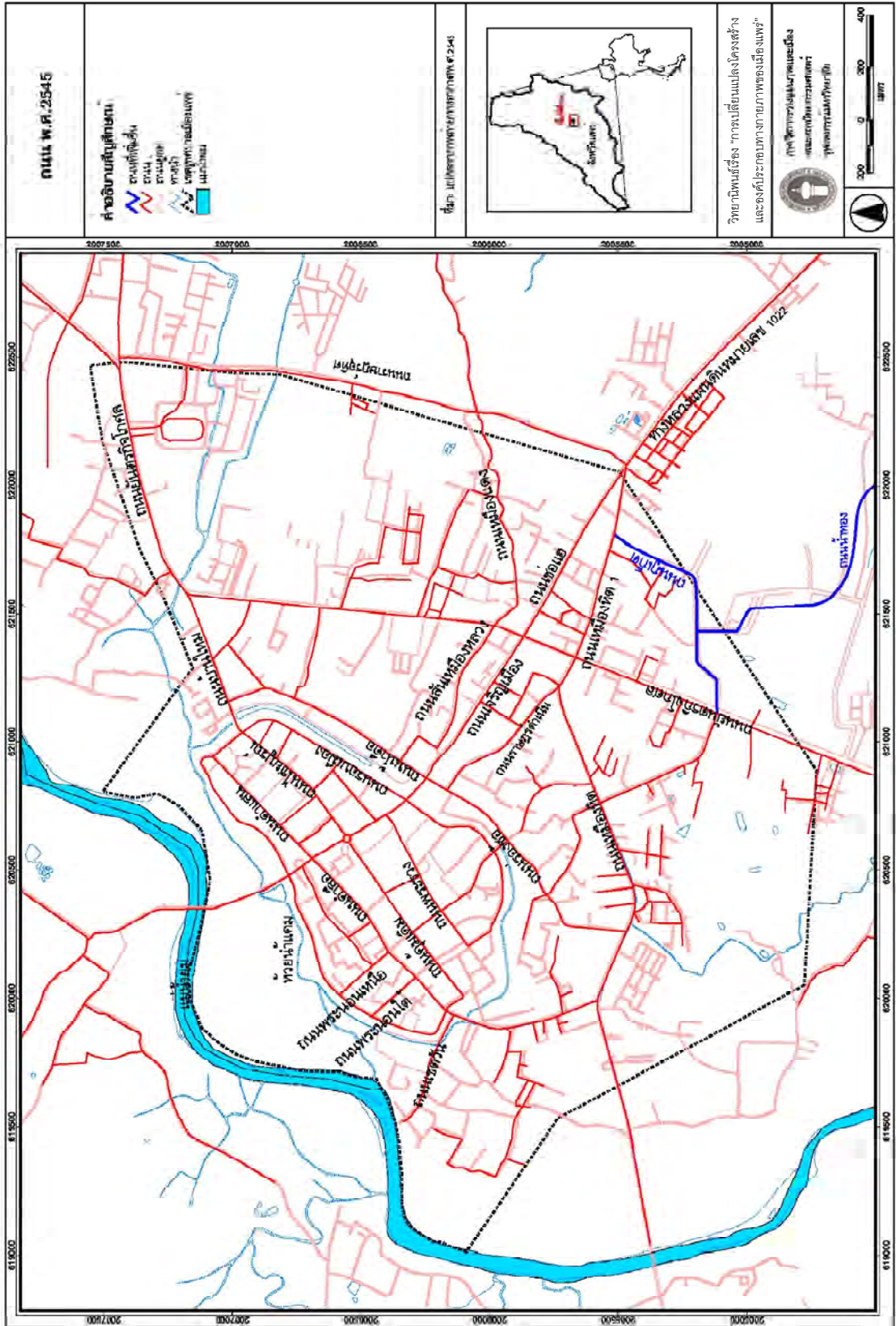
ภาพ 5.57 สะพานคอนกรีตเสริมเหล็กในปัจจุบัน

ในยุคนี้เมืองแพร่มีการคมนาคมทางบกเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เมื่อ พ.ศ.2479 มีการยกเลิกการให้สัมปทานป่าไม้ ดังนั้นจากเดิมที่เคยค้าขายไม้สักกับเมืองต่างๆ ทางภาคกลางด้วยการล่องไปตามแม่น้ำยมนั้น ในสมัยนี้จึงไม่มีการใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำอีก เพราะไม่เหมาะแก่การเดินทางของคนหรือสินค้าประเภทอื่น ดังนั้นถนนจึงเป็นโครงสร้างพื้นฐานหลักในการคมนาคมทางบกของเมือง

ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ช่วงเวลา 33 ปี

จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2545 การสำรวจและสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่ ประกอบกับการใช้ฐานข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) พบว่า โครงข่ายการสัญจรของเมืองแพร่ในบริเวณเขตกำแพงเมืองแพร่นั้น ยังคงมีลักษณะเป็นแบบตารางกิริตเหมือนเช่นที่ผ่านมา แต่ภายในมีการตัดถนนย่อยๆ ที่เชื่อมต่อระหว่างถนนสายหลักภายในกำแพงเมือง ให้สามารถเดินทางได้สะดวกและเข้าถึงพื้นที่อยู่อาศัยมากขึ้น

ส่วนบริเวณภายนอกเขตกำแพงเมืองแพร่นั้น มีการตัดถนนเพิ่มขึ้น คือ ถนนภูเก็ต และ ถนนน้ำทอง (แผนที่ 5.19) ทำให้เกิดย่านตลาดการค้าเพิ่มขึ้น คือ กาดน้ำทอง เป็นตลาดการค้าเครื่องอุปโภค เสื้อผ้ามากมาย อีกทั้งยังมีอาคารสิ่งปลูกสร้างประเภทอาคารพาณิชย์เพิ่มขึ้นจากการตัดถนนเส้นนี้ด้วย รูปแบบโครงข่ายการสัญจรภายนอกเขตกำแพงเมืองยังคงเป็นแบบรัศมีและวงแหวน ด้วยโครงข่ายประเภทนี้ทำให้การสัญจรไปพื้นที่ส่วนต่างๆ ทั้งภายในและนอกเมืองกับถนนสายหลักเป็นไปได้อย่างสะดวก นอกจากนี้ยังพบถนนที่ตัดใหม่ ซึ่งเป็นถนนสายย่อยหรือถนนซอยเข้าสู่พื้นที่พักอาศัยมีลักษณะเป็นแบบปลายตันหรือแบบถูแบ่ง คือมีทางเข้าและทางออกทางเดียว เป็นถนนที่ใช้ในหมู่บ้านและบ้านจัดสรร ซึ่งเมืองแพร่มีการขยายตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทนี้

แผนที่ 5.19 รูปแบบโครงข่ายการสัญจรในเมืองแพะ ระยะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ของยุทธศาสตร์นโกลินทรงตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

สรุป รูปแบบโครงข่ายการสัญจรของเมืองแพร์ในระยาะที่ 3 (พ.ศ.2517-2550) ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) มีรูปแบบโครงข่ายการสัญจรภายในเขตกำแพงเมืองเป็นแบบตารางกริด และบริเวณภายนอกเขตกำแพงเมืองแพร์มีรูปแบบโครงข่ายการสัญจรแบบวงแหวน บริเวณถนนที่ตัดใหม่นั้นส่วนใหญ่ส่งเสริมให้เกิดรูปแบบโครงข่ายการสัญจรแบบวงแหวนที่สมบูรณ์มากขึ้น เช่น ถนนราษฎรฤทธิศ เป็นต้น ถนนย่อยหรือถนนซอยที่แยกมากจากถนนสายหลักตัดเข้ายังพื้นที่อยู่อาศัย มีลักษณะของรูปแบบโครงข่ายเป็นแบบถูบแป้ง คือ ลักษณะถนนปลายตันมีทางเข้าออกทางเดียว เป็นพื้นที่ที่ต้องการความเป็นส่วนตัวสูง จึงทำให้มีผู้สัญจรเข้าสู่ระบบนี้น้อย

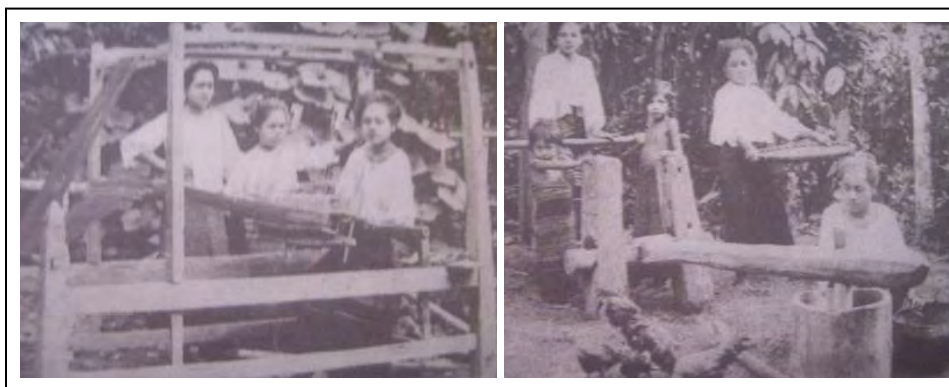
สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

สภาพเศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร์ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550) เมื่อทางรถไฟมาถึงแพร์ที่อำเภอเด่นชัยใน พ.ศ.2454 และเปิดใช้เส้นทางอย่างเป็นทางการ ใน พ.ศ.2455 การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจการค้าของเมืองแพร์จึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เพราะการขนส่งสินค้าจากกรุงเทพฯ มายังแพร์ได้สะดวกรวดเร็วและสามารถบรรทุกได้มาก ค่าขนส่งจึงลดลง สินค้าที่นำมาค้าขายกันจึงมีราคาไม่แพงมากนัก หลังจากมีการเปิดทางรถไฟแล้ว บรรดาพ่อค้าชาวจีน ช่างฝีมือ และครูสอนภาษาจีนก็ติดตามเข้ามา ซึ่งเดิมทีชาวจีนที่เข้ามาในเมืองแพร์ยุคแรกๆ เข้ามาในฐานะนายอากรผูกขาดการจัดเก็บสินค้า ชาวจีนไม่มีบทบาททางการค้า เพราะส่วนใหญ่เป็นของชาวไทยใหญ่และพม่า ซึ่งมีเครือข่ายกับบริษัทค้าส่งในพม่า โดยใช้การคมนาคมทางบกเข้ามาทางเชียงใหม่ ลำปาง และแพร์ตามลำดับ

หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 เป็นต้นมา สภาพเศรษฐกิจของเมืองแพร์ในช่วงแรกยังไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงมากนัก การทำไม้สักยังคงเป็นของบริษัทยีสต์เอเซียติกและบริษัทบอมเบออร์มา มีกิจกรรมการค้าที่สำคัญ ได้แก่ ช่างฝีมือ พ่อค้าขายของใช้อุปโภคบริโภคทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีน พ่อค้าพืชไร่และของป่า การค้าขายของชาวไทยใหญ่ตลอดถนนยันตรกิจโกศล การค้าขายผ้าของชาวอินเดีย ร้านขายของชำ ร้านทอง โรงแรม และโรงพยาบาลนตรีบนถนนเจริญเมือง ชาวนาชาวไร่ ในช่วงหลังเมื่อ พ.ศ.2479 รัฐบาลยกเลิกให้สัมปทานไม้กับชาวต่างชาติ และให้คนไทยสามารถขอสัมปทานไม้ได้ใน พ.ศ.2486 โดยให้สัมปทานทั้งไม้สักและไม้กระยาเลยต่างๆ เพื่อนำไปแปรรูปใช้ในประเทศ ดังนั้นโรงเลื่อยไม้ขนาดใหญ่ก็เริ่มเกิดขึ้นในบริเวณที่มีป่าไม้หนาแน่น ใกล้เส้นทางคมนาคม นอกจากนี้ยังสนับสนุนการค้าให้อยู่ใน

มีคนไทยมากขึ้น และรัฐบาลได้นำยาสูบเวอร์จิเนียเข้ามาเป็นพืชเศรษฐกิจของเมืองแพร์ในยุคนี้ด้วย

เมืองแพร์ในต้นยุคนี้ เป็นสังคมชนบทที่มีชีวิตที่เรียบง่าย แต่ก็มีวัฒนธรรมเคร่งครัดในการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม วิถีชีวิตที่อยู่ใกล้กับวัดที่ตนและบรรพบุรุษศรัทธา ทำให้มีกิจกรรมทางศาสนาที่เคร่งครัดมาตลอด จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่⁴⁴ เล่าให้ฟังว่า “เมื่อเว้นจากการทำไร่ นา ชาวบ้านมักใช้เวลาว่างในการทอผ้า ตำข้าว” (ภาพ 5.58) ซึ่งการตำข้าวเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนแพร์ในสมัยนั้น ทุกบ้านมักมีลานกว้างหน้าบ้านสำหรับวางครกตำข้าว ซึ่งเรียกว่า “เดนมอง” คำว่า “มอง” คือ ครกที่ใช้สำหรับตำข้าว บริเวณลานกว้างหน้าบ้านยังเป็นที่ใช้ทำกิจกรรมอื่นๆ ของครอบครัวด้วย เช่น การล้อมวงฟังไฟในหน้าหนาว การละเล่นของลูกหลาน เป็นต้น

ที่มา: องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์ ประวัติศาสตร์เมืองแพร์(แพร์: เมืองแพร์การพิมพ์,2550)หน้า310

ภาพ 5.58 (ซ้าย) การทอผ้าแบบดั้งเดิมของชาวแพร์ (ขวา) การตำข้าวด้วย “มอง” หรือ “ครกมอง”

อาชีพของคนในเขตเทศบาลเมืองแพร์ส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้ รับข้าราชการ ค้าขาย และการเกษตร ซึ่งมีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ต่างอำเภอ ภายในเมืองแพร์มีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภค และสินค้าทางการเกษตร เมืองแพร์เป็นเมืองที่อยู่ในตำแหน่งของเมืองผ่าน ไม่ได้อยู่ในตำแหน่งสำคัญทางยุทธศาสตร์การค้าและการท่องเที่ยว เศรษฐกิจของเมืองแพร์รุ่งเรืองที่สุดในช่วงที่มีการทำสัมปทานป่าไม้ การค้าขายของทุกอย่างคึกคักและคล่องตัวที่สุด

สภาพทางสังคมของเมืองแพร์ยังคงมีลักษณะเป็นสังคมแบบชนบทเป็นส่วนใหญ่ แต่ในยุคหลัง คือ เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504) เป็นต้นมา การพัฒนาประเทศโดยเน้นเศรษฐกิจและปรับตัวแบบทางเศรษฐกิจของโลกตะวันตกมาใช้ ทำให้แนวทางการพัฒนาประเทศเน้นความทันสมัยตามแบบทุนนิยมเสรี เร่งการผลิตเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์เพื่อ

⁴⁴ สัมภาษณ์ นางสมถวิล เทพยศ, ค้าขาย, 5 กรกฎาคม 2551.

พัฒนาเศรษฐกิจ และพัฒนาเส้นทางคมนาคมเข้าไปในท้องถิ่นเพื่อตั้งทรัพยากรมาใช้ในภาคอุตสาหกรรม จนทรัพยากรที่เคยเป็นของชาวบ้านดั้งเดิมลดลง ทำให้ต้องละทิ้งไร่นาเข้าไปหาทำงานในกรุงเทพฯ เมืองแพร่จึงเหลือแต่เด็กและผู้สูงอายุ เพราะวัยรุ่นและวัยทำงานเดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อหางานทำหรือเรียนต่อ วิถีชีวิตของคนแพร่เปลี่ยนแปลงไปตามเทคโนโลยี และค่านิยมใหม่ คือ การส่งลูกหลานไปเรียนในเมืองใหญ่และทำงานไกลบ้าน ความผูกพันของเครือญาติจึงค่อยๆ ห่างออกไป เพราะไม่สามารถมีกิจกรรมทางสังคมต่างๆ ไปร่วมกัน เหลือแต่เพียงกิจกรรมวันสำคัญ เช่น พิธีงานศพ ปีใหม่(สงกรานต์) เป็นต้น เท่านั้นที่มีโอกาสได้พบปะกันในหมู่เครือญาติ⁴⁵ นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์พบว่า คนในเมืองแพร่ดั้งเดิมมีการย้ายถิ่นไปอยู่ที่อื่นค่อนข้างมาก คนต่างถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานโดยซื้อบ้านต่อจากเจ้าของเดิมมากขึ้น ทำให้ความผูกพันกันในชุมชนลดลง ลักษณะความสัมพันธ์ของผู้คนบ้านใกล้เรือนเคียงที่มีมาแต่อดีตลดเลือนหายไป เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะเมืองแพร่เป็นเมืองทางผ่านไม่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจเท่าที่ควร ประกอบกับคนรุ่นหลังทั้งที่เป็นประชาชนและเจ้าเชื้อสายต่างๆ ไม่มีความผูกพันกับเมืองแพร่ ซึ่งตั้งแต่เกิดเหตุการณ์เจ็ยวปล้นเมืองแพร่ ชนชั้นเจ้าในเมืองแพร่จึงถูกมองว่าเข้าร่วมกับเจ็ยวก่อกบฏ และไม่มีสูญเสียอำนาจในการปกครองไป จึงทำให้ปัจจุบันเจ้านายเชื้อสายต่างๆ ไม่มีบทบาทในการพัฒนาเมืองแพร่เท่าที่ควร⁴⁶

5.5 สรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่

5.5.1 สรุปการเปลี่ยนแปลงลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน

เมืองแพร่มีลักษณะภูมิประเทศเป็นแอ่งที่ราบ ซึ่งถูกโอบล้อมด้วยทิวเขาผีปันน้ำตะวันตกกลางทางทิศตะวันตกและผีปันน้ำตะวันออกทางทิศตะวันออก ยอดดอยสำคัญ คือ ดอยช้างผาด่าน เป็นแหล่งต้นน้ำของน้ำแม่สายและห้วยแม่แคมที่ไหลผ่านที่ราบสูงเชิงเขาสูงสู่แอ่งที่ราบแพร่แล้วไหลลงแม่น้ำยม ในยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 บริเวณนี้เองที่เกิดการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น ด้วยการจัดการน้ำสายต่างๆ ที่ไหลผ่านแอ่งที่ราบเข้าสู่บริเวณที่ราบริมแม่น้ำยมทางฝั่งตะวันออก โดยทำเหมืองฝายและคันดินคูน้ำในการระบายน้ำและเบนน้ำเข้ามาใช้ในพื้นที่ ดังนั้นจึงเกิดเมืองแพร่ที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบขึ้น ลักษณะคูน้ำและคันดินล้อมรอบนี้เป็นแบบแผนของเมืองทวารวดี บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพร่ทางฝั่ง

⁴⁵ สุนันท์ธนา แสนประเสริฐ, วุฒิไกร ผาทอง และคณะ, "ข้อมูลภาพรวมนิเวศน์วัฒนธรรมในเมืองแพร่," การสัมมนาระดับนานาชาติเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม หัวข้อ แนวทางการอนุรักษ์เชิงบูรณาการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์, 9-11 กุมภาพันธ์ 2548, หน้า 7-11. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

⁴⁶ สัมภาษณ์ ชินวร ชมภูพันธ์, กรรมการ สภาวัฒนธรรมจังหวัดแพร่, 11 พฤษภาคม 2552.

ตะวันตกมีความสูงมากกว่าทางฝั่งตะวันออก ดังนั้นจึงเกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ก่อน จากนั้นจึงค่อยมีการขยายตัวออกไปยังบริเวณต่างๆ ภายในเขตกำแพงเมือง และในยุคปัจจุบัน คือ ยุครัตนโกสินทร์ตั้งรัชกาลที่ 6 - รัชกาลที่ 9 นั้น ได้เกิดการพัฒนาก่อตั้งถิ่นฐานขยายออกมาภายนอกเขตกำแพงเมืองทางฝั่งตะวันออก จนกระทั่งขยายไปทับเส้นทางของลำเหมืองที่เคยเป็นระบบเบนน้ำให้เข้าสู่เมืองแพร์ก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำยม สิ่งเหล่านี้ทำให้ระบบการไหลเวียนของน้ำขาดสภาพคล่อง จึงเป็นสาเหตุหนึ่งของน้ำท่วมเมืองแพร์ในปัจจุบัน เมืองแพร์มีการเติบโตของเมืองออกไปทางฝั่งตะวันออกนั้น เป็นเพราะสภาพภูมิประเทศที่จำกัดการพัฒนาบริเวณฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นที่ราบลุ่มต่ำติดกับแม่น้ำยม ประกอบกับทางฝั่งตะวันออกเป็นที่ราบกว้างและมีลักษณะภูมิประเทศสูงกว่าบริเวณเวียงแพร์ โอกาสการเกิดน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลากมีน้อยกว่า

5.5.2 สรุปการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

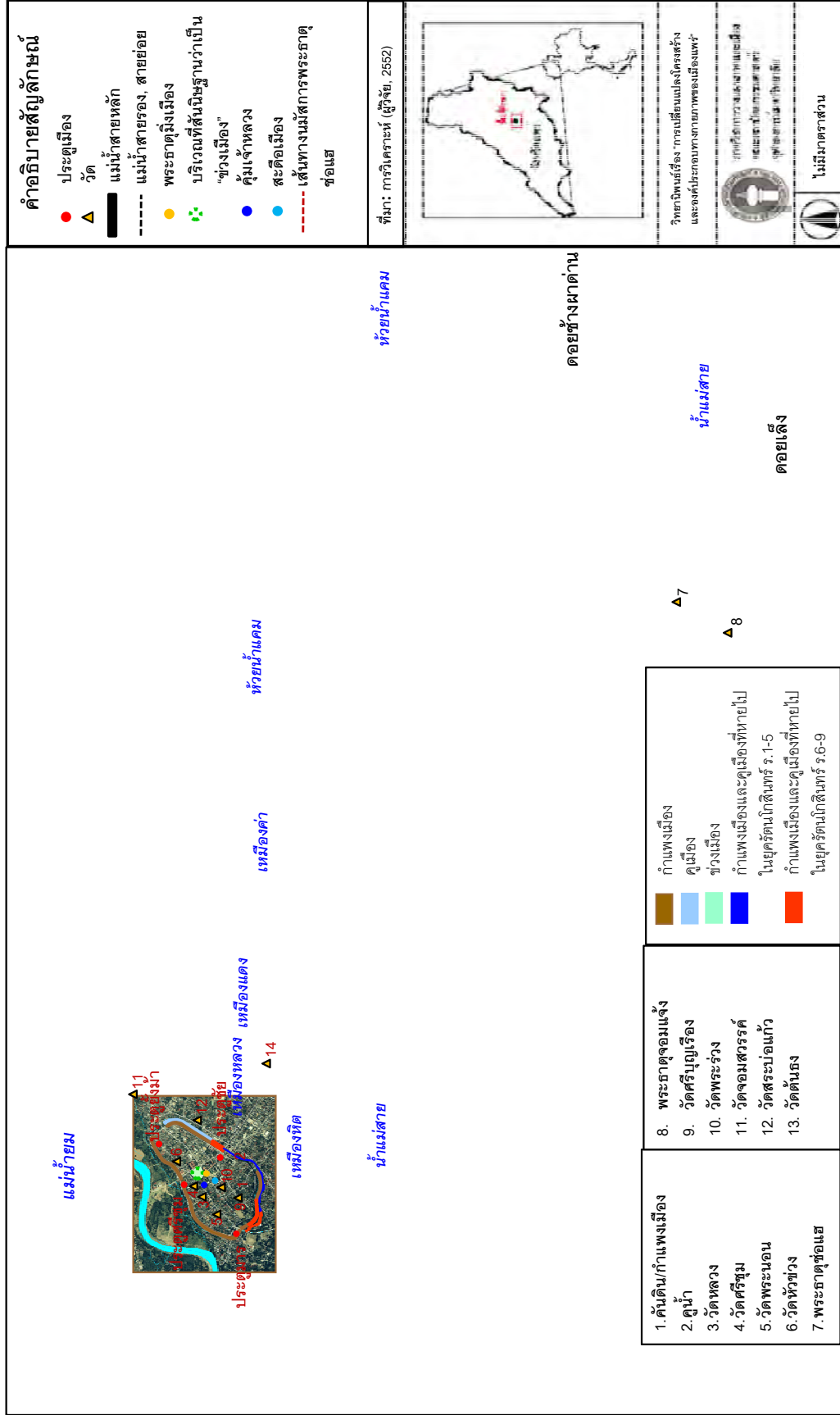
รูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองแพร์ในยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-19) ที่สำคัญ คือ คูน้ำ คันดิน ประตูเมือง และวัดที่สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในยุคนี้ ได้แก่ วัดหลวง วัดศรีชุม วัดพระนอน และวัดหัวข่วง การปกครองโดยระบบเจ้าเมือง ในยุคนั้นเมืองแพร์มีความผูกพันกับอาณาจักรสุโขทัย ทำให้มีรูปแบบศิลปะของพระพุทธรูปในวัดต่างๆ เป็นแบบสุโขทัย ต่อมาในยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-2325) เมืองแพร์ได้ตกเป็นประเทศราชของล้านนาอยู่หลายครั้ง จนกระทั่งได้รับเอาแบบแผนทางวัฒนธรรมล้านนาเข้ามา สิ่งที่แสดงออกมาทางกายภาพ คือ การวางทิศทางของประตูเมืองต่างๆ ตามแบบล้านนาเมื่อเทียบกับเมืองลำพูน วัดต่างๆ ที่มีเจดีย์และซุ้มประตูโขงแบบล้านนา การสร้างพระธาตุช่อแฮบนที่สูงเชิงดอยช้างผาด่าน การสถาปนาเจดีย์มิ่งเมืองเป็นพระธาตุกลางเมืองปรากฏพื้นที่ข่วงเมืองตามประวัติวัดหัวข่วง คู่มเจ้าหลวงบริเวณศูนย์กลางเมือง และสะดือเมืองซึ่งถือเป็นบริเวณกลางเมืองตามแบบแผนล้านนาที่มองว่าเมืองเป็นสระของคน ต่อมาในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 1-5 นั้น รูปแบบสิ่งปลูกสร้างไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงเท่าไรนั้น แต่หลังจากที่มีการเปิดสัมปทานป่าไม้ขึ้น เศรษฐกิจเมืองแพร์ก็รุ่งเรืองถึงขีดสุด เจ้าเมืองและเจ้าสายสกุลต่างๆ ทำนุบำรุงพุทธศาสนาตลอดจนสร้างวัดประจำตระกูลขึ้น ได้แก่ วัดพงษ์สุนนท์ วัดพระร่อวง วัดศรีบุญเรือง นอกจากนี้ยังพบวัดที่มีศิลปะแบบพม่า ซึ่งสร้างโดยชาวเลี้ยวหรือไทใหญ่ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร์ขณะที่เป็นลูกช่งทำไม้ ในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ. 2453-2550) นั้น มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสิ่งปลูกสร้างไปหลายอย่าง ได้แก่ คูเมืองถูกถมกลบเพื่อใช้พื้นที่ในการตั้งถิ่นฐาน กำแพงเมืองถูกบุกกรุกด้วยการขึ้นไปสร้างบ้านอยู่เพื่อหนีน้ำท่วมและเพื่อสร้างอาคารพาณิชย์ การตัดถนนรอบเวียงโดยใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งของกำแพงเมือง บพบาท

ของประตูเมืองต่างๆ ลดลง เหลือเพียงประตูมารและประตูชัยที่ยังคงความเชื่อแบบดั้งเดิมไว้อยู่ วัดเกิดขึ้นใหม่ภายนอกเขตกำแพงเมืองทางฝั่งตะวันออกตามการขยายตัวของกาจัดตั้งถิ่นฐาน พระธาตุช่อแฮยังคงเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองแพร่จนทุกวันนี้ พื้นที่ช่วงหรือเคำสนามหลวงถูกเปลี่ยนเป็นสวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ คู่แม่เจ้าหลวงเป็นพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ สะดือเมืองตามแบบแผนล้านนาในยุคนี้ได้สร้างเป็นศาลหลักเมือง ซึ่งเป็นนโยบายของกระทรวงมหาดไทยตามแบบรัตนโกสินทร์ (แผนที่ 5.20 และ 5.21)

5.5.3 สรุปการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง

1) สัดส่วนของมวลสิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่าง

ในยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-19) และยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พุทธศตวรรษที่ 19-2325) อาคารสิ่งปลูกสร้างเกาะกลุ่มกันอยู่เฉพาะบริเวณภายในเขตกำแพงเมือง บ้านเมืองในยุคนี้ยังไม่สงบ ยังคงมีการรบเพื่อปกป้องบ้านเมืองอยู่ ประชากรของเมืองแพร่มีไม่มากและต้องการความปลอดภัยจากข้าศึกศัตรู จึงมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่เฉพาะภายในบริเวณกำแพงเมือง ประตูเมืองมีการเปิดปิดเป็นเวลาเพื่อรักษาความปลอดภัย พื้นที่ว่างมีอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมและป่า ต่อมาในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-2453) การเปิดสัมปทานป่าไม้ในเมืองแพร่ ทำให้เมืองแพร่มีคนหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐาน อาคารสิ่งปลูกสร้างเกิดขึ้นมากทั้งบริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพร่และบริเวณภายนอกเขตกำแพงเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนต่างถิ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อประกอบอาชีพปลูกจ้างตัดไม้ ประกอบไปด้วยชาวพม่า เงี้ยวหรือไทใหญ่ ทำให้มีอาคารบ้านเรือนเกาะกลุ่มกันอยู่บริเวณถนนยันตรกิจโกศล และบางกลุ่มที่เข้ามาเพื่อประกอบการค้าขายประกอบไปด้วยพ่อค้าชาวจีนและอินเดีย ปลูกสร้างอาคารร้านค้าเกาะกลุ่มกันในบริเวณถนนเจริญเมือง ช่วงนี้เริ่มมีการใช้พื้นที่ว่างบางส่วนของพื้นที่เกษตรกรรมเป็นที่พักอาศัยมากขึ้น แต่ยังคงมีพื้นที่ว่างสำหรับการเกษตรที่กว้างขวางอยู่จนกระทั่งในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-2550) สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในเมืองแพร่มีการกระจายตัวมากขึ้น ภายในเขตกำแพงเมืองยังคงเกาะกลุ่มกันอยู่ แต่บริเวณภายนอกกำแพงเมืองสิ่งปลูกสร้างกระจายตัวเข้าไปในบริเวณที่เป็นพื้นที่ว่างเพื่อการเกษตรกรรมมากขึ้นอย่างชัดเจน และมีอาคารสิ่งปลูกสร้างประเภทร้านค้าเกาะกลุ่มหนาแน่นบริเวณถนนเจริญเมืองและถนนยันตรกิจโกศล ถนนน้ำทองที่เกิดขึ้นใหม่เป็นย่านการค้าใหม่ มีอาคารสิ่งปลูกสร้างเกาะกลุ่มเรียงรายอย่างเป็นระเบียบ

1. คันทัน/กำแพงเมือง 2. คูน้ำ 3. วัดหลวง 4. วัดศรีชุม 5. วัดพระนอน 6. วัดหัวขวง 7. พระธาตุช่อแฮ	8. พระธาตุคูมิง 9. วัดศรีบุญเรือง 10. วัดพระร่วง 11. วัดจอมสวรรค์ 12. วัดสระบัวแก้ว 13. วัดต้นธง	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #8B4513; border: 1px solid black;"></td> <td>กำแพงเมือง</td> </tr> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #ADD8E6; border: 1px solid black;"></td> <td>คูเมือง</td> </tr> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #90EE90; border: 1px solid black;"></td> <td>ขวงเมือง</td> </tr> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #0000FF; border: 1px solid black;"></td> <td>กำแพงเมืองและคูเมืองที่หายไป</td> </tr> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #FF0000; border: 1px solid black;"></td> <td>กำแพงเมืองและคูเมืองที่หายไป</td> </tr> </table>		กำแพงเมือง		คูเมือง		ขวงเมือง		กำแพงเมืองและคูเมืองที่หายไป		กำแพงเมืองและคูเมืองที่หายไป
	กำแพงเมือง											
	คูเมือง											
	ขวงเมือง											
	กำแพงเมืองและคูเมืองที่หายไป											
	กำแพงเมืองและคูเมืองที่หายไป											

คอยข้างผาดำ

น้ำแม่สาย ▲7

คอยเส็ง ▲8

ช่วยน้ำแคว

ช่วยน้ำแคว

น้ำแม่สาย

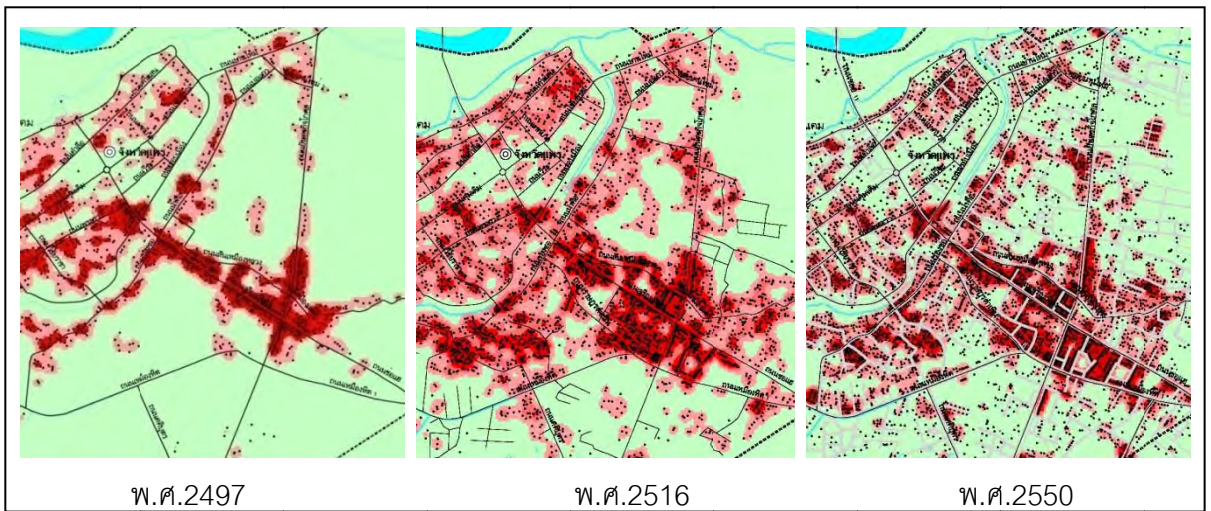
คอยเส็ง

แผนที่ 5.21 สรุปภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองเพรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2) รูปแบบการจัดวางมวลอาคาร

รูปแบบการจัดวางมวลสิ่งปลูกสร้างภายในเมืองประกอบด้วยหลากหลายรูปแบบสามารถจำแนกออกได้ดังนี้

- **เกาะกลุ่มหนาแน่นตามเส้นทางคมนาคม** พบในบริเวณย่านพาณิชยกรรมหลักของเมือง คือ บริเวณถนนเจริญเมืองและถนนยันตรกิจโกศล ตลอดจนถนนช่อแฮ ถนนสันเหมืองหลวง ถนนราษฎร์ดำเนิน ถนนเหมืองหิต1 ถนนร่องช้อ และถนนภูเก็ตและถนนน้ำทอง มีการเว้นพื้นที่ว่างระหว่างอาคารค่อนข้างน้อย เพราะมีอาคารพาณิชย์เรียงรายริมถนนเป็นส่วนใหญ่ (ภาพ 5.59 และ 5.60)

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

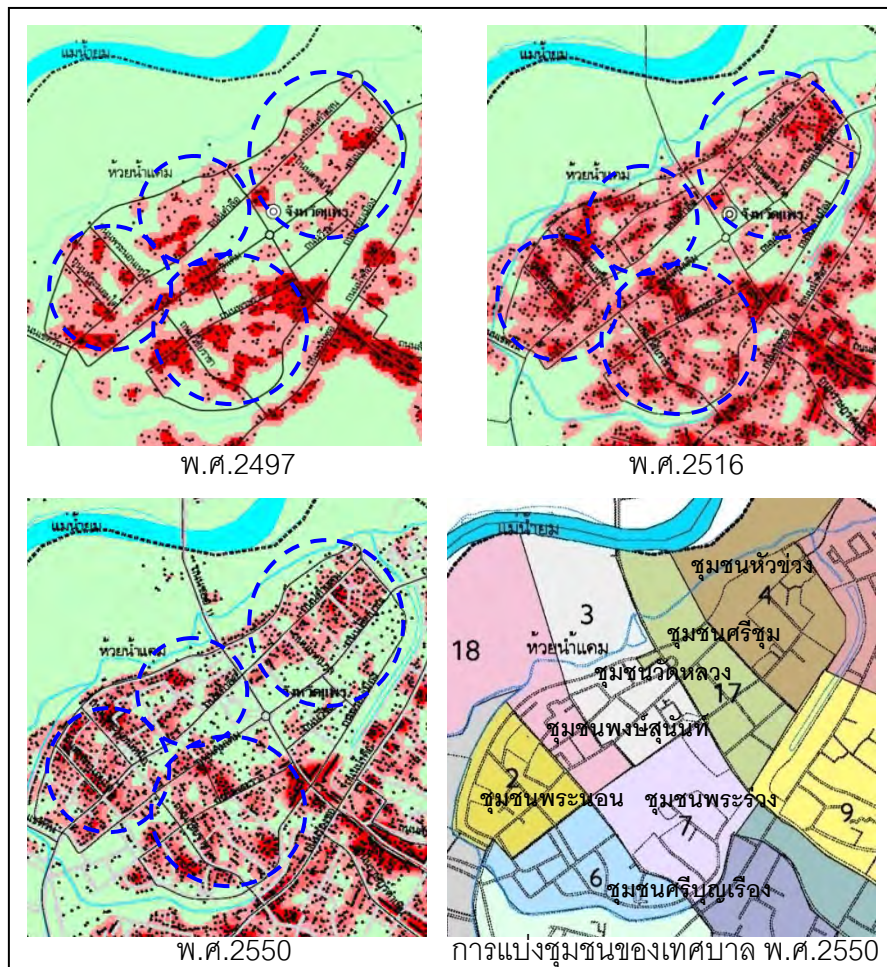
ภาพ 5.59 การจัดวางมวลสิ่งปลูกสร้างแบบเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคมของเมืองแพร่

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 31 ตุลาคม 2550)

ภาพ 5.60 การจัดวางมวลสิ่งปลูกสร้างแบบเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคมบริเวณถนนยันตรกิจโกศล(ซ้าย)และถนนเจริญเมือง(ขวา)

- เกาะกลุ่มแบบกระจุกตัว พบในบริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพร์ บ้านเรือนที่พักอาศัยเกาะกลุ่มกันในบริเวณชุมชนต่างๆ ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางความศรัทธาของแต่ละชุมชน คือ กลุ่มชุมชนบริเวณวัดหัวขวง กลุ่มชุมชนบริเวณวัดพงษ์สุนันท์และวัดหลวง กลุ่มชุมชนบริเวณวัดพระนอน และกลุ่มชุมชนบริเวณวัดศรีบุญเรืองและวัดพระร่วง เริ่มแรกจะเกาะกลุ่มภายในชุมชนขนาดเล็ก และเริ่มขยายตัวมากขึ้นเป็นชุมชนใหญ่ (ภาพ 5.61) นอกจากนี้ยังพบอาคารสิ่งปลูกสร้างแบบกระจุกตัวบริเวณจุดตัดของถนนเจริญเมืองและถนนยันตรกิจโกศลด้วย (ภาพ 5.60)

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

ภาพ 5.61 การจัดวางมวลสิ่งปลูกสร้างแบบกระจุกตัวบริเวณภายในกำแพงเมืองแพร์

- เกาะกลุ่มอย่างเป็นระเบียบ ส่วนมากพบบริเวณย่านที่พักอาศัยเกิดขึ้นใหม่ บริเวณโครงการบ้านจัดสรร ซึ่งมีการจัดสรรพื้นที่สิ่งก่อสร้างและถนนอย่างเป็นสัดส่วนชัดเจน เช่น โครงการบ้านจัดสรรแพร์ซีทีโฮมที่อยู่ลึกเข้าไปด้านขวาของถนนยันตรกิจโกศล เป็นต้น (ภาพ 5.62)

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

ภาพ 5.62 การจัดวางมวลสิ่งปลูกสร้างอย่างเป็นระเบียบในเมืองแพร์

3) ประเภทของพื้นที่ว่าง

เป็นส่วนประกอบหลักภายในเมือง ที่ใช้ประกอบกิจกรรมต่างๆ จากการสำรวจ พบว่า ลักษณะพื้นที่ว่างภายในเมืองแพร์ สามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ พื้นที่ว่างส่วนบุคคลและพื้นที่ว่างสาธารณะ

- พื้นที่ว่างส่วนบุคคล เป็นพื้นที่ที่คนทั่วไปไม่สามารถเข้าไปใช้ได้ และจัดเป็นพื้นที่ส่วนตัวที่มีอาณาเขตชัดเจนด้วยรั้ว แนวต้นไม้หรือคั่นคลอง บ้านเรือนของคนเมืองแพร์บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองนั้น ส่วนใหญ่เป็นบ้านพักอาศัยชั้นเดียวที่มีอาณาบริเวณกว้าง ซึ่งจะมีพื้นที่ว่างได้แก่ พื้นที่ว่างหน้าบ้าน พื้นที่ว่างด้านข้าง และพื้นที่ว่างหลังบ้าน เป็นต้น ใช้เป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมในครัวเรือน เช่น การซักผ้า ตากผ้า จอดรถ และในอดีตใช้เป็นพื้นที่สำหรับดำข้าว เป็นต้น

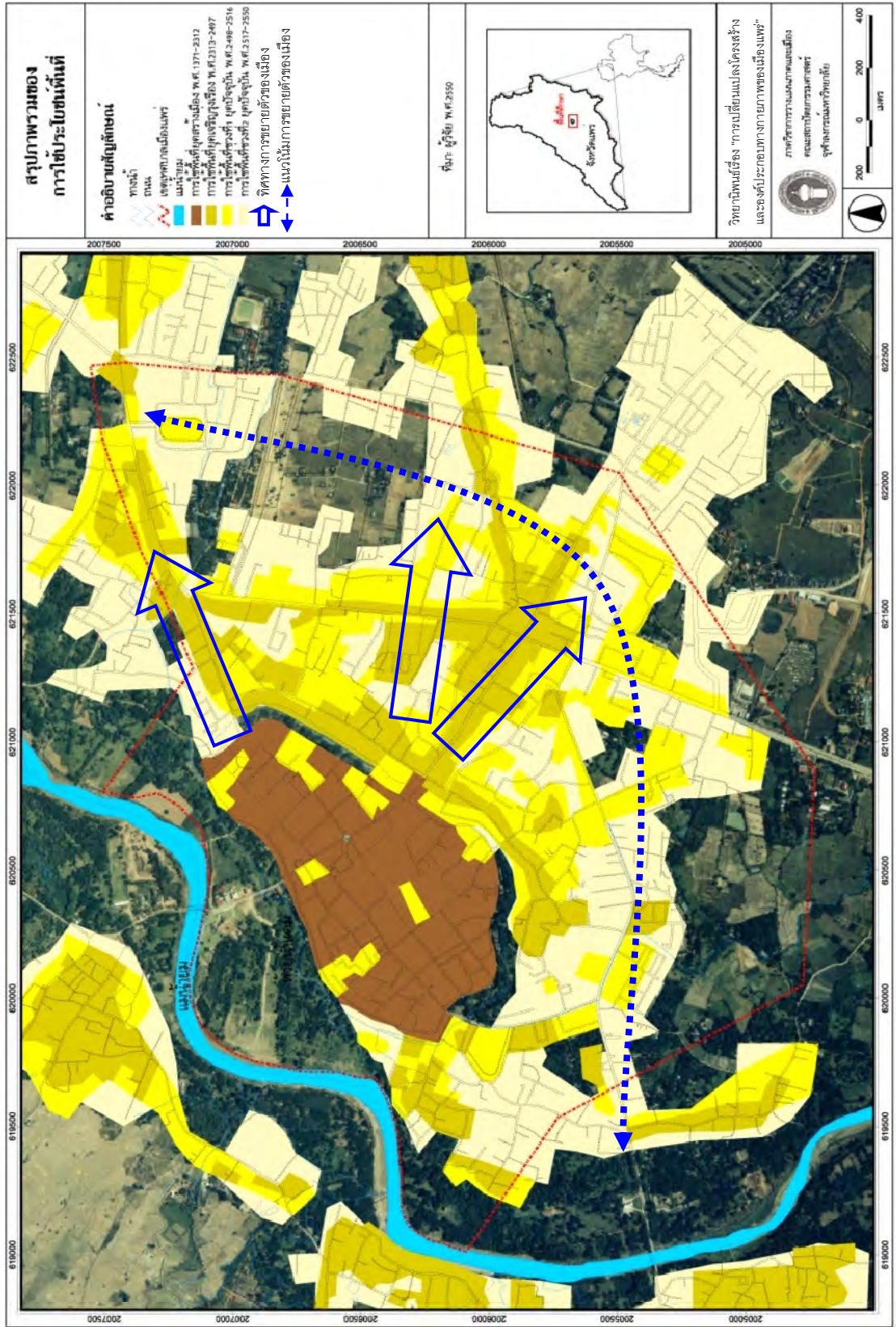
- พื้นที่ว่างสาธารณะ เป็นพื้นที่ที่ให้บุคคลสามารถเข้าไปใช้สอยกิจกรรมต่างๆ ได้ ตามช่วงเวลาและความเหมาะสม ได้แก่ ช่องว่างระหว่างอาคารหรือพื้นที่หน้าบ้าน ส่วนใหญ่เป็นทางเดิน ทางสัญจร ลานหน้าสถานที่ราชการต่างๆ ส่วนใหญ่ใช้เป็นที่จอดรถ สนามกีฬา องค์การบริหารส่วนจังหวัด เป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับการศึกษาโดยเฉพาะของเมือง มีการจัดเป็นสนามกีฬาอย่างชัดเจน สวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ ร.9 เป็นสวนสาธารณะที่อยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง ในอดีตเชื่อว่าเป็นพื้นที่ข่วงเมืองที่ใช้ในการว่าราชการและจัดกิจกรรมของเมือง ปัจจุบันเป็นสวนสุขภาพสำหรับพักผ่อนหย่อนใจและการออกกำลังกายของคนเมืองแพร์

5.5.4 สรุปรูปการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ในช่วงยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 13-19) และยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-2325) เป็นการตั้งถิ่นฐานในระยะเริ่มแรก น่าจะยังไม่มีกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เป็นสัดส่วนชัดเจน การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่อยู่บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองเท่านั้น มีประตูเมือง 4 ประตูเปิดปิดเป็นเวลา ยุคนี้เป็นช่วงที่บ้านเมืองต้องการความปลอดภัยจากข้าศึกศัตรู เมืองแพร่ยังคงต้องมีการรบเพื่อป้องกันบ้านเมืองที่พังกาศัยของคนเมืองแพร่จึงอยู่บริเวณภายในกำแพงเมือง บริเวณศูนย์กลางเมืองเป็นบ้านของเจ้าเมืองและเจ้านายเชื้อสายสกุลที่เป็นญาติกับเจ้าเมือง รวมไปถึงบรรดาข้าราชการขุนนางทั้งหลาย ประชาชนทั่วไปตั้งถิ่นฐานบริเวณติดกับกำแพงเมือง พื้นที่ศูนย์กลางพาณิชยกรรมที่ใช้เพื่อการแลกเปลี่ยนสินค้าต่างๆ มีพื้นที่สถาปัตยกรรมเป็นวัดเก่าแก่อยู่ 4 วัด คือ วัดหัวข่วง วัดหลวง วัดพระนอน และวัดศรีชุม พื้นที่โล่งว่างสาธารณะเพื่อประกอบกิจกรรมของเมืองอยู่บริเวณกลางเมือง เชื่อว่าเป็น “ข่วงเมือง” ตามความเชื่อทางล้านนา ชาวแพร่เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” ภายนอกเขตกำแพงเมืองเป็นพื้นที่ป่าและพื้นที่เกษตรกรรม จนกระทั่งถึงยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่วันที่ 1-5 (พ.ศ.2325-2453) การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ ของเมืองแพร่มีความชัดเจนมากขึ้น และเป็นช่วงที่บ้านเมืองมีความสงบไม่ต้องระวังเรื่องการรบและป้องกันข้าศึกศัตรู ประกอบกับมีการเปิดสัมปทานป่าไม้ ทำให้อุตสาหกรรมการทำไม้คึกคักมาก ผู้คนต่างถิ่นหลังไหลเข้ามาทำงานและค้าขายในเมืองแพร่กันมาก พื้นที่อยู่อาศัยจึงมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น คนต่างถิ่นที่เข้ามาส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณด้านนอกเขตกำแพงเมือง ชาวพม่าเงี้ยวหรือไทใหญ่ตั้งถิ่นฐานเกาะกลุ่มกันอยู่บริเวณถนนยันตรกิจโกศล ชาวจีนและอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อค้าขายบริเวณถนนเจริญเมือง จนทำให้เกิดพื้นที่พังกาศัยและพาณิชยกรรมเพิ่มมากขึ้น อีกทั้งพื้นที่สถาปัตยกรรมก็เพิ่มมากขึ้นไปด้วย ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเมื่อบ้านเมืองสงบและมีเศรษฐกิจดีขึ้น เจ้านายชนชั้นสูงที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้สร้างวัดตามความเชื่อของตน ประกอบกับชาวต่างถิ่นที่เข้ามาต่างนำความเชื่อและความศรัทธาของตนเข้ามาด้วย จึงใช้พื้นที่เพื่อประกอบกิจกรรมทางศาสนาของตน เช่น วัดแบบพม่า ศาลเจ้า โบสถ์ เป็นต้น พื้นที่สถาปัตยกรรมอยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง พื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่าอยู่รอบนอกกำแพงเมืองสองฟากถนนเจริญเมืองไปจนถึงถนนช่อแฮ เกษตรกรรมยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ เพราะคนเมืองแพร่แท้จริงยังเป็นสังคมเกษตรกรรม จนกระทั่งยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่วันที่ 6-9 (พ.ศ. 2453-2550) เมืองแพร่ได้มีการปกครองแบบเทศบาล มีโครงการต่างๆ เข้ามาเพื่อพัฒนาเมืองแพร่ เช่น การปรับปรุงถนน การจัดเก็บขยะ การส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนในเมืองแพร่ ฯลฯ ทำให้เมืองแพร่มีความเจริญมากขึ้น มีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ เพิ่มขึ้นมาก

โดยเฉพาะพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่พาณิชยกรรม แต่พื้นที่อยู่อาศัยของเมืองนั้นมีการขยายตัวมาก และมีลักษณะกระจายตัวมากขึ้นในทางทิศตะวันออกและทิศเหนือของเมือง พื้นที่พาณิชยกรรมหนาแน่นบริเวณถนนการค้าสายหลักของเมือง อีกทั้งยังเกิดย่านการค้าใหม่ขึ้นด้วย พื้นที่สถาบันราชการเพิ่มขึ้นเพื่อความสะดวกในการบริหารงานและการพัฒนาเมืองในด้านต่างๆ พื้นที่สถาบันศาสนากระจายตัวอยู่ตามกลุ่มของการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของคนหลายเชื้อชาติ ได้แก่ บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพร์ ถนนยันตรกิจโกศลและถนนน้ำคือ ถนนเจริญเมือง-ช่อแฮ พื้นที่โล่งว่างเพื่อการนันทนาการของเมืองนั้น อยู่บริเวณกลางเมือง คือ สวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ ร.9 หรือบริเวณที่เคยเป็น “ช่วงเมือง” หรือ “เค้าสนามหลวง” และสนามกีฬาองค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์บริเวณถนนบ้านใหม่ พื้นที่เกษตรกรรมลดลงอย่างชัดเจน มีพื้นที่พักอาศัยขยายตัวเข้าไปแทนพื้นที่เกษตรกรรมมากขึ้น ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมดั้งเดิมของเมืองลดหายไป (แผนที่ 5.14)

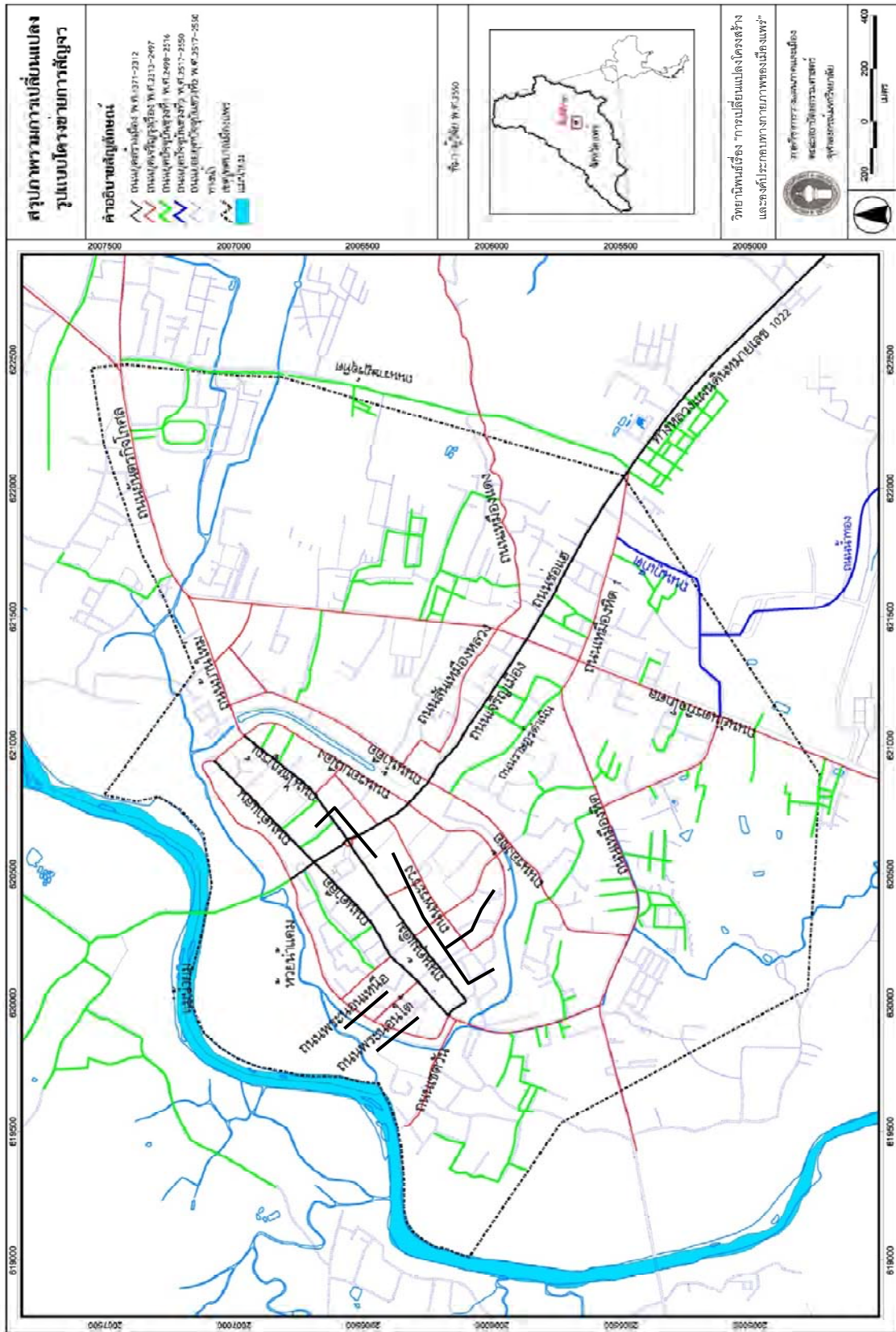
เมื่อพิจารณาการใช้ประโยชน์พื้นที่ของเมืองแพร์ ทำให้ทราบว่าเมืองแพร์มีทิศทางการขยายตัวของการใช้พื้นที่ไปทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง ทั้งนี้เป็นเพราะว่าสภาพภูมิประเทศของเมืองแพร์ เป็นพื้นที่ลุ่มลาดต่ำบริเวณฝั่งตะวันตกติดกับแม่น้ำยม และภายในเขตกำแพงเมืองยังเป็นที่ราบแอ่งกระทะ เมื่อน้ำท่วมมักทำให้การระบายน้ำออกได้ช้า ดังนั้นภายในเมืองจึงมีการพัฒนาการใช้พื้นที่ประเภทต่างๆ น้อย การขยายตัวของเมืองส่วนใหญ่จึงขยายออกมายังพื้นที่ด้านนอกเขตกำแพงเมืองทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันออกเฉียงใต้ อีกทั้งยังพบว่าการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยและพาณิชยกรรมมักเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคมสายหลัก ซึ่งเป็นบริเวณที่ราบที่มีความสูงมากกว่าบริเวณที่ติดริมฝั่งแม่น้ำยม และขยายตัวมากขึ้นบริเวณถนนเหมืองหิน ซึ่งเป็นเส้นทางที่สามารถเชื่อมต่อกับฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยมทางด้านใต้ของเมืองได้ การขยายตัวของเมืองจึงมีแนวโน้มที่จะเชื่อมต่อกับพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยมมากขึ้นด้วย (แผนที่ 5.22)

แผนที่ 5.22 สรุปภาพรวมการขยายตัวของเมืองแม่พรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

5.5.5 สรุปการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงข่ายการสัญจร

โครงข่ายการสัญจรของเมืองแพร์ในยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 13-19) และยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-2325) ระบบโครงข่ายถนนยังไม่เกิดขึ้น มีเพียงเส้นทางสัญจรสำหรับการเดินเท้าและเทียมเกวียน นอกจากนี้คาดว่า การติดต่อค้าขายกับเมืองอื่นๆ น่าจะใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำด้วย เพราะเมืองแพร์เป็นเมืองที่อยู่ติดกับแม่น้ำยม ซึ่งเป็นเส้นทางน้ำที่เชื่อมโยงขึ้นเหนือและลงใต้ได้ ต่อมาในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-2453) น่าจะเริ่มมีระบบโครงข่ายการสัญจร เป็นแบบไม่ซับซ้อน ลักษณะถนนเป็นทางดินที่แหวกหญ้ากร้างเพื่อการสัญจรจนเป็นเส้นทางประจำ การติดต่อกับต่างเมืองยังต้องใช้สัตว์เป็นพาหนะในการเดินทาง ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-2550) ในระยะแรกๆ ระบบโครงข่ายการสัญจรภายในกำแพงเมืองเป็นแบบตารางกริด ซึ่งเหมาะสมกับพื้นที่ที่เป็นที่พักอาศัยมีสะดวกต่อการเข้าถึงพื้นที่ต่างๆ ภายในเมือง และเหมาะกับช่วงเวลานั้นที่ยังมีบ้านเรือนตั้งถิ่นฐานน้อย และภายนอกกำแพงเมืองมีการตัดถนนต่างๆ มากขึ้น มีโครงข่ายในลักษณะเป็นรัศมีพุ่งออกจากตัวเมือง ได้แก่ ถนนเจริญเมือง ถนนซ้อแฮ ถนนบ้านใหม่ และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1022 และโครงข่ายรูปแบบวงแหวนที่ตัดกับเส้นรัศมีเพื่อเชื่อมโยงการคมนาคมอย่างทั่วถึงกัน ได้แก่ ถนนยันตรกิจโกศลที่เชื่อมโยงระหว่างถนนบ้านใหม่และถนนเจริญเมือง ถนนสายต่างๆ ได้รับการพัฒนาผิวจราจรให้ดีขึ้นเป็นการลาดยางมะตอย นอกจากนี้ยังใช้การคมนาคมทางแม่น้ำยมเพื่อการขนส่งไม้สักไปยังเมืองต่างๆ ในภาคกลางอีกด้วย ต่อมาในระยะหลังการบริหารบ้านเมืองแบบเทศบาล โครงการพัฒนาพื้นที่ต่างๆ ในเขตเทศบาล โครงข่ายถนนเป็นอีกโครงการที่เทศบาลเมืองแพร์รับผิดชอบ โครงข่ายการสัญจรต่างๆ ของเมืองแพร์ได้รับการปรับปรุงและพัฒนาผิวถนนเป็นคอนกรีตในหลายๆ เส้นทาง อีกทั้งยังมีถนนที่ตัดขึ้นใหม่ซึ่งก่อให้เกิดย่านการค้าใหม่ของเมือง บริเวณกาดน้ำทอง คือ ถนนภูเก็ตและถนนน้ำทอง ถนนราษฎร์ดำเนินด้านใต้ของถนนเจริญเมืองที่ตัดขึ้น ทำให้ย่านพาณิชยกรรมของเมืองบริเวณนี้หนาแน่นมากยิ่งขึ้น และถนนราษฎร์อุทิศที่เชื่อมระหว่างถนนยันตรกิจโกศลและทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1022 ที่ทำให้โครงข่ายการสัญจรของเมืองแพร์เป็นวงแหวนอีกชั้นหนึ่ง ส่วนบริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพร์ยังมีรูปแบบโครงข่ายเป็นตารางกริดและมีถนนซอยเพิ่มมากขึ้น (แผนที่ 5.23)

แผนที่ 5.23 สรุปภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงข่ายการศึกษาวัดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

5.6 สรุปความสัมพันธ์และปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพกับสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองแพร่

จากการศึกษาพัฒนาการของเมืองแพร่และการศึกษารูปแบบการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง พบว่ามีความสัมพันธ์กันของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพกับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพทั่วไป เศรษฐกิจ และสังคม อีกทั้งยังแสดงปัจจัยที่ทำให้เมืองแพร่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพตั้งแต่ออดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

ช่วงที่ 1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 – 19)

เมืองแพร่ในยุคนี้ เป็นช่วงที่เมืองมีความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติมาก เพราะอยู่ในชัยภูมิที่ดีบนที่ราบลุ่มริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม แต่ประชากรเมืองต้องการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินมาก เพราะเป็นช่วงที่บ้านเมืองต้องอยู่ในสภาวะการป้องกันข้าศึกศัตรูที่จะเข้ามาแย่งชิงบ้านเมืองอยู่เนืองๆ และปัจจัยหลักที่ส่งผลกระทบต่อที่ตั้งถิ่นฐานและโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในยุคนี้ คือ

1) สภาพทางภูมิประเทศ แอ่งที่ราบเมืองแพร่ถูกจำกัดด้วยทิวเขาที่โอบล้อมทั้งทิวเข่าฝิ่บนน้ำกลางทางตะวันตกและทิวเขาฝิ่บนน้ำตะวันออกทางทิศตะวันออก มีลำน้ำไหลจากทิวเขาสู่ที่ราบ ในการตั้งถิ่นฐานเมืองแพร่จึงต้องมีการจัดการระบบน้ำเพื่อนำน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค และการระบายน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมด้วยระบบเหมืองฝาย และด้วยเหตุที่เมืองแพร่อยู่ในตำแหน่งรับน้ำจากภูเขาสูง จึงมีการสร้างคันดินล้อมรอบเขตเวียงแพร่เพื่อป้องกันน้ำท่วม

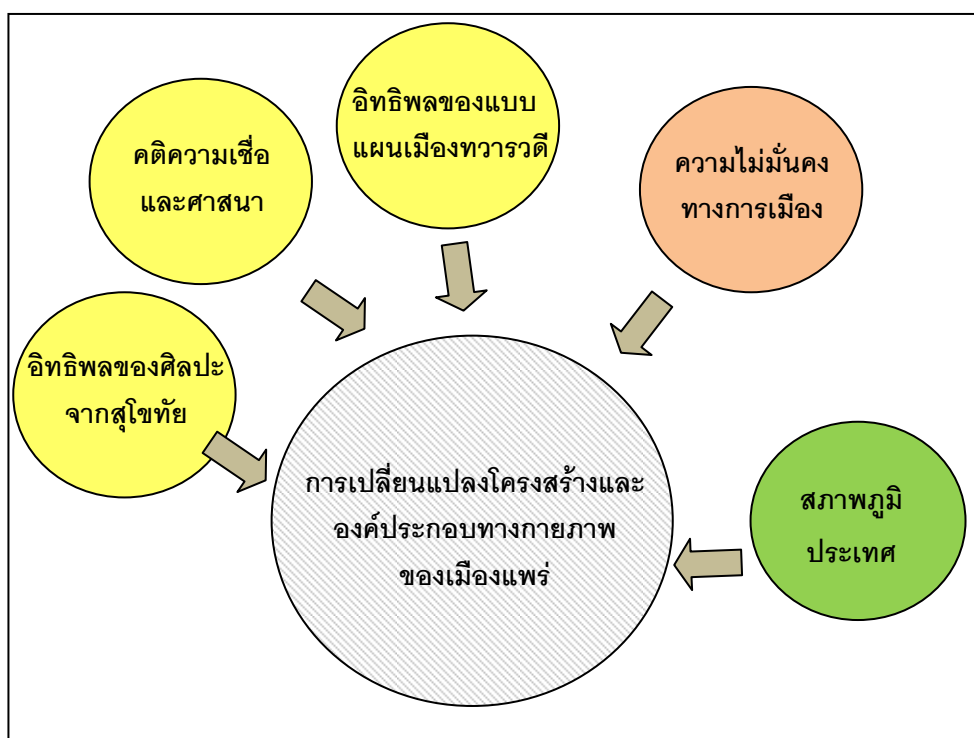
2) อิทธิพลของแบบแผนเมืองทวารวดี เมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยทวารวดีส่วนใหญ่เป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ อยู่ติดกับการคมนาคมทางน้ำไม่ว่าจะเป็นเมืองท่าชายทะเลหรือเมืองท่าริมฝั่งแม่น้ำ เมืองแพร่ได้รับอิทธิพลการสร้างเมืองแบบทวารวดีโดยส่งผ่านมาจากเมืองลำพูน ดังจะเห็นว่าแบบแผนของเมืองแพร่นั้นคล้ายคลึงกับเมืองลำพูน

3) อิทธิพลของศิลปะจากสุโขทัย ในยุคนี้เมืองแพร่มีความสัมพันธ์กับเมืองสุโขทัยมาก เพราะเป็นเมืองที่อยู่ติดกันและเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยอยู่หลายครั้ง ดังนั้นจึงได้รับเอารูปแบบศิลปกรรมต่างๆ จากสุโขทัยเข้ามา เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น

4) ความไม่มั่นคงทางการเมือง เมืองแพร่เป็นอาณาจักรที่ปกครองตนเองโดยระบบเจ้าเมือง และเป็นตำแหน่งที่อยู่ตรงกลางระหว่างอาณาจักรทางเหนือและอาณาจักรทางภาคกลาง ฐานะการเป็นเมืองหน้าด่านจึงเป็นที่ต้องการของอาณาจักรต่างๆ ทั้งเหนือใต้ เมื่ออาณาจักรใดมีอำนาจเหนือกว่าก็ผลักดันมาให้เมืองแพร่เป็นเมืองขึ้น ด้วยเมืองแพร่นั้นเป็นเมืองอิสระเล็กๆ ไม่มี

กำลังพอจะไปชัดขึ้นมากนัก แต่ก็ยังคงได้เจอกับศึกสงครามหลายครั้ง ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของยุคนี้จึงอยู่แต่เฉพาะในบริเวณภายในเขตกำแพงเมืองสูงใหญ่ 3-5 เมตร คูน้ำล้อมรอบและประตูเมืองที่มีเวรยามเฝ้าอย่างแน่นหนาเปิดปิดเป็นเวลา

5) ปัจจัยด้านคติความเชื่อและศาสนา ชาวแพร์มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนามาก เห็นได้จากการตั้งบ้านเรือนที่เกาะกลุ่มกันโดยมีวัดต่างๆ ที่ตนศรัทธาเป็นศูนย์กลางชุมชน และการที่บ้านเมืองไม่สงบสุข ดังนั้นที่พึงทางใจที่ดีที่สุดคือสิ่งที่ตนนับถือและศรัทธา นอกจากนี้ยังมีความเชื่อต่างๆ ที่ส่งผลต่อองค์ประกอบทางกายภาพของเวียงแพร์ คือ การที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบเมืองตามแบบทวารวดี (แผนภูมิ 5.1)

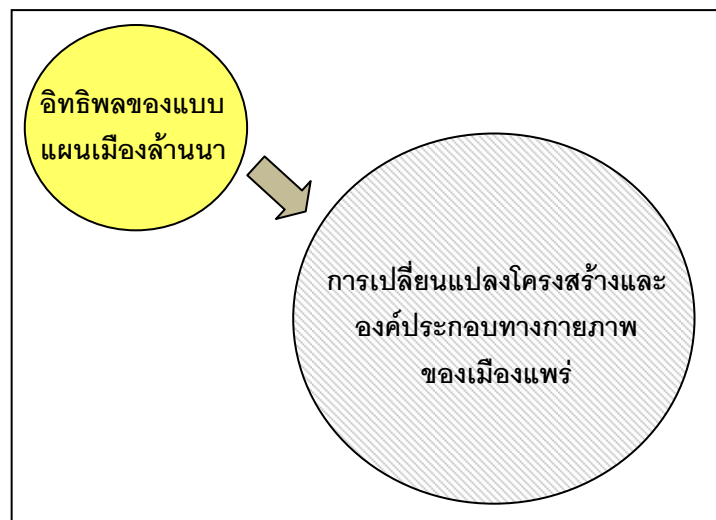
ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

แผนภูมิ 5.1 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 – 19)

ช่วงที่ 2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-พ.ศ.2325)

1) อิทธิพลของแบบแผนเมืองล้านนา ความเชื่อเรื่องระบบจักรวาลจากสุโขทัยและล้านนา ทำให้มีความศรัทธาต่อพระธาตุช่อแฮอันเป็นตัวแทนของเขาพระสุเมรุ และแบบแผนการสร้างเมืองแบบล้านนา ซึ่งมีพระธาตุนบดอย คือ พระธาตุช่อแฮ คุ่มเจ้าหลวง ขวงเมือง วัดหัวขวง พระมหาธาตุกลางเมือง หลักเมืองหรือสะดือเมือง อยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง ตลอดจนการใช้

ประโยชน์ที่ดินและการตั้งถิ่นฐานแบบดั้งเดิมของล้านนา คือ ภายในเขตกำแพงเมือง พื้นที่บริเวณศูนย์กลางเมืองเป็นพื้นที่ของเจ้าเมืองและเจ้านายสกุลต่างๆ ใช้อำนาจและการบริหารราชการบ้านเมือง เป็นคุ้มเจ้าหลวงและคุ้มต่างๆ ขวงเมืองเป็นพื้นที่ว่างที่ติดกับคุ้มเจ้าหลวงใช้เป็นที่ว่าราชการ มีระบบผันน้ำจากแม่น้ำสายต่างๆ มาทางลำเหมืองได้แก่ เหมืองหลวง บางแห่งเรียกว่า เหมืองแดง และทางใต้คือ เหมืองฮิต มายังพื้นที่เกษตรนอกเมืองและคูเมืองเพื่อการอุปโภคบริโภคแล้วจึงไหลลงสู่แม่น้ำยม พื้นที่เกษตรกรรมส่วนใหญ่จึงอยู่บริเวณนอกเมือง ดังนั้นภายในกำแพงเมืองจึงมีการใช้ประโยชน์ที่ดินปะปนกันและไม่หลากหลายนัก เส้นทางการสัญจรไม่ซับซ้อน เป็นทางเดินทางเกวียน ไม่เป็นถนนอย่างถาวร มีการติดต่อกันภายในเมืองอย่างทั่วถึงเพราะใช้การเดินเท้า ซึ่งสามารถเข้าถึงทุกบ้านเรือนได้อย่างแท้จริง และสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างแน่นแฟ้น การติดต่อกับเมืองอื่นๆ ใช้การคมนาคมทางน้ำและการเดินเท้าหรือเกวียนเทียมสัตว์เป็นพาหนะ ดังนั้นการค้าขายกับต่างเมืองจึงค่อนข้างลำบาก อาชีพส่วนใหญ่ของคนแพร์ยุคนี้เป็นเกษตรกรและเก็บของป่าล่าสัตว์เพื่อการยังชีพ การค้าขายเพื่อหวังกำไรในยุคนี้จึงมีน้อยหรือแทบไม่มีเลย

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

แผนภูมิ 5.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-พ.ศ.2325)

ช่วงที่ 3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่วันที่ 1-5 (พ.ศ.2325-พ.ศ.2453)

เมืองแพร์ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศ ซึ่งมีกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี การเมืองของเมืองแพร์ในช่วงนี้จึงไม่มีการรบ อีกทั้งยังได้รับการพัฒนาเมืองและโครงสร้างพื้นฐานในหลายๆ ด้าน ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ในยุคนี้ คือ

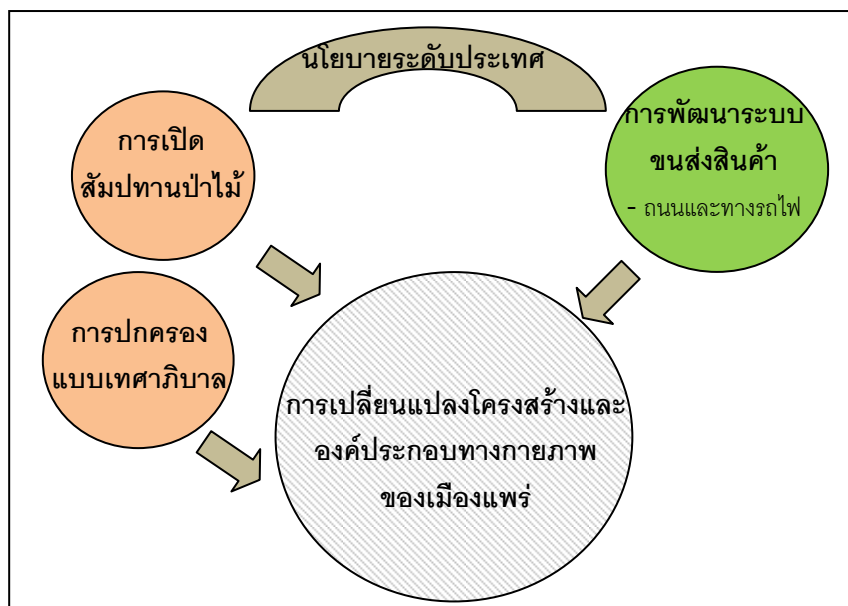
1) การเปิดสัมปทานป่าไม้ จากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงนามในสัญญาทางไมตรีและการค้ากับอังกฤษ ในการเข้ามาทำการค้าขายกับประเทศไทย เรียกสัญญาฉบับนี้ว่า “สนธิสัญญาเบาริ่ง” ระบบการค้าแบบเสรี หรือ ทูนิยม จึงมีการเปิดสัมปทานป่าไม้ โดยเริ่มแรกให้กับบริษัทต่างชาติเข้ามา จึงเริ่มเข้ามาในเมืองแพร์ด้วยรูปแบบอุตสาหกรรมการทำไม้สัก ซึ่งเป็นทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์มากที่สุดของเมืองแพร์ในสมัยนั้น ด้วยเหตุนี้ทำให้คนต่างถิ่นหลายเชื้อชาติเข้ามาทำไม้ในเมืองแพร์ ประกอบไปด้วยชาวอังกฤษและเดนมาร์ค ชาวพม่าหรือเงี้ยว ส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่นอกเขตกำแพงเมืองบริเวณถนนยันตรกิจโกศล ซึ่งพบว่ามีวัดตามศิลปะแบบพม่าอยู่บริเวณนี้ และพบโบสถ์คริสต์บริเวณถนนยันตรกิจโกศลตอนใต้ เหล่านี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองแพร์ ทั้งประเภทที่พักอาศัยและสถาบันศาสนาเพิ่มขึ้น

2) การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล ทำให้เมืองแพร์เกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวปล้นเมืองแพร์ เจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์หนีไปอยู่ประเทศลาว ทำให้เมืองแพร์หมดยุคเจ้าเมืองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การปกครองแบบเทศาภิบาลมีการใช้พื้นที่ราชการที่เป็นสัดส่วนชัดเจน และสามารถพัฒนาเมืองได้ด้วยอำนาจท้องถิ่น จึงเกิดการพัฒนาเมืองในด้านต่างๆ ขึ้น

3) การพัฒนาระบบการขนส่งสินค้า ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงพัฒนาระบบโครงสร้างการสัญจรภายในประเทศเพื่อการขนส่งสินค้า ด้วยการตัดถนนและสร้างทางรถไฟ ทำให้การค้าขายและการขนส่งสินค้าสะดวกขึ้น เศรษฐกิจของเมืองรุ่งเรืองมาก คนต่างถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อการค้าขายกันอย่างคึกคัก ทำให้สิ่งปลูกสร้างต่างๆ เพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ส่วนใหญ่สิ่งปลูกสร้างที่เป็นที่พักอาศัยของชาวต่างถิ่นจะอยู่นอกเขตกำแพงเมืองแพร์ และเกาะกลุ่มกันอยู่ตามเส้นทางคมนาคมถนนสายหลักของเมือง คือ ถนนยันตรกิจโกศลและถนนเจริญเมือง ซึ่งทำให้การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่พักอาศัยและพาณิชยกรรมเพิ่มมากขึ้น แต่พื้นที่ป่าและเกษตรกรรมลดลง การตั้งถิ่นฐานของคนเมืองแพร์และคนต่างถิ่นที่เข้ามามีลักษณะเหมือนกัน คือ การเกาะกลุ่มกันอยู่โดยมีวัดหรือสถานที่ประกอบกิจกรรมตามความเชื่อที่ตนศรัทธาเป็นศูนย์กลาง ถึงแม้ว่าการทำไม้จะทำให้ภาพรวมของเมืองแพร์มีเศรษฐกิจดีขึ้น แต่ผลประโยชน์เหล่านี้อยู่ในกลุ่มคนที่เป็นเจ้าเมืองและเจ้านายต่างๆ ที่รับทำไม้ต่อจากบริษัทต่างชาติ ชาวบ้านทั่วไปที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำไม้ ก็ยังคงมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ผลประโยชน์ทางอ้อมที่ได้คือการค้าขายผลผลิตทางการเกษตรแก่คนที่มากขึ้นจากการทำไม้ ดังนั้นสังคมของชาวบ้านยังเป็นสังคมกสิกรรม มีวิถีชีวิตเรียบง่ายและยังมีความสัมพันธ์ระหว่างคนเมืองแพร์และคนต่างถิ่นที่ดีด้วย พ.ศ.2475 มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบกษัตริย์เป็นแบบประชาธิปไตย ในพ.ศ.2479 รัฐบาลยกเลิกสัมปทานไม้กับชาวต่างชาติ และให้คนไทยสามารถขอสัมปทานไม้ได้ใน พ.ศ.2486

โดยให้สัมปทานทั้งไม้สักและไม่สักและไม้กระยาเลยต่างๆ เพื่อนำไปแปรรูปใช้ในประเทศ ดังนั้นโรงเลื่อยไม้ขนาดใหญ่จึงเกิดขึ้นในบริเวณที่มีป่าไม้หนาแน่นและใกล้เส้นทางคมนาคม เป็นการสนับสนุนการค้าให้อยู่ในมือคนไทยมากขึ้น (แผนภูมิ 5.3)

นอกจากนี้การพัฒนาระบบขนส่งสินค้ายังส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบทางกายภาพของเวียงแพร์ด้วย เพราะการตัดถนนเพิ่มขึ้นบริเวณนอกกำแพงเมืองต้องการการเชื่อมโยงกับระบบเดิมภายในกำแพงเมือง จึงมีการตัดกำแพงเมืองบางบริเวณเพื่อเชื่อมโยงเป็นทางเข้าออกเมืองสู่ถนนภายนอก คือ สร้างประตูใหม่ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง ติดต่อกับถนนยันตรกิจโกศล และทะลุกำแพงเมืองทำทางเข้าออก(เมฆหวาก) บริเวณแยกวิชัยราชา นอกจากนี้การสร้างถนนทับเส้นทางน้ำ ได้แก่ ถ.สันเหมืองหลวง ถ.เหมืองแดง และ ถ.เหมืองทิต ซึ่งเป็นระบบทางน้ำไหลลงสู่แม่น้ำยม เมื่อน้ำจากทางตะวันออกไหลมาจากเทือกเขาระบายน้ำสู่แม่น้ำยมทางใต้เมืองไม่ได้ประกอบกับแม่น้ำยมเอ่อล้น และสภาพภูมิประเทศบริเวณใกล้แม่น้ำยมเป็นที่ราบต่ำกว่าทางตะวันออกของเมือง ทำให้เมืองแพร์เกิดปัญหาน้ำท่วม ส่งผลต่อความเสียหายของโบราณสถานที่อยู่ในเมือง ทั้งกำแพงเมือง วัด โบสถ์ ตลอดจนความเสียหายของบ้านเรือน

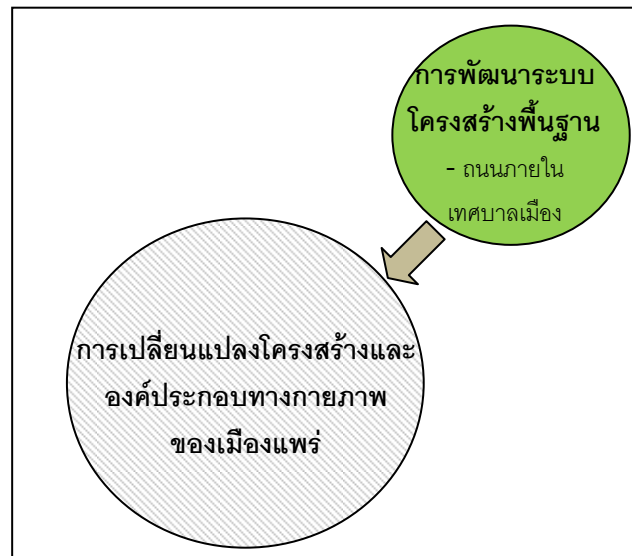
ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

แผนภูมิ 5.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-พ.ศ.2453)

ช่วงที่ 4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

หลังจากยุคที่ทรัพยากรป่าไม้ของเมืองแพร่รุ่งเรืองจนให้สัมปทานมาเป็นเวลานาน ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ของเมืองแพร่ลดลงอย่างมากจนถึงขั้นวิกฤติ พ.ศ.2532 กรมการป่าไม้ได้ออกพระราชกำหนดยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ กิจกรรมป่าไม้ในเมืองแพร่จึงหยุดชะงักไป เป็นผลให้เศรษฐกิจของเมืองแพร่ค่อนข้างเจียบเหวลง รัฐบาลจึงได้สนับสนุนการปลูกยาสูบ จนทำให้เป็นพืชเศรษฐกิจของเมืองแพร่ในขณะนั้น ปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ คือ

1) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เมืองแพร่มีการจัดตั้งเทศบาลมาตั้งแต่ พ.ศ.2478 การทำงานของเทศบาลที่ค่อนข้างมีผลต่อการพัฒนาเมืองเกิดขึ้นในยุคนี้ ประกอบกับการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อนำไปสู่การขนส่งผลผลิตในภาคเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรม สนับสนุนให้เศรษฐกิจดีขึ้น และทำให้เกิดโครงการต่างๆ ในการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานของเมืองแพร่ จึงทำให้สิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในเมืองแพร่มีลักษณะการกระจายตัวมากขึ้น เนื่องจากสามารถเข้าถึงสาธารณูปโภคได้อย่างสะดวก การตัดถนนเพิ่มและการปรับปรุงผิวการจราจรเป็นคอนกรีต ทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น จนเกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ลึกเข้าไปด้านในถนนมากขึ้น ประกอบกับเริ่มมีโครงการบ้านจัดสรรเข้ามาเป็นบ้านพักอาศัยรูปแบบใหม่ที่อยู่ลึกเข้าไปจากถนนสายหลักและมีถนนโครงการย่อยเข้าไปข้างใน และการตัดถนนใหม่ทำให้เกิดย่านพาณิชยกรรมใหม่ขึ้นบริเวณกาดน้ำทอง การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่พักอาศัยและพาณิชยกรรมจึงเพิ่มขึ้น และขยายตัวเข้าไปในพื้นที่เกษตรกรรมดั้งเดิม โครงข่ายการสัญจรภายนอกเมืองแพร่เป็นรูปแบบวงแหวนชัดเจน ทางด้านสภาพสังคมของคนเมืองแพร่ นั้น ค่อนข้างมีความห่างกันมากขึ้น แต่ภายในชุมชนเดียวกันก็ยังคงมีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น เนื่องจากมีศูนย์กลางความศรัทธาเป็นวัดที่อยู่ในละแวกชุมชน เป็นพื้นที่รวมกิจกรรมและการพบปะสนทนากันและกัน (แผนภูมิ 5.4)

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

แผนภูมิ 5.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

สรุป ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 - 2550 สามารถสรุปปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ (แผนภูมิ 5.5) ดังนี้

ปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่

1) สภาพภูมิประเทศ แอ่งที่ราบเมืองแพร์ถูกจำกัดด้วยทิวเขาที่โอบล้อม ลำน้ำที่ไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำของเมือง จึงเกิดการจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและการสร้างคันดินคูน้ำเพื่อป้องกันการเกิดน้ำท่วม

2) การพัฒนาระบบการขนส่งสินค้า ทั้งระบบถนนและทางรถไฟ เพื่อเอื้ออำนวยต่อการขนส่งสินค้าอุปโภคบริโภคภายในประเทศ ทำให้เมืองแพร์มีการตั้งถิ่นฐานของพ่อค้าต่างถิ่นที่เข้ามาเพื่อค้าขายอยู่บริเวณภายนอกเขตกำแพงเมืองแพร์ ถนนเจริญเมืองและถนนยันตรกิจโกศลบริเวณดังกล่าวจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ ขึ้น

3) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานภายในการดูแลบริหารงานของเทศบาลเมืองแพร์และตอบสนองต่อนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

แห่งชาติ ในการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการขนส่งสินค้าภาคเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรม ระบบถนนภายในเมืองจึงได้รับการพัฒนา ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเมืองในด้านต่างๆ

ปัจจัยทางด้านการเมืองและนโยบายทางการเมือง

1) ความไม่มั่นคงทางการเมือง การที่เมืองแพร่ต้องทำสงครามสู้รบเพื่อป้องกันบ้านเมืองในยุคสร้างเมืองนั้น ทำให้เมืองมีการตั้งถิ่นฐานเฉพาะในเขตกำแพงเมืองแพร่ และความรู้สึกไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ทำให้เมืองไม่ค่อยมีการพัฒนา

2) การเปิดสัมปทานป่าไม้ ทำให้เมืองแพร่มีการตั้งถิ่นฐานของคนต่างถิ่นมากขึ้นบริเวณภายนอกเขตกำแพงเมืองแพร่ เกิดการพัฒนาระบบถนนให้สอดคล้องกับการขนส่งและติดต่อกำชายทางการค้า

3) การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล ทำให้เมืองแพร่เกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวปล้นเมืองแพร่ เจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์หนีไปอยู่ประเทศลาว ทำให้เมืองแพร่หมดยุคเจ้าเมืองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การปกครองแบบเทศาภิบาลมีการใช้พื้นที่ราชการที่เป็นสัดส่วนชัดเจน และสามารถพัฒนาเมืองได้ด้วยอำนาจท้องถิ่น จึงเกิดการพัฒนาเมืองในด้านต่างๆ ขึ้น

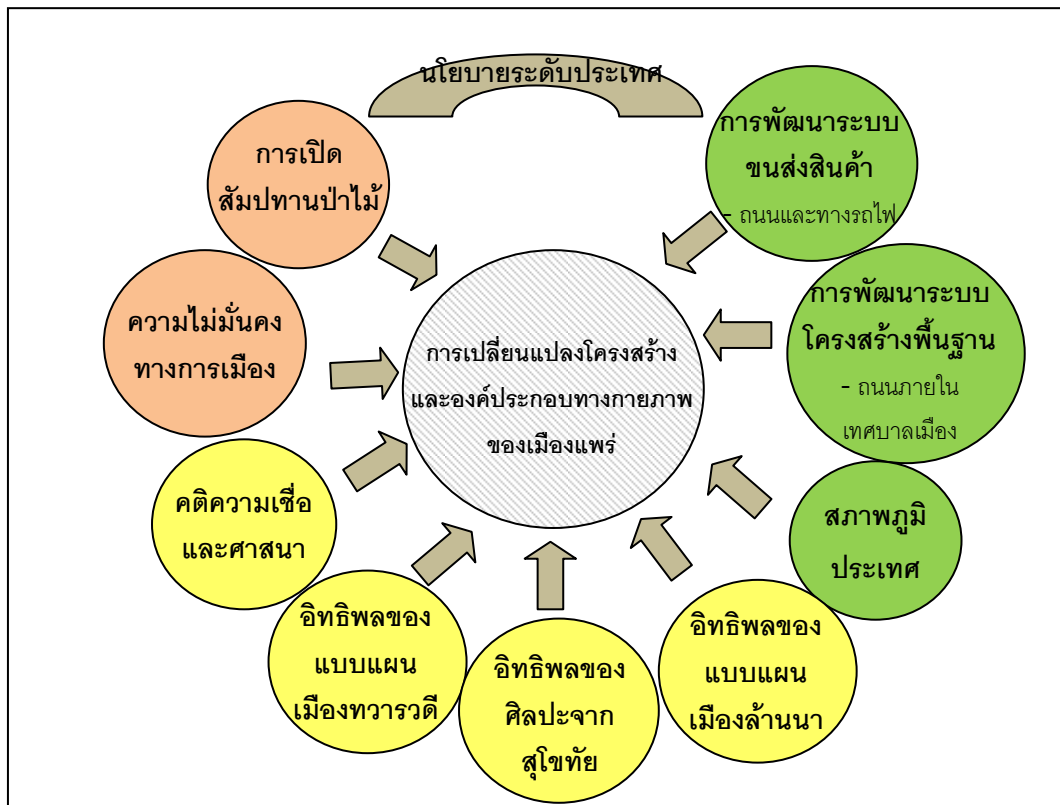
ปัจจัยทางด้านแบบแผนทางวัฒนธรรมและคติความเชื่อ

1) ปัจจัยด้านคติความเชื่อและศาสนา การนับถือศาสนาทำให้การตั้งถิ่นฐานระบบชุมชนโดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง ความเชื่อในเรื่องการสร้างเมืองก่อให้เกิดองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของเมืองแพร่

2) อิทธิพลของแบบแผนเมืองทวารวดี เมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยทวารวดีส่วนใหญ่เป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ อยู่ติดกับการคมนาคมทางน้ำไม่ว่าจะเป็นเมืองท่าชายทะเลหรือเมืองท่าริมฝั่งแม่น้ำ เมืองแพร่ได้รับอิทธิพลการสร้างเมืองแบบทวารวดีโดยส่งผ่านมาจากเมืองลำพูน ดังจะเห็นว่าแบบแผนของเมืองแพร่นั้นคล้ายคลึงกับเมืองลำพูน

3) อิทธิพลของศิลปะจากสุโขทัย ในยุคนี้เมืองแพร่มีความสัมพันธ์กับเมืองสุโขทัยมาก เพราะเป็นเมืองที่อยู่ติดกันและเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยอยู่หลายครั้ง ดังนั้นจึงได้รับเอารูปแบบศิลปกรรมต่างๆ จากสุโขทัยเข้ามา เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น

4) อิทธิพลของแบบแผนเมืองล้านนา ความเชื่อเรื่องระบบจักรวาลจากสุโขทัยและล้านนาทำให้มีความศรัทธาต่อพระธาตุช่อแฮอันเป็นตัวแทนของเขาพระสุเมรุ และแบบแผนการสร้างเมืองแบบล้านนา ซึ่งมีพระธาตุนดอย คือ พระธาตุช่อแฮ คุ่มเจ้าหลวง ชวงเมือง วัดหัวขวง พระมหาธาตุกลางเมือง หลักเมืองหรือสะดือเมือง อยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

แผนภูมิ 5.5 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พุทธศตวรรษที่ 13-2550)

จากการศึกษาครั้งนี้ ทำให้ทราบว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพทั่วไป เศรษฐกิจ และสังคม อีกทั้งยังทราบปัจจัยที่ทำให้เมืองแพร์มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในแต่ละยุคสมัยและช่วงเวลา จากยุคสร้างเมืองที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่เฉพาะบริเวณกำแพงเมืองเท่านั้น จนมาถึงในยุคปัจจุบันที่มีการตั้งถิ่นฐานขยายตัวออกไปทั่วเมืองแพร์ ทิศทางการขยายตัวของเมือง ได้แก่ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง ทั้งนี้เป็นเพราะลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่เมืองทางตะวันออกมีความสูงมากกว่าทางตะวันตกที่ติดริมแม่น้ำยม (แผนที่ 4.3) เป็นบริเวณที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมไม่มากเท่าบริเวณเมืองเก่าที่ติดกับแม่น้ำยม แต่การขยายตัวในลักษณะกระจายออกนอกเมืองเช่นนี้ เป็นการยากต่อการจัดการโครงสร้างพื้นฐานในอนาคตได้

5.7 การวิเคราะห์แนวโน้มและสภาพปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่

เมืองแพร่เป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์และความเป็นมาของโครงสร้างและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับเมืองตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองมายาวนาน เป็นเมืองที่ผสมผสานระหว่างแบบแผนแบบทวารวดีและล้านนา ผสมผสานจนกระทั่งเป็นเมืองตามแบบแผนภูมิปัญญาของพื้นที่นั้นแพร่ โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพเหล่านั้นได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ปัจจุบันมีการพัฒนาโครงสร้างกายภาพของเมือง ตลอดจนเกิดการขยายตัวของเมืองมากขึ้น จนทำให้โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพตามแบบแผนของเมืองเก่านั้น ค่อยๆ ลดบทบาทลงจนกระทั่งถูกปรับเปลี่ยนไปใช้ตามความต้องการของยุคสมัย แต่โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพเหล่านี้ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่ควรที่จะสงวนรักษาไว้เพื่อคงเอกลักษณ์ของเมืองแพร่แบบดั้งเดิมให้คนรุ่นหลังได้เห็น

เมืองแพร่นั้นมีการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีความความเข้มข้นมาก และมีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานอย่างรวดเร็ว จากอดีตที่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนพักอาศัยขนาดเล็กเกาะกลุ่มกันอยู่เฉพาะบริเวณภายในเขตกำแพงเมือง จนมาถึงในระยะหลังที่มีการพัฒนาบ้านเมืองมากขึ้นทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐานและเศรษฐกิจ ทำให้พื้นที่ของเมืองเปลี่ยนแปลงและขยายตัวอย่างรวดเร็ว ดังนั้นจึงเกิดแนวโน้มและสภาพปัญหาหลักๆ ที่พบในเมืองแพร่ สรุปได้ดังนี้

1) ปัญหาการบุกรุกโบราณสถานประเภทกำแพงเมืองและคูน้ำ เนื่องจากกลุ่มสิ่งปลูกสร้างที่พักอาศัยในกำแพงเมือง ขยายตัวมากขึ้นจนเต็มพื้นที่และมีบางส่วนที่ขยายขึ้นไปอยู่บนกำแพงเมืองอีกด้วย ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากปัญหาน้ำท่วมที่เกิดขึ้นในเมืองแพร่ ประกอบกับการควบคุมของเทศบาลในอดีตที่ไม่เข้มงวดเพียงพอ ทำให้ชาวบ้านสามารถไปสร้างบ้านเรือนบนกำแพงเมืองที่เป็นโบราณสถานได้และยังคงอยู่ในปัจจุบัน และกลุ่มสิ่งปลูกสร้างประเภทพาณิชย์กรรมบริเวณประตูชัย ซึ่งเป็นย่านพาณิชย์กรรมเก่าแก่ของเมือง มีการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรมอย่างรวดเร็ว เกิดอาคารพาณิชย์เกาะกลุ่มอย่างหนาแน่นและเป็นกลุ่มสิ่งปลูกสร้างที่บุกรุกพื้นที่กำแพงเมืองเดิม ซึ่งเป็นความดูแลของราชพัสดุหรือสำนักงานธนารักษ์พื้นที่แพร่อีกด้วย

2) คนรุ่นหลังเห็นความสำคัญของรูปแบบสิ่งปลูกสร้างภายในเมืองเก่าแพร่ลดลง ความสำคัญหรือบทบาทในการใช้งานได้ที่ตอบสนองความต้องการในปัจจุบันนั้นไม่ค่อยสัมพันธ์กับรูปแบบสิ่งปลูกสร้างแบบเก่า จึงมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยจนแทบไม่หลงเหลือบทบาทความสำคัญที่มีมาตั้งแต่อดีต เช่น ช่วงเมือง ศาลหลักเมือง ประตูเมือง เป็นต้น

3) บ้านเก่าถูกทิ้งร้าง บ้านเจ้านายสายสกุลต่างๆ ปัจจุบันตกทอดถึงรุ่นลูกหลาน ซึ่งไม่ได้อาศัยอยู่ในเมืองแพร่แล้ว อีกทั้งยังมีบ้านของประชาชนทั่วไปที่ปลูกสร้างด้วยไม้เป็นแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ปัจจุบันมีสภาพเก่าทรุดโทรมจนเจ้าของบ้านประกาศขายบ้านหรือไม้ที่ทำบ้าน บ้านเหล่านี้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่มีสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นและมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมืองแพร่ กลายเป็นบ้านที่มีสภาพทรุดโทรมและบ้านเป็นบ้านร้างอย่างน่าเสียดาย เช่น บ้านวิชัยราชาอยู่บริเวณถนนวิชัยราชาเป็นบ้านของเจ้าวงศ์ แสนศิริพันธุ์ บ้านเจ้าในตระกูลขัติยะวงษาอยู่บริเวณหลังเรือนจำจังหวัดแพร่ อาคารไม้ในโรงเรียนป่าไม้ บ้านเจ้าหนานดีอยู่บริเวณหลังโรงเรียนนารีรัตน์ บ้านหลวงศรีบริเวณหลังสถานีตำรวจ บ้านคหบดีขุนอารักษ์อยู่บริเวณหลังโรงเรียนเมธังกรवासเก่า และบ้านวงศ์พระถางอยู่บริเวณถนนเจริญเมืองใกล้กับร้านแพร่หล่อตระกูล เป็นต้น เหตุที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคนแพร่ดั้งเดิมย้ายออกไปอยู่ที่อื่น ทำให้บ้านเก่าถูกปล่อยทิ้งร้าง ส่วนบ้านเก่าทรุดโทรมที่เจ้าของยังอยู่ในปัจจุบันนั้น เป็นเพราะไม่มีเงินมากพอในการซื้อไม้มาซ่อมแซมบ้านเก่าให้อยู่ในรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมได้

4) ทิศทางการขยายตัวของเมืองเป็นไปตามเส้นทางคมนาคม ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการบริหารงานของเมืองและการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานในอนาคต

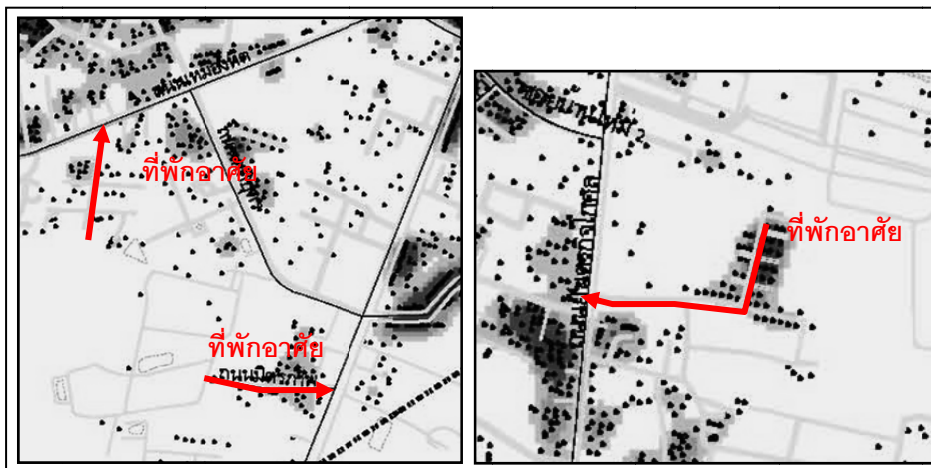
5) กลุ่มสิ่งปลูกสร้างภายนอกกำแพงเมืองนั้น มีกลุ่มอาคารที่พักอาศัยและพาณิชยกรรมเกาะกลุ่มหนาแน่นบริเวณถนนเจริญเมืองและถนนยันตรกิจโกศล และบริเวณที่เป็นจุดตัดของถนนทั้งสองเส้นดังกล่าว ความหนาแน่นของการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่พักอาศัยและพาณิชยกรรมภายในกำแพงเมืองและถนนสายหลัก ทำให้อาคารสิ่งปลูกสร้างเพื่อการพักอาศัยที่เกิดขึ้นใหม่มีแนวโน้มจะขยายตัวเข้าไปยังพื้นที่เกษตรกรรมดั้งเดิมที่อยู่ตอนในของถนนสายหลักมากขึ้น เช่น บริเวณถนนยันตรกิจโกศลที่เกิดโครงการบ้านจัดสรร และบ้านพักอาศัยที่อยู่ลึกเข้าไปจากถนนสายหลัก มีถนนย่อยเป็นถนนปลายตันเพื่อเข้าไปยังที่พักอาศัย ซึ่งสามารถเชื่อมต่อกับถนนสายหลักได้ด้วยการเข้าออกทางเดียวกัน เป็นการสัญจรที่ค่อนข้างลำบาก (ภาพ 5.63)

6) ภาพรวมของเมืองแพร่มีแนวโน้มการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะกระจายตัวมากขึ้น เป็นปัญหาต่อการควบคุมทิศทางการขยายตัวของเมืองในอนาคต ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อจัดการโครงสร้างพื้นฐานเพื่อให้เข้าไปถึงยังพื้นที่ที่กระจายและห่างไกลกัน นับเป็นการลงทุนที่มากขึ้นในอนาคตได้

ที่มา: การสำรวจ (ผู้วิจัย, 7 กรกฎาคม, 2551)

หมายเหตุ: (ขวา) บนกำแพงเมืองบริเวณชุมชนพระนอน ถูกตัดพื้นที่เพื่อสร้างถนนรอบเวียงและส่วนหนึ่งสร้างบ้านพักอาศัย (ซ้าย) กำแพงเมืองบริเวณประตูชัยถูกทำลายเพื่อสร้างอาคารพาณิชย์

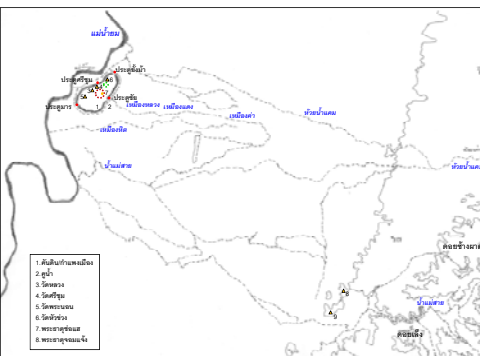
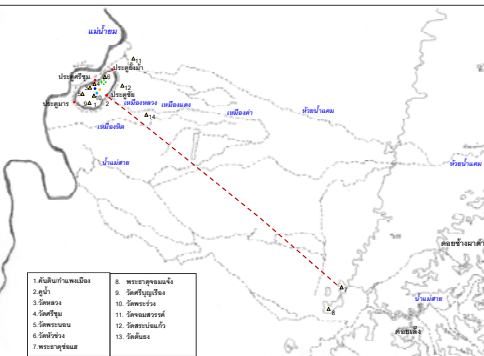
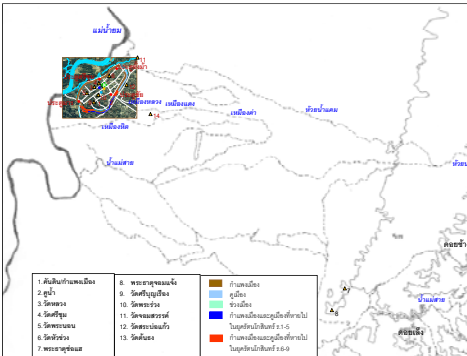
ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

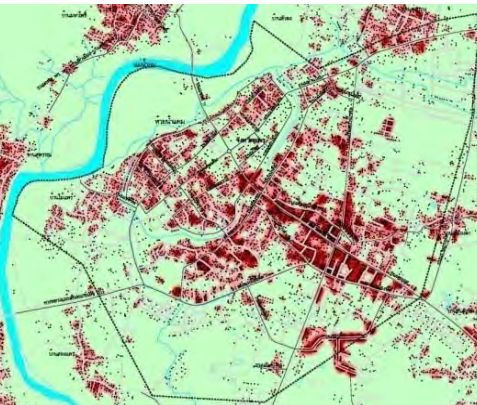
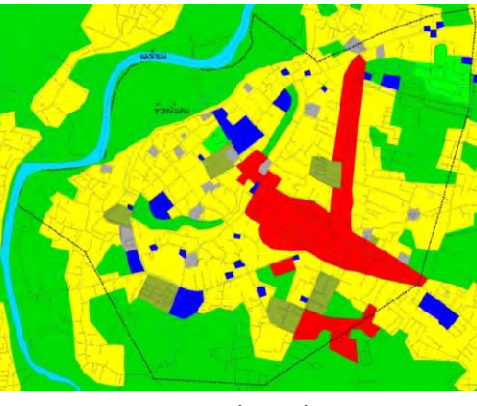
หมายเหตุ: การเชื่อมต่อภายในพื้นที่พักอาศัยที่มีถนนแบบปลายตัน ทำให้การเดินทางไม่สะดวก

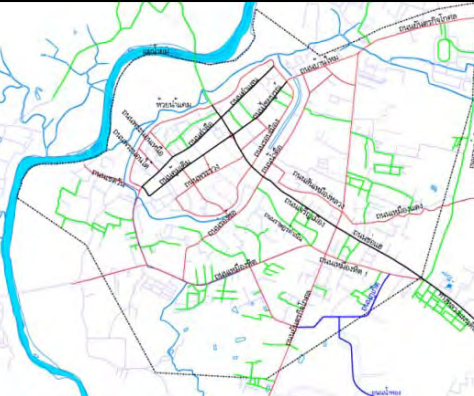
ภาพ 5.63 แนวโน้มของสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่

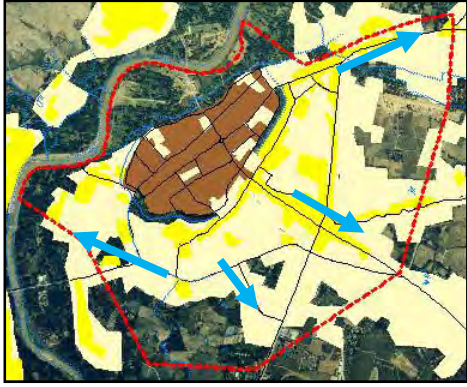
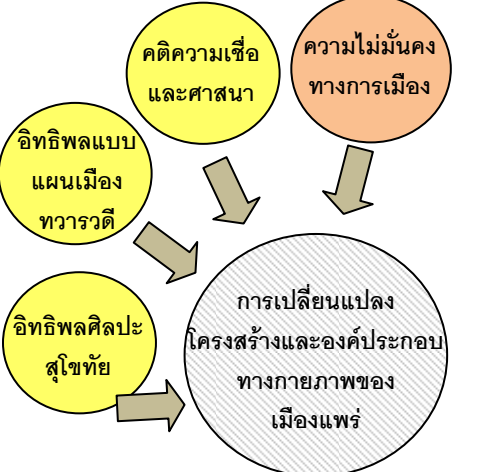
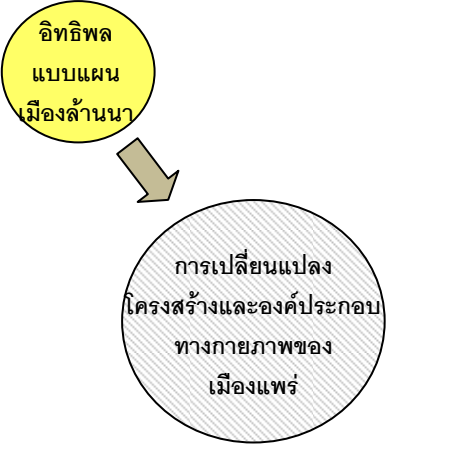

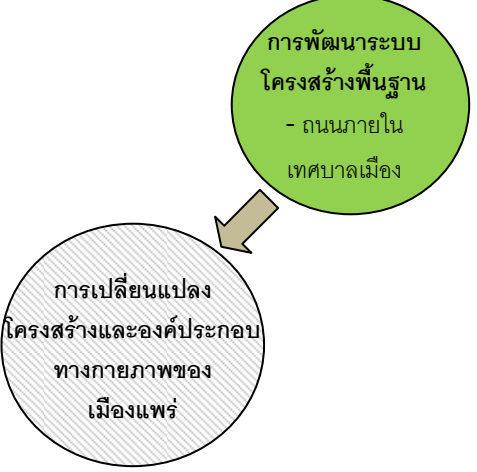
การขยายตัวของเมืองแพร่ในทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงใต้ และทิศใต้ ตลอดจนการก่อกองน้ำเดิมเพื่อสร้างถนน บริเวณถนนสันเหมืองหลวง เหมืองแดง และเหมืองฮิต ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมเมืองแพร่ เพราะเกิดจากการที่เมืองขยายตัวไปทับเส้นทางของระบบน้ำเหมืองดั้งเดิม ทำให้ในฤดูฝนน้ำหลากเข้าท่วมเมืองแพร่ จนต้องขุดกำแพงเมืองแพร่เพื่อระบายน้ำออกจากเมือง เป็นการทำลายโบราณสถานและก่อให้เกิดความเสียหายของเมืองอีกด้วย

ตาราง 5.2 สรุปการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพะ

ประเด็นศึกษา	ช่วงที่ 1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-19)	ช่วงที่ 2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พุทธศตวรรษที่ 19-2325)	ช่วงที่ 3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-2453)	ช่วงที่ 4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-2550)	สรุป
<p>1) ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน</p>	<p>เมืองแพะอยู่ในแอ่งที่ราบที่มีภูเขาล้อมรอบ ผังตะวันออกมีดอยช้างผาด้านเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์และเป็นต้นน้ำของห้วยแม่แคมและน้ำแม่สายที่ไหลมาสู่อ่างที่ราบเมืองแพะ โดยระบบเหมืองฝายและบึงหนอง จนเกิดการตั้งถิ่นฐานของเมืองแพะขึ้น ตามแบบแผนของเมืองทวารวดีคือ คูน้ำคันดินล้อมรอบ</p>	<p>การตั้งถิ่นฐานตามแบบแผนของเมืองล้านนา คือ บริเวณกลางเวียงจะเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำการการปกครองของเจ้าเมือง และเจ้านายเชื้อสายสกุลต่างๆ ซึ่งเจ้านายสายสกุลต่างๆ จะตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ๆ กับวัดที่สกุลเป็นอุปถัมภ์ ส่วนบ้านเรือนราษฎรน่าจะอยู่ถัดจากบ้านเจ้านายจนไปชิดกับริมกำแพงเมืองด้านใน พื้นที่สวน ไร่นาอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองห่างออกไป</p>	<p>การตั้งถิ่นฐานไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก</p>	<p>ภายในเขตกำแพงเมืองมีลักษณะเกาะกลุ่มตามกลุ่มการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิม ซึ่งมีวัดเป็นศูนย์กลางและมีการตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณภายนอกเขตกำแพงเมือง ตามเส้นทางคมนาคมที่เกิดขึ้น เหมืองฝายดั้งเดิมได้ถูกกลบถมเพื่อใช้พื้นที่ในการพัฒนาการตั้งถิ่นฐานและการคมนาคม มีการวางระบบท่อน้ำแทนร่องเหมืองเดิม แต่ไม่สามารถรองรับน้ำที่หลากมาจากที่สูงได้</p>	<p>เมืองแพะสร้างขึ้นบนแอ่งที่ราบล้อมรอบด้วยภูเขา ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม มีน้ำแม่สายและห้วยน้ำแคมไหลจากดอยช้างผาด้านสู่ที่ราบ เบนน้ำเข้ามาใช้ในเมืองด้วยระบบเหมืองฝาย บึงหนองสร้างคูน้ำคันดินเพื่อป้องกันข้าศึกและป้องกันน้ำท่วม ตามแบบทวารวดี</p>
<p>2) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง</p>	 <p>รูปแบบสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญในยุคนี้ คือ คูน้ำและคันดินของเมืองแพะ มีหน้าที่ในการป้องกันข้าศึกศัตรูและป้องกันน้ำท่วม โดยได้รับอิทธิพลจากทวารวดี</p>	 <p>รูปแบบสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญในยุคนี้ คือ คูเมืองกำแพงเมือง ประตูเมือง วัด พระธาตุช่อแฮ พระธาตุมิ่งเมือง ช่วงเมือง คูมเจ้าหลวง สะดือเมือง โดยได้รับอิทธิพลจากแบบแผนเมืองล้านนา</p>	 <p>รูปแบบสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญต่างๆ มีการปรับเปลี่ยนบทบาทให้เหมาะสมต่อยุคสมัยของเมืองแพะในขณะนั้น</p>	 <p>รูปแบบสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญต่างๆ มีการปรับเปลี่ยนบทบาทไปตามยุคสมัย บางส่วนถูกบูรณ ได้แก่ คูเมือง กำแพงเมือง</p> <ul style="list-style-type: none"> -สร้างประตูใหม่ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง ติดต่อกับถนนยันตรกิจโกศล และทะเลคูกำแพงเมืองทำทางเข้าออก(เมฆหวก) บริเวณแยกวิชัยราชา - ประตูเมืองถูกลดบทบาทและเปลี่ยนหน้าที่ไป ที่ยังคงเดิม คือ ประตูमार และความเชื่อเรื่องชื่อของประตูชัย ช่วงเมืองเป็นสวนสุขภาพ คูมเจ้าหลวงเป็นพิพิธภัณฑ์ 	<p>ในยุคแรกรูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองตามแบบทวารวดี มีคูน้ำและคันดิน ต่อมารับวัฒนธรรมล้านนา จึงปรากฏกำแพงเมือง คูเมือง ความเชื่อเรื่องทิศทางของประตูเมือง วัด พระธาตุช่อแฮ พระธาตุมิ่งเมือง ช่วงเมือง คูมเจ้าหลวง สะดือเมือง ในยุครัตนโกสินทร์ตอนปลายมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสิ่งปลูกสร้าง ทั้งบทบาทหน้าที่และบูรณทำลาย เช่น คูเมืองกำแพงเมืองถูกบูรณ ประตูเมืองลดบทบาท ช่วงเมืองเป็นสวนสุขภาพ คูมเจ้าหลวงเป็นพิพิธภัณฑ์ทางประวัติศาสตร์</p>

ประเด็นศึกษา	ช่วงที่ 1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-19)	ช่วงที่ 2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พุทธศตวรรษที่ 19-2325)	ช่วงที่ 3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-2453)	ช่วงที่ 4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-2550)	สรุป
3) รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง	สิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในยุคก่อนการสถาปนาของอาณาจักรล้านนานั้น สันนิษฐานว่าน่าจะมีการปลูกสร้างเป็นบ้านพักอาศัยแบบพื้นดิน น่าจะใช้ไม้เป็นวัสดุในการสร้างบ้านเรือนเพื่อการอยู่อาศัย ตลอดจนวัดที่ซึ่งเป็นศูนย์กลางความเชื่อความศรัทธาของชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐาน	น่าจะมีการปลูกสร้างเป็นบ้านพักอาศัยแบบพื้นดิน น่าจะใช้ไม้เป็นวัสดุในการสร้างบ้านเรือนเพื่อการอยู่อาศัย ตลอดจนวัดที่ซึ่งเป็นศูนย์กลางความเชื่อความศรัทธาของชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐาน	การปลูกสร้างเป็นบ้านพักอาศัยแบบพื้นดิน ผสมผสานกับบ้านเรือนของชาวต่างถิ่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองแพร่หลังจากมีการทำสัมปทานป่าไม้ วัสดุที่ใช้ในการสร้างบ้านเรือนน่าจะมาจากไม้ เพราะมีทรัพยากรไม้ค่อนข้างมากในเวลานั้น บ้านเรือนของคนดั้งเดิมน่าจะเกาะกลุ่มกันโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางอยู่ในเขตกำแพงเมือง และบ้านเรือนชาวเงี้ยวและชาวต่างชาติที่อยู่รอบนอกกำแพงเมือง น่าจะมีการตั้งถิ่นฐานเกาะกลุ่มกันอยู่ในชนชาติเดียวกัน และมีวัดหรือศาสนสถานที่ตนศรัทธาอยู่บริเวณศูนย์กลางการตั้งบ้านเรือน	 <p>สิ่งปลูกสร้างเพิ่มขึ้นและเกาะกลุ่มหนาแน่นตามการตั้งถิ่นฐานเดิมและบริเวณเส้นทางคมนาคม อาคารที่อยู่อาศัยที่เกิดขึ้นใหม่มีลักษณะกระจายตัวเข้าไปยังพื้นที่เกษตรกรรมดั้งเดิม</p>	ในยุคแรกๆ เมืองแพร่ไม่ปรากฏหลักฐานของกลุ่มสิ่งปลูกสร้างที่ชัดเจนนัก แต่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเล็กๆ มีวัดเป็นศูนย์กลาง อยู่ทางฝั่งตะวันตกของพื้นที่ภายในเขตกำแพงเมือง ต่อมาในยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พบว่ากลุ่มของมวลสิ่งปลูกสร้างในเมืองแพร่นั้น มีการกระจุกตัวบริเวณภายในเขตกำแพงเมือง ตามการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิม จากนั้นจึงเริ่มขยายตัวออกด้านนอกกำแพงเมืองตามเส้นทางคมนาคมและหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ จนสุดท้ายบ้านพักอาศัยได้กระจายไปตามพื้นที่ว่างที่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรมดั้งเดิม
4) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน	ยังไม่มีการแยกประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างชัดเจน เพราะเพิ่งมีการตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเป็นเมือง แต่จากการสันนิษฐานการสร้างวัดในยุคนี้จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งวัดอยู่ทางฝั่งตะวันตกติดกับกำแพงเมืองหรือคันดินทั้งสิ้น เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของเวียงนั้นสูงกว่าพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของเวียง โดยลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองแพร่แล้ว น่าจะอยู่รอบๆ บริเวณวัดเป็นส่วนใหญ่	สันนิษฐานว่า น่าจะยังไม่มีการแยกประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างชัดเจน น่าจะมีกิจกรรมการใช้ที่ดินอยู่ตามพื้นที่ตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมบริเวณฝั่งตะวันตกภายในเขตกำแพงเมือง	มีกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ หลากหลายขึ้น เพราะมีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น พื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าที่แน่นอน ซึ่งน่าจะเป็นบริเวณประตูชัย พื้นที่สถาบันศาสนาเพิ่มขึ้นจากการสร้างวัดของเจ้าเมืองและเจ้าสกุลต่างๆ ตลอดจนศาสนสถานของชาวต่างถิ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่นอกกำแพงเมือง และพื้นที่ราชการที่น่าจะเป็นสัดส่วนชัดเจนมากขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล พื้นที่ในกัรวาราชการหรือการทำงานราชการมีหลายภาคส่วนในการดูแลเมือง จึงน่าจะต้องมีพื้นที่สาธารณะสำหรับเป็นสถานที่ราชการสำหรับข้าราชการที่ทำงาน	 <ul style="list-style-type: none"> - เมืองขยายตัวมากขึ้น มีพื้นที่พักอาศัยและพาณิชยกรรมเกาะตามเส้นทางคมนาคม พื้นที่สถาบันราชการแยกเป็นสัดส่วน พื้นที่เกษตรกรรมรอบนอกลดลง - เมืองมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง พื้นที่อยู่อาศัยขยายตัวในบริเวณกว้าง พื้นที่พาณิชยกรรมหนาแน่นขึ้นและเกิดย่านพาณิชยกรรมใหม่ขึ้นบริเวณถนนน้ำทอง 	ในยุคแรกเริ่มนั้น เมืองแพร่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบปะปนกัน และกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินน่าจะยังไม่หลากหลาย จนกระทั่งในยุคที่มีการเปิดสัมปทานป่าไม้เป็นต้นไป การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองแพร่มีการขยายตัวมากขึ้นเรื่อยๆ จากเดิมที่มีการใช้ที่ดินปะปนกันอยู่ เริ่มมีการแบ่งแยกการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเป็นสัดส่วนมากขึ้น โดยพื้นที่พักอาศัยมีการขยายตัวเพิ่มมากที่สุด รองลงมาคือ พื้นที่พาณิชยกรรม ซึ่งเกาะกลุ่มกันอย่างหนาแน่นตามถนนเจริญเมืองและยันตรกิจโกศลถนนสายการค้าหลักของเมือง พื้นที่สถาบันการศึกษา ศาสนาและสถาบันราชการกระจายอยู่ภายในเมือง

ประเด็นศึกษา	ช่วงที่ 1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-19)	ช่วงที่ 2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พุทธศตวรรษที่ 19-2325)	ช่วงที่ 3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-2453)	ช่วงที่ 4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-2550)	สรุป
5) รูปแบบโครงข่ายการสัญจร	การติดต่อค้าขายกับเมืองอื่นนั้น ใช้เส้นทางการคมนาคมทางน้ำโดยแม่น้ำยมเป็นหลัก แต่เนื่องจากเมืองแพร่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำยมตอนบนที่ไม่สามารถแล่นเรือได้ตลอดปี การเดินทางสัญจรทางน้ำเพื่อการค้าขายของเมืองแพร่จึงไม่เด่นนัก	การคมนาคมระหว่างเมืองนั้น น่าจะใช้เส้นทางการคมนาคมทางแม่น้ำยม และการเดินเท้า หรือการเดินทางด้วยการใช้สัตว์เป็นพาหนะ เพราะมีการติดต่อค้าขายกับเมืองอยุธยา	ถนนในภายในเขตกำแพงเมืองนั้นคงเป็นทางเดินที่ใช้มาตั้งแต่ดั้งเดิม พัฒนาแผ่ดวงให้เป็นทางที่กว้างขวางขึ้น ยังไม่มีการก่อสร้างเป็นถนนเช่นปัจจุบัน โดยรูปแบบนั้นสันนิษฐานว่าคงใกล้เคียงกับปัจจุบันคือเป็นแบบตารางกริด ส่วนถนนนอกเขตกำแพงเมืองที่สำคัญคือถนนเจริญเมือง เป็นเส้นทางไปนมัสการพระธาตุช่อแฮมาตั้งแต่ครั้งก่อน	 <ul style="list-style-type: none"> - โครงข่ายการสัญจรภายในกำแพงเมืองแพร่เป็นแบบตาราง กริดขนาดใหญ่ ทำให้การเดินทางสะดวกไม่ซับซ้อน - ช่วงกลางของยุคนี้ โครงข่ายการสัญจรขยายตัวมากขึ้น ลักษณะเป็นรัศมีพุ่งออกจากตัวเมือง และมีถนนยันตรกิจโกศลตัดเชื่อมถนนรัศมีเป็นวงแหวน - และในช่วงท้ายของยุคมีการตัดถนนเพิ่มขึ้นเพื่อเชื่อมโยงโครงข่ายการสัญจรให้เป็นระบบวงแหวนที่มีความสะดวกมากขึ้น 	รูปแบบโครงข่ายการสัญจรของเมืองแพร่แต่เดิมนั้นเป็นเพียงเส้นทางสำหรับคนเดินและเกวียนเทียมสัตว์ และใช้การคมนาคมทางน้ำร่วมด้วย ต่อมาในยุค 3 ที่มีการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานของเมืองโครงข่ายการสัญจรของเมืองแพร่มีความชัดเจนมากขึ้น และยุคในยุคนั้นเกิดการขยายตัวอย่างเห็นได้ชัด จากเดิมเป็นถนนกริดเฉพาะภายในกำแพงเมือง ต่อมาเริ่มต่อเติมเส้นทางสัญจรออกนอกกำแพงเมือง และตัดถนนวงแหวนเพื่อเชื่อมโยงโครงข่ายการคมนาคมที่สะดวกมากยิ่งขึ้นตามการใช้งาน
6) สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - สันนิษฐานว่าน่าจะมีการเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรประกอบกับการเก็บของป่าล่าสัตว์เพื่อการยังชีพ - ความสัมพันธ์กับสุโขทัยค่อนข้างมาก จึงได้รับทั้งนโยบายทางการเมืองและศิลปะแบบสุโขทัยรวมไปถึงการนับถือพระพุทธศาสนานิกายหินยาน - การค้าแลกเปลี่ยนกับเมืองอื่นนั้น อาศัยลำน้ำยม ดังนั้นจึงน่าจะมีการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน โดยผ่านการคมนาคมทางน้ำ 	เมืองแพร่นั้นมีความสัมพันธ์กับอยุธยาในทางอ้อม สิ่งสำคัญในความสัมพันธ์กับอยุธยา คือ การติดต่อค้าขายสินค้า เพราะอยุธยาเป็นเมืองท่าที่สำคัญ ในการค้าขายทางทะเลกับจีน ในขณะนี้เมืองแพร่จึงได้มีการค้าขายสินค้ากับอยุธยาไปด้วย เมืองแพร่ในยุคนั้นเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรต่างๆ ได้แก่ สุโขทัย ล้านนา อยุธยา และพม่า ทำให้มีศิลปะของวัดและพระพุทธรูปจากวัฒนธรรมต่างๆ ผสมผสานอยู่ เช่น ชุ่มประตู่โขงแบบล้านนาที่วัดหลวง เสาหงส์ (เสาที่มีรูปหงส์อยู่ปลายเสา) ตุ๊กกระด้าง (ตุ๊กที่ทำด้วยไม้แกะสลัก) ที่วัดหลวง พระพุทธรูปสานจากไม้ไผ่แล้วลงรักปิดทอง เป็นต้น	เศรษฐกิจในยุคนั้นรุ่งเรืองมาก มีการเปิดสัมปทานไม้ ทำให้มีการค้าขายที่หลากหลาย ประกอบกับการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมจากตะวันตก ทำให้เมืองแพร่มีการพัฒนามากขึ้น	<p>การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน ถนนและทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงเด่นชัย ทำให้ผู้คนหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อค้าขาย สังคมคนพื้นเมืองยังเป็นสังคมชนบท วิถีชีวิตเรียบง่ายและเข้ากับคนต่างถิ่นได้</p> <p>วิถีชีวิตของคนแพร่เปลี่ยนแปลงไปตามเทคโนโลยี และค่านิยมใหม่ คือ การส่งลูกหลานไปเรียนในเมืองใหญ่และทำงานไกลบ้าน และคนแพร่ดั้งเดิมย้ายไปอยู่ที่อื่น ทำให้มีบ้านว่าง บ้านร้างและบ้านที่ขายต่อให้คนต่างถิ่นเข้ามาอยู่มากขึ้น ความผูกพันของชุมชนจึงค่อยๆ ห่างออกไป</p>	สภาพเศรษฐกิจของเมืองแพร่เปลี่ยนแปลงและเกิดขึ้นตามยุคสมัย เป็นส่วนหนึ่งของเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่

ประเด็นศึกษา	ช่วงที่ 1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-19)	ช่วงที่ 2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พุทธศตวรรษที่ 19-2325)	ช่วงที่ 3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-2453)	ช่วงที่ 4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-2550)	สรุป
7) ทิศทางการเติบโตและบทบาทของเมือง	<p>บทบาทของเมืองแพร่ในยุคนี้เป็นศูนย์กลางการปกครองและที่อยู่อาศัย</p>	<p>บทบาทของเมืองแพร่ในยุคนี้เป็นศูนย์กลางการปกครองและที่อยู่อาศัย</p>	<p>บทบาทเป็นทั้งศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา และการตั้งถิ่นฐานแบบดั้งเดิม ส่วนการตั้งถิ่นฐานของชาวต่างถิ่นจะอยู่ภายนอกเขตกำแพงเมืองแพร่</p> <p>เมืองขยายไปทางทิศตะวันออก</p> <ul style="list-style-type: none"> - บทบาทของเมืองในเวียง เป็นศูนย์กลางราชการและที่อยู่อาศัย - บทบาทของเมืองนอกเวียง เป็นศูนย์กลางพาณิชย์กรรมและที่อยู่อาศัยใหม่ 	 <p>เมืองขยายไปทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงใต้ และทิศใต้ไปตามถนนเหมืองหินที่สามารถเชื่อมโยงกับทางตะวันตกของฝั่งแม่น้ำยม</p> <ul style="list-style-type: none"> - บทบาทของในเวียง เป็นศูนย์กลางราชการและที่อยู่อาศัย - บทบาทของนอกเวียง เป็นศูนย์กลางพาณิชย์กรรมและที่อยู่อาศัย 	<p>ปัจจุบันเมืองแพร่มีทิศทางการขยายตัวของเมืองไปทางทิศเหนือ ตะวันออก ตะวันออกเฉียงใต้ และทิศใต้ไปตามถนนเหมืองหินที่สามารถเชื่อมโยงไปทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยมได้</p> <p>บทบาทของเมืองบริเวณในเวียงนั้น เดิมมีบทบาทเป็นทั้งศูนย์กลางราชการ ที่อยู่อาศัยและพาณิชย์กรรม ในยุคต่อมาศูนย์กลางพาณิชย์กรรมขยายตัวออกไปนอกเวียง ทำให้ในเวียงมีบทบาทเป็นที่อยู่อาศัยและศูนย์กลางราชการ ปัจจุบันในเวียงแพร่มีบทบาทเป็นศูนย์กลางราชการเท่านั้น ศูนย์กลางพาณิชย์กรรมและที่อยู่อาศัยขยายออกไปอยู่นอกเวียงแพร่แล้ว</p>
8) ปัจจัยการเปลี่ยนแปลง	 <p>ปัจจัยหลัก คือ ความไม่มั่นคงทางการเมือง เมืองแพร่ยังมีการทำศึก จึงต้องระวังป้องกันข้าศึกศัตรูอยู่เสมอ จนไม่สามารถพัฒนาบ้านเมืองได้อย่างที่ควร มีปัจจัยด้านความศรัทธาในศาสนา ทำให้ตั้งถิ่นฐานอยู่รอบๆ วัด และมีองค์ประกอบเวียงเก่าจากคติ</p>	 <p>ปัจจัยหลัก คือ อิทธิพลแบบแผนของเมืองล้านนาถึงผลต่อรูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองและการตั้งถิ่นฐาน</p>	 <p>เมื่อ ร.4 ทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษ เพื่อการค้าขาย ส่งผลให้มีการเปิดสัมปทานป่าไม้ในเมืองแพร่ และการพัฒนาระบบขนส่งสินค้า ได้แก่ ถนนและทางรถไฟ จึงได้นำคนต่างถิ่นที่มากับการทำไม้และการค้าขายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร่มากขึ้น แต่</p>	 <p>ปัจจัยสำคัญในยุคนี้ คือ พัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะระบบถนนภายในเมือง จากการที่ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรมลง ต้องยกเลิกการสัมปทานป่าไม้ รัฐบาลจึงกระตุ้นเศรษฐกิจด้วยการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ประกอบ</p>	<p>ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแพร่นั้น เริ่มจากยุคแรกเป็นปัจจัยทางด้าน สภาพภูมิประเทศและอิทธิพลของเมืองทวารวดี จึงเกิดการสร้างเมืองแพร่ขึ้น และจากปัจจัยทางการเมืองที่ไม่มั่นคง เพราะยุคนั้นเป็นยุคเริ่มก่อสร้างเมือง มีการแย่งชิงความเป็นใหญ่ของอาณาจักรต่างๆ แบบแผนของเมืองแพร่ได้รับอิทธิพลจากล้านนาเป็นส่วนใหญ่ และเมื่อเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยแล้ว บ้านเมืองก็เริ่มพัฒนาและมีการตกลงทางการค้ากับต่างประเทศ เพื่อเปิดการค้าเสรี จึงมีการเปิดสัมปทานป่าไม้ที่เมืองแพร่ อีกทั้งมีการพัฒนาระบบขนส่งสินค้า คือถนนและทางรถไฟ ดังนั้นคนต่างถิ่นจึงเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร่มาก การ</p>

ประเด็นศึกษา	ช่วงที่ 1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-19)	ช่วงที่ 2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งสิ้นยุคธนบุรี (พุทธศตวรรษที่ 19-2325)	ช่วงที่ 3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-2453)	ช่วงที่ 4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-2550)	สรุป
	ความเชื่อต่างๆ เมืองแพร่มาจากอิทธิพลของเมืองแบบทวารวดีและศิลปะแบบสุโขทัย		สังคมและอาชีพของคนดั้งเดิมยังคงเป็นเกษตรกรรม ซึ่งบางส่วนหันมาทำการค้าขายมากขึ้น และการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถาบันราชการขึ้นอย่างชัดเจน	กับการบริหารงานในแบบเทศบาล จึงทำให้เมืองแพร่มีการพัฒนามากขึ้น	เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นเทศาภิบาลทำให้การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถาบันราชการมีความชัดเจนมากขึ้น และมีการขยายตัวทางกายภาพหลายด้าน ต่อมาเมื่อป่าเสื่อมโทรมจึงปิดสัมปทานป่าไม้ รัฐบาลผลักดันเศรษฐกิจด้วยการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ประกอบกับการทำงานของเทศบาลเมืองแพร่ ทำให้โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ พัฒนามากขึ้น เป็นผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของการใช้ที่ดินมากขึ้นตามมา
สรุป	ในยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนานั้น โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่เกิดขึ้นจากเหตุผลหลัก คือสภาพแวดล้อมทางภูมิประเทศ และคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา และแบบแผนวัฒนธรรมสุโขทัย ความอยู่รอดปลอดภัยจากศึกสงครามนับว่าเป็นปัจจัยทางด้านปัญหาทางการเมือง ที่มีผลอย่างยิ่งในยุคนี้ เพราะไม่ว่ารูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ซึ่งไม่หนาแน่นเพราะประชากรของเมืองไม่มากนัก รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ไม่หลายหลาย และยังคงปะปนกันอยู่ และรูปแบบโครงข่ายการสัญจรที่ยังเป็นเพียงทางสำหรับคนและสัตว์เดินเท่านั้น ใช้การคมนาคมทางน้ำและเส้นทางโบราณติดต่อกับเมืองอื่น	ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา เมืองแพร่ได้รับวัฒนธรรมจากล้านนามาใช้เป็นแบบแผนของสิ่งปลูกสร้างและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนภายในเมือง ยุคนี้เมืองแพร่เป็นเมืองขึ้นของเมืองอื่นๆ ผลัดเปลี่ยนกันไป ทำให้ได้รับอิทธิพลจากหลายวัฒนธรรม โดยเฉพาะจากล้านนา สุโขทัย พม่า และอยุธยาที่สัมพันธ์กันทางอ้อมเพื่อการค้าขาย มวลสิ่งปลูกสร้างต่างๆ น่าจะเพิ่มขึ้นจากยุคแรกที่เพิ่งเริ่มการตั้งถิ่นฐาน แต่น่าจะยังมีการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบปะปนกันอยู่ เส้นทางการสัญจรยังไม่ปรากฏเป็นรูปแบบถนนชัดเจน ลักษณะเป็นทางเดินทางสัญจรและใช้การคมนาคมทางน้ำอยู่	ยุครัตนโกสินทร์ ร.1-5 เป็นยุคที่มีเศรษฐกิจของเมืองคึกคักที่สุด ปัจจัยสำคัญมาจากการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษ เพื่อเปิดการค้าเสรี จนทำให้มีการเปิดสัมปทานป่าไม้ขึ้นในเมืองแพร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์มาก จนทำให้กลุ่มคนต่างถิ่นเข้ามาทำงานและค้าขายในเมืองแพร่กันมากขึ้น จนทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น ความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างมากขึ้นตามมา และการใช้ประโยชน์ที่ดินเพิ่มขึ้นและชัดเจนขึ้น เพราะเกิดการปกครองแบบเทศาภิบาล ประกอบกับมีการพัฒนาระบบขนส่งสินค้าทั้งถนนและรถไฟที่เด่นชัด ทำให้เมืองแพร่สะดวกต่อการค้าขายมากขึ้น พื้นที่พาณิชยกรรมหนาแน่นมากขึ้นตามเส้นทางคมนาคมสายการค้าของเมือง ระบบโครงข่ายของถนนเริ่มเปลี่ยนไปสู่รูปแบบที่สอดคล้องกับการเดินทางขนส่งสินค้าในยุคนั้น	ในยุครัตนโกสินทร์ ร.6-9 เมืองแพร่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพไปอย่างมาก ทั้งนี้เป็นผลมาจากปัจจัยทางด้านนโยบายของรัฐบาล ที่ยกเลิกการสัมปทานป่าไม้เนื่องจากเห็นว่าทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรมลงอย่างมาก และได้หันมาสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และการบริหารงานของเทศบาลเมืองแพร่ที่ทำให้เกิดการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ขึ้น มีการพัฒนาพื้นผิวจราจรของถนนหลายสาย และยังคงถนนเพิ่มเติมเพื่อความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ต่างๆ ส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของเมืองเพิ่มมากขึ้น และกระจายตัวมากขึ้นด้วย การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่พักอาศัยมากที่สุด และที่หนาแน่นที่สุดคือการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม	การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ที่มีปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันไปตามยุคสมัยและช่วงเวลาของเมืองไปในแต่ละอย่างต่างกัน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองแพร่ด้วย

ที่มา: การวิเคราะห์ (ผู้วิจัย, 2552)

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ สามารถสรุปผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ในการวิจัยที่ได้ตั้งไว้ในตอนต้น เพื่อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนาเมืองแพร่ต่อไป

6.1 สรุปผลการศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

เมืองแพร่เป็นเมืองเก่าที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เมืองหนึ่งในภาคเหนือ พื้นที่ของจังหวัดแพร่ถูกโอบล้อมด้วยภูเขา เป็นแอ่งที่ราบกั้นกระทะที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่หล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรมของเมืองและเป็นแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภคของเมืองด้วย นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำสาขาที่ไหลผ่านพื้นที่เกษตรกรรมตอนในในเมืองแพร่ คือ น้ำแม่สาย น้ำแม่ก้อน และห้วยแม่แคม หล่อเลี้ยงเมืองแพร่ให้อุดมสมบูรณ์ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา มีต้นกำเนิดจากยอดดอยศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่ประดิษฐานของพระธาตุช่อแฮที่คนเมืองแพร่ศรัทธามายาวนาน ความเป็นเมืองเก่าของเมืองแพร่ที่มีประวัติศาสตร์การสร้างเมือง และการตั้งถิ่นฐานมายาวนาน จึงเป็นเมืองที่มีวัฒนธรรมและความเชื่อที่หลากหลายในแต่ละยุคสมัย วัฒนธรรมและความเชื่อเหล่านี้ แสดงถึงลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่มาแต่เดิม ซึ่งถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการใช้งานของเมืองในแต่ละช่วงเวลา เมื่อเมืองมีการพัฒนามากขึ้นในด้านต่างๆ ก็ส่งผลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่

จากการศึกษาประวัติศาสตร์และสภาพทั่วไปของเมืองแพร่ ทำให้ทราบว่าเมืองแพร่เป็นเมืองที่มีอายุยาวนานกว่า 1,000 ปี ในแต่ละช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ เมืองแพร่มักมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของสิ่งปลูกสร้าง ซึ่งสอดคล้องกับเหตุผลทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคมที่เป็นปัจจัยหรืออิทธิพลภายในเมืองแพร่และอิทธิพลจากอาณาจักรภายนอกเมืองที่มีอำนาจของแต่ละยุคนั้นๆ เมืองแพร่เป็นเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงแบบสมัยใหม่ในยุคหลังๆ เมื่อประมาณ 50-60 ปีที่ผ่านมา

ดังนั้นในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ กายภาพ เศรษฐกิจและสังคมในระดับภาพรวม โดยเน้นการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเก่าที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการสร้างเมือง ที่สะท้อนความเชื่อของสังคมกับการพัฒนาเมืองทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร่ โดยศึกษาจากประวัติศาสตร์ สภาพทั่วไปของเมือง และการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่และผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดี เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เป็น

จุดหักเหของการเปลี่ยนแปลงเมือง และข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2497 2516 และ 2545 ร่วมกับข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ จากสำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร่ พ.ศ.2547 ประกอบกับการใช้แนวคิดของ Keeble ที่เป็นการแบ่งวิวัฒนาการของเมืองออกเป็นช่วงต่างๆ เปรียบกับวัยต่างๆ ของมนุษย์ ทำให้สามารถแบ่งยุคสมัยของเมืองออกได้ 4 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 -19) ช่วงที่ 2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่19-พ.ศ.2325) ช่วงที่ 3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-พ.ศ.2453) และ ช่วงที่ 4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-พ.ศ. 2550) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่อย่างละเอียด โดยแบ่งการศึกษาเป็น 4 ช่วงเวลาดังกล่าว ได้ใช้แนวความคิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ซึ่งประกอบไปด้วย **ลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐาน** เพื่อพิจารณาลักษณะทางกายภาพบริเวณที่เป็นเมืองแพร่ และเหตุผลทางกายภาพในการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเมือง ตามที่ได้บทวนเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานในภาคเหนือของดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง และนักคิดท่านอื่นๆ ที่กล่าวถึงเหตุผลในการตั้งถิ่นฐานของเมือง **รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง** เพื่อพิจารณารูปแบบของสิ่งปลูกสร้างที่เกิดจากปัจจัยที่ต่างกันในแต่ละยุคสมัย ตามที่ได้บทวนเรื่องรูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีและล้านนา ของ ผ่องศรี วนาสิน และ ทิวา ศุภจรรยา ศรีศักร วัลลิโกดม และสุรพล ดำริกุล อีกทั้งยังพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ในปัจจุบัน **รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง** เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสัดส่วนพื้นที่สิ่งปลูกสร้างกับพื้นที่ว่าง โดย Rowe และ Koetter อธิบายความสัมพันธ์มวลสิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่าง และใช้วิธี Kernel ของ Spencer Chainey และ Jerry Radcliffe ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เพื่อประมาณความหนาแน่นของข้อมูลประเภทจุด ในการวิเคราะห์ความหนาแน่น และพิจารณาลักษณะการกระจายตัวของสิ่งปลูกสร้างตามรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของฉัตรชัย พงศ์ประยูร ลักษณะของข้อมูลประเภทจุดนั้นมีข้อจำกัดในการคำนวณหาพื้นที่ จึงใช้ในการพิจารณาลักษณะความหนาแน่นของการกระจายตัวของข้อมูลได้เท่านั้น **รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน** เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการใช้ประโยชน์พื้นที่ Conzen วิเคราะห์เมืองผ่านการใช้ประโยชน์ที่ดินจะแสดงให้เห็นถึงรูปแบบ (pattern) ของกิจกรรมของความเป็นย่านในแต่ละพื้นที่ **และรูปแบบโครงข่ายการสัญจร** เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของโครงข่ายทางสัญจร ซึ่งสัมพันธ์กับกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินและความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้น (แผนภูมิ 6.1) โดยสามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ตามช่วงเวลาต่างๆ (ตาราง 6.1) ได้ดังนี้

ที่มา: การศึกษา (ผู้วิจัย, 2552)

แผนภูมิ 6.1 ข้อมูล แนวความคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาตามกรอบแนวคิดในการวิจัย

6.1.1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 – พุทธศตวรรษที่ 19)

พัฒนาการของเมืองแพร์เริ่มต้นจากการที่เมืองแพร์เป็นนครรัฐอิสระ ที่มีการสร้างเมืองตามแนวคันทวารวดีเช่นเดียวกับเมืองลำพูน ซึ่งเป็นเมืองที่รับวัฒนธรรมนี้มาจากการติดต่อทางการค้ากับเมืองต่างๆ ในภาคกลาง และมาจากเมืองลำพูนด้วย ทำให้มีรูปแบบสิ่งปลูกสร้างเป็นคูน้ำและคันดินสูง อีกทั้งลักษณะภูมิประเทศของบริเวณนี้เป็นแอ่งที่ราบที่มีภูเขาล้อมรอบ (intermountain basin) ดอยช้างผาด่านอยู่ทางทิศตะวันออกเป็นแหล่งกำเนิดห้วยน้ำแคมและน้ำแม่สาย ซึ่งไหลลงมาหล่อเลี้ยงเมืองแพร์ บริเวณเมืองแพร์จึงเป็นแอ่งที่ราบซึ่งต้องรองรับน้ำจากที่สูงทางฝั่งตะวันออก การสร้างคันดินสูงเป็นกำแพงเมืองแพร์จึงเป็นเหตุผลของการป้องกันน้ำท่วมเป็นสิ่งสำคัญ และมีการเบนน้ำเข้ามาสู่เมืองด้วยการใช้กฎัญญาทองถิ่นแบบเหมืองฝายและบึงหนอง เมืองแพร์จึงตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มติดกับแม่น้ำยมทางฝั่งตะวันออก เมืองแพร์อยู่ติดกับสุโขทัยและเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยในช่วงเวลานี้ จึงมีความสัมพันธ์กับสุโขทัยในด้านวัฒนธรรมและศิลปะต่างๆ ในยุคนี้ เห็นได้จากพระพุทธรูปตามวัดเก่าที่สร้างขึ้นพร้อมเมืองแพร์เป็นแบบสุโขทัย ได้แก่ พระนั่งที่วัดหลวง พระนอนที่วัดพระนอน พระยืนที่วัดศรีชุม ซึ่งเป็นรูปแบบศิลปะสุโขทัยทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีวัดที่คาดว่าเกิดขึ้นในยุคนี้หลังการสร้างเมืองแพร์ คือ วัดหัวขวงสิงห์ชัย หรือวัดหัวขวงในปัจจุบันตามประวัติวัดหัวขวง

ในภาวะที่บ้านเมืองไม่สงบ ทำให้การตั้งถิ่นฐานของคนในเมืองต้องคำนึงถึงความปลอดภัยจากข้าศึกศัตรูและระบบคติความเชื่อที่สามารถเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ สิ่งปลูกสร้างที่พบยุคในนี้สันนิษฐานว่าอยู่ภายในกำแพงเมือง และเมื่อพิจารณาลักษณะภูมิประเทศภายในเขตกำแพงเมือง ทำให้ทราบว่าการภายในกำแพงเมืองทางฝั่งตะวันตกมีพื้นที่สูงกว่าทางฝั่งตะวันออก ดังนั้นจึงพบวัดเก่าที่สร้างในยุคนี้อยู่บริเวณนี้ทั้งสิ้น จึงสันนิษฐานว่าการตั้งถิ่นฐานและการสร้างสิ่งปลูกสร้างบ้านเรือนก็น่าจะอยู่รอบๆ วัดที่ตนศรัทธาในบริเวณนี้เช่นกัน เนื่องจากเพิ่งเริ่มสร้างเมืองน่าจะยังมีประชากรไม่มากนัก สันนิษฐานว่าพื้นที่ภายในเขตกำแพงเมืองคงจะพบพื้นที่ว่างค่อนข้างมาก และการใช้ที่ดินหรือกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินคงเป็นรูปแบบของการอยู่อาศัยและศาสนสถานหรือวัดเท่านั้น ไม่มีกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะที่ต้องการโครงสร้างพื้นฐานแบบปัจจุบัน ดังนั้นการเดินทางไปมาหาสู่กันจึงสามารถเดินทางด้วยเท้า สัตว์ และเกวียนได้ ประกอบกับการใช้ลำน้ำยมเป็นการคมนาคมทางน้ำเพื่อติดต่อกับเมืองอื่น

6.1.2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พ.ศ.1839-พ.ศ.2325)

ใน พ.ศ.1986 อาณาจักรที่เมืองแพร์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด คือ อาณาจักรล้านนา ทั้งนี้เนื่องจากเป็นอาณาจักรของคนที่มีเชื้อชาติ ภาษา ศิลปวัฒนธรรมแบบเดียวกันจึงมีความรู้สึก

ผูกพันใกล้ชิดกัน ประกอบกับการที่เมืองแพร์ตกเป็นเมืองขึ้นของล้านนาเป็นเวลาดำเนินช้านาน ทำให้รูปแบบสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นเป็นวัฒนธรรมและแบบแผนจากล้านนาเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ คติการสร้างพระธาตุบนดอย ซึ่งเมืองแพร์ได้สร้างพระธาตุช่อแฮขึ้น เป็นพระธาตุอันศักดิ์สิทธิ์อยู่บริเวณเชิงเขาดอยช้างผาด่าน ประตูเมืองที่มีชื่อและทิศตามแบบแผนเมืองล้านนา คล้ายกับเมืองลำพูน หลักเมืองหรือสะดือเมืองที่เป็นรูปแบบความเชื่อว่าเป็นบริเวณศูนย์กลางเมืองหรือสะดือเมืองตามสรีระคนนั้นควรเป็นที่ตั้งของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงปรากฏศาลผีหรือตูบผีขึ้นเพื่อเป็นที่สถิตของเทวดาผู้อารักษ์เมือง คุ่มเจ้าหลวงเป็นตัวแทนของการปกครองเมืองแบบเจ้าเมือง ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง ขวงเมืองหรือพื้นที่สาธารณะเพื่อประกอบกิจกรรมเมือง สันนิษฐานว่าอยู่บริเวณติดกับวัดหัวขวงในปัจจุบันตามประวัติวัดหัวขวง และพระมหาธาตุกลางเมือง ซึ่งเกิดจากการสถาปนาพระธาตุเจดีย์มิ่งเมืองตามแบบแผนเมืองล้านนาในยุคนี้นอกจากนี้เมืองแพร์ยังคงตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาและพม่า ซึ่งความสัมพันธ์กับอยุธยาเป็นแบบทางอ้อมเพราะแพร์เป็นเมืองขึ้นล้านนาแต่ในช่วงที่อยุธยามีอำนาจเหนือล้านนาแพร์ก็ต้องอยู่ใต้อำนาจอยุธยาด้วย แต่ประโยชน์ของความสัมพันธ์กับอยุธยาคือการค้าขาย ส่วนพม่านั้นก็เช่นกัน สิ่งปลูกสร้างทางศิลปะพม่าที่หลงเหลือในเมืองแพร์คือเสาหงส์และตุ๊กกระด้าง

ในช่วงนี้เมืองแพร์ก็ยังคงตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองต่างๆ ที่มีอำนาจ บ้านเมืองจึงต้องเจอกับศึกสงครามอยู่ตลอด ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของประชากร จึงสันนิษฐานว่าเป็นชุมชนพักอาศัยขนาดเล็กๆ อยู่ภายในบริเวณกำแพงเมืองโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน ส่วนสภาพโดยรอบเมืองนั้นสันนิษฐานว่าใช้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่า และสันนิษฐานว่าบ้านเจ้านายชนชั้นปกครองอยู่บริเวณศูนย์กลางเมืองตามแบบแผนการตั้งถิ่นฐานแบบล้านนาและเมืองอื่นๆ ในภาคเหนือ กิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองมีลักษณะปะปนกันอยู่และสันนิษฐานว่าเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยและสถาบันศาสนา การคมนาคมทางบกใช้การสัญจรด้วยเท้า สัตว์ และเกวียนเป็นพาหนะ และใช้แม่น้ำยมเป็นการคมนาคมทางน้ำ ลักษณะสังคมวัฒนธรรมเป็นแบบสังคมกสิกรรมที่ใช้ชีวิตเรียบง่าย เก็บของป่าล่าสัตว์และเพาะปลูกเพื่อการยังชีพ การแลกเปลี่ยนสินค้ากันไม่มากนักและติดต่อกับเมืองอื่นๆ ค่อนข้างน้อย

6.1.3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-พ.ศ.2453)

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2313 เมืองแพร์ได้รวมเป็นปึกแผ่นเดียวกันกับสยามประเทศ จึงไม่มีการรบเพื่อป้องกันบ้านเมืองอีก ทำให้เมืองแพร์มีการพัฒนาทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากการปกครองส่วนกลาง ใน พ.ศ.2398 สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทำสนธิสัญญาทางการค้ากับต่างชาติ ทำให้มีการเปิดสัมปทานป่าไม้ในเมืองแพร์ขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะเมืองแพร์เป็นเมืองที่มีทรัพยากรป่าไม้ โดยเฉพาะไม้สักที่อุดม

สมบูรณแห่งหนึ่งของภาคเหนือ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้พัฒนาระบบถนนและทางรถไฟเพื่อการขนส่งสินค้าขึ้นมาถึงเมืองแพร่ที่อำเภอเด่นชัย ทำให้คนต่างชาติและต่างถิ่นเข้ามาทำงานในเมืองแพร่ การตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร่จึงมากขึ้น ส่วนหนึ่งที่เข้ามาเป็นลูกจ้างทำไม้เป็นชาวพม่าหรือเงี้ยวอยู่บริเวณถนนยันตรกิจโกศลในปัจจุบัน และส่วนหนึ่งที่เข้ามาค้าขายเป็นชาวจีนและอินเดียนอยู่บริเวณถนนเจริญเมืองในปัจจุบัน นอกจากนี้คนต่างถิ่นที่เข้ามาในเมืองแพร่มักนำศาสนาหรือความเชื่อที่ตนศรัทธาเข้ามาด้วย จึงทำให้มีวัดและพื้นที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาต่างๆ เพิ่มขึ้นบริเวณภายนอกกำแพงเมือง อีกทั้งบริเวณกำแพงเมืองก็มีวัดเพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งเกิดจากการสร้างวัดของชนชั้นเจ้านายที่มีศรัทธาและ รำรวยจากการทำไม้ ดังนั้นสิ่งปลูกสร้างประเภทวัดในยุคนี้ที่เพิ่มขึ้นมา คือ วัดพงษ์สุนันท์ วัดพระร่วง วัดศรีบุญเรือง วัดจองเหนือหรือวัดจอมสวรรค์ วัดจองกลางหรือวัดสระป้อแก้ว และวัดจองใต้หรือวัดต้นธง สิ่งปลูกสร้างที่มีมาตั้งแต่อดีตนั้นไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนักในยุคนี้ ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศบาล ทำให้เกิดความ ต้องการใช้พื้นที่ส่วนกลางสำหรับงานราชการอย่างชัดเจน

จากการที่เจ้าสายสกุลต่างๆ สร้างวัดประจำตระกูลและทำนุบำรุงวัดที่ตนเป็นโยม อุปัฏฐาก ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นแบบกลุ่มอย่างชัดเจน แต่ละกลุ่มสายตระกูลมักมีวัดประจำ ตระกูลเป็นศูนย์กลางและล้อมรอบด้วยบ้านพักข้าทาสบริวารต่างๆ การที่เศรษฐกิจเมืองแพร่ คึกคักมากในช่วงนี้ จึงสันนิษฐานว่ากิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินมีความหลากหลายมากขึ้น นอกจากพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ศาสนสถานมากขึ้นแล้ว กิจกรรมด้านพาณิชยกรรมก็สันนิษฐานว่า เพิ่มขึ้นด้วย และบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นตลาดการค้าหลักคือบริเวณประตูชัย อีกทั้งยังมีการ ใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นที่พักอาศัยและพาณิชยกรรมของคนต่างถิ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและค้าขาย ขยายออกไปนอกเมืองทางทิศตะวันออก สันนิษฐานว่าในยุคนี้มีเส้นทางจราจรที่เป็นถนน ชัดเจน แต่รูปแบบการก่อสร้างคงยังไม่ใช้แบบถาวรเช่นปัจจุบัน รูปแบบโครงข่ายการสัญจร ภายในกำแพงเมืองสันนิษฐานว่าเป็นแบบตารางกริดดังเช่นปัจจุบัน และเส้นทางของถนนเจริญ เมืองในปัจจุบันสันนิษฐานว่าเป็นถนนสายหลักในเวลานั้น เพราะเป็นเส้นทางดั้งเดิมในการ เดินทางเพื่อไปนมัสการพระธาตุช่อแฮทุกปี จนกระทั่ง พ.ศ.2445 เกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวปล้น เมืองแพร่ จนสุดท้ายเมืองแพร่หมดสภาพการปกครองแบบเจ้าเมืองในที่สุด เมืองแพร่จึงมีการ บริหารบ้านเมืองแบบเทศบาลตั้งแต่ พ.ศ.2478

6.1.4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

ในยุคนี้เมืองแพร่มีการยกเลิกสัมปทานป่าไม้ ซึ่งได้รับการพัฒนาเศรษฐกิจและกายภาพ จากโครงการพัฒนาเมืองของเทศบาลและนโยบายของรัฐบาลในการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ

สังคมแห่งชาติ เพื่อกระตุ้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ จึงได้ลงทุนพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานของเมือง ทำให้เมืองแพร่เกิดการขยายตัวของกาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น และยังเป็นกาขยายตัวที่ไปทับเส้นทางระบายน้ำเหมือนดั่งเดิม จนเป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดปัญหาน้ำท่วมในปัจจุบัน รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างหนาแน่นในบริเวณศูนย์กลางการค้า ซึ่งเป็นย่านที่ถนนสายหลักของเมืองผ่าน คือ ถนนเจริญเมืองวางตัวในแนวตะวันตก-ตะวันออกมีทิศทางพุ่งออกจากเมือง ทำให้เกิดลักษณะรูปแบบโครงข่ายการสัญจรแบบรัศมีและถนนยันตรกิจโกศลที่วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ เชื่อมโยงบริเวณบ้านใหม่กับบ้านทุ่ง ทำให้เกิดรูปแบบโครงข่ายการสัญจรแบบวงแหวน และภายในกำแพงเมืองแพร่ พบว่ากิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่พักอาศัย ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะโครงข่ายการสัญจรแบบตารางกริด ที่สามารถเข้าถึงพื้นที่ต่างๆ ได้อย่างสะดวกและทั่วถึง และพบว่าบ้านพักอาศัยที่มีสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นและแบบร่วมสมัยเกิดความทรุดโทรมและถูกปล่อยทิ้งร้าง ส่วนภายนอกกำแพงเมืองสิ่งปลูกสร้างประเภทที่พักอาศัยที่เกิดขึ้นใหม่มีลักษณะกระจายตัว ซึ่งสอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อพักอาศัยที่ขยายตัวในแนวราบ รูปแบบโครงข่ายการสัญจรภายนอกกำแพงเมืองจึงเป็นแบบรัศมีและวงแหวน เพื่อความสะดวกในการเดินทางระหว่างเมือง อีกทั้งยังมีการตัดถนนสายรองและสายย่อย เพื่อความสะดวกและการเข้าถึงพื้นที่อยู่อาศัยและพาณิชยกรรมมากขึ้นด้วย การพัฒนาเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมที่อยู่ในรูปแบบอุตสาหกรรม ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในเมืองที่เคยเป็นสังคมเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงไป มีการส่งลูกหลานไปเรียนในเมืองใหญ่และทำงานไกลบ้าน ทำให้ความผูกพันของเครือญาติค่อยๆ ห่างออกไป อีกทั้งคนเมืองแพร่มีการย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานที่อื่นมาก ทำให้มีบ้านว่างปล่อยทิ้งร้าง และบ้านที่ถูกขายให้คนต่างถิ่นเข้ามาอยู่ก็ไม่มี ความผูกพันกับคนในชุมชนดั้งเดิม

นอกจากนี้รูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองเก่าถูกบทบาทลดลงและปรับมาใช้ประโยชน์ตามความเหมาะสมของยุคสมัย เช่น ช่างเมืองเป็นสวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ ร.9 คุ่มเจ้าหลวงกลายเป็นพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ พื้นที่ช่างเมืองบางส่วนถูกนำมาใช้เป็นสำนักงานราชการต่างๆ การตัดกำแพงเมืองเพื่อสร้างประตูใหม่ทางทิศเหนือเชื่อมกับถนนยันตรกิจโกศลและทะลุกำแพงเมืองทางทิศตะวันออกทำทางเข้าออก (เมฆหวาก) บริเวณแยกวิชัยราชาเชื่อมโยงกับถนนร่องซ้อ ซึ่งเป็นการเพิ่มทางเข้าออกของเมืองตามกาใช้งานปัจจุบัน และเชื่อมโยงกับถนนภายนอกเขตกำแพงเมือง เป็นต้น เหล่านี้คือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและองค์ประกอบเมืองเก่าเพื่อนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ตามความต้องการของเมืองที่สอดคล้องกับยุคสมัย แต่มีการปรับเปลี่ยนบางประเภทที่ก่อให้เกิดการทำลายองค์ประกอบเมืองเก่าโดยไม่เห็นคุณค่าของเดิม เช่น การใช้กำแพงเมืองซึ่งเป็นที่สูงในการสร้างบ้านเรือนเพื่อหนีน้ำท่วม และการทำลายกำแพง

เมืองบริเวณประตูชัยเพื่อสร้างเป็นศาลเจ้าหรือตึกแถวเพื่อการค้าขาย เป็นต้น เหล่านี้เกิดจากการทำงานของผู้บริหารบ้านเมืองในสมัยก่อนที่ไม่คำนึงถึงการอนุรักษ์รักษาสิ่งทีแสดงถึงการเป็นเมืองเก่าที่มีประวัติศาสตร์อันทรงคุณค่านี้ไว้

6.2 สรุปปัจจัยทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร่ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแพร่ รวมทั้งแนวโน้มในอนาคต

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ ตั้งแต่ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 - 2550 สามารถสรุปปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ ดังนี้

ช่วงที่ 1 ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 – 19)

1) สภาพทางภูมิประเทศ แอ่งที่ราบเมืองแพร่ถูกจำกัดด้วยทิวเขาที่โอบล้อมทั้งทิวเขาผีปันน้ำกลางทางตะวันตกและทิวเขาผีปันน้ำตะวันออกทางทิศตะวันออก มีลำน้ำไหลจากทิวเขาสู่ที่ราบ ในการตั้งถิ่นฐานเมืองแพร่จึงต้องมีการจัดการระบบน้ำเพื่อนำน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค และการระบายน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมด้วยระบบเหมืองฝายบึงหนอง และด้วยเหตุที่เมืองแพร่อยู่ในตำแหน่งรับน้ำจากภูเขาสูง จึงมีการสร้างคันดินล้อมรอบเขตเวียงแพร่เพื่อป้องกันน้ำท่วม

2) อิทธิพลของแบบแผนเมืองทวารวดี เมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยทวารวดีส่วนใหญ่เป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ อยู่ติดกับการคมนาคมทางน้ำไม่ว่าจะเป็นเมืองท่าชายทะเลหรือเมืองท่าริมฝั่งแม่น้ำ เมืองแพร่ได้รับอิทธิพลการสร้างเมืองแบบทวารวดีโดยส่งผ่านมาจากเมืองลำพูน ดังจะเห็นว่าแบบแผนของเมืองแพร่นั้นคล้ายคลึงกับเมืองลำพูน

3) อิทธิพลของศิลปะจากสุโขทัย ในยุคนี้เมืองแพร่มีความสัมพันธ์กับเมืองสุโขทัยมาก เพราะเป็นเมืองที่อยู่ติดกันและเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยอยู่หลายครั้ง ดังนั้นจึงได้รับเอารูปแบบศิลปกรรมต่างๆ จากสุโขทัยเข้ามา เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น

4) ความไม่มั่นคงทางการเมือง เมืองแพร่เป็นอาณาจักรที่ปกครองตนเองโดยระบบเจ้าเมือง และเป็นตำแหน่งที่อยู่ตรงกลางระหว่างอาณาจักรทางเหนือและอาณาจักรทางภาคกลาง ฐานะการเป็นเมืองหน้าด่านจึงเป็นที่ต้องการของอาณาจักรต่างๆ ทั้งเหนือใต้ เมื่ออาณาจักรใดมีอำนาจเหนือกว่าก็ผลักดันมาให้เมืองแพร่เป็นเมืองขึ้น ด้วยเมืองแพร่นั้นเป็นเมืองอิสระเล็กๆ ไม่มีกำลังพอจะไปขัดขืนมากนัก แต่ก็ยังคงได้เจอกับศึกสงครามหลายครั้ง ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของยุคแรกๆ จึงน่าจะอยู่แต่เฉพาะในบริเวณภายในเขตกำแพงเมืองสูงใหญ่ 3-5 เมตร คูน้ำล้อมรอบ และประตูเมืองที่มีเวรยามเฝ้าอย่างแน่นหนาเปิดปิดเป็นเวลา

5) ปัจจัยด้านคติความเชื่อและศาสนา ชาวแพร์มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา มาก เห็นได้จากการตั้งบ้านเรือนที่เกาะกลุ่มกันโดยมีวัดต่างๆ ที่ตนศรัทธาเป็นศูนย์กลางชุมชน และการที่บ้านเมืองไม่สงบสุข ดังนั้นที่พึ่งทางใจที่ดีที่สุดคือสิ่งที่ตนนับถือและศรัทธา

ช่วงที่ 2 ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-พ.ศ.2325)

1) อิทธิพลของแบบแผนเมืองล้านนา ความเชื่อเรื่องระบบจักรวาลจากสุโขทัยและล้านนา ทำให้มีความศรัทธาต่อพระธาตุช่อแฮอันเป็นตัวแทนของเขาพระสุเมรุ และแบบแผนการสร้างเมืองแบบล้านนา ซึ่งมีพระธาตุบนดอย คือ พระธาตุช่อแฮ คู่มเจ้าหลวง ขวงเมือง วัดหัวขวง พระมหาธาตุกลางเมือง หลักเมืองหรือสะดือเมือง อยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง ตลอดจนการใช้ประโยชน์ที่ดินและการตั้งถิ่นฐานแบบดั้งเดิมของล้านนา

ช่วงที่ 3 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-พ.ศ.2453)

เมืองแพร์ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศ ซึ่งมีกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี การเมืองของเมืองแพร์ในช่วงนี้จึงไม่มีการรบ อีกทั้งยังได้รับการพัฒนาเมืองและโครงสร้างพื้นฐาน ในหลายๆ ด้าน ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร์ในยุคนี้ คือ

1) การเปิดสัมปทานป่าไม้ เมืองแพร์เป็นเมืองที่มีทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ชาวต่างชาติจึงได้เข้ามาขอเปิดสัมปทานป่าไม้ เพื่อนำไปเพิ่มมูลค่าต่อไป คนที่เข้ามาอยู่ในเมืองแพร์จึงเพิ่มมากขึ้นและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การตั้งถิ่นฐาน พื้นที่พักอาศัยและพาณิชยกรรมของเมืองเพิ่มมากขึ้น เพราะเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองจากการค้าขายไม้

2) การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล ทำให้เมืองแพร์เกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวปล้นเมืองแพร์ เจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์หนีไปอยู่ประเทศลาว ทำให้เมืองแพร์หมดยุคเจ้าเมืองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การปกครองแบบเทศาภิบาลมีการใช้พื้นที่ราชการที่เป็นสัดส่วนชัดเจน และสามารถพัฒนาเมืองได้ด้วยอำนาจท้องถิ่น จึงเกิดการพัฒนาเมืองในด้านต่างๆ ขึ้น

3) การพัฒนาระบบการขนส่งสินค้า ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงพัฒนาระบบโครงสร้างการสัญจรภายในประเทศเพื่อการขนส่งสินค้า ด้วยการตัดถนนและสร้างทางรถไฟ ทำให้การค้าขายและการขนส่งสินค้าสะดวกขึ้น เศรษฐกิจของเมืองรุ่งเรืองมาก คนต่างถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อการค้าขายกันอย่างคึกคัก ทำให้สิ่งปลูกสร้างต่างๆ เพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

ช่วงที่ 4 ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)

หลังจากยุคที่ทรัพยากรป่าไม้ของเมืองแพร่รุ่งเรืองจนให้สัมปทานมาเป็นเวลานาน ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ของเมืองแพร่ลดลงอย่างมากจนถึงขั้นวิกฤติ พ.ศ.2532 กรมการป่าไม้ได้ออกพระราชกำหนดยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ กิจกรรมป่าไม้ในเมืองแพร่จึงหยุดชะงักไป เป็นผลให้เศรษฐกิจของเมืองแพร่ค่อนข้างเจียบเหงาลง รัฐบาลจึงได้สนับสนุนการปลูกยาสูบ จนทำให้เป็นพืชเศรษฐกิจของเมืองแพร่ในขณะนั้น ปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ คือ

1) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เมืองแพร่มีการจัดตั้งเทศบาลมาตั้งแต่ พ.ศ.2478 การทำงานของเทศบาลที่ค่อนข้างมีผลต่อการพัฒนาเมืองเกิดขึ้นในยุคนี้ ประกอบกับการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อนำไปสู่การขนส่งผลผลิตในภาคเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรม สนับสนุนให้เศรษฐกิจดีขึ้น และทำให้เกิดโครงการต่างๆ ในการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานของเมืองแพร่ จึงทำให้สิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในเมืองแพร่มีลักษณะการกระจายตัวมากขึ้น

จากการศึกษาทำให้ทราบว่าเมืองแพร่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างมาก ทั้งลักษณะการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง รูปแบบความหนาแน่นของมวลสิ่งปลูกสร้างต่อพื้นที่ว่าง ซึ่งมีการขยายตัวมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีแนวโน้มของพื้นที่อยู่อาศัยขยายตัวตามแนวราบและพื้นที่พาณิชย์กรรมเกาะตัวหนาแน่นตามถนนสายหลัก และมีทิศทางการขยายตัวของเมืองไปทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองตามเส้นทางคมนาคม อีกทั้งยังมีแนวโน้มที่จะขยายตัวไปทางทิศใต้และทิศตะวันตกเชื่อมโยงกับชุมชนทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยมอีกด้วย รูปแบบโครงข่ายการสัญจรเป็นระบบตารางกริดในบริเวณกำแพงเมือง ซึ่งเหมาะสมกับการใช้พื้นที่เพื่อเป็นที่พักอาศัยและพื้นที่ราชการ ภายนอกเมืองเป็นแบบรัศมีกับวงแหวน ขยายออกมาทางทิศตะวันออกและทิศใต้ของเมือง เป็นบริเวณที่ราบลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการเอ่อล้นของแม่น้ำยมน้อย ซึ่งสะดวกต่อการเดินทางระหว่างเมือง นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่เกิดขึ้น ยังมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร่ด้วย (ตาราง 6.1)

ตาราง 6.1 สรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ช่วงเวลา	ปัจจัยการเปลี่ยนแปลง	บทบาทของเมือง	การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ
1) ยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 – 19)		ในกำแพงเมือง: เป็นศูนย์กลางราชการ ที่อยู่อาศัย และศาสนา	ลักษณะภูมิประเทศเป็นแอ่งที่ราบ การตั้งถิ่นฐานใช้ภูมิปัญญาการจัดการน้ำรูปแบบสิ่งปลูกสร้างพบคูน้ำคันดินแบบทวารวดี และวัดอยู่ฝั่งตะวันตกของเวียงพระพุทธรูปแบบสุโขทัย
2) ยุคหลังการสถาปนาอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-พ.ศ.2325)		ในกำแพงเมือง: เป็นศูนย์กลางราชการ ที่อยู่อาศัย และศาสนา	รูปแบบสิ่งปลูกสร้างแบบล้านนา ได้แก่ พระธาตุนนทอยคือ พระธาตุช่อแฮ พระธาตุกลางเมืองคือพระธาตุเจดีย์พระบาทมิ่งเมือง สะดือเมืองเป็นศาลฝอยกลางเมือง ช่วงเมือง คัมเจ้าหลวง อยู่กลางเมือง การตั้งถิ่นฐานแบบล้านนา คือ ทนชั้นปกครองอยู่กลางเมือง ถัดมาเป็นข้าราชการ และข้าราชการ ราษฎรอยู่ริมกำแพงด้านใน นอกเมืองเป็นพื้นที่เกษตรและป่า วัดมีพระพุทธรูปแบบล้านนา
3) ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 (พ.ศ.2325-พ.ศ.2453)		ในกำแพงเมือง: เป็นศูนย์กลางราชการ ที่อยู่อาศัย ศาสนา และพาณิชย์กรรม	รูปแบบสิ่งปลูกสร้างประเภทวัดเพิ่มขึ้นจนเกิดการสร้างของเจ้าที่รักรวยจากการค้าไม้และจากชาวเงี้ยวหรือไทใหญ่ที่เข้ามาทำไม่อยู่นอกกำแพงเมือง การคมนาคมทางน้ำโดยแม่น้ำยม พื้นที่พาณิชย์กรรมหลักคือบริเวณประตูชัย
4) ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6-9 (พ.ศ.2453-พ.ศ.2550)		ในกำแพงเมือง: เป็นศูนย์กลางราชการ สถาบันศาสนา นอกกำแพงเมือง: เป็นศูนย์กลางพาณิชย์กรรม และที่อยู่อาศัยใหม่	รูปแบบสิ่งปลูกสร้างถูกปรับเปลี่ยนตามการเชิงงาน กำแพงเมืองคูเมืองถูกถมสร้างที่อยู่อาศัย วัดเพิ่มขึ้นกระจายตัวอยู่นอกกำแพงเมือง พระธาตุช่อแฮยังคงเป็นศรีธาตุเพราะมีงานไหว้พระธาตุช่อแฮเป็นประจำทุกปี สิ่งปลูกสร้างมีลักษณะกระจายและการใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมมีลักษณะเกาะกลุ่มตามถนนสายหลัก ถ.เจริญเมือง ถ.ยันตรกิจโกศล โครงข่ายการสัญจรแบบบัตรมีผสมวงแหวน ถนนในเวียงเป็นแบบตารางกริด

แนวโน้มและสภาพปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพร่

แนวโน้มและสภาพปัญหาหลักๆ ที่พบในเมืองแพร่ สรุปได้ ดังนี้

- 1) ปัญหาการบุกรุกโบราณสถานประเภทกำแพงเมืองและคูน้ำ เนื่องจากกลุ่มสิ่งปลูกสร้างที่พักอาศัยในกำแพงเมือง ขยายตัวมากขึ้นจนเต็มพื้นที่และมีบางส่วนที่ขยายขึ้นไปอยู่บนกำแพงเมืองอีกด้วย ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากปัญหาน้ำท่วมที่เกิดขึ้นในเมืองแพร่ ประกอบกับการควบคุมของเทศบาลในอดีตที่ไม่เข้มงวดเพียงพอ ทำให้ชาวบ้านสามารถไปสร้างบ้านเรือนบนกำแพงเมืองที่เป็นโบราณสถานได้และยังคงอยู่ในปัจจุบัน และกลุ่มสิ่งปลูกสร้างประเภทพาณิชย์กรรมบริเวณประตูชัย ซึ่งเป็นย่านพาณิชย์กรรมเก่าแก่ของเมือง มีการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรมอย่างรวดเร็ว เกิดอาคารพาณิชย์เกาะกลุ่มอย่างหนาแน่นและเป็นกลุ่มสิ่งปลูกสร้างที่บุกรุกพื้นที่กำแพงเมืองเดิม ซึ่งเป็นความดูแลของราชพัสดุหรือสำนักงานธนารักษ์พื้นที่แพร่อีกด้วย
- 2) คนรุ่นใหม่เห็นความสำคัญของรูปแบบสิ่งปลูกสร้างภายในเมืองเก่าแพร่ลดลง ความสำคัญหรือบทบาทในการใช้งานที่ตอบสนองความต้องการในปัจจุบันนั้นไม่ค่อยสัมพันธ์กับรูปแบบสิ่งปลูกสร้างแบบเก่า
- 3) บ้านเก่าทิ้งร้างที่เป็นบ้านเจ้าเชื้อสายเจ้าเมือง ส่วนใหญ่ยังเห็นรูปแบบสถาปัตยกรรมคล้ายกับคุ้มเจ้าหลวง ปัจจุบันเจ้าของรุ่นหลังไม่ได้อยู่และปล่อยให้ร้างไม่เห็นความสำคัญ
- 4) ทิศทางการขยายตัวของเมืองเป็นไปตามเส้นทางคมนาคม ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการบริหารงานของเมืองและการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานในอนาคต
- 5) อาคารสิ่งปลูกสร้างเพื่อการพักอาศัยที่เกิดขึ้นใหม่ มีแนวโน้มจะขยายตัวเข้าไปยังพื้นที่เกษตรกรรมดั้งเดิมที่อยู่ตอนในของถนนสายหลักมากขึ้น เช่น บริเวณถนนยันตรกิจโกศลที่เกิดโครงการบ้านจัดสรร และบ้านพักอาศัยที่อยู่ลึกเข้าไปจากถนนสายหลัก มีถนนย่อยเป็นถนนปลายตันเพื่อเข้าไปยังที่พักอาศัย ซึ่งสามารถเชื่อมต่อกับถนนสายหลักได้ด้วยการเข้าออกทางเดียวกัน เป็นการสัญจรที่ค่อนข้างลำบาก
- 6) ภาพรวมของเมืองแพร่มีแนวโน้มการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะกระจายตัวมากขึ้น เป็นปัญหาต่อการควบคุมทิศทางการขยายตัวของเมืองในอนาคต ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อจัดการโครงสร้างพื้นฐานเพื่อให้เข้าไปถึงยังพื้นที่ที่กระจายและห่างไกลกัน

6.3 ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย เพื่อการคงไว้ซึ่งองค์ประกอบของเมืองแพร่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างปล่องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง แนวโน้มและสภาพปัญหาของเมือง ทำให้สามารถเสนอแนะเชิงนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาเมืองแพร่ได้ดังนี้

นโยบายทางด้านกายภาพ

1) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์โบราณสถานต่างๆ ในเมืองแพร่ เนื่องจากเมืองแพร่เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และยังคงมีแหล่งโบราณสถานต่างๆ หลงเหลืออยู่ อีกทั้งตำแหน่งที่ตั้งของเมืองเป็นทางผ่านที่จะขึ้นสู่ภาคเหนือและลงไปยังภาคกลางได้ ควรสนับสนุนให้คนเดินทางผ่านเข้ามาแวะท่องเที่ยวในแหล่งโบราณสถานเชิงประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าควรแก่การระลึกถึง และเป็นการเพิ่มรายได้และเพิ่มอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เมื่อคนในพื้นที่มีงานทำก็จะลดปัญหาการย้ายออกจนทำให้บ้านเรือนว่างเปล่าเสื่อมโทรม ในขณะเดียวกันก็ต้องอนุรักษ์โบราณสถานเหล่านั้นให้อยู่ในสภาพดี คงรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมให้มากที่สุด โดยมีมาตรการสนับสนุน ดังนี้

- สนับสนุนการปรับปรุงบ้านเก่าที่ทิ้งร้าง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบ้านของเจ้าสายสกุลต่างๆ ในเมืองแพร่ ทั้งบ้านที่เจ้าของปัจจุบันเป็นรุ่นลูกหลานไม่ได้อยู่ที่เมืองแพร่แล้วและบ้านที่ยังมีเจ้าของอยู่ในปัจจุบัน เช่น บ้านวิชัยราชาอยู่บริเวณถนนวิชัยราชาเป็นบ้านของเจ้าวงศ์ แสนศิริพันธุ์ บ้านเจ้าในตระกูลขัติยะวงษาอยู่บริเวณหลังเรือนจำจังหวัดแพร่ อาคารไม้ในโรงเรียนป่าไม้บ้านเจ้าหนานดีอยู่บริเวณหลังโรงเรียนนารีรัตน์ บ้านหลวงศรีบริเวณหลังสถานีตำรวจ บ้านคหบดีขุนอาร์ักษ์อยู่บริเวณหลังโรงเรียนเมธังกราวาสเก่า และบ้านวงศ์พระถางอยู่บริเวณถนนเจริญเมืองใกล้กับร้านแพร่หล่อตระกูล เป็นต้น เหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นบ้านที่ยังเห็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัย ร.5 คล้ายคุ่มเจ้าหลวง ส่งเสริมให้เป็นพิพิธภัณฑ์และแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ หรือเป็นธุรกิจที่สนับสนุนการท่องเที่ยวอื่นๆ ซึ่งไม่ขัดแย้งต่อการอนุรักษ์ เพื่อให้เกิดรายได้ในการนำมาทำนุบำรุงบ้านต่อไป (แผนที่ 6.1)

- ส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยการสัญจรภายในเมืองด้วยสามล้อหรือจักรยานเที่ยวเมือง เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและรายได้ให้กับประชาชน โดยใช้เส้นทางที่ผ่านโบราณสถานต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ภายในเขตกำแพงเมืองแพร่ (แผนที่ 6.1)

2) บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองซึ่งมีโบราณสถานทางประวัติศาสตร์มาก ปัจจุบันกำแพงเมืองแพร่นั้นอยู่ในความดูแลของสำนักงานธนารักษ์พื้นที่แพร่ คุ่มเจ้าหลวงอยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ แต่บริเวณอื่นอย่างเช่น พื้นที่ขวงเมือง วิถีชีวิตดั้งเดิม วัดที่

มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ คือ วัดหลวง วัดหัวข่วง วัดศรีชุม และวัดพระนอน ยังไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร ซึ่งควรกำหนดพื้นที่บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองแพร์ให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์เพื่อครอบคลุมการดูแลทั้งโบราณสถานที่มีคุณค่า ระบบพื้นที่สาธารณะที่สำคัญของเมืองเก่า และวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนเมืองแพร์ (แผนที่ 6.1) นอกจากนี้ควรมีมาตรการอื่นๆ เพื่อสนับสนุนการอนุรักษ์และแก้ปัญหาพื้นที่ภายในเขตกำแพงเมืองแพร์ ได้แก่

- ควรมีการสำรวจขอบเขตของกำแพงและคูน้ำ แล้วปักเขตบอกเป็นโบราณสถานให้ชัดเจน
- การจัดการพื้นที่บริเวณคูน้ำคันดินที่ถูกบุกรุก ซึ่งคันดินหรือกำแพงเมืองแพร์นั้น ได้ขึ้นทะเบียนตาม พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2505 และเป็นที่ดินราชพัสดุตามกฎหมายกระทรวงฉบับที่ 45 พ.ศ.2531 ตามพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ.2518 บังคับใช้วันที่ 20 พ.ย. พ.ศ.2531 กำหนดพื้นที่ ต.ในเวียง อ.เมืองแพร์ จ.แพร์ เป็นที่ดินประเภทอนุรักษ์เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ดังนั้นควรมีการศึกษากฎหมายให้ชัดเจน และนำมาใช้อย่างถูกต้องในการรื้อถอนเอกสารสิทธิ์ที่เทศบาลออกให้กับบ้านเรือนบริเวณที่บุกรุกสร้างบ้านบนคูน้ำและกำแพงเมือง
- อนุญาตให้การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยประเภทบ้านเดี่ยว และอาคารพาณิชย์ประเภทการค้าและบริการที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน
- ต้องมีการควบคุมการก่อสร้างอาคารไม่ให้ความสูงบดบังหรือโดดเด่นกว่าโบราณสถาน และควบคุมมิให้หนาแน่นมากเกินไป
- ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ เช่น การจัดประกวดโบราณสถานบริเวณหน้าบ้านของแต่ละคน ซึ่งจะต้องมีการดูแลไม่ให้รกร้างและสะอาดไม่มีขยะเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความภูมิใจและเห็นคุณค่าของโบราณสถานในพื้นที่ สนับสนุนให้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางความรู้ทางประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงการจัดกิจกรรมเพื่อปลูกจิตสำนึกให้กับเยาวชน เช่น ค่ายเยาวชนเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน โครงการยุวมัคคุเทศก์ชุมชน เป็นต้น

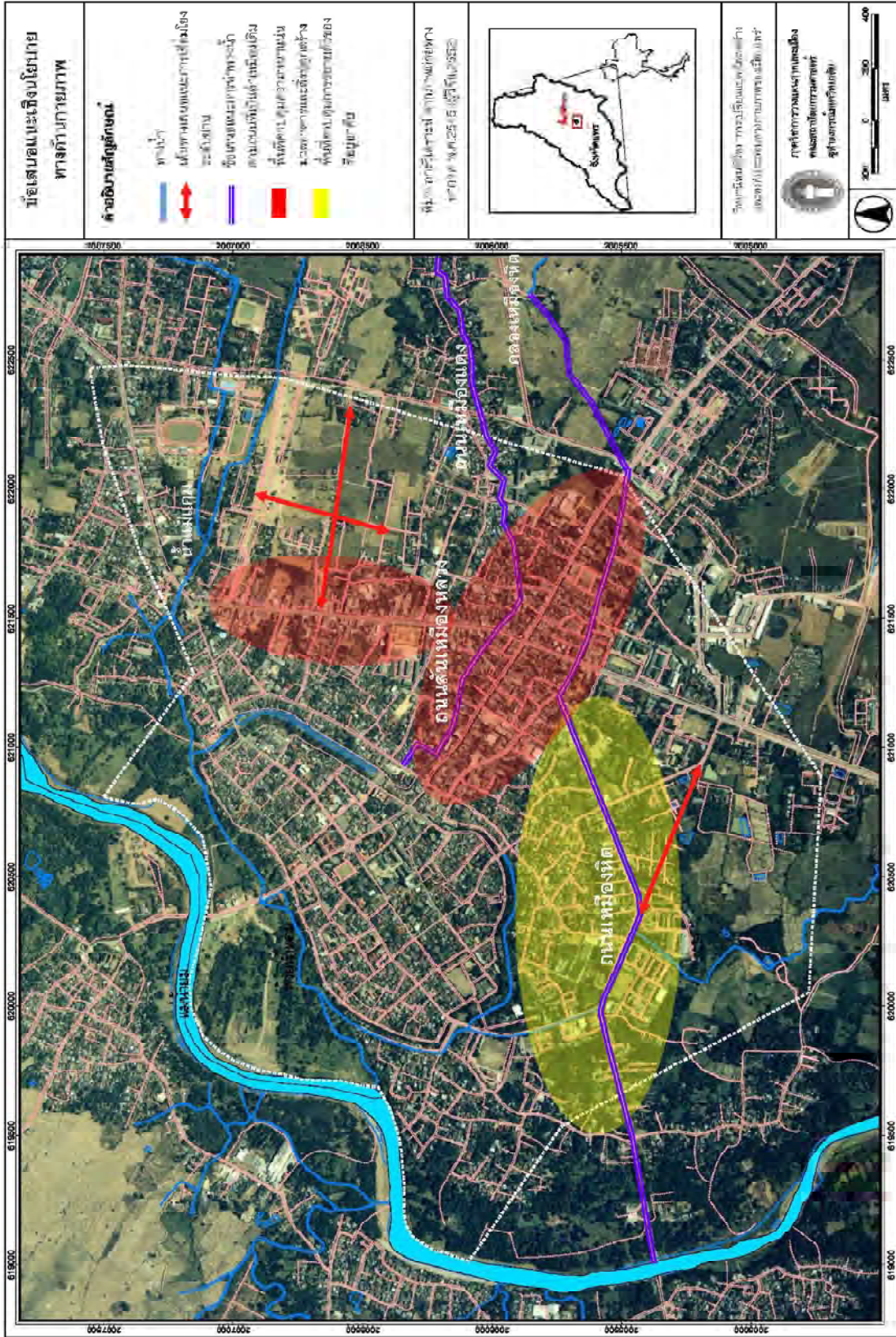
3) บริเวณภายนอกเขตกำแพงเมือง เนื่องจากการเติบโตและขยายตัวไปในแนวราบ อีกทั้งยังมีแนวโน้มที่จะขยายตัวไปตามเส้นทางคมนาคมมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งจะเกิดผลเสียต่อการจัดการเมืองในอนาคต หากมีการขยายเส้นทางคมนาคมหรือการบริหารงานในพื้นที่ตามยาวของเส้นทางคมนาคม ดังนั้นควรมีมาตรการควบคุมการขยายตัวของพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินเมืองให้เหมาะสม คือ บริเวณถนนเจริญเมืองกับถนนยันตรกิจโกศลซึ่งเป็นถนนสายการค้าหลักของเมือง มีความหนาแน่นของอาคารสิ่งปลูกสร้างมากขึ้นเรื่อยๆ จึงเสนอให้มีการควบคุมความหนาแน่นของอาคารบริเวณดังกล่าว (แผนที่ 6.2)

นอกจากนี้บริเวณตอนในของถนนยันตรกิจโกศลและถนนเหมืองหิน ซึ่งเริ่มเกิดระบบการสัญจรแบบปลายตัน ดังนั้นควรส่งเสริมการเชื่อมต่อของโครงข่ายทางสัญจรในระดับย่าน (local street network) ที่เชื่อมโยงพื้นที่ของชุมชนต่างๆ ข้างเคียงเข้าด้วยกันอย่างทั่วถึง เพื่อให้เกิดการติดต่อและการเข้าถึงพื้นที่ของชุมชนให้มีความสะดวกทั้งจากการสัญจรทั่วไปของผู้คนภายในชุมชนและการบริการพื้นฐานของรัฐ (แผนที่ 6.2)

4) บริเวณตอนใต้ของเมืองแพร์ มีการขยายตัวของเมืองไปตามถนนเหมืองหิน ซึ่งเดิมเคยเป็นลำน้ำเหมืองหินที่รับน้ำจากน้ำแม่สายและน้ำแม่ก้อน ไหลผ่านพื้นที่เกษตรกรรมแล้วจึงไหลลงสู่แม่น้ำยมทางใต้ของเมืองแพร์ เมื่อถูกกักเก็บสร้างเป็นถนนแล้ว ทางระบายน้ำจากทางตะวันออกจึงไม่มีทำให้เกิดน้ำท่วมได้ง่าย การที่เมืองขยายตัวออกมาทางใต้ตามถนนเหมืองหินนี้จึงมีความเสี่ยงต่อการเป็นพื้นที่รับน้ำในฤดูฝนที่น้ำจากดอยสูงหลากลงมาได้ จึงควรมีการควบคุมการขยายตัวของเมืองในบริเวณนี้ ควรสงวนพื้นที่ไว้เพื่อเป็นพื้นที่รับน้ำ และควรมีมาตรการต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ ได้แก่

- กำหนดมาตรการห้ามปลูกสร้างอาคารขีดเขตร่องเหมืองหรือลำรางสาธารณะ โดยให้เว้นพื้นที่ไว้ไม่น้อยกว่า 2 เมตร จากเขตสาธารณะประโยชน์ เพื่อประโยชน์แก่การระบายน้ำในอนาคต

- การทำทางระบายน้ำตามแนวเดิมของลำเหมืองหิน นอกจากนี้ยังมีถนนสันเหมืองหลวงและถนนเหมืองแดง ที่เคยเป็นลำเหมืองผันน้ำต่างก็ถูกถมเพื่อสร้างเป็นถนน เพื่อสร้างสมดุลของระบบการระบายน้ำและเป็นการแก้ปัญหาน้ำท่วม จึงเสนอให้มีการทำทางระบายน้ำตามแนวเดิมหรือมีการวางท่อระบายน้ำตามถนนดังกล่าว ให้มีขนาดใหญ่พอกับการรับน้ำปริมาณมากพร้อมทั้งมีการขุดลอกท่อระบายน้ำและร่องเหมืองหรือลำรางสาธารณะอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง เพื่อนำระบบน้ำเดิมกลับมาแก้ปัญหาน้ำท่วมเมืองแพร์ (แผนที่ 6.2)

แผนที่ 6.2 แผนที่แสดงข้อเสนอแนะทางกายภาพของเมืองแพร่บริเวณภายนอกเขตกำแพงเมือง

นโยบายทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

ปัจจุบันมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในการพัฒนาประเทศ และเป็นแนวทางในการพัฒนาเมืองของท้องถิ่น การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของเมืองควรมีการวางแผนพัฒนาไปควบคู่กัน เพราะสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมมีความเกี่ยวข้องกัน ดังเช่นในปัจจุบันสภาพสังคมของเมืองแพร่มีความสัมพันธ์กับระบบเครือข่ายที่ห่างกันมากขึ้น จากการผลักดันนโยบายทางเศรษฐกิจที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้านป่าไม้ของเมืองแพร่ไปมาก ทำให้ประชาชนต้องเดินทางไปทำงานในเมืองใหญ่ เมืองแพร่จึงเหลือแต่เด็กและผู้สูงอายุ

6.4 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาในครั้งต่อไป

ในการศึกษาครั้งต่อไปนั้น ควรนำผลจากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยจากการเปลี่ยนแปลงของเมืองแพร่ในครั้งนี้ เพื่อวางแผนกำหนดนโยบายเชิงพื้นที่ในการอนุรักษ์เมืองแพร่ ซึ่งมีโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่มีเอกลักษณ์ของความเป็นเมืองล้านนา เพื่อให้คงไว้ซึ่งโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของเมืองควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎีและการปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชา
ภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง. เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม.
เชียงใหม่: โรงพิมพ์วิฑูริย์, 2542.
- เกียรติยศ อักษรดิษฐ์. หอคำ คุ่มแก้ว มณีแห่งนครศิลป์สถาน ชัตติยาธานี. เชียงใหม่: ภาควิชา
คณะศิลปศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
ทวี ทองสว่าง. ภูมิศาสตร์กายภาพเบื้องต้นกับชีวิต. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะ
ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, (ม.ป.ป.). (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- ทิว วิชัยชัชคะ และคณะ. ลานนาไทย. เชียงใหม่ : ทิพนตรการพิมพ์, 2526.
- นพพันธ์ ตาปนานนท์. เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการวางแผนผังเมือง. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชา
วิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
(ม.ป.ป.). (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- เน่งน้อย ศักดิ์ศรี. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- บุปผา คุณยศยิ่ง. หัวข่วง วัด (แพร่). สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ 14 (2542): 7557.
- บุญนาค ตีวกุล. เมืองและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.
- ประสงค์ เอี่ยมอนันต์. เอกสารการบรรยายองค์ประกอบเมืองเก่าวันที่ 15 มกราคม 2551. (ม.ป.ท.
,ม.ป.ป.). (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- ผ่องศรี วนาสิน และ ทิวา ศุภจรรยา. เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลาง
ประเทศไทย: การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์. งานวิจัยลำดับที่ 1 จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ผ่องศรี วนาสิน และ ทิวา ศุภจรรยา. ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย เล่ม 2
(นครศรีธรรมราช-ร้อยเอ็ด). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- แผนพัฒนาสามปีเทศบาลเมืองแพร่ประจำปี พ.ศ.2551-2553. แพร่: เทศบาลเมืองแพร่ กอง
วิชาการและแผนงาน งานวิเคราะห์นโยบายและแผน, 2550. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

พงษ์ศักดิ์ ศรีจุม. การเปลี่ยนแปลงเชิงสังคมของพื้นที่ศูนย์กลางเมืองชลบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

พัชรภรณ์ พันธุ์รัตน์. ชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่.แพร่: โรงพิมพ์ไทยอุตสาหกรรมการพิมพ์, 2541.

ภูษัย สับปพันธ์. การศึกษาองค์ประกอบความน่าอยู่ของเมือง กรณีศึกษาผังเมืองยะลา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

มนตรี รัชมเมธี. เล่าเรื่องเมืองแพร่ในอดีต. ลำปาง: จิตวัฒนาการพิมพ์ลำปาง, 2548.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546.

วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่.

กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.

วิลาวัลย์ เชื้อวงศ์กุล. ความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาเมืองเรณูนคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

วิวัฒน์ เตมีพันธ์. อาคารพักอาศัยลานนา: คติความเชื่อและประเพณีบางประการเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน การปลูกสร้าง และการวางผัง. (ม.ป.ท.): โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

ศักดิ์ รัตนชัย. ประวัติเรื่องราวเมืองหอยสังข์เมืองเขลางค์ (เก่า) รุ่งงามเทวี พ.ศ. 1223-1844. อนุสาร อสท 8 (2518)

ศรีศักร วัลลิโภดม. ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2546.

ศรีศักร วัลลิโภดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิโนเวศวัฒนธรรมระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ. ศิลปวัฒนธรรม (2545): 267-268.

- สมลักษณ์ บุญณรงค์. การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของชุมชนกระทู้ จังหวัดภูเก็ต. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, 2544.
- สุรพล ดำริห์กุล. ช่วงเมืองและวัดหัวข่วง: องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- สุนันท์ธนา แสนประเสริฐ, วุฒิไกร ผาทอง และคณะ. ข้อมูลภาพรวมนิเวศน์วัฒนธรรมในเมือง
แพร่. แนวทางการอนุรักษ์เชิงบูรณาการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า 7-11. (ม.ป.ป.).
(เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. น้ำบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: เอ็น เอส พี พรินติ้ง กรุ๊ป,
2539.
- สุวัฒนา ธาดานิติ. หลักและทฤษฎีการวางแผน. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาการวางแผนภาคและ
เมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). (เอกสารไม่ตีพิมพ์
เผยแพร่)
- เสน่ห์ ญาณสาร. ภูมิศาสตร์เมือง. เชียงใหม่: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์.
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแพร่. ข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดแพร่ เอกสารวิชาการตาม
โครงการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมระยะที่ 2. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่. ประวัติศาสตร์เมืองแพร่.แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2550.
- อภิชัย กาบทอง. กระบวนการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษาย่าน
บางลำพู. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- อรศิริ ปาณินท์. บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2538.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาล้านนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, 2544.

ภาษาอังกฤษ

- Carmona Tim, M. C., Oc, H. T., and Tiesdel, S. Public places urban space. Great Britain: Architecture Press, 2003.
- Conzen, M.R.G. The urban landscape historical development and management. United States: Academic Press, 1981.
- Garnham, H. L. Maintaining the spirit of place : A Process For the preservation of town character. Mesa: PDA, 1985.
- Hiller, B. The morphology of urban space: the evolution of a syntactic approach. Architecture and Behavior 3. United Kingdom: Cambridge University Press, 1987.
- Hiller, B., and Hanson, J. The Social logic of space. United Kingdom: Cambridge University Press, 1984.
- Keeble, L. Principles and practice of town and country planning. London: The Estates Gazette, 1972.
- Krier, R. Urban space. Great Britain: Academy Editions, 1979.
- Rowe, C., and Koetter, F. Collage city. United States: The MIT Press, nd.
- Spencer, C., and Jerry, R. Gis and Crime Mapping. England: John Willey & Sons Ltd, 2005.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

ตารางแสดงรายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ-สกุล	อายุ(ปี)	อาชีพ	วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์	สถานที่
1. น.ส.พัชราภรณ์ พันธุ์รัตนธาดา	52	ครู คศ.4 (ผู้เชี่ยวชาญสังคมฯ) รร.นารีรัตน์, ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด ,หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมจังหวัดแพร่	5/07/2551	บ้านพักอาศัย ต.ร่องกาศ อ.สูงเม่น จ.แพร่
2. นางสมถวิล เทพยศ	79	ค้าขายของโชร่่วย ชุมชนศรีบุญเรือง/ข้าราชการพยาบาลเกษียณ ปัจจุบันช่วยงานคลังสมองในโครงการพระราชดำริของสมเด็จพระ บรมราชินี ฝ่ายสุขภาพ	5/07/2551	บ้านพักอาศัย ชุมชนศรีบุญเรือง
3. นางจินตนา แสงศิริประภา	59	ประธานชุมชนศรีบุญเรือง/ข้าราชการบำนาญ รร.นารีรัตน์	5/07/2551	บ้านพักอาศัย ชุมชนศรีบุญเรือง
4. นางชั้นทอง คุณาคำ	85	ค้าขาย บ้านมะขามแก้วแม่ชั้นทอง	5/07/2551	บ้านพักอาศัย ชุมชนพระนอน
5. น.ส.วรพร บำบัด	65	สมาชิกสภาเทศบาลเมืองแพร่/รองประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัด แพร่	6/07/2551	บ้านพักอาศัย ชุมชนพระร่วง
6. นายเลิศศักดิ์ ทองแดนไทย	60	ครู คศ.2 วิทยาลัยอาชีวศึกษาแพร่	6/07/2551	วิทยาลัยอาชีวศึกษาแพร่
7. นายวิทยา สุริยะ	52	ครูแผนกวิชาจิตรศิลป์ วิทยาลัยอาชีวศึกษาแพร่	6/07/2551	วิทยาลัยอาชีวศึกษาแพร่
8. รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม	70	นักโบราณคดีและมานุษยวิทยา ที่ปรึกษามูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์	24/04/2552	มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์
9.นายวุฒิไกร ผาทอง	46	ค้าขายผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อม, กรรมการบริหารกลุ่มลูกหลาน เมืองแพร่	3/05/2552, 11/05/2552	สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์
10.นายชินวร ชมภูพันธ์	39	สถาปนิกอิสระ, ครูสอนศิลปะเด็ก ชั้นอนุบาล,กรรมการ สภา วัฒนธรรมจังหวัดแพร่	11/05/2552	สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์

ภาคผนวก ข
แนวคำถามในการสัมภาษณ์

แนวคำถามในการสัมภาษณ์

คำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ ได้เลือกใช้ให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องตามความรู้ของแต่ละบุคคล โดยแนวคำถามทั้งหมด มีดังนี้

1. เมืองแพร์ในอดีตมีลักษณะกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม อย่างไร โดยให้บรรยายบรรยายภาคและกิจกรรมที่ทำตามที่จำความได้
2. ภาพรวมของเมือง ด้านอาณาเขต กิจกรรม บ้านเรือน สถานที่และสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญและเห็นชัดเจนในอดีตของเมืองแพร์
3. การเปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบันที่จำได้มีอะไรบ้าง
4. ช่วงเวลาที่เมืองแพร์มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนที่สุดคือช่วงเวลาใด
5. ช่วงเวลาที่เมืองแพร์มีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดนั้น มีสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมเป็นอย่างไร
6. สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นๆ รวมทั้งอธิบายลักษณะทางกายภาพของเมืองแพร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาต่างๆ
7. ปัจจุบันคิดว่าอะไรเป็นจุดเด่นของเมือง
8. สิ่งที่คิดว่าเป็นปัญหาเมื่อสภาพกายภาพของเมืองเปลี่ยนแปลง
9. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองแพร์
10. ในปัจจุบันลักษณะทางกายภาพอะไรที่คิดว่าสำคัญและเป็นจุดเด่นของเมือง และไม่อยากจะเปลี่ยนแปลงไป

ภาคผนวก ค
ตารางเวลาการลงพื้นที่
และข้อมูลที่ได้

ตารางแสดงช่วงเวลาการลงพื้นที่และข้อมูลที่ได้

วัน/เดือน/ปี	เป้าหมายในการลงพื้นที่และวิธีการ	ข้อมูลที่ได้
<p>ครั้งที่ 1</p> <p>30/10/2550 –</p> <p>2/11/2550</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. สำรวจเมืองด้านลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองแพร์ในปัจจุบันโดยการถ่ายภาพและสังเกต 2. ศึกษาเมืองแพร์จากพิพิธภัณฑ์ วัดต่างๆ และห้องสมุดประชาชน 3. ขอข้อมูลพื้นฐานจากหน่วยงานราชการในเมืองแพร์ๆ ได้แก่ <ul style="list-style-type: none"> ● สำนักงานเทศบาลเมืองแพร์ ● ศาลากลางจังหวัดแพร์ ● สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแพร์ ● ห้องสมุดประชาชนจังหวัดแพร์ ● สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแพร์ 4. สังเกตการณ์ชีวิตประจำวันของคนเมืองแพร์ 5. สัมภาษณ์แบบไม่เชิงลึกจากบุคคลต่างๆ ในเมืองแพร์ 6. รายชื่อบุคคลที่สามารถให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ กายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ในอดีตจนถึงปัจจุบันของเมืองแพร์ 7. ถ่ายภาพสถานที่สำคัญ วัด ตลาด พิพิธภัณฑ์ และบริเวณเมืองเก่าของเมืองแพร์ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. สภาพทั่วไปของเมืองแพร์ ทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม 2. ข้อมูลชุมชนและรายชื่อผู้นำชุมชนในเมืองแพร์ 3. ข้อมูลประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมประเพณีของเมืองแพร์ 4. ภาพถ่ายสถานที่สำคัญๆ วัด ตลาด และแผนที่ท่องเที่ยวเมืองแพร์ 5. ข้อมูลแผนที่ดิจิทัลไฟล์ลักษณะกายภาพของเมืองแพร์ 6. รายชื่อบุคคลสำคัญที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเมืองแพร์เพื่อการสัมภาษณ์ในครั้งต่อไป

วัน/เดือน/ปี	เป้าหมายในการลงพื้นที่และวิธีการ	ข้อมูลที่ได้
ครั้งที่ 2 5 – 7/07/2551	<ol style="list-style-type: none"> 1. สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 7 ท่าน ได้แก่ นักวิชาการ ประธานชุมชน และผู้เฒ่าผู้แก่ 2. ถ่ายภาพเมืองปัจจุบัน ในส่วนที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต 3. สำรวจเมืองโดยการถ่ายภาพสภาพปัจจุบัน และร่องรอยทางกายภาพของเมืองในอดีต 4. ขอเอกสารและภาพถ่ายเก่าๆ ของเมืองจากนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องเมืองแพะ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพะตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2. ข้อมูลความคิดเห็นด้านการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เห็นในปัจจุบัน แนวโน้มการเปลี่ยนแปลง และภาพอนาคตของเมืองที่ต้องการ และสิ่งที่ควรระมัดระวังต่อการเปลี่ยนแปลง 3. เอกสารทางวิชาการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพะ 4. ภาพถ่ายเก่าๆ จากหนังสือประวัติศาสตร์เมืองแพะ 5. ภาพถ่ายสภาพปัจจุบันของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแพะ

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาววันวิสาข์ มหิทธิหาญ เกิดวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ.2525 สำเร็จการศึกษาปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปีการศึกษา 2547 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2548